

KOSSUTH LAJOS VÁLOGATOTT MUNKÁI.

**ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS BEVEZETÉSEL ELLÁTTA:
KOSSUTH FERENCZ.**

**BUDAPEST.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK KIADÁSA.**

**AZ ATHENAEUM R.-T. BELEEGYEZÉSÉVEL.
Budapest. Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. könyvnyomdája.**

TARTALOM

BEVEZETÉS.

1830-1849.

- I. Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemplén megye gyűlésén.
- II. Emlékbeszéd József nádor halála fölött.
- III. Beszéd 1848 július 11-én a képviselőházban a haderő megajánlása ügyében.
- IV. Kiáltvány a néphez.

1850 - 1866.

FELOLVASÁSOK ANGLIÁBAN.

Bevezetés.

- I. A magyarok liberalitása a nem magyar fajú lakosok iránt.
 - II. Nyelvkérdés.
 - III. Horvátország és a panslavizmus.
 - IV. Visszapillantás a harcot megelőzőtt reform-mozgalomra. Demokratikus reformok.
 - V. Az alkotmány biztosítására hozott törvények.
 - VI. Császári hála: császári forradalom és annak céljai.
 - VII. Adatok a császári forradalom politikai történelmének jellemzéséhez.
 - VIII. Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. -
Az angol kormány magaviselete Magyarország iránt.
 - IX. Párhuzam európai fontosság szempontjából Austria s Magyarország közt.
 - X. Magyarország önállási képessége.
- ##### Befejezés.

1867-1880.

- I. Nyílt levél Deák Ferenczhez.
- II. Levél dr. Schwarz Gyulához.
- III. Levél Herman Ottóhoz.
- IV. A debreczeni függetlenségi pártnak.
- V. Levél Helfy Ignácához Deák Ferencz halála alkalmából.
- VI. Levél Simonyi Ernőnek.
- VII. Levél Simonyi Ernőnek.
- VIII. Levél Nyújtó Pál czeglédi választási elnöknek.
- IX. Beszéd a czeglédi százask bizottsághoz.
- X. B. Molnár Samu orsz. képviselőnek.
- XI. B. Molnár Samu orsz. képviselőnek, Czegléd.

1881-1894.

- I. Előszó az „Irataim” I-ső kötetéből.
- II. Napóleon császárral való második találkozásom.
- III. Az október 20-ki diploma.
- IV. Befejezés.
- V. A dualizmus értéke.
- VI. Levél Kis-Kun-Félegyházának.
- VII. Kossuth Lajos utolsó nyilvános beszéde 1889 június 5-én, a Turinba jött 845 magyarhoz.

BEVEZETÉS.

Irta: KOSSUTH FERENCZ.

Kossuth Lajos beszédeit és iratait egy kötetbe szorítani nem lehet. A ki ezt megkísérli, lehetetlenségre vállalkozik.

Az óceán vize nem fér bele a Balaton medrébe; Kossuth Lajos remek iratai és szónoklatai nem férnek bele egy kötetbe. De némi képet adni működéséről, annak legjellemzetesebb oldalait egy-egy munkájában feltüntetni: ezt meg lehetett kísértünk.

E beszédekkel és iratokkal ébresztette fel a magyar nemzetet; ezekkel alkotta meg mint főtényező a magyar újjászületés korszakát; ezekkel varázsolt elő névtelen hősokeket a haza földjéből, a kikkel megmentette a nemzet létjogát és jövőjét; ezekkel tette ismertebbé, tiszteltebbé a magyar nevet az egész művelt világon, mint volt bármikor azelőtt; ezekkel tartotta fenn a nemzetben a függetlenség iránti vágyódást; ezekkel hatott és alkotott; ezekkel teremtett szabadságot és dicsőséget; ezekkel fűződtek össze tettei, melyek a magyar nemzet jelenét és jövőjét biztosították.

Kossuth Lajos életrajzát mindenki ismeri. Ezt részletezni fölösleges.

Született Monokon, Zemplénmegyében, 1802 szeptember 19-én.

Atyja udvardi és kossuti Kossuth László, anyja tyrlingi Weber Karolina, az eperjesi vértanu ivadéka. Neje meszlényi Meszlény Teréz.

Családja egyike a legrégibb magyar nemesi családoknak. Már 1263-ban, mint túróczyi nemes család, új adománylevelet kapott IV. Bélától. A család leszármazása Gyula erdélyi vezérig vezethető vissza.

E régi nemes család ivadéka volt az egyenlőség és a népjog megteremtője; ő ébreszté fel az alvó nemzetet; ő vezette rá a szabadság terére; az ő kezének műve volt, inkább mint bárki másé, Magyarország újjászületése.

Az 1825-27-diki országgyűlésen jelent meg először mint *ablegatus absentium*; és ugyanebben a minőségben lett az 1832-diki Dietára is kiküldve.

Korszakalkotó munkássága ekkor kezdődött. Az irott *országgyűlési tudósítások*, országszerte nagy feltűnést keltettek.

A Dieta 1836-ban véget érven, a *törvényhatósági tudósításokkal* folytató ébresztő munkáját, melynek hatása oly rohamosan növekedett, hogy megdöbbsent tőle az aulikus kormány és börtönbe vetette Kossuth Lajost. Innen az 1840-diki országgyűlés erélyes fellépése szabadította őt ki. Ekkor a *Pesti Hírlap* szerkesztését vette át, és e lap hasábjain tollával, a pest-megyei gyűléseken pedig szavával a nemzeti ébredésnek élére állott, és ellenállhatlan erővel vezette előre a szabadság útján a nemzetet. Tollat a felső hatalom 1844-ben ismét kicsavarta kezéből, de tevékenysége a közgazdasági téren áldásosan tovább folyt. Az 1847-diki országgyűlésre Pestmegye követé választá s az utolsó rendi Dieta ellenzékének azonnal elismert vezérévé lett. Az 1848-diki halhatatlan alkotásokban legnagyobb része volt, olyannyira, hogy ezek az ő nevéhez fűződnek elválaszthatlanul.

Az első magyar felelős miniszteriumban pénzügyminiszterré lett; s midőn a király esküjével szentesített alkotmányt fegyveres erővel támadta meg a bellázadás és az önkény, Kossuth Lajos volt az önvédelem megteremtője, lelke és vezetője.

Később, 1849-ben, midőn Magyarország államiságát egy császári rendelet eltörölte, a mire a nemzet detronizációval felelt, a függetlenné lett Magyarország Kossuth Lajost választá meg kormányzónak.

A magyar szabadságharcz dicsőséges volt; a zsarnokság le volt verve, úgy, hogy az orosz czártól segílyt kérni kényszerült. De hasztalan voltak a nyert csaták, a régi átok: a pártviszály, az irigykedés, a csüggedés: Világoshoz vezették a vérző nemzetet.

Kossuth Lajos kibújdosott, de mint hontalan, a művelt világ színe előtt tovább harczolt leigázott nemzetéért. Mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadták a népszabadság apostolát, a ki varázsszavával magasabbra emelte a magyar név hírét és tiszteletét, mint volt Nagy Lajos vagy Mátyás király korában. A gyászba borult nemzet alakja köré fényes glória fonódott, melyet a hontalan Kossuth Lajos kezei fontak.

Kétszer nyílt még alkalma Kossuthnak a cselekvés terére lépni: 1859-ben, midőn Napoleon francia császár, és 1866-ban, midőn Viktor Emánuel olasz király szövetkezett vele; de a francziák váratlanul gyors győzelme 1859-ben és a poroszoké 1866-ban meghiusították utolsó honfitárait, melyeket könnyelmű kockáztatáshoz fűzni nem akart.

Midőn 1867-ben az ország többsége kiegyezett az elgyengült kényuralommal, Kossuth Lajos elítélte a kiegyezést. Intő szava elhangzott azonban a jobb létre vágyódó nemzet közönyében; ő pedig visszavonult remeteszerű magányba, előbb Baracconéba, később Turinba, hol életének utolsó két évtizedét tölté. Itt a természettudományok művelésében keresett és talált szórakozást, melyben előrehaladott kora daczára nagyfokú jártasságot ért el.

Csendes magányában megírta Iratainak öt első kötetét és honfitársaihoz számos örökbecsű szózatot intézett, melyek a hazafiság, a törhetlen elvhűség s a magyar remekírás csodálatra méltó gyöngyei lesznek örökké.

Érzelmi világát jellemzi az, hogy életéből negyvennégy évet töltött mély gyászban, hazájáért, nejeért, leányáért; és az, hogy soha senkitől semmit el nem fogadott, még fiaitól sem.

Késő öreg koráig munkás életet élt, mint az önállóság és függetlenség eszméjének egyéni és honfiúi megtestesülése.

Meghalt 1894-ben, márczius 20-dikán. Halálát az egész nemzet megsiratta. A magyar nép pedig édes atyjának nevezte el Kossuth Lajost.

1830-1849.

I.

Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemplén megye gyűlésén.

Tettes Karok és Rendek! A ki meggyőződését principiumokra nem alapítva, gondolkozásában a szél változása szerint ingadoz, nem érdemli a férfi nevet. Csak az érdemes ezen nevezetre, a ki, bár maga maradjon is egy ellenséges világ közepette, csüggedhetetlen bátorsággal védi azt, a mit igaznak lenni lelkében elesmért. - A gondolkozásban gyakran kedvtelve elmerülni szokott életemnek nem kevés idejét fordítottam én a sajtó kérdésének elfogultság, mellékes tekintet s indulatoskodás nélküli minden oldali megfontolására, feszített figyelemmel vizsgáltam azt, természeti, emberi, társaságos, polgári törvényes és tapasztalási szempontokból, s mind ezek után szívvéremmel egybenolvadt meggyőződéssel hiszem: *vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem;* ily meggyőződésben élve s így kívánván meghalni, felállok még egyszer, hogy a tettes KK. és RR. közepette az annyiszor hasztalan védett sajtó szabadsága mellett felszólamoljak, s ügyem szentségére támaszkodva, nyílt homlokkal szólamllok fel, bárha visszhang nélkül hangozzanak is el szavaim, mint a pusztában kiáltó vándornak hangjai.

Sem hely, sem idő nem engedi, hogy a tettes KK. és RR. figyelmét azon véghetetlen okoknak előszámlálásával kifárasztssam, melyek a sajtószabadság mellett dönthetetlen erővel szólnak; e tárgyban úgy is alig tudnék újat mondani, esmérjük mindnyájan, és a ki ezen kérdésben véleményt adni, vagy bíró lenni mer, esmérni is kellek gr. Dessewffy Józsefnek az országos Rendszeres Munkák között, fájdalom! csak separatum votum gyanánt homályban tündöklő halhatatlan munkáját, melyért Trencsénnek nemes rendjei az érdemes grófot hazánk köszönetére méltónak közhatározások erejével kinyilatkoztatták. A kit ezen világot terjesztő munka meg nem győz, annak szűkebb értelmem s gyengébb erőm úgy is hiába szólana, - én csak az érzésre hivatkozom, s valamint Columbus okokkal nem bírván az esméretlen világ létele felől meggyőzni a makacsul tudatlan tanácsot, szívének érzeménnyire hivatkozott - valamint minden ember az Istenség lételet szívében érzi, szívemben érzem én is állításom igazságát: *vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s a szabadságnak nem egy osztályt különösen, hanem egész kedves nemzetemet közösen boldogító kifejlődése felől kétségbe nem esem,* - s csak vetkezzünk ki az önzés lepléből, csak felejtkezzünk el arról, hogy egy mások lenyomásával privilegizált osztálynak tagjai, hogy magyar nemesek és arisztokraták vagyunk, s lelkem ama komoly meggyőződésének ügyében a tettes KK. és RR. tulajdon érzelmét divánnak merem választani, csak egy ujjmutatást engedjen a tettes KK. és RR. kegyessége, s ez ebből áll: A sajtó szabadságának jóvoltával bíró szabad nemzetek között nincs s nem is volt egy is, mely azt első s legbecsesb kincse gyanánt nem őrzené - a constitutionalis institutiókra s az önkény vas járma alól menekedésre törekedő nemzetek között nincs s nem is volt egy is, mely azt nem óhajtotta s megnyerni teljes erővel nem iparkodott volna. Ellenben nincs s nem volt absolutismusra vágyó kormány, nincs vagy nem volt despota, ki a szabad sajtót véteknek ne kiáltotta s önkényének egész tehetségével elnyomni ne törekedett volna. - Ez történelmi igazság; s mi, egy szabadnak vélt constitutionalis nemzet tagjai, kihez fogunk kívánságunkkal inkább hajlani: a szabad nemzetekhez-e, vagy a despotákhoz? Ezen kérdés egyszerű felvetése után véleményem ügyében a tettes KK. és RR. fennen érzelmekre vagyok bátor hivatkozni. Méltóztassanak mégis megengedni, hogy némelyekre nem annyira véleményem támogatására, mint a hallott ellenokok megcáfolására rövideden megillettek. Azt mondják, kik vélem nem egy értelemben vagynak, hogy a szabad sajtó kicsapongásai által veszedelmes lehet 1. a kormánynak, 2. a közcsendességnek, 3. a vallásnak, 4. hazánk polgári alkotmányának, 5. az individuumok személyes becsületének.

A mi a kormányt illeti, ama böszült fenevad, kinek átkozott legyen mennyen, földön emlékezete, Robespierre - embervér özönéből kezébe ragadván egy eltévelyedett nemzet kormányát, mindenekelőtt eltörli a sajtónak s általa a véleménynek szabadságát, azt adván okul, hogy szabad sajtó mellett uralkodni, t. i. Robespierre módjára uralkodni nem lehet; de egy constitutionalis országban, hol az uralkodó nem önkény, hanem csak élő törvények szerint uralkodhatik, a sajtó szabadságában inkább támaszra mint ellenségre talál a kormány; mert egy constitutionalis kormány csak úgy lehet erős, állandó és biztos, ha célzásaiban a népnek közakarátját, közkívánságát követi, ezt azonban a sajtó szabadsága nélkül a kormány tudni és esmérni soha sem fogja, s mintegy örökös ködbe borítva, alattvalóit nem látva, véleményeket nem sejdítve, óhajtaikat nem esmérve, gyakran a legbecsületesebb, legtisztább igyekezettel is alattvalóira szerencsétlenséget áraszt s trónusának oszlopait ingadozásba hozza. Nincs veszedelmesebb dolog, mint a kormányt s annak tagjait oly magas régióba helyheztetni, hogy oda a nép szabad szava fel ne juthasson, - a mely pillanatban egyes személyek bálványai kezdenek lenni az uralkodók, megszűnnek a népnek kedveltjei lenni. Ha valamely kormány-szék a sajtószabadságot eltörli, cselekedeteit a közönséges ítélet alá ereszteti fél, s a ki ettől fél, annak cselekedései igazságtalanok. A censura, bárha törvény által is legyen sanctionálva, az applicatióban mindég az önkénység characterét viseli, azon önkénységnek, a mely annyival súlyosabb, mivel az emberi szabadság legnemesebb, legérzékenyebb oldalát, a lelket érdekli. Censura által bizodalmat soha sem nyert még egy kormány is, de bizodalmatlanságot igen is. A censura mindig idegen növény marad constitutionalis földön, a censura nem ad oltalmat a sajtó visszaélései ellen, sőt erősíti azon rosszat, a mely ellen harczolni látszatik, - ugyanis el lehet-e censura által nyomni csak egy gondolatot is, melyet annak szerzője közönségessé tenni állhatatosan akar? A mit a censura kitöröl, száz el nem zárható úton jöhet a publicum tudására, s mivel tiltatik, gátoltatik, ezen gátlás minden hazugságot az igazság színével ruház fel, s bizodalmatlanságot terjeszt a kormány legnemesebb célzásai iránt is. Midőn egy constitutionalis polgár élte fogytáig minden javával örömet adózik a hazának, midőn a veszedelem óráiban győzhetetlen védőfalat emel a kormány trónusa előtt - legalább friss levegőre, szabados közvéleményre számot tarthatna; - szerencsétlen kormány az, melyhez szabadon nem jut fel a közvélemény, a veszedelem napjaiban nincs annak mire támaszkodni, s támasz nélkül való magas széknél ha szédeleg, nincs ridegen magános állásában egyes erős baráti kar, mely a szédelgőt felfogja.

Továbbá: azt állítják némelyek, hogy a sajtó szabadsága a közcsendességnek veszedelmére legyen. Én úgy tartom, a közcsendesség a közértelmességre (intelligenciára) és közvagyonosságra, mint valóságos hypomochlionra nehezkedik; ha a népnek nagyobb osztálya értelmes és vagyonos, a közcsendesség bódult háborgatásától nem kell tartani. - Vagyonossá, értelmessé nélkül, a szerencse tehet ugyan egyeseket, de nem egész nemzeteket, mert ezeknek előhaladása kevésbé függ a sors kedvezésétől s inkább a nemzeti alkotó erők helyes kifejtésén alakul. Ha tehát egy nemzetet vagyonossá csak az értelmesség tehet, az értelmességet viszont csak a vélemények szabados surlódása fejtheti ki, s ez szabad sajtó nélkül meg nem eshetik: a szabad sajtó tehát, jó törvények mellett, a melyek szintúgy a szabad sajtó természetes következtése, őrije és el nem rontója a közcsendességnek. - Szabad legyen egy példára hivatkoznom: Azon irtóztató balvélemény, mely a cholera nyavalya iránt a népeknek alsóbb osztályaiba nem oly régen beharapódzott volt, mesés áldozatokon tengetve eljutott a kimívelt francia nemzetnek sokak által az európai műveltség középpontjának állított fővárosába is, eljutott s ott is talált részesekre, szerencsétlen követőkre, - kevésbé is lehet azon csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a francia nemzet négy fő ellenséges pártokra lévén oszolva, azon balvélemény terjesztésében a gonoszságnak hitegető leplet nyújtott, mert könnyű volt a gyengével, gyávával elhitetni, hogy az ellenséges párt a cholera alkalmát ellenségének rontására oly irtóztatón is használhatja - majd már véres áldozatok is hullanak a nép dühének -

ekkor felszólamlott egész méltóságában a szabad sajtó s három napok alatt diadalmat vívott ki, mint soha egy monarchának ágyúí és bajonetjei! - Három napi felszólamlásával kivívta a közcsendességet embervér nélkül! - Mutassa nékem valaki csak egy hasonló diadalmát a szabad vélemény korlátozásának az egész históriából - s megszégyenülve hallgatók!

Immár jön ama nagy tekintet: a vallás! Én úgy hiszem, a vallásnak szent igazságai sokkal idvességebb s dönthetetlen alapokon épülnek, mintsem hogy azokat bármely fondorkodás is nem mondom eldönthetné, de csak meg is gyengíthetné, - s a mi igaz és való, a vélemények harczából még dicsőségebbben tűnik elő. A francia revolutiónak boldogtalan időszakában csak addig gúnyoltatott és alacsonyított a vallás, míg a terrorizmus uralkodott, ekkor pedig a sajtó szabadsága is együtt a vallással elnyomva, lealacsonyítva hevert; - alig esett el a szörnyeteg tyrannus, alig állott vissza a szabad sajtó, s már a vallás is előbbeni fényében, tisztelésében állott. A babonának árthat a szabad sajtó - ártson is, - de a vallást s annak igazságait támogatja; engedjék a tettes K. és R., hogy emlékeztetőket azon időszakaszba visszavezéreljem, midőn a vallás gúnyolása az íróknak egy bizonyos osztályánál csaknem divattá változott. A ki az angol, francia és német literatúrával esméretes, úgy hiszem, nem fogja tagadni, hogy a mit csak a csalfa kevélységben felemelkedett emberi ész és elmesség e tárgyban mondhat, mind mondva, írva és nyomtatva van; s a vallásnak szent igazságai egész méltóságokban állanak s állani is fognak mindörökké.

Negyedik ellenvetés: hogy a szabad sajtó polgári alkotmányunknak veszedelmére volna; ez meglehet; nem akarom én feszegetni, mennyire jó és tökéletes azon polgári alkotmány, mely a nép egy osztályának privilegiumán épül, meglehet, hogy a szabadságok talán éppen ellenkezésben állanak a szabadsággal, mert a valódi szabadság egy és közönséges, ennek nincs pluralisa; meglehet, hogy a hol egy részen privilegiumok vannak, ott a másik részen természetesen szolgaság és megszorítás találtatik; én ezt vitatni nem akarom, csak egyet állítok: constitúciónk vagy jó és igazságos, vagy rossz és igazságtalan. Ha jó és igazságos, kiállja a vélemények szabad surlódásának tűzpróbáját; ha rossz és igazságtalan: bukjon, én az igazságtalant védeni nem akarom, s ha igazságtalan, a törvényhozás útján igazságot óhajtok behozva látni.

Ötödik ellenvetés végre: a mely az individuumok személyes becsületének fentartásán épül; egy jól elrendelt társaságban a privatusok javának világos, elhatározott, szoros törvény által kell a sajtó visszaélése ellen biztosságba helyeztetődni. De megadja-e a censura ezen bizonyosságot? Az teljességgel nem szokott az individuumok személyes becsületére vigyázni. Egyedüli czélzása a censurának az volt s az marad, hogy azon principiumok ellen, melyek a hatalmasabb résznek sajátjai, semmi se nyomtatódjon; minden egyéb kívül fekszik a censura gondjain; nálunk de facto törvény nélkül oly szoros censura gyakoroltatik, hogy, a mint országunk két érdekes mágnásának a „Reform” és „Előítéletek ellen” cím alatt kiadni czélzott, de még a censura törlése után is ordonnancz módjára elnyomott munkái bizonyítják, erősebb censurát képzelni is alig lehet; mégis ki nem emlékszik azon gyalázatos penna-harczra, mely a belletristák, érvgyártók és grammatikusok serege között, a résztvevő feleknek undok mocskolódásával, gyaláztatásával, a publikum undorodásáig szabadon és gátlás nélkül gyakoroltatott? Kitérölte-e a censura csak egy becstelenítő durva poczkát is? Vette-e védelme alá az individuumok becsületét? Soha sem. Sőt azt állítom, hogy a censura minden rágalomnak hitelt szerez s maga hegyezi és mérgesíti azon nyilakat, melyeket paizsával feltartóztatni látszatik.

Ezen észrevételeket kívántam, az alkalomnak szabadságával élve, alázatosan előterjeszteni; de méltóztassanak balra nem érteni. Ha volna társaság, hol akár a kormányt, akár a közcsendességet, akár a társaságos élet főczéljait, a személy és vagyon biztonságát akár szóval, akár tettel, akár írással büntetlenül gázolni megengedtetne, inkább a libiai pusztának

fenevadjai közt kívánnék élni, mint ily társaságban. Nem büntetlenséget javallok én tehát, nem korlátozatlan liczencziát, csupán a preventiva censurának előttem rettenetes ideája az, a mely ellen harczolok, s történjen bár vélem akármi is, míg csak élek, utolsó erőmmel is harczolni meg nem szünök, ha csak törvény által meg nem tiltatom; - önszemélyem szerencsájén egész életem lefolyta alatt egy nem kedvező csillagzat uralkodik, s maroknyi napjaim boldogsága iránt mellemből kialudt a kívánatok indulata, de hazámat mindenekfelett szeretem és minden ohajtásom azon egyben egyesül: *vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem; vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Ut közép itt nincs!*

Én a sajtó szabadságára voksolok!

II. Emlékezés József nádor halála fölött.

Tekintetes Rendei!

Főherceg József nádor halála a magyar nemzetsaládra közegyetemes bánatot hozott.

Korunk viszontagságai, pártok és érdekek küzdelme s ellenkező meggyőződések, ellenkező indulatok tusai megszagatták e honnak fiai közt a testvériség kötelékeit, de a meghasonlott testvér-táborok osztatlan pietással, osztatlan szeretettel tekintettek mégis az ősz nádorra, ki mint a nemzetsalád patriarchája állott a táborok között, harczainkban is éreztetve velünk, hogy testvérek vagyunk. S most, midőn földi pályáját végzé: testvéri bánattal álltunk sírja körül, testvéri fájdalommal érezzük, hogy kidőlt közülünk a nemzetsalád főnöke, testvéri pietással mondjuk mindnyájan: legyen áldott közöttünk emlékezete.

Nádorságának félszázada eseményteljes nehéz korszak volt. Láta futásban a királyi házat és ingadozni láta trónusát. Látott e hon földén győzelmes ellenséget és az ingadozó királyi szék körül és a győzelmes ellenséggel szemközt törhetlen hűségben e nemzetet, mely vérének patakokban ontá, s áldozatait halomra hozá oly harczban, mely eredetileg mienk csak azért vala, mivel hogy királyunké volt. És látta, miként a béke ez országra nem hozott vigasztalást, hanem hozta az alkotmány felfüggesztését. És látta felébredni e nemzetet s férfias állásában az újjászületés frigyét megkötni az ősz királlyal, kinek legnagyobb tette az vala, hogy tévedését meg tudta banni, s azt bevallani elég erős volt. És látta, miként e frigykötésből egy ifjú új nemzetélet keletkezik, melynek legelső védje ő vala, ki feltartóztatá az új életre mért nem egy csapást, vagy enyhítgeté, hogyha lesújtott. Láta pályája kezdetén nemzetéletünk zálogát, a magyar nyelvet a szegény földműves szerény lakai közt bujdoklani, s látta pályája végén a királyi széken helyet foglalni, s a kinek karján nemzetiségünk a kunyhóból fel a trónra emelkedett, az ő, a nemzet nádora volt! Látott maga körül egy új nemzedéket támadni, mely megoldja a múltnak lánczait, látta megifjulni a nemzetet s az új kor új szükségeiből új eszmék paizsán emelkedni a nép iránti örök igazság hajlamát, mely nélkül e honnak jövődjé nincs. És ő, az agg nádor, míg testben a sír felé hanyatlott, lélekben, érzelemben az ifjodó nemzettel lépést tartva, együtt ifjodott. Élte alkonyába a nemzet újjászületésének napkölte vegyült.

Mondják, hogy kevéssel halála előtt magát amaz ő királyi lak ablakához viteté, miszerint Pestet még egyszer lássa. És ha e végbúcsú pillanatában elvonult lelke előtt Pest város képe, minő volt akkor, midőn azon ablakból mint nádor először nézett le Pestre, s megtöredező szemei látták a képet, mely virító ifjúságában terült el a haldokló előtt. E nagyszerű perczben lehetetlen volt át nem rezgeni lelkét a gondolatnak, hogy a főváros eme két képében a magyar nemzet képét szemléli, minő volt, midőn ő a nádori székbe lépett, és a minő most, midőn leszáll.

Jövendőnk Isten kezében van! Isten kezében, a ki bért csak munkának ad; Isten kezében, a ki tán nem hagy el, ha mi magunkat nem hagyjuk el; de bár legyen jó, legyen balszerencse, mit a végzet önérdemünk, vagy önbűnünk által e nemzetre mérend, az utóbbi 50 év nagyszerű történelmi emlékezete minden esetre igazolni fogja a késő kor előtt is a közfájdalmat, melyet József nádor halála fölött az egész nemzet érez.

Ámde Pest megye Rendeinek e nemzeti közfájdalomból nem másokéhoz hasonló, hanem sokszoros osztályrész jutott: annál nagyobb osztályrész jutott, minél közvetlenebb, minél kedvesebb volt azon kapocs, mely e nemes megyét a dicsőült nádor főispánhoz köté. A veszteség szerepe igen érzékeny emlékeztető s a tettes RR. most, a veszteség perczében, bizonyosan

elevenen érezik, mi sokszoros hálával, a szeretetnek és pietásnak mi szent emlékezetével tartozunk mi meghalt örökös főispánunknak.

A megyei institúció sokkal hatályosabb támasza ez ország szabadságának, mintsem hogy ne volnának irigyei, kik minden lépésnyi tért, melyet a megyei rendszer veszít, az országgló hatalom nyereségének vélik, s inkább hajlongva ennek, mint szeretve amazt, e szerint cselekesznek. Innen van aztán, hogy sok testvér megyének egész élete hosszú időközön át nem egyéb, mint örökös szomorú harcz a főispánnal. A t. RR. meghalt nádorfőispánunk korából e szomorú harcz kellemetlenségeit nem ismerik. Ő dicsőségét s örömét a t. RR. jogainak nem csonkításában, hanem megőrzésében, méltányos kívánataik nem hatalomfitogtató visszautasításában, hanem teljesítésében, az idők súlyának, az előgördülő ütközési köveknek nem szaporításában, hanem elhárításában, legalább enyhítésében keresé, s mind közvetlen kormányzatában, mind kivált a legközelebbi legnehezebb időkben helyetteseinek választásában s választási módjában közöttünk mindég a békének, az egyetértésnek, a bizalomnak őrangyala volt. Avagy mutasson nekem a nemzet a megyei életre borúsán nehezült jelenkorban kivüle egy főispán életéből olyan tettet, minővel dicsőült főispánunk - a t. RR. értenek engem - csak a legújabb időben is Pest megye egéről a fenyegető borút elhárította!

Óh, bár tanulnának példáján mások! Mert ki volna azon vakmerő, a ki magáról hinni vagy állítani merné, hogy ő hívebb barátja és jobb tanácsadója a királynak, hívebb támasza az országgló hatalomnak, mint volt e megyének dicsőült főispánja - egyik király testvére, másikkak bátyja! - és im e főispán soha sem vélte, hogy hasznos szolgálatot tészen a királynak, ha vagy megtámadja a megye jogait, vagy többség-vadászva pártszenvedelmek tusaiba keveredve s kegyeit politikai rokon- s ellenszenvekhez mérve, szór egyenetlenséget a RR. soraiba, hanem inkább tettel, példával mutatta meg, hogy azon főispán szolgálja legjobban királyát, ki pártok fölött áll s ezen állásában a megye jogait, a megye szabadságát legvallásosabban respektálja.

Ha egy megfoghatlan féltékenység, mely még a szeretet nyilatkozványában is rémeket lát, midőn az önként s nem parancsolatra keletkezik, a t. RR. szándékának útját nem állja, agg nádorunk nem szállott volna sírba a nélkül, hogy 50 éves nádorságát a nemzet megünnepelné, - s a t. RR. bizonyosan legelsők lesznek készségben s közremunkálásban, ha a jövő országgyűlés a dicsőült nádor emlékezetét ő hozzá s a nemzethez méltóan megörökíteni akarandja. Most a halandóság kikerülhetetlen csapása mellett egyéb alig van tehetségünkben, mint hogy azon bánatot, melyet lelkünk mélyében érzünk - a felolvasott felsőbb intézvény értelmében - külső jelekkel is kimutassuk s tisztviselőinket is hivatalos eljárásaiknál pecsétben s más egyebekben hasonlóra utasítsuk, s egyszersmind: hogy szívünk őszinte adóját, Pest megye Rendeinek őszinte fájdalmát, jegyzőkönyvünkbe iktassuk, s főherczeg István ő fenségéhez intézendő felírásban is kifejezzük.

Helyén lesz ez annyival inkább t. RR., mert viszonyaink ő fensége irányában - Istennek hála - akként alakulnak, hogy a mint óhajtom, hogy ő fenségének felejtethetlen atyja elvesztése feletti méltó fájdalmában enyhítő vigasztalásul szolgáljon az, hogy bánatában az egész nemzet, Pest megye Rendei pedig kétszeresen osztoznak, úgy viszont Pest megye Rendei bizonyosan egy szívvel, lélekkel oly érzelemtől lelkesítvék, miszerint saját fájdalmuk enyhítő vigasztalását ő fenségében találnák.

Egy szeretett nádornak halála nem oly esemény, mely felett csak bánatot szabad érezni, itt az emberi szív gyászához a polgárkebel gondjai csatlakoznak, s ha nem csak saját meggyőződésemet kérdezem, hanem figyelmet vetek a néperzelem minden manifestatióira, melyeket úton-útfélen, köz- és magán helyeken tapasztalunk, tagadhatlan tény gyanánt állíthatom, miként a nemzetnek, különösen Pest megye Rendeinek egyetemes közkívánata: hogy István herczeg választassék az ország nádorává.

És én nem vonakodom kimondani, miként ezen közkívánatban van ugyan része a dicsőült atya iránti pietásnak, van része az emberi szív azon nemes hajlamának, miszerint ragaszkodását a szeretett atyáról a reményteljes örökösre örömet által viszi, de az István herczeg nádorsága iránti köz nemzeti óhajítás több, sokkal több, mint pusztán a hála és pietás kifolyása; sőt inkább a körülmények komoly megfontolására s a politikai okszerűség számbavételére alapított józan status-bölcsesség. Minekünk ez izgatott honban oly nádorra van szükségünk, ki a pártküzdelmek szenvedelmén felül és kívül állva, nem pártnak, hanem a nemzetnek embere legyen. Én ezen nádort István főherczegben reméllem, mind születési magas állásánál fogva, mely őt a magánéleti súrlódásokon, a magánjogi nepoticus érdekek indulatain felül emeli, mind azon kegyeletes befolyásnál fogva, melyet oly atyának, minő az övé volt, emlékezete a kedélyes örökösre természetesen gyakorol, és kell gyakorolnia azon szívemelő tapasztalásnak, miszerint atya sírjánál - hol a hízélgés megszűnik, mert semmit sem várhat többé - azt kell látnia, hogy ezen út az, melyen a nemzet szeretetét mind magának megnyernie, mind az uralkodóház iránt megtartania lehet. Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki elég magas állású legyen, miszerint se annak ne legyen kitéve, hogy udvari intrigák engedelmes eszközévé törpíttessék, sem annak, hogyha ezzé törpülni nem akarna, elmellőztessék s befolyásában megbéníttassék: én ezen ohajtásom valósultának garantiáját István herczegben találok. Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki, ha esküvel fogadandó tiszte szerint a trónusnál alkotmányunk védelmére kél, tettehez még csak árnyéka se férhessen azon gyanúsításnak, hogy midőn a magyart, a magyarnak alkotmányát, önállását, nemzetiségét védi, a dynastia érdeke ellen cselekednék, sőt kinek szava és személye már magában győző ok, magában garancia legyen, hogy ép azért védi az alkotmányt s ez ország nemzeti érdekeit, mert fejedelmének s a királyi háznak érdekeit szíven viseli. Én az ily nádort István herczegben találok. Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki midőn ekként a pártok felett király és nemzet között közvetítő kapocs gyanánt áll, ez állásában szívvel-lélekkel magyar legyen. És István herczeg magyarnak született, magyarnak neveltetett, ő e honnak nem adoptiv polgára, ő e hazának született édes gyermeke, ki egy levegőn nőtt fel mivelünk, kit e hazához atyjának, anyjának sírja, atyja életének minden lépten szemébe tűnő nyomdokai, bölcsőjébeni első szívdobbanása, gyermekkorának kedves emlékei, ifjúságának első eszmélete csatolnak. Neki nem lehet e nemzetet nem szeretnie! Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki a szabadság közepette növekedve, a szabadságban rémképet nem lát és egy szabad nemzet eleven vérpezgésében nem szaglál rendbontó féktelenséget. István herczeg közöttünk született, közöttünk nőtt fel, lelke ez újjászülető nemzet új életének szabad legében erősödött. A mit még ezen okok mellett egyéniségéről mondhatnék, tilt szerénysége, tilt önjellemem, mely élő emberről inkább keveset szól, hogysem hizelegni látszassék, de úgy gondolom, eleget mondék, miszerint motiválva véljem, hogy Pest megye Rendeinek nemcsak kegyeletből, hanem alapos okoknál fogva közkívánatuk: hogy István herczeg választassék országunk nádorává.

És ime itt van előttünk a legfelsőbb intézvény, miszerint tudósíttatunk, hogy ő felsége a király István főherczeg ő fenségét ideiglenes s a jövő országgyűlésen történendő nádorválasztásig Magyarországon királyi helytartójává s mint ilyet többek között ezen megye főispánjává is kinevezni méltóztatott.

Miután úgy a kir. helytartóság, mint az ahhoz kapcsolt hétszemélyes táblai elnökség, pestmegyei főispánság és jászkunok gróf bírósága stb. törvény által állandóan és örökösen egyenesen a nádori méltósághoz van kötve, ha legkevesebb okot látnék azon hiedelemre, hogy ezen kinevezés által akár a nádori méltóság s ahhoz törvényesen kapcsolt tisztségek hatáskörének, akár pedig magának a nádorválasztás körüli nemzeti jognak csorbitása vagy elmellőzése czéloztatik, el nem mulasztanám az iránti aggodalmamat kijelenteni.

De miután ő felsége nyíltan kimondja, hogy ezen kinevezést, mult históriai példák nyomán, csak ideiglenesen s a jövő országgyűléseni nádorválasztásig teszi, aggodalomra okot teljességgel nem látok, sőt teljesen meg vagyok nyugtatva, hogy ezen ideiglenes kinevezés a nádori méltóságot s nádorválasztási jogot nem sérti, nem sértheti és sérteni nem is akarja, s találok teljes megnyugtatót különösen abban is, hogy ő felsége ideiglenesen nem mást, mint egyenesen István főherceget méltóztatott kinevezni, mert én ezen legfelsőbb intézkedést, az előadottak szerint, a legtávolabbról sem vehetem annak, mintha ő felsége a nádorválasztást vagy mellőzni, vagy megelőzni akarta volna, hanem veszem egyenesen annak a mi, t. i. hogy ő felsége a nemzet egyetemes óhaját megértette és kegyes figyelmére méltatá, s a dicsőült nádor halálát gyászoló s e gyász közben a jövőre iránt aggódó nemzetet sietett azon hajlandóságáról biztosításával megvigasztalni, hogy a minden jelekben csalhatatlanul nyilatkozó köz nemzeti akarattól a törvényes idő alatt megtartandó országgyűlésen kegyelmes kir. szentesítését nem fogja megtagadni.

És én, mint ellenzék embere, ki kötelességemnek ismerem a kormány eljárását mindig őrszemmel kísérni s ha meggyőződésem szerint törvénytelen vagy rosszat teszen, azt olyannak őszintén kijelenteni, hasonló őszinteséggel kötelességemnek tartom ily örömdetes alkalommal kinyilatkoztatni, nem csak hogy ez jól és helyesen történt, hanem egyszersmind szíves elismeréssel azt is kimondani, hogy a nemzeti közohajtás iránt ezen ideiglenes intézkedésben tanúsított figyelemmel sok kétes gond és aggodalom lőn a nemzetről elhárítva.

És azért én fennebbi észrevételeim folytán ő felsége felolvasott kegyelmes intézkedését jegyzőkönyvileg örömdetes tudomásul vétetni kívánom s alázatos felírásban ő felségének úgy ezt, valamint azt is kijelenteni indítványozom, hogy Pest megye Rendei István főherceget kívánván nádorul választani, ő felségének ezen ideiglenes intézkedésében a nemzeti közohajtás szíves készségű méltánylatát és annak biztosítását találják, hogy a nádorválasztó országgyűlés a törvényes idő alatt meg fog tartatni s ott ő felsége az István főherceg választása mellett országosan is nyilatkozandó közakaratot királyi helybehagyásával szentesítendi.

Ezen alázatos indítvánnyal természetes kapcsolatban van, hogy cs. kir. főherceg István ő fenségéhez hasonlóan felírjunk s remény- és bizalomteljesen kijelentsük: miként a szenvedett közös csapásnál kedves vigasztalásunkra szolgál, hogy azon ideiglenes viszonyban, melybe a nemzeti közohajtással találkozó legfelsőbb kinevezés következtében vele lépni szerencsénk van, megnyugtató zálogát találhatjuk annak, hogy ezen kedves viszony a legközelebbi országgyűlésen király és nemzet közös akaratával állandósíttatni fog. Egyszersmind úgy szívünk érzelmeivel, mint illem- és tisztelettel megegyezőnek vélem, hogy díszes küldöttség neveztesék, mely ő fenségét Budára érkeztek, mihelyt a gyász körülményei megengedik, üdvözlje s főispáni székének ünnepélyes elfoglalására felkérje.

Végezetül ő fenségének nádorrá választatását a jövő országgyűlésre küldendő követeinknek már most határozatilag utasításba adatni s ezen határozatainkról az ország törvényhatóságait - egyetértésüket kérve - körlevél által értesíttetni indítványozom.

III.

Beszéd 1848 július 11-én a képviselőházban a haderő megajánlása ügyében.

Uraim! (Felkiáltások: Üljön le!) Engedelmet kérek, majd ha ki fogok fáradni. Midőn a szószerűkre lépek, hogy önöket felhívjam, „mentsék meg a hazát!”: e percznek irtózatosszerűsége szorítva hat le keblemre.

Ugy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltta a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyöngék, örök halálba sülyedjenek; ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek. Uraim! így áll e perczben a nemzet önök kezében; és Isten kezökbe adta a mai határozattal a nemzet életét, de kezökbe adta a nemzet halálát is. Önök határozni fognak. De éppen, mert e percz ily nagyszerű, feltettem magamban, uraim! nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez.

Lehetetlen nem hinnem, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben különbözzenek is a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának olyan érzete, hogy azért utolsó csepp vérét is kész a ház feladni: ez mindnyájunkkal közös. (Éljen!) És a hol ezen érzés közös, ott nem kell buzdítani, ott a hideg észnek kell az eszközök között választani csak.

Uraim! a haza veszélyben van. E szót elég volna tán száraz ridegen kimondanom; mert hiszen a homály a szabadság napjának felvirultával lehullott a nemzetről, és önök látják, miként áll a hon. Önök tudják, hogy az országban dispositiojukra levő sorkatonaságon kívül közel 12.000 önkéntes honvédsereg állítatott. Önök tudják, hogy a törvényhatóságok föl voltak szólítva a nemzetőrségi seregek mobilisatiójára, miszerint legyen erő, mely képes legyen megvédeni a hont és megtorolni a bűnt odalent a széleken. És e felhívás a nemzetben viszhangra talált.

Ha a nemzet nem érezte volna, hogy veszély van, nem talált volna nála viszhangra. Ez maga elég mutatványa annak, hogy a veszélynek érzete közös. De én azért mégis úgy gondolom, hogy köteles vagyok önöknek, uraim, nagyobbyszerű vonásokban csak - és ezúttal nem minden apró részleteiben - a haza állapotának némi rajzát előterjeszteni.

A mint a mult országgyűlés széteszlott, és az első felelős magyar miniszterium hivatalába lépett, üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül: lehetetlen volt mély fájdalommal nem éreznie a nemzet állapotának irtózatosszerű elhanyagoltságát. Én egyike voltam azon számosoknak, kik éveken keresztül figyelmeztették a hatalmat és figyelmeztették a nemzetet: legyen igazságos a nép iránt: mert majd késő lesz. Most ez egyszer talán még a hazafiúságnak közös érzete és a közös lelkesedés elháríthatja fejünkről a késő szót s annak egész súlyát.

De annyi bizonyos, hogy elkésett a nemzet és a hatalom az igazságosságban, s mivel ezen percz elkésett, azon percz, melyben először volt igazságos a nép iránt, bomlásnak indította a népvizonyokat. Ezen viszonyok közt vettük át a kormányt, megtámadtatva árulás, pártütés, reactionális mozgalmak és mindazon szenvedélyek által, melyeket átkos örökségül hagyott reánk Metternich politikája. Alig voltunk a kormányban, sőt még csak össze sem jöhettünk mindnyájan, már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról, hogy a pánszláv mozgalmak a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak nemcsak, hanem a napot is kitűzték már, mikor törjön az ki Selmecezen. Nagyobbyszerű vonásokban akarok csak szólani, azért itt megállapodom és egyedül annyit mondok, hogy a felföld nyugodtan van. De ezen nyugalom nem a biztosságnak nyugalma, és meglehet, sőt valószínű, hogy ez tűz, mely a hamu alatt lappang.

Az ország közepén maga azon magyar faj között is, - mely életrevalóságát amott a Dráva-vonalnál és az ó-kéri tábor táján minden nap mutatja, - nehéz volt a népnek a hosszas szolgaság után megbarátkozni a szabadság eszméjével, és magát tájékoztatni annak első viszonyai közt: mert nem hiányoztak bujtogatók, kik a népben aggodalmat költöttek, még azon nem mondom adományok, hanem igazságok iránt is, melyeket nekik a mult országgyűlés megadott. Kilencz hét mult el azóta: az ország belje nyugodt, s a magyar faj áldozatra kész, önkényt s nem kényszerítve viszi életét oda, hova felszólíttatik.

Horvátország nyílt pártütésben van. Sok évek folytak le azóta, uraim! mióta e hazában nem egy, nem két ember figyelmezteté a hatalmat, hogy midőn az illir bujtogatásokat szítogatja - szítogatja mondom, nemcsak elnézi - oly kígyót táplál keblében, mely az uralkodóháznak vesztét fogja maga után következtetni. Azt gondolták azon urak ott lent, hogy mivel a lázas állapot, melyben Európa van, megingatta az országnak minden oszlopait a fönlevő viszonyokra nézve, már most nyílt pártütésben törhetnek ki büntetlenül. Én, uraim! ha e pártütésre a magyar valamely alapos okot szolgáltatott volna, e perczben is, nem tekintve azt, hogy pártütés van, arra szólítanám fel önöket: legyenek Horvátország iránt igazságosak, és így igazságosak lévén, nem fegyverrel, hanem az igazság szent szavával, annak megadásával csillapítsák le a lázadást.

Igy lévén lelkesítve, kötelesnek érzem magamat egy futó pillanatot vetni Horvátországnak Magyarország irányábani viszonyaira. Önök előtt tudva van, uraim! hogy a nemzet még azon időben is, mikor különösen kegyelt kiváltságosoknak osztotta csak a maga jogait, Horvátországot minden jogokban részesítette. Nem volt e nemzetnek Árpád korától egy joga sem, melyet, mióta Horvátország velünk kapcsolatban van, vele a nemzet meg ne osztott volna testvériesen (Igaz!); és nemcsak, de midőn megosztott vele minden jogot, adott még azonkívül e nemzetnek, magunknak terhére, különös kiváltságokat. Azt látom a historiában, uraim! hogy egy nagy birodalomnak egyes része nem részesül a közös jogokban, mint Irland nem mindenben, mivel Anglia bir; de, hogy egy nemzet tömege, a nemzetnek nagyobb része önmagát tagadja ki jogokból egy bizonyos kevesebbségnek kedvéért, ezen nagylelkűségre példát csak Magyarhon adott a horvátok irányában. (Igaz!)

Tehát hol az ok a múltban, minél fogva, habár a haza megmentésére fegyvert fogunk is kezünkbe, szivünkben érezni lennének kénytelenek, hogy a pártütést mi provokáltuk? A múltban erre ok nincs. Vagy talán a legközelebbi országgyűlés, mely új aerát nyitott e nemzet életében, tett változtatást a régi viszonyokon? Azt mondom: nem.

A mely jogokat kivíttunk magunknak, nekik is kivíttunk; a mely szabadságot a népnek megadott a hatalom s az országgyűlés, Horvátország népének is megadta; a mely kármentesítést az itteni nemességnek resolvált Magyarország, a maga erszényének rovására resolválta Horvátországnak is, mert a parányi ország nem bírja kármentesítését elvállalni; - és a hol nemzetiség tekintetében, nem jól felfogva bár és hibásan képzelve, de mégis aggodalom volt, annak megnyugtatóására hatott, midőn kimondotta a mult országgyűlés, hogy a horvátoknak közéletükben, saját hazájukban, saját törvényhatóságaikban, saját nyelvükkel, saját szabályaik következtében is élni tökéletes joguk van, s így a törvényhozás municipális jogaikat nemcsak nem csorbította, sőt gyarapította.

Van-e magasztosabb jog, mint a képviselők választásáról rendelkezni, a mely képviselők hivatta vannak törvényt szabni, szabadságot adni, védeni az országot? És az országgyűlés azt mondotta: ti horvát barátaink! magatok osszátok fel, miképen választátok képviselőiteket. Ez által állását és ezen municipális körben nemzeti önállását Horvátországnak a mult országgyűlés elismerte. Tehát ha a múltban nem volt ok, mely ezen pártütésnek a természeti jognál

fogva valamely szint adhasson, a mult országgyűlésnek cselekvényei okot bizonyosan nem szolgáltatnak.

Avagy talán a miniszterium? Mi egy lépést tettünk, uraim! a miért önöknek felelősek vagyunk. Ha sikerült volna e lépéssel lecsillapítani a fellázadt kedélyeket, örömmre szolgált volna azt megemlíteni; így csak azon érzéssel említem meg, hogy a miniszterium némi részben túlmént a törvényen; hanem túlmént azért, mert lehetetlennek látta el nem fogadni a törvény természetes következményeit. - Ha az országgyűlés elismerte azt, hogy a horvátoknak beldolgaikat saját nyelvükön folytatniok joguk van, a miniszterium a körülmények szerint hivatva érezte magát arra, hogy nemzetiségüknek elismerését a kormányhatalmi érintkezésekbe is vegye be, és ismerje el, midőn azt határozta, hogy velük magyar nyelven és a magyar nyelv mellé egyszersmind az ő nyelvükre fordításban levelez és intézkedéseit úgy küldi hozzájuk.

A horvátok a báni hatalomban igen nagy súlyt helyeznek. A mult országgyűlés ezen báni hatalmat nemcsak sértetlenül hagyá, hanem annak egyszersmind az ország összes kormányzatábai befolyását biztosította, midőn törvény által meghívta a bánt, hogy vegyen részt azon álladalmi tanácsban, mely a királyi helytartó körül a nemzet sorsa fölött intézkedik. És a miniszterium ennek következtében semmit sem tartott sürgetőbbnek, mint meghallgatni azon bánt, kit az igazságnak és szabadságnak ostora alatt leszállott hatalom, lételének utolsó percében, átok gyanánt tolt nyakunkra, hogy megkísértse, vajjon nem lehetne-e a kárhuzatos reactio ördögét visszaidézni?

A miniszterium egyáltalában nem vonakodott a bánt első perczben is felszólítani, foglalja el a székét István királyi helytartó álladalmi tanácsában s értekezzék a miniszterekkel arról, miképen lehetne Horvátországnak nyugalma, békéjét s csendjét biztosítani, s mik Horvátországnak igazságos kívánatai, melyek teljesítésére, ha ez a minisztérium kezében van, késznek nyilatkozott, ha pedig nincs, késznek nyilatkozott arra, hogy önök előtt indítványt tegyen, és annak elfogadása tekintetében állását kérdésbe tegye. A bán nem jelent meg, makacsul visszautasította a felszólítást; pártütésre támaszkodván, s annak élére vetvén magát, a magyar koronától prononciált elszakadásnak terén áll.

Nem tagadom, hogy Horvátországnak vannak sok részletes sérelmei, melyek mai napig sincsenek orvosolva; de azokat nem a miniszterium, nem a nemzet okozta; ezen sérelmek hagyomány gyanánt maradtak reánk a mult kormánytól; a nemzet pedig ezen sérelmeket magáévá tette minden időben, és mindent elkövetett orvoslásukért, épen úgy mint saját sérelmei tárgyában. És az bizonyosan egyike volt a felszólítás okának, miérthogy Jellasicsot, mint ő felsége által akkoriban kinevezve volt bánt felszólítottuk, hogy érintkezésbe tegye magát a miniszteriummal, hogy rögtön intézkedhessünk a sérelmek megszüntetése iránt; mert a miniszterium felhatalmazva, de kötelesnek is érezte magát arra, hogy a hol a törvény sértve van, azt a maga épségébe visszahelyezze. De a bán annak, hogy a horvátoknak az 1845-iki tartománygyűlésből ő felségéhez felterjesztett kívánataira nézve a miniszterium határozata velök közölhető lett volna, még csak lehetőségét is pártütéssel vágta el.

És mégis mindezen viszonyok közt, midőn a miniszterium nem tájékozhatta magát a körülményekben, nem mulasztott el semmit, mit Horvátország és a határszéleknek megnyugtatóra czélszerűnek vélt. A határörvidékek képviseleti joggal ruháztattak fel a mult országgyűlés által: - nyertek tehát egy oly jogot, melylyel nem birtak soha, mióta a határörvidék áll.

A miniszterium annak valószínűsítésére nézve nemcsak, megtette az intézkedéseket, melyek hatalmában állottak, hanem egyszersmind keresve kereste az alkalmat, mit tehessen azon népségnek megnyugtatóra, és b. Hrabovszki főhadparancsnokot, mint királyi biztost megbizta és felhatalmazta arra, hogy a határörvidékeknek a föld tulajdonát adja meg, mint

meg van adva a magyar földön lakó úrbéri jobbágyoknak; felhatalmazta arra, hogy a robotokat, melyek ott az álladalom irányában fennállottak, törölje el; felhatalmazta arra, hogy az iparnak, kereskedésnek, művészetnek üzésére szabadságot adjon, melylyel eddig nem birtak; felhatalmazta arra, hogy a szabad költözködést mindenkép könnyítse, s egyszersmind felhívta arra, hogy a nép maga, községenként vagy kerületenként önköréből válaszszon embereket, kik ide feljövén, tájékozzák a miniszteriumot, s tolmácsolják előtte a nép ottani kívánságait, arra a célra, hogy ha volna még valami, mit ezenkívül még számukra jogszerűen adni lehet, azt a miniszterium nyomban megadhassa. S ezen elcsábított szerencsétlen emberek pártütéssel, lázadással feleltek, úgy hogy azon jótéteményeknek valószínűsítésére sem lehetett alkalom, melyeket a minisztérium hetek előtt megadni elhatározott.

A nemzetiségről már szólottam. A többek közt egyike volt azon vidékek sérelmeinek, hogy a tengeri sóval élő szávai rész a drága istriai só kénytelen vásárlani, s a sicíliai sónak behozatala meg nem engedetik. Fiumének ez régi kívánsága volt, s az országgyűlés előtt gyakran ismételte. Megengedték a sicíliai só behozatalát, és annak árát tetemesen leszállítottuk.

Szóval: egyáltalában el semmit sem mulasztottunk, mit a kedélyek megnyugtatóására tennünk lehetett, tennünk a nemzet szabadsága és jogainak határáig lehetett. Mi tehát, uraim, a horvát pártütést sem a miniszterium, sem a nemzet részéről legkevesebb ok által is provokálnak el nem ismerjük. Ha egy nép kevesli a szabadságot, melylyel bir, és többnek kivívására ragad fegyvert, kétes játékot üz bár, - mert az ily fegyvernek két éle van - de tettét meg tudom fogni; ám mikor azt mondja valamely nép: nekem sok a te szabadságod, nekem nem kell, a mit adsz, hanem megyek görbülni a régi absolutizmus járma alá, - ezt megfogni nem tudom.

Pedig a dolog körülbelül így áll; mert ugynevezett petíciójukban, melyet a zágrábi conventiculumból ő felségéhez felküldöttek, egyenesen azt kéri, hogy el akarnak Magyarországtól szakadni, nem avégett, hogy önálló és egészen elszakadt független nemzet legyenek, hanem hogy magukat az ausztriai miniszterium alá vessék. Ez, uraim! a hajdani Vendée szerepe, melyet részünkről a terrorizmus nem provokált, hanem mely megszületett, mert a fejedelem iránti affectált hűség leple alatt reactionális ármánykodás létezik. Kérdem én: hűség jele-e, nem akarni tartozni a magyar koronához, mely mint symboluma ez ország népeinek, ő felségének és dynastiájának e perczen nem csak legerősebb támasza, de mondhatom egyedüli biztos támasza? (Helyeslés.)

Avagy a hűség jele-e, nem akarni engedelmeskedni a magyar miniszteriumnak, hanem akarni engedelmeskedni az ausztriai miniszteriumnak, mely erőtlenségében az *aulától* veszi parancsait, mely annyi erővel sem bir, hogy urát királyát ősi várában meg tudta volna védeni, hogy földönfutóvá ne legyen? (Kitörő helyeslés.) Kérdem én: nem nagyobb hűség-e, a magyar koronától függni, azon koronától, mely mint symboluma ezen országnak, azon perczen, midőn a bécsi miniszterium gyáva gyengesége miatt fejedelmünk ősi várát elhagyja, nem élt vissza a percczel arra, hogy elszakítsa a kapcsolatot, mely közte és az ősi várából kiűzött fejedelem közt van, hanem egy szívvel lélekkel felkérte a királyt: „jöjj ide közünkbe, támaszkodjál személyesen hűségünkre, mi megvédünk a pokol ellen is.” (Zajos „éljen!”)

Vagy nagyobb hűség talán azon bécsi miniszteriumtól akarni függeni, mely ha volna, - mert most nincs - és megkérdettnék: ki hát tulajdonképen a te urad, kitől veszed a parancsot, a császártól-e? a bécsi birodalmi országgyűléstől-e? vagy pedig a frankfurti Reichsverwesertől? e kérdésekre nem tudna felelni; ki azt sem tudja, hogy fejedelme alá lesz-e vetve a frankfurti gyűlésnek, és be fog-e olvadni Ausztria a nagy Németországba, vagy a kis Bécs fogja absorbeálni a nagy Németországot? És ők azt mondják, hogy a hűség érzeténél fogva rebellálnak V. Ferdinánd ellen. (Kaczagnak.)

Azonban őszintén megvallom, miként én a szabadság érzetének a tömegre nézve oly erős hatását hiszem, miszerint lehetetlen meg nem győződnöm, hogy maga ezen affektált hűség is még affectatióban is csak pusztá ürügy, melylyel más czélok fedeztetnek a vezérek részéről; fedeztetik a reactionális mozgalom; más részről pedig kapcsolatban van ezen eszme az ausztriai birodalomnak szláv alapjai állításával.

Azt mondják: Bécsbe fogunk követeket küldeni, csinálni fogunk a szláv elemnek többséget; Ausztria megszűnik német birodalom lenni, s majd a csehek alól a szláv déli birodalom fogja felütni fejét. Ez kétes játék; majd határoz felette alkalmasint Európa, mert ha mi nem birunk vele, európai kérdéssé válik; de annyi bizonyos, hogy ezen combináció, ha húz valamit maga után, az ausztriai háznak vesztét huzza maga után. Erről nincs kétség.

Elmondottam, uraim! önök előtt, mit tettünk a horvát nemzet irányában a megnyugtatóra. Még egy lépés van, melyet említenem kell. Azt láttuk minden jelekből, hogyha István főherczeg nádor és királyi helytartó parancsol és a magyar miniszterium rendelkezik, ezen parancsok és rendeletek ellenében pártot ütnek, és azt mondják: mi a fejedelem nevében nem engedelmeskedünk. És mivel ezt tapasztalók, kötelességünknek tartottuk megkérdezni a királyt, nyíltan, őszintén, - hiszen nincs terrorizmus alatt, mert Insbruckban van hű tiroljai között, - adja tudtára a népeknek, mi hát az ő királyi akaratja? Ő felsége nyíltan, őszintén tudtára adta népeinek, a mit vallásosságától úgy, mint a törvény iránt tartozó kötelességétől várni lehetett.

És midőn ő felségének ezen parancsai hozzájuk érkeztek, mit mondtak? „Ez nem a király akaratja, a terroristikus magyar minisztérium kényszerítette a királyt oly szavak mondására, melyeket ő nem értett.” Ezt mi tapasztalva, azt gondolók, hogy meg kell kísértetni, mikép ezen ürügy minden alapja elvágassék; ugyanazért kéressel járultunk ő felségéhez, hogy miután Jellasic és párthívei nemcsak a hajdan hatalomban volt, most pedig a megbukott camarilla körébe tartozóknak titkos szitogatására hivatkoznak, hanem még a dynastia némely tagjairól is azt mondják, mintha kedves volna előttük a pártütés, méltóztassék a dynastiának egyik tagját, - kit nem gyanúsíthatnak úgy, mint István főherczeget, kire azt fogják, hogy a király hatalmát segítette megtörni, - Zágrábba küldeni, hogy mondja meg a népeknek élőlőszóval, miként az, mit a fejedelem- és dynastiára mondanak, rágalom és hogy ő felségének az az akaratja, mit a junius 10-iki manifestumában proclamált, melyben Jellasicot minden hivatalától felfüggeszté, a horvátországi pártütést felségsértésnek nyilatkoztatta, és báró Hrabovszkyt megbízta arra, hogy törvényes intézkedéseit, ellenökbe, ha kell, fegyverrel is vigye keresztül.

Ő felsége János főherczeget méltóztatott e tekintetben intermediatióra megkérni. János főherczeg, mint tudva van a ház előtt, időközben ausztriai birodalombeli császári képviselővé lévén kinevezve, erre támaszkodva, midőn kijelenté, hogy a kiegyenlítésnek megkísértését szívesen elvállalja, azt, hogy jelen körülmények közt Horvátországba menjen, lehetetlenségnek nyilatkoztatta. Mi ő felségének nem késtünk kijelenteni, miképen vélekedésünk szerint ő felsége sikeres eljárásának basisa és indulópontja épen az, hogy Horvátországban a dynastiának oly tagja, minő ő, élőlőszóval világosítsa fel, hogy a dynastia és a fejedelem valósággal pártütésnek nyilatkoztatta a horvátországi mozgalmakat.

És kinyilatkoztattuk, miszerint kételkedünk, hogy a kiegyenlítési eljárásnak sikere lehessen, ha ezen első alapot elmellőzi; de kinyilatkoztattuk másodszor azt is, miképen mi Horvátországnak, legyen az bár pártütésben, oly állását, mintha önálló ország, önálló hatalommal alkudnék, el nem ismerjük. Mi Horvátország irányában minden méltányos és igazságos kívánatokra hajolni készek vagyunk; de Jellasic nem áll al-pari a magyar királylyal. A magyar király megbocsáthat, de Jellasic szerepe az engedelmisség. (Helyeslés.)

Azért kinyilatkoztattuk, miként mi a horvátországi viszonyok kiegyenlítésében azon utat látjuk legcélszerűbbnek és legsikeresebbnek, ha ő fensége a maga részéről is közbenjárni méltóztatnék, Horvátországban a tartományi gyűlést megtartván; hogy véleményök tökéletes szabadságával nyilatkozhassanak a horvátok, rendezzék el a követválasztást, küldjenek ide képviselőket, s azok által terjesszék elő kívánataikat, melyeket, - és ehhez állásunkat is kötjük - ha kívánságaik méltányosak és igazságosak lesznek, a magyar nemzet nem fog késni teljesíteni; ha pedig nem teljesítené, mi készek vagyunk lelépni.

És ha más kívánságai lesznek a törvényesen tartott tartományi gyűlésnek, melyeknek törvény, jog és igazság szerinti teljesítésére maga a kormány is hatalommal bír: azokat terjesszék fel a kormánynak és a kormány irántok nyilatkozni fog. Ő fensége János főherczeg a német birodalom Reichsverweserévé neveztetvén, talán épen tegnapelőtt, - ha jól tudom a napot, - Frankfurtba utazott; néhány nap múlva visszajő, s akkor meg fogjuk látni, vajjon az ezen alaponi kiegyenlítésnek sikere lehet-e, vagy nem? De a horvátoknak azon kívánságát, hogy ha kiegyenlítésről van szó, Magyarország részéről minden hadi készülétek szüntessenek meg, indignato pectore vetettük vissza magunktól, s kötelességünknek tartottuk kijelenteni, hogy jöjjön bár, a mi jönni akar, a magyar készülni fog, a kormány is készül minden erejével, s azért hitta össze az országgyűlést, hogy annál nagyobb erővel készüljön.

Nem volna tanácsos, de önök sem fogják kívánni, hogy tábláját mutassam elő számszerint azon erőnek, mely az erélyes és a ház hálájára érdemes Csányi biztos intézkedése alatt a Dráva partjánál annyit mutathat, hogy valóban tekintélyes erő, és a horvát lázadók, kik régóta szeretnének spekulálni a szép magyar föld kenyerére s borára, e perczig Magyarországnak földét megtámadni nem merték, nem is merhették a nélkül, hogy visszaverettek volna, mind a mellett, hogy szerkezetöknél fogva a múltból, fegyveresen készen voltak, nekünk pedig még csak készülni kell.

A másik dolog ott lent a szerb lázadás.

Mi az okokat illeti: erről uraim! nincs mit mondani; mert itt a dialektikára nem nyílik többé tér. Magyarországnak különböző népek laknak, de a ki Magyarország belsejében külön országot akar alkotni, az oly lázító, oly pártütő, kinek statáriummal kell felelni. (Tetszés, helyeslés.)

Hanem, uraim! a polgárvér ontása még a bűnösöknél is nagy dolog; s azért a kormány tekintetbe vévén azt, hogy ily izgalmas és lázas korban, mint a melyben most vagyunk, az elcsábított tömegeket a polgárháború minden szerencsétlen iszonyaiba borítani, néhány nagyra-vágyó bűnösnek vétke miatt, oly cselekvés, melyet ha a hazáról elháríthatunk, megérdemeltük Istennek s embernek is helyeslését, e tekintetben sem akartunk semmit kísértetlenül hagyni. Azért, a mi kívánságok itt fennforoghattak, ezen kívánságok teljesítésére nézve intézkedtünk. De hiszen az ország integritásának sérelme nélkül már nem lehetett másként intézkedni, mint hogy azon vallásúak számára, kikhez a szerbek Magyarországon tartoznak, híjjuk össze azon congressust, melyet a múlt kormány sok esztendőkön keresztül számukra össze nem hívott.

E részben megtörtént a rendelkezés, s Rajasics érsek jónak látta Karlovitzon egy gyűlést tartani, s ezt a szerb nemzet gyűlésének proclamálni. És itt a szomszéd Szerbiából rablási vágyból betört csoportok segítségével mondták ki, hogy ők nemzet s hoznak törvényeket, s állítanak pátriarchát, állítanak vojvodát. Bonyolódván odalent a viszonyok, királyi biztosok küldettek ki. A szerémi szláv vidékre báró Hrabovszky, mint péterváradai főparancsnok, kit épen ezen állásánál fogva e célra legalkalmasabbnak kellett itélnünk; mert parancsnoka azon határőrvidéki ezredeknek, melyeknek felbujtogatására leginkább remélt támaszkodhatni a pártütés.

A Dunáninneni vidékre kiküldöttük a temesi grófot s főispánt, Csernovics Pétert, egyrészt azért, mert személyessége s érzései iránt a múlt időkben is bizalommal viseltettünk; s

másrésről azért, mert unokája azon Csernovics Arzennak, kihez, úgy hiszszük, a szerbek pietással szítnak. A bánáti vidéken Vukovics Szabbas temesi alispán működik, mint biztos. Mig ezeknek működésük tartana, mi iparkodtunk seregeinket egybegyűjteni: de seregeket, - erről többet itt nem szólhatok, - de biztos seregeket, mondom, Magyarországon a mostani körülmények közt, hirtelen összeteremteni nem könnyű dolog.

Azért úgy gondolom, hogy az országra nézve igen nagy nyereség lesz már az is, hogy ezen pártütő lázadás, mig minden iszonyaival elvonulna, csak az országot el ne borítsa addig, mig elegendő erők leszünk, mint a sas, reájok ütni s őket semmivé tenni.

Azon időközben, mig a seregek összevonathatnak, Csernovics Péter kir. biztos úr jónak látta a békéltetés eszközeit megkísérteni s érintkezésbe bocsátkozván a pártütés főnökeivel, oly egyezkedést kötött, mely a hirlapokból önök előtt tudva van és melynek tartalma az, hogy 10 napi fegyvernyugvás adatik, hogy azon idő alatt a főnök szétosztatván a pártütő seregeket, őket a törvény iránti engedelmisségre visszahozza.

Ezen fegyvernyugvás kötésének ideje július 4-én járt le, s ezen kötést a kir. biztos úr önfelelősségére tette. Ő ki volt küldve kir. biztosul, felhatalmazva arra, hogy minden szükséges eszközökkel a megzavart csendet állítsa helyre s úgy vélte, hogy azon eszköz a csend helyreállítására alkalmas lesz. E lépés olyan, mely talán azon lépések sorába tartozik, melyeknek helyeslése vagy kárhoztatása a sikerhez van kötve. Most e perczben tekintélyes erő van ott, egy ügyes, tapasztalt, bátor s vitéz hadvezérnek parancsnoksága alatt.

Az eljárási terv megállapítottatott általa a helyszínén; közöltetett a hadminiszter úrral, ki azt végkép megállapította. Hogy mikép fog és mikép kell egy tábornoknak a harcz mezején eljárni, úgy gondolom, az ily strategicus terv nem a nyilvánosság elébe való, mert nem akarjuk, nem akarhatjuk visszaidézni azon kort, midőn Magyarország aljáni török táborozás harczai menetelét a bécsi Hofkriegsrath aluszékony pamlagon intézte s midőn elintézte, már megverettek odalent és ha meg nem verettek, ez csak azért történt, mert volt egy híres hadvezér, ki a nyert parancsot zsebébe tette és a törököt megverte. (Tetszés.)

Egyet akarok még mondani. Azon hir kezd tegnapelőtt óta rebegni, mintha újabb fegyvernyugvás köttetett volna a lázadó szerbekkel. Én és az egész miniszterium erről általában semmit sem tudunk, s nem lehet hinnünk, hogy ha az való volna, róla tudósítva nem volnánk, de még sem mondhatom azt, hogy nincsen; de csak azt, hogy semmit nem tudunk róla, s utolsó leveleink, melyek július 6-ról szólnak, egyáltalában a fegyvernyugvásról még csak említést sem tesznek.

Hanem van egy, uraim! mi a kebelnek fáj. Fáj az, hogy a pártütés szerte a vidékeken el lévén terjedve, imitt-amott egyes speczialis szerencsétlenség történik, mint ez történt Torontálmegye szélén Sz.-Mihályon. Erre csak annyit akarok megjegyezni, hogy ha egyszer egy vidék valahol lázadásban van, én a lázadás elnyomására megbízott emberek részéről a legnagyobb hibának venném, ha minden helységnek szalmafedelét, minden embernek biztosságát külön intézkedés tárgyává tévén, az által megosztatnák az erőt, s az egész lázadás elnyomását bizonytalanná tennék. Minden lázadásnak megvan ezen szerencsétlensége. Az elvesztett életet Isten sem adja vissza; a kárt kipótolja azoknak vagyona, kik azt okozták; hanem azért, mert itt-ott egyes helyek felgyújtattak, nem lehet kívánni, hogy a tábor strategikus tervéből kimozduljon s ide-oda is vigyen egy századot s hagyja a római sánczokat észrevétlenül és a körül seregeit mindenünnen össze ne gyűjtse.

Én sajnálom, hogy ily szerencsétlenségek történtek, de azt nem lehet kívánni a miniszteriumtól, hogy a sereget oszlassa fel, s hogy minden falut külön őrizzen meg. (Helyes.) Itt sem szólok arról, mennyi erőnk s katonánk van, hanem örömmel csak azt mondom, hogy reményemen s bizodalmamon túl fel tudott a magyar lelkesülni. Néhány évek előtt azt

mondám: „csak egy pontot adjon az Isten, melyre támaszkodva mondhattam, hogy a nemzet fel fog lelkesülni és nem desperálok jövője felett.” Most meghagyta Isten érnem e percet s im! nem esem kétségbe a nemzet jövője felett. (Zajos tetszés és tapsvihar.)

A harmadik, uraim! azon viszonyok közt, melyek fenforognak, az aldunai tartományok állapota. A mint minden nemzettől a világon megkövetelem a magyar irányában azt, hogy beldolgaiba ne avatkozzék, úgy a magyar is kétségtelenül azon tartományok beldolgaiba avatkozni nem akar. Erről tehát nem is szándéksom szólni, csak annyit mondok, hogy a Pruth szélén egy hatalmas orosz sereg áll, mely fordulhat jobbra, fordulhat balra, lehet irányunkban barátságos, lehet ellenséges, de mivel lehet ez, lehet amaz, a nemzetnek készülni kell. (Ugy van!)

Eddig még nem léptek be Oláhországba. Azonban a miniszterium részéről az orosz követség interpelláltatván, azt felelte, hogy korántsem a török hatalom elleni barátságtalan indulatból indította oda seregeit, hanem saját tartományai nyugalmanak oltalmára. Egyébiránt kinyilatkoztatja, hogy ha Oláh- s Moldvaországok kormánya által bejövételre felszólíttatnék, meg fogja tenni azt, mert arra az adrianopoli békekötés által kötelezve van, - kinyilatkoztatván azt is, hogy a magyar nemzettel szomszédságos jó egyetértésben lenni kíván és Magyarország irányában semmi ellenséges lépést nem fog tenni mindaddig, míg a magyar nemzet kebelében valamely oly összecsoportozásokat s fegyvergyűjtéseket nem fogna látni, melyek által ő magát fenyegetve érezné.

Ez meglehet, uraim! arra vonatkozott, hogy a moldva- és oláhországi viszontagságok s események következtében némely odavaló egyének átmenekültek Erdélybe. Mi kötelességünknek tartottuk kijelenteni, miként a magyar nemzet vendégszerető készséggel tárja ki karjait minden üldözöttnek, minden menekvőnek, hanem azt nem fogja tűrni, hogy ezek visszaéljenek a vendégszeretettel az ország békéjének háborítására. (Tetszés. Helyeslés.)

Ez tehát a harmadik tényező. A negyedik a bosnyákországi szélek, hol a legújabb tudósítások szerint a bosnyákországi vezér 40 - 50.000-ből álló tábort gyűjtött össze, a mint állítatik a végett, hogy Szerbia ellenében felállítván, ennek nyugtalanságait figyelemmel kísérje, s legyen elég erős a porta érdekében akként fellépni, a mint kötelessége. Az egyik tábor Bányalukánál, a másik, - nem jut eszembe a hely neve, a hol felállítva van, - a harmadik a montenegróiak felé vonult. Történt, hogy a bosnyákországi ráják nagyobb számmal fegyveresen költöztek át Horvátországba, adván okul azt, hogy a török hatalom által nyomottak és üldözöttek, tehát mint menekvők jöttek át.

Nem lehet tagadni, hogy a török adminisztrációnak régi természete szerint, némi zsarolások s elnyomások fordulnak elő; de annyit mondhatok, hogy a porta részéről a keresztyén ráják irányában ellenséges lépés nem határozottatott, s így azok átjövételét annak kell tulajdonítani, miként csak ürügyül hozták fel állítólagos elnyomatásukat, csakhogy átjöhessenek a zavarban s rablásban osztozhatni. És e perczig nincs semmi okunk arról kételkedni, miként a bosnyákországi seraskiernek a kordonon általi föllépése barátságos indulatból történt.

Végre, uraim! meg kell említenem Ausztria irányábani viszonyainkat. (Halljuk, halljuk.) Én igazságos akarván lenni, azt mondom, miként én természetesen meg tudom fogni, hogy a bécsi falakban létező hatalomnak fáj Magyarország felett nem rendelkezhetni többé.

De azért, mert valamely fájdalom természetes, nem minden fájdalom jogszerű; és még kevésbbé következik, hogy valamely fájdalom iránti könyörületességből egy nemzet a maga jogait megnyirbáltatni hajlandó legyen. (Nagy tetszés és éljenzés.) Igenis, uraim! megvannak, kétségtelenül megvannak azon mozgalmak, hogy ha egyebet nem, hát legalább a pénz- és hadügyi tárczát ismét a bécsi minisztérium számára visszaszerezni sikerüljön; mert hiszen a többi majd elkövetkezik. A kinek keze egy nemzet zsebében és kinek kezében egy nemzet

fegyvere: az ezzel a nemzettel rendelkezik. (Igaz, igaz!) Összeköttetésben látszik nekem lenni ezzel a horvát mozgalom is, mert Jellasichek azt nyilatkoztatta, hogy neki nem kell szabadság, hogy neki csak az kell, miként Magyarország had- és pénzügyi tárczája a bécsi minisztériumra bizassék. És a legutóbbi percekben, június utolsó napjaiban lehullott egyszerre a fátyol, s a bécsi minisztérium jónak látta az ausztriai császár nevében megizenni a magyar király minisztériumának, hogy ha minden áron meg nem alkuszik a horvátokkal, fel fogja mondani ellenünkben a neutralitást. Ezzel az ausztriai császár a magyar királynak hadat izent. (Kaczaj.) Lehetnek önök, uraim! a minisztérium iránt ilyen vagy olyan véleménynyel, hanem azt hiszem, hogy annyi honfiúi szives becsületükre még számíthatunk, hogy ne kelljen hosszasan mutogatnunk, miként az ily intenciókra úgy feleltünk, mint a nemzet becsülete megkívánta. (Tapsvihar s általános helyeslés és hosszantartó éljenzés.)

Hanem épen, midőn ezen nota jött, s a miénk ment, ismét jött egy másik, hogy mily rettenetes ember a magyar pénzügyminiszter, hogy Jellasicheknek nem akar pénzt adni. Mert természetes, hogy a mint Horvátország nyílt pártütésre lépett, azonnal a zágrábi hadiparancsnokságnak pénzt küldeni megszűntem; s nem érdemelném, hogy szivjam a levegőt, hanem megérdemelném, hogy szembe pökjön a nemzet, ha ellenségének pénzt adtam volna. (Általános tetszés és helyeslés.) Hanem azt mondták: micsoda szörnyű gondolat ez s a monarchia felforgatásai törekvés; küldünk tehát mi 150.000 frtot - s küldtek is. (Gúny, kaczaj.)

Ezen tett, uraim! nagyszerű boszankodásra, nemzeti haragra ébreszthetné e házat; de ne ébredjenek haragra, uraim! mert azon minisztérium, mely ily politikában kereste állását, nincs többé! Az aula elfújta! (Tetszés és nevetés.) S én reményelem azt, hogy akár mily tagokból álljon is össze az új minisztérium, mely utána következik, az érezni fogja, hogyha csak az ausztriai császár iránt, - ki egyszersmind magyar király is - a hűség ösvényéről nem akar lelépni, miszerint a pártütők részére álljon ő is császára ellen, ezen politikát Magyarország irányában nem követheti a nélkül, hogy Magyarországot ne provokálja, oda dobni az ausztriai szövetséget és másokat keresni, hívebbeket. (Szünni nem akaró éljenzés és taps.)

Nincsen semmi okom, uraim, neheztelést, vagy subsumtiót legkevésbé érezni az ausztriai nemzet iránt, neki csak erőt és kalauzt kívánok. Mindakettőnek még eddig híjával volt; a mit mondék, az az ausztriai volt minisztériumot érdekelte; s remélem, hogy e szó meg fog hallatni Bécsben is, s nem maradand nyom nélkül.

Tehát az ausztriai viszonyok, imitt-amott az orosz hadsereg, mely még most békességes, ott állanak a szerb lázadók, a horvátországi pártütés, pánszlávisztikus agitátorok, s imitt-amott reactionális mozgalmacskák is, mikre nézve Pestmegyének érdemes alispánja s követe, ha specialitásokra ereszkedni kellene, hivatalos adatokat előterjeszthetne. Ezek együttvéve képezik azt, minélfogva mondanom kell, hogy a nemzet veszélyben van, vagyis inkább veszélyben lesz, ha a nemzet magát el nem határozta élni. (Tetszés.) E szerint, uraim, hol és kiben keresik az ország biztosítékát: külszövetségekben talán?

Nem kicsinylem a külszövetségek fontosságát, sőt azt vélem, hogy kötelességeit mulasztaná a minisztérium, ha e tekintetben is mindent nem tenne, a mit a nemzet biztosítása megkíván. Hivatalba lépésünk első percében mindjárt a minisztérium az angol hatalommal érintkezésbe bocsátkozott, felvilágosítván őt arról, minek ellenkezőjét szerették sokan terjeszteni, mintha t. i. Magyarország valamely pártütés vagy revolutió útján csikarta volna ki a fejedelemtől jogait és szabadságait, - mondom, őt felvilágosítván arról, hogy urunk királyunkkal tökéletesen egy téren állunk; s felvilágosítottuk azon érdekekre nézve, melyek köztünk s közte, ha lefelé tekintünk a Dunán, közösek. És az angol hatalom részéről erre oly választ nyerünk, a minőt azon nemzet liberális gondolkozásától s egyszersmind a maga érdekeit józanul felfogni tudó politikájától reménylhetünk. Azonban arról meg lehetünk győződve, hogy az angol ott és

annyira s addig fog bennünket pártolni, mennyiben egyszersmind saját érdeke fogja megkivánni.

Franciaország - (Halljuk.) Én a francia nemzet iránt, mint a szabadság személyesítője iránt az ó-világban, legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de éltetemet az ő oltalmazásától vagy szövetségétől föltételezve látni nem akarom. Franciaország e perczben egy második 18-iki brumairet ér, Franciaország a dictaturának küszöbén áll. Meglehet, hogy ebből a világ egy más Washingtonát, de az is meglehet, hogy egy más Napoleont látand. De annyi mindenesetre igaz, hogy tanúság nekünk Franciaország arra, mikép nem minden láz szabadság érdekében történik, és hogy egy nemzet, midőn a szabadság kivívására törekszik, legkönnyebben jut a szolgaság jármába az által, ha túlhág a korlátokon. (Zajos taps és tetszés.)

Szomorú esemény oly nemzet körében, mint Franciaország, hogy Párizsban polgárok keze által 12.000 polgároknak vére ömlött; ilyentől Isten őrizzen! Egyébiránt akár mint alakuljanak is a franciaországi viszonyok, legyen azon férfiból, kit az isteni gondviselés most ezen nagy s dicső nemzetnek élére állított, egy második Washington, ki el tudja magától vetni a koronát, vagy egy második Napoleon, ki a népek szabadságán emelte fel dicsőségének templomát, annyi bizonyos, hogy Franciaország messze van. A francia sympathiákra támaszkodhatni. Lengyelország is csak sympathiára támaszkodott; a sympathia megvolt, de Lengyelország nincs többé. (Tetszés.)

A harmadik a Német-birodalom. Uraim! kimondom, mikép érzem annak természetes igazságát, hogy a magyar nemzet hivatva van a szabad német nemzettel és a német nemzet hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban élni és együtt állani őrt a nyugati civilisatio fölött. Ezen szempontból fogtuk fel a dolgot, midőn teendőink elsője közé számítottuk, hogy a mint Németország az egyesség felé a frankfurti gyűlés összehívása által lépést tett, azon érdemes honfiakat, kik közül egyet (az elnökre mutatva) most a tisztelt ház ezen polczra emelt, Frankfurtba küldöttük, hol ők a magyar nemzet iránt tartozó s e nemzet által meg is érdemlett tekintettel fogadtattak ugyan, de minthogy épen a frankfurti gyűlés az alakulás vajudásaiban volt, minthogy még nem jött ki a test a formából, melylyel eredménynyel lehetett volna vinni az érintkezést - ez csak a Reichsverweser megválasztása után az általa kinevezett miniszteriummal történhetik meg - egyik küldöttünk visszatért, a másik most is ott van, hogy azon perczben, melyben Németországon lesz kivel értekezni, azonnal hivatalos érintkezésbe bocsátkozzék, szorosabb összefűzése iránt azon barátságnak, melyet köztünk és Némethon közt fennállani óhajtunk, de úgy, hogy jogaink-, önállásunk-, nemzeti szabadságunkból senkinek barátságáért és senkinek fenyegetése miatt egy hajszálnyit is engedjünk. (Harsány helyeslés.)

Tehát, mert a veszély nagy, vagy is inkább nagy lehet, ha elhárítására nem készülünk, mert minden szövetségi érintkezések mellett is élni nem fog azon nemzet, mint azon ember sem, kit nem saját életeréje tart fel, hanem csak másoknak gyámolítása: (Tetszés.)

Én, uraim! ezennel egy nagyszerű határozatra hívom fel önöket (Általános feszültség, harsány „halljuk!” felkiáltással), felhivom önöket ezen határozatra: mondják ki önök azt, hogy azon rendkívüli körülményeket, melyeknél fogva e hongyülés rendkívülig is összehivatott, méltó tekintetbe vevén, a nemzet el van határozva koronájának, szabadságának, önállásának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni és hogy e tekintetben oly alkut, a mely a nemzetnek önállását s szabadságát legkevésbé is sérthetné, egyáltalában el nem fogad (Erélyes közfelkiáltások: „úgy van!”), hanem minden méltányos kívánságokat akárki irányában is örökké teljesíteni kész, miszerint békét eszközölhessen, ha lehet, vagy visszaverhesse a harczot, ha kell!! Felhatalmazza a kormányt arra, hogy a szükséghez képest 200.000 fegyverest állíthasson, vagyis a jelen disponibilis haderőt 200.000-re emelhesse s ezen első

perczben 40.000 embert mindjárt kiállíthasson, és a többi a szerint s úgy, mint a szükség fogja kívánni. (Köztetszés.) 200.000 embernek kiállítása, fegyverrel ellátása s évi tartása 42 millióba kerül, 40000 embernek kiállítása pedig 8-10 millióba kerül.

Én, uraim! elő fogom e háznak majd a következő napokban terjeszteni, midőn ez indítványom elfogadtatván, részletesen lesz tárgyalandó, financiaális tervemet, most előre kijelentvén, mikép eszem ágában sincs a nemzettől kívánni, hogy 42 milliónyi adót fizessen; hanem úgy gondolom, hogy annyi adót viseljen, a mennyit elbir a nemzet. S e részben előlegesen is öröömre válik kijelenteni, miként tervem, melyet előterjesztendek, oly adókulcsot foglal magában, mely azon erdélyi adókulccsal combináltatván, mit Mária Terézia ezelőtt egy századdal megállapított, ennél kevesebb.

S ha elfogadtatik, s teszen a ház külön intézkedést, hogy a végrehajtás körében sikertelenül ne enyészszék el a nemzet képviselőinek áldozatkészsége, a nemzet meg fogja azt bírni nagy terheltetés nélkül s meg fogja menteni az országot. De a mennyiben a hadierő kiállítására, mely a körülmények szerint szükséges leend, a kivetendett adók elegendők nem lennének: felhatalmazást fogok kérni arra, hogy hitel nyitassék a kormány számára azon határig, melyet a képviselők kiszabandnak; s azon határig vagy kölcsön, vagy papírpénz kibocsátása, vagy más financiaális munkálat által segítsen az ország szükségein. (Helyeslés)

Uraim! én abban a vélekedésben vagyok, hogy azon határozattól, melyet a ház most indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjé függ nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház a határozatot hozni fogja. (Ugy van! Igaz!) És ez az egyik ok, uraim! miért nem akartam én e kérdést a válaszfelirat vitatkozásaiba idomítva látni. Azt hiszem, midőn egy nemzet minden oldalról fenyegettetik, de sejtí, érzi a bizalmat, hogy meg tudja, meg akarja, meg fogja magát menteni: akkor a haza megmentésének kérdését soha semmi kérdéstől nem kell felfüggeszteni. (Zajos tetszés és éljenzés.)

Ha ma mi vagyunk e nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek, ez mindegy, a nemzet ezzel a miniszteriummal, vagy másokkal kell, hogy megmentse a hazát; de hogy akár ez a miniszterium, akár a másik megmenthesse: a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért minden balmagyarátok kikerülése végett egyenesen ünnepélyesen kérem, hogy midőn azt mondom: adja meg a képviselőház a 200.000 főnyi katonát, s az erre szükséges pénzerőnek előteremtését -

Kossuth itt pillanatnyira megszakítá beszédjét, s ekkor Nyári Pál a szónoklat varázsereje, a helyzet rendkívülisége által megkapatva, hirtelen felugrott helyéről s jobbát magasan esküire emelve, hangosan kiáltá: „Megadjuk!”

A visszafojtott keserv, aggodalom, lelkesedés, - mely Kossuth beszédje eddigi folyamán legfeljebb egy-egy helyeslésben nyilvánult - viharként tört ki most egyszerre. A haza szent szerelme megihleté az elméket és a sziveket. Mindnyájan felugráltak. És kipirult arczzal, a lelkesedés lángragyujtó hevével, kezeiket szintén esküire emelve zúgták: „Megadjuk! Megadjuk!” Kossuth szemeiben köny csillant meg, s a meghatottságtól reszkető hangon folytatá:

Uraim! a mit mondani akartam, az, hogy ne vegyék a kérést a miniszterium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni. Nem! a hazának megmentését akarta megszavaztatni.

Meg akartam kérni önöket, uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, - ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé a sajgó kebel s várjon még egy kissé a kívánság; - ne függeszszük fel ezektől azt, hogy megmentünk a hazát. (Zajosan kitörő helyeslés.)

Ezt akartam kérni, de önök fölállottak; s én - leborulok e nemzet nagysága előtt! Csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni! (Szűnni nem akaró lelkesedés, helyeslés és éljenzés.)¹

¹ Kossuth beszéde után a ház minden tagja újra felkelt s a ház minden oldaláról elhangzottak az *elfogadjuk és megszavazzuk!* kiáltások. A ház elnöke erre kijelentette, hogy az országgyűlés egyhangúlag 200.000 katonát szavaz meg és 42 milliónyi hitelre kölcsönt vesz.

IV. Kiáltvány a néphez.

Atyámfiai! Véreim! Polgártársaim!

Az örökkévaló istennek nevében, ki az igazságot védi. és megbünteti az árulást, fegyverre szólítom fel a nemzetet: szegény magyar hazánk megvédésére.

A magyar nemzet háromszáz esztendőn át sokat szenvedett. Török és tatár dúlta édes hazánk kebelét, és a királyok idegen gonosz tanácsosai, és a hazának háladatlan fiai sokszor elárulták e szegény nemzetet, de mióta isten e világot megteremtette, soha még oly ocsmány árulást nem hallott az embernek fia, mint a minővel most hazánkat meg akarják ölni a hitszegők.

Ha most a magyar nemzetnek minden fia, a ki csak karját bírja, fel nem kél hazáját védeni, akkor kiirtanak saját hazából, szegény magyar nép! Országodat, mit őseid vérrel szereztek, árulással szétdarabolják. A magyar földet, mit véres verejték közt míveltél s mit a magyar nemesség, a király gonosz tanácsosai daczára, szabaddá tett, rácz rablók és illyr pártütők közt osztják ki, s téged, szegény elárult magyar nép, ki fognak irtani az élő nemzetek sorából, hogy szegény hazádnak még csak neve se maradjon fenn.

Nem! ezt az örökkévaló isten nem engedheti. A magyar nemzet, melynek hűségéért, hosszas, türelmes szenvedéséért most ily alávaló hitszegéssel, ily rút hálátlansággal fizetnek, nem lehet oly gyáva, hogy védtelenül hajoljon meg a gyilkosok előtt és veszni hagyja szegény hazáját, zsákmányul a hitvány árulóknak.

Még a nyomorult féreg sem tűri, ha lábbal tapodják. A magyar nép nem leszen, nem lehet gyávább a féregnél. A ki nem akar hontalan vándor koldussá lenni, a kinek szívében a becsületnek, a hazafiságnak legkisebb szikrája ég, a ki nem akarja a szolgaságnak keserves bilincset hordozni, a kinek nője, gyermeke van, a ki nem akarja apái sirját megfertőztetni, a ki nem akarja, hogy gyermekei megátkozzák, a ki szabadságot kíván e földön s üdvösséget vár a másvilágon: az *fel fog kelni* isten és a haza nevében, a rablókat, pártütőket semmivé tenni, és megboszulni a hitszegést, és Magyarország függetlenségét és a magyar nép törvényes szabadságát megvédeni.

Atyámfiai, hallgassátok meg szavaimat!

Én a nép javáért éltem, szenvedtem, cselekedtem egész életemben.

Én nektek igazat szólok, mintha isten előtt állanék.

A magyar nemzet 300 esztendő előtt ily feltétel alatt választott királyt, a most is uralkodó házból: hogy Magyarországot, mint szabad és független országot, saját törvényei szerint kormányoztatja.

Ilyen feltétel alatt engedte meg a magyar nemzet azt is, hogy a királyság firól fira örökségül szálljon.

Ily feltétel alatt szállott a korona a mostan uralkodó királyra is.

Tizennégy király megesküdött az örökkévaló istenre, hogy az ország szabadságát, az ország törvényeit meg fogja tartani.

De nekünk a királyi eskü semmit sem használt.

Mert a királyok - esküvel fogadott számtalan ígéreteik ellenére - mindig külföldön laktak, ott idegen tanácsosokkal vették magokat körül, a kik hazánkat nem szerették, a népet sanyargatták, törvényeinket lábbal taposták s Magyarországot minden szabadságából kivetkőztették.

A nép fizette a terhes adót, tartotta az idegen katonát, ki miatt a szegény népnek saját házában sem volt soha egy pillanatnyi nyugalma. De a keservesen fizetett adóból a nép javára soha egy fillér sem fordított. Soha a nép adójáról a király számot nem adatott. Legnagyobb részét a népnek elnyomása végett tartott idegen katona emésztette fel; a többit pedig kiküldték Bécsbe, ott költötték el, s a népnek örökös inséggel kellett küzdeni.

A ti fiaitokat, testvéreiteket elvitték katonának; de nem a végett, hogy szegény hazánkat az ellenségtől megoltalmazza, hanem a végett, hogy más nemzeteket a karjaitok közül kiragadott magyar katonák által járomban tartsanak és sanyargassanak, ép úgy mint titeket idegen katonák által járomban tartottak és sanyargattak.

És a nemzetnek soha senki számot nem adott, hogy hová fecsérelték a magyar vitézeknek, a ti fiaitoknak vérért.

Idegen országokban veszték el legnagyobb részben, - s azon országok népeinek átka kísérte őket sirjokba; a kik pedig sok esztendő múlva haza kerültek, koldusok gyanánt tértek meg helységeikbe, s nem volt, a ki őket szenvedéseikért megjutalmazza, a ki nekik egy keserves darab kenyeret adjon.

Ti robotoztatok, dézmát adtatok, úri székeknek voltatok alávetve, ki voltatok zárva a polgári szabadság minden malasztáiból, a föld, melyet véres verejtékkal műveltetek, nem nektek jövedelmezett; szolgák voltatok, mint szolga volt a föld, melyet műveltetek.

De a nemességnek igazságos része fel akart titeket törvény által szabadítani.

Én is egyike voltam azoknak, kik szabadságtokért küzdöttek sok esztendőök óta.

De a király idegen gonosz tanácsosai ellentállottak szabadságtoknak, sőt sokakat közülünk üldöztek, sanyargattak, tömlöczcel kínoztak azért, mert a szegény nép mellett bátran és hangosan mertünk szólani.

És mivel e szerint a nép maga ki volt rekesztve a szabadságból, - mi nem lehattunk elég erősek szegény hazánk szabadságát megoltalmazni.

És szegény elárult hazánk minden szabadságából kivetkőztetett. Olyan volt mint egy fejőstehén, melyet a külföldi gonosz tanácsosok számára hitszegő magyarok vérig fejtenek.

Szegény magyar hazánk inség, nyomorúság, szolgaság tanyájává lett.

Ez volt a régi keserves állapot, atyámfiai!

Végre az örökkévaló isten megsokallotta szenvedéseiteket, megszánta szegény magyar hazánk szenvedéseit.

A mult országgyűlésen még csak a nemesség hozott törvényeket; de a nemesség követői és a mágánások között számosan valánk a magyar népnek igaz barátai.

Elhatároztuk: inkább meghalni, mintsem tűrni, hogy a magyar nép tovább is szolgaságban szenvedjen.

Elhatároztuk: szegény árva hazánk szabadságát visszaszerezni; de visszaszerezni nemcsak egyedül a nemesség számára, de az egész népnek számára.

A nagylelkű nemesség elhatározá a néppel minden szabadságát megosztani és a nép minden terheiben megosztotni.

És semmit sem kívánt a néptől egyebet, mint azt, hogy szeresse magyar hazánkat és segítsen azt árulók és zsarnokok ellen megvédelmezni.

Isten megáldotta igazságos küzdelmeinket.

Magyarország, Erdély, Horvát-, Tótország népeit szabaddá tettük.

Robotot, dézmát eltöröltünk. Az adófizetés terheiben megosztottunk. Az ország védelmének kötelességében megosztottunk. És a népet minden alkotmányos szabadságnak részeseivé tettük.

Hogy pedig a népnek, az országnak ezen szabadságát idegen gonosz zsarnokok meg ne ronthassák, felelős ministeriumot alkottunk, valóságos nemzeti kormányt, mely oly emberekből álljon, kik a nemzet többségének bizodalját bírják, kik a népnek barátai, kik annak javát, szabadságát szívből, lélekből előmozdítják.

És ezen nemzeti kormányt felelőssé tettük, hogy a nép s az ország szabadságát szentül megőrizze; a nép adóját a nép javára fordítsa; arról a nemzetnek számat adjon s a nemzet vérének nem másra, mint az ország védelmére fordítsa.

És hogy ezen felelős kormány hazafiúi kötelességének becsületesen megfeleljen, a népnek azon hatalmat adtuk, hogy válaszszon képviselőket, kik a kormánytól számat vegyenek s a nép javára törvényeket hozzanak, melyek szerint a ministerium az országot kormányozni tartozzék.

Ezt tettük a múlt országgyűlésen; ilyen törvényeket alkotánk. A királynak elibe terjesztettük és a király e törvényeket megerősítette és királyi esküjére szentül fogadta, hogy örökre meg fogja tartani.

Tette ezt a király szabad akaratból, tette esküvel erősített kötelessége szerint.

A szerencse ezen igazságos kívánatinkat csak annyiban segítette elő, hogy ekkoron a királyt nem vették körül hajdani gonosz tanácsnokai, mert azokat a türelmét vesztett bécsi nép akkoron elkergeté.

De alig múlt el néhány hét, a magyarnak halálos ellenségei, mint a kigyók, ismét összeseregelték a király körül és összeesküdtek szegény magyar hazánk ellen, összeesküdtek a magyar nép szabadságai ellen.

És ezen árulóknak az összeesküvés borzasztóan sikerült.

Mert a király e nyáron megbetegedvén, maga-magával annyira tehetetlenné lett, hogy szegény hazánkat a hitszegő tanácsosok a király nevében gyilkolnák meg.

Tudjátok hazámfiak! szegény hazánkat minő irtózatosszerencsétlenségbe sodorta immár az árulás.

A vad ráczokat, a rabló szerbeket a király nevében lázították fel, a magyar nép kiirtására.

És irtják a magyar népet. Gyilkolják a férfiút, asszonyt, gyermeket. Porrá égetik a magyar falukat s el akarják a magyar nép földét foglalni.

A király nevében esküdött össze ellenünk a hazánkban tanyázó idegen katonaság, melyet véres verejtékkel fizettettek és tápláltak.

A király nevében választották ki Jellasichot vezéreül a szegény magyar nép ellen intézendő irtóháborúnak.

A király nevében lázították föl a horvátokat, kik velünk az ország minden közös szabadságaiban megosztottak, kiket mi, magyarok, testvéreinkül fogadánk, a kiknek még több szabadságot adtunk, mint a mennyivel magok a magyarok birtanak. Ők csak félannyi adót

fizetnek, mint a magyarok; katonát nem tartanak, az ő földükről a kálvinista és lutheránus magyar vallása ki van rekesztve, mint a belpoklos; nekik külön országgyűlésük is van, és saját nyelvükön szabadon intézik beldolgaikat.

Mindezen jótéteményeket pedig azzal hálálják meg, hogy a pártütő Jellasics vezérlete alatt mint vad ellenség rohanták meg országunkat, s rabolják, pusztítják a magyar népet.

A király nevében lázították fel a magyar ellen az oláhokat s a király nevében rohantak be a felföldre fegyveres cseh rablók, a tót népet fellázítani.

Szóval a király nevében van hazánk vérrel és lánggal minden oldalról elborítva.

És tódul a sok fegyveres rabló, a sok háladatlan áruló minden oldalról beljebb és beljebb a magyar népre, hogy őtet kipusztítsa a föld hátáról.

E pusztításnak pedig végcélja az: hogy visszaállítsák a régi keserves állapotot, fegyveres kézzel rontsák le a magyar szabadságot, melyre a király megesküdt, és a kit közülünk le nem gyilkolnak, azokat a régi szolgaságba, régi járomba, régi nyomorúságba visszataszítják.

El vagyunk árulva minden oldalról.

Ha mink magunkat meg nem óvjuk, kiirtanak, elpusztítanak, s nemzetünket kitörlik az élők sorából.

Védelmezd hát magad, szegény elárult magyar nép! Védelmezd magad, ten tűzhelyedet, gyermekeidet, feleségedet, elszántan, rettenthetlenül: mint a hogy védelmeznéd magadat, midőn útonálló rablók támadnak meg.

Ha véded magad: nincs mitől félned, mert veled isten és az igazság.

De ha magadat nem védelmezed: az isten maga sem védelmez meg.

Fel hát fegyverre, szegény elárult, de bátor magyar nép!

Kaszára, kapára, kinek mije van. Keljen föl tömegben a magyar nép; ez megmenti magát és megmenti ez árva hazát.

De ha fel nem kél, ha saját életét, vagyonát, hazáját gyáván feladja: úgy én, ki a népért küzdöttem egész életemben, mielőtt hazám elveszése felett szívem megszakadna, egy átkot mondok, egy rettenetést, melynek minden szava teljessedni fog:

A magyarnak neve e földön annyit fog tenni, mint a szégyen és gyalázat neve;

a magyar nép megfertőzteti ősei szent emlékét és isten büntetésül azt fogja rá mondani: „veszsz, - bánom, hogy teremtettelek”;

az isten el fogja e népet átkozni, hogy a levegő méreggá váljék, mikor beszívja; hogy kezei alatt a termő föld ne teremjen mást, mint hitvány kórót; hogy a forrásvíz bűzhödjék meg, midőn ajkához viszi; hogy bujdossék hontalanul a föld hátán; hiában kérje az alamizsna száraz kenyerét; meg fogja őt isten átkozni és alamizsna helyett arczul csapandja őt az idegen faj, és leszen saját hazájában egy vándor koldus, kit, mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármily gazember; - az ebeket fogják reá uszítani, s olyanná leszen, mint a belpoklos, a kit minden ember kikerül. Hiában imádkozandik istenhez! neki a vallás nem adand vigasztalást. Isten, kinek teremtését gyávasága által meggyalázta, nem bocsátandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit felemelendi, seprővel hajtandja el a küszöbről, mint a rühes állatot; neje utálattal köpend gyáva szemei közé, gyermekének első szava az lesz: hogy atyját megátkozza; és holt teste heverend eltemetetlenül, míg a vadállatok s az ég madarai megemésztendik.

A könyörület istene hárítsa el ez átkot mirólunk! De nem fogja másképp elhárítani, mint úgy: ha bátor karokkal megvédelmezik a szegény elárult magyar hazát.

Pest, 1848 szept. 23-ikán.

Kossuth Lajos.

1850 - 1866.
FELOLVASÁSOK ANGLIÁBAN.

Bevezetés.

Mialatt Magyarország kilencz év előtt amaz óriási küzdelmet vivta, melynek intézése nemzetem akaratából sorsosztályrészemül jutott: mi annyira el voltunk zárva a külvilágtól, hogy Angliába csak összefüggés nélküli töredékes értesítések juthattak hazám felől, s még a keveset is, a mi eljutott, gyakran ellenséges indulat férczelte össze, mely szándékosan eltorzította küzdelmünk jellemét s ügyünk tiszta fényére rossz akarattal homályt vetett.

Hanem az erkölcsi sejtelem (moral intuition) delejes láncza van hozzáfűzve a történelem nagy mozzanataihoz, - mi a jó és szabad emberek idegein rokonszenvet reszkettet végig, midőn a rokonszenv kiérdemlett. A népek ösztöneiben a jót a gonosztól megkülönböztető tapintat van, mely alig valaha csalatkozik.

A szeretet, a szív ez édes bölcsesége által vezetettve, mély és általános érdeklődéssel kísérte Anglia népe a végzetek viharának változatait ama távol országban, mely - az európai szabadság calvariája - ősi czimerében kettős keresztet visel, keresztet, a martyromság jelképét, de ha még van igazság a nap alatt: a feltámadását is.

Nem gondolom, hogy idegen küzdelem, melynél Anglia részes nem vala, oly általános érdeklődést keltett volna valaha ez országban, mint a minővel a mi harcunk találkozott, mindamellett is, hogy alapos és részrehajlatlan értesítések hiányában Nagy-Britannia népe alig képezhetett magának tiszta fogalmat ama véres válság valódi természete s érdeme felől.

Kilencz év mult el azóta, kilencz hosszú év, uram, elnök úr! Oh, én tudom, mennyire hosszú! Megvénültem e kilencz év alatt, a nappalok óráinak éber gondjai, az álmatlan éjek kinos hánykódásai között; és én tudom, - nem panaszkép mondom, mert a dolog természetes - én tudom, hogy a könyörületlen idő hideg érintése lelohasztotta a rokonszenvnek vidor lángjait.

Lelohasztotta, de el nem oltotta. Hagyják meg nekem a vigasztalást, hogy *nem oltotta el!* Engedjék hinnem, miként maga az, hogy engem meghivtanak felfrissíteni emlékezetükben szülőföldem keserves sorsának bús történetét, maga ez arra mutat, hogy a rokonszenv szikrája még pislog a szívek rejtekeiben.

Hát ime eljöttem, engedve önök meghívásának. Eljöttem, hogy keresetlen szavakban száraz, de igaz tényeket adjak önöknek, nem ékesszólást; eljöttem, mert *van bennem valami, részben előérzet, részben számító észlelet, mely azt súgja nekem, hogy ideje felfrissíteni a közérdeklődést nemzetem iránt, felvilágosítva ügyének valódi jellemét, európai fontosságát s kilátásait.*

Két feladat áll előttem: vázlatát adni az 1848-49-iki események természetének, - s megcáfolni az ármányos ámtításokat, melyekkel ellenségeink, saját bűneiket palástolandók, a világ közvéleményét tévútra vezetni s rokonszenvét tőlünk elfordítani iparkodtak.

I.²

A magyarok liberalitása a nem magyar fajú lakosok iránt.

Ellenségeink azzal ámígtatták s még folyvást ámítgatják a világot, hogy az utóbbi magyar szabadságharcz tulajdonkép csak fajharcz volt, melyben mi magyarok mint uralkodó-faj szerepeltünk, mely a többi fajoknak úgy jogokban, mint nyelvben elnyomására törekedett.

Ez állítást a leghatározottabban koholmányoknak nyilatkoztatom.

Legelőbb is, a mi a jogokat illeti: bátran ki merem hívni a világtörténelmet, mutasson nemzetet, mely annyira türelmes, igazságos és szabadelvű volt más fajok és nemzetiségek iránt, mint a minőknek magukat a magyarok bizonyították a legrégebb időktől folyvást mind e mai napig.

Már Szent István, Magyarország első keresztény királya, kinek uralkodása a folyó ezredév kezdetére (997-1038) esik, egyetlen fiához intézett híres politikai intelmeiben különös súlylyal ajánlotta a lehető legnagyobb szabadelvűséget országának más fajú lakosai iránt, s a legfigyelmesebb tekintetet nyelvük és szokásaik iránt, és ez intését még azon állítással is indokolta, hogy a nyelvegység gyöngévé teszi az országokat.

E nagyon is kérdésbe vonható állítás abban találja magyarázatát, hogy a szent király vallásos buzgalmának azon hevében, mely a neophiták sajátja, a magyarok egy tekintélyes részének ősi vallásukhoz ragaszkodása ellen idegenek segítségét látta szükségesnek igénybe venni a keresztény vallás terjesztésére, mely a magyar nemzetet az európai államszervezet keretébe beleiktatta.

Hanem az tény, hogy ez ok elenyészett bár, az idegen fajok iránti szabadelvűség annyira a magyar politika vezérmaximája maradt minden következő időn át, miszerint nincs példa az egész világ történelmében, hogy faj, mely valaha államot alkotott, hasonló mértékben kizárta volna politikájából saját előnyére a jogok kizárólagosságának még csak gondolatját is, s a „*polgár*” fogalmat nagyobb mértékben tette volna függetlenné a *faj* fogalmától, mint a magyarok.

Közel ezer éve, hogy a magyar faj államot alapított Európában, ott ama területen, mely az ő megtelepedése előtt a népvándorlás rajköpűje volt, meg-megzavarva ülepedésében új Európa alakulását; ez államalapításhoz a magyarok szabadságszeretetet hoztak, s érettségüket a szabadságra oly intézvények szervezése által mutatták meg, melyeknek a haladó kor igényeibe belesimulni képes alapelvei expansivitásuknál fogva még ma is typicus becsesel bírnak; még ma is *Szernek* (a „szervezés”-től = organisatio) nevezetik a hely, hol honalkotó őseink a IX. században alkotmányozó gyűlést tartottak, mely első ilyenmű gyűlés volt Európában, és határozottan állíthatom, hogy azon korszaktól kezdve a szabadságára mindig féltékeny magyar nemzet közel ezer éves életében soha, de soha egyetlen-egy alkotmányos jog vagy kiváltság sem fordult elő, melyet az ország másfajú lakosainak kizárásával csakis saját fajuknak tartottak volna fenn a magyarok.

Igaz, hogy a magyar alkotmány, az európai koreszmék befolyása alatt, épúgy mint Európa minden más országának alkotmánya, hajdan lassan-lassan aristokratikus alakot öltött s ez alakot 1848-ig meg is tartotta, - hisz ép ezért volt szükség ama reformokra, melyeknek keresztülvitelében nekem is részem vala, - de ez az alkotmány, melyet 1848-ban a kiváltságok

² Tárgyösszefüggés miatt legelőbb felolvasásaim azon különböző részeit foglalom egybe, melyek az ellenünk szórt rágalomokkal kapcsolatban állanak.

szűk talajáról a népszabadság tág talajára helyeztünk át, nem faj-uralkodás, hanem osztály-kormányzat volt. Az alkotmány minden jóvoltaira jogosító nemesi kiváltságok soha sem voltak kirekesztőleg a magyar faj számára fentartva, hanem része volt azokban az országot lakó minden más fajnak, s általában az alkotmányos jogok élvezetéhez a fajkérdésnek annyira nem volt semmi köze, hogy ezrekre meg ezrekre megyen azon nem magyarok száma, kik nemesi előjogokkal bírtak, míg *magának a magyar fajnak több mint öt milliónyi zöme az alkotmányos jogok élvezetéből teljesen ki volt rekesztve.*

Kivéve a szabadalmazott (úgynevezett királyi) városok s némely kiváltságolt kerületek polgárait, 1848-ig, Magyarországon s a magyar koronához kapcsolt részeken a címzetes és nem címzetes nemesség volt az alkotmány úgy társadalmi, mint politikai jóvoltainak birtokában. (A római s egyesült görög kath. klerus s a nem egyesült keleti felekezet főpapjai is a nemességhez számíttatván.) A nemesi kiváltság azonban nem volt az elsőszülöttségre szorítva, mint Angliában; nemes embernek minden utódja nemzedékről nemzedékre nemes maradt, nemesi kiváltságokkal bírt s ennek következtében a nemesség elterjedt a társadalom minden rétegein keresztül. Voltak nemesek az ekeszarvánál, voltak a műhelyekben. Összes számukat öt-hat százezerre tehetni, közel annyira, mint a mennyire Angliában a kiváltságolt polgárok (franchised Citizens) száma megyen. Igen, de a magyar faj, ha meg nem haladja, bizonyosan megközelíti a hét milliót. Ötöt a számunkat mindenkép devalválni törekvő ellenségeink is concedálnak, meg nem fontolva, hogy devalvációjukkal számunkra a legdicőségesebb életrevalóságról, maguk számára pedig a szégyenletes tehetetlenségről állítanak ki bizonyítványt, miután az ország nem magyar fajú lakosainak fellátásán és saját összes császári erejüknek kimerítésén kívül még kétszázezer főnyi orosz segítségre s árulás felszítogatására volt szükségük, hogy a szerintük csak öt milliónyi magyar nemzetnek kezéből a jog és igazság diadalmas fegyverét kicsikarhassák. De még ha csak öt millióra teszik is a magyarok számát, még akkor is kiáltó ellentétbe jönne az ostobán rosszakaratú „fajuralmi” vádjukkal, ha az összes öt-hatszázzezernyi nemesség mind kirekesztőleg magyar volt volna.

Ámde nem így van. A nemesség soraiban voltak németek, tótok, horvátok, szlávok, rácok, görögök, oláhok, örmények, szóval: volt minden faj, mely a magyar korona területén lakik, s e nem magyar fajú nemesek közt voltak kisebb-nagyobb birtokosok az alkotmány jótéteményeiből kizárt *magyar jobbágyságok* földesurai, s a magyar jobbágyságok robotban művelték a földet nem magyar uraik számára, s nekik jobbágyságul adóztak és szolgáltak. Még magában a címezetes főnemesség soraiban is tizenegy hercegi család közt csak négy magyar van, hét idegen faj, száz grófi család közt harminczötöt, kilenczvenhárom bárói közt harminczkilenczet nevezhetnék meg, melyek nem magyar eredetűek.

A magyar nemesség minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta, s a hon s a szabadság védelméhez hozzájárult. Sőt a más fajok iránti szabadelvűség a magyar politikának annyira vezér-elve volt, hogy a közös jogokban s a magyar alkotmány minden jótéteményeiben részeltetésen kívül számukra még külön előjogok s kiváltságok is engedélyeztetek.

Ott van például a horvát és szlávon egyesült királyság, melynek területe kevesebb, mint egy tizenketted része a magyar korona összes területének; lakossága egy millió, tehát mintegy tizenegyed része az összes lakosságnak. E királyságok több mint hatszáz éven át egyesítve voltak a magyar koronával, *kapcsolt részeknek* neveztettek, de társországoikként traktáltattak. E kapcsolatnak köszönhetik a horvátok és szlávoniták, hogy ők az egyedüliek minden délszláv fajok között, kik valaha szabadságot élveztek s alkotmányos kormányzattal bírtak; ők az egyedüliek minden szláv fajok közt az egész világon, kik az alkotmányos szabadságot a legújabb időkig, egész addig el nem veszítették, míg 1848-ban a bécsi udvar szitogatására

szentségtelen kezekkel fegyvert emeltek a bécsi udvar korlátlan uralom-vágya mellett, a velük közös magyar szabadság lerontására - s jutalmul közös szolgaságot kaptak. Készséggel ismerem el, hogy a velünk fennállott kapcsolat múltján keresztül nagy és dicsőséges részük volt történelmi nagy missiónkban: őrfalat képezni a keresztény Európának a korán ellen, a míg ez fenyegető hatalom volt, - de másrészt büszkén mutathatók e több mint hatszáz éves kapcsolat egész történelmére, mint a legfényesebb tanubizonyságára annak, hogy a magyar nemzet nemcsak általában egyenlő mértékkel mért saját fájának s a nem magyar népfajoknak, hanem ezek irányában, saját fájának anyagi kárával s erkölcsi rövidségével, még oly nagylelkű liberalitást is gyakorolt, a minőre nincs példa a világ történelmében.

Míg az alkotmányos jogok nemesi kiváltságokhoz voltak kötve, Horvátország sokkal nagyobb arányban részesült a lakosság számához képest e kiváltságokban, mint Magyarország. Ott volt egy egész kerület, a turopoljai, melynek minden lakosa kivétel nélkül nemesi kiváltságokkal volt felruházva.

A horvát-szlavón nemzet teljes, s mondhatnám: több mint egyenlő mértékben élvezte a magyar alkotmány minden jogait, szabadságait s kiváltságait, nemcsak saját területén, hanem a magyar korona alatt mindenütt; több mint egyenlő mértékben, mert azonfelül, hogy a közös országgyűlésen a Karok és Rendek táblájánál (önök alsóháznak neveznék); képvisellel bírt, a főrendi táblánál pedig püspökei, bánja, főispánjai s mágnásai üléssel és szavazattal bírtak, a horvátok, országos létük jeléül, még oda (a felsőházba) is országos képviselőket küldöttek. Ezen felül a horvát-szlavon királyság saját ügyeinek intézésére bírt saját tartományi gyűléssel, bírt nemzeti önkormányzattal, mi számukra külön *politikai* nemzeti létet biztosított s biztosította nemzetiségük épségét. Mindezekon felül azonban még a magyar nemzetre érzékenyen hátrányos különleges municzipális kiváltságokat is élveztek.

Ezeknek egyike az volt, hogy Horvátországban a birtok csak félannyi adóval volt terhelve, mint Magyarországon. Ez onnan eredt, hogy hajdan Horvátország gyakori berohanásoknak volt kitéve a szomszéd török birodalomból, mely berohanások ellen a védekezés tetemes teherrel járt. Ez az ok régen megszűnt, s a határőrvidéki szervezet a polgári Horvátországról e kellemetlenséget régen elhárította, - de azért a féladó kiváltság megmaradt.

A másik ennél még sokkal meglepőbb.

Magyarország első volt Európában, mely a vallásos türelemre példát adott, s a „bevett keresztény felekezetek” közt a politikai s polgári jogokra nézve minden különbséget eltörölt. A protestánsok száma Magyarországon három millióra megyen; a horvátok ellenben általában római katolikusok, a protestantizmust nem fogadták el.

S csodálatosnak fogják önök találni, ámde igaz, hogy a magyar nemzet, katolikusok és protestánsok, fegyverrel kezükben vívták ki győzedelmesen a lelkiismeret szabadságát, s a jogegyenlőséget a protestáns lakosok számára, - de mindemellett a magyar nemzet annyira tiszteletben tartotta a horvátok municzipális önkormányzatát, hogy megegyezett, miszerint a magyar protestánsok Horvátországban földbirtokot se ne szerezhessenek, se ne birhassanak. Magyarország nyitva volt minden áldásaival, minden jogaival, szabadságaival minden horvát számára, bármi templomban imádta a mindenhatót; de mi magyarok, kiket a más fajok elnyomására törekedő uralkodó fajnak rágalmaz az ármányos rosszakarat, mi a horvátok autonómiája iránti tiszteletet annyira vittük, hogy eltűrnénk saját vérünknek a polgári egyenjogúságból kizárását oly területen, mely a magyar korona birtokaihoz tartozott. Nem egyszer történt, hogy érdemdús protestánsok, halhatatlan emlékü hősök s nagyhirű államférfiak nádori méltóságra emeltettek, mi a király után legelső polcz Magyarországon, - de földbirtokot Horvátországban nem birhattak. Engem magamat is, kit polgártársaim valláskülömbőség nélkül, nehéz időkben, közakarattal a legmagasabb polczra helyeztek, melylyel király nem létében

szabad nemzet polgárt megtisztelhet, engem magamat is a létezett törvények a magyar korona területének egy részére nézve oly pariává tettek, ki ott annyi földet sem nevezhetne magáénak, a hová fejét lehajthatná.

Én megtanultam a történelemből s magam is láttam esetet, hogy nemzetek, még szabad nemzetek is, kirekesztve tartották polgártársaik kisebb részét némely közjogaik élvezetéből, - de hogy egy szabad, erős, hatalmas nemzet annyira vigye a kiméletet saját koronaterülete lakossága egy tizennegyedrésszének önkormányzati szabadalma iránt, miszerint annak területén önmagát kizárja a polgári jog élvezetéből: erre csakugyan hiában keresnénk példát a világ történelmében.

De azért mireánk, épen mireánk szórják a vádat, hogy türelmetlen uralgó faj vagyunk, kik a többi fajok elnyomásán törjük fejünket.

Alávaló rágalom.

Engedjen elnök úr még egy példára hivatkoznom. Erdélynek, a magyar korona e becses ősi kiegészítő részének (mely olyforma jogi viszonyban áll Magyarországhoz, mint *Wales* Angliához) két milliónyi népe közt szászok is vannak; régi német gyarmat, mely 91 földrajzi négyszög mértföldnyi téren kétszázötven ezer főre megyen, tehát annyira sem, a mennyi német itt önöknél magában az egy London városában lakik. Maroknyi nép, mely Magyarország összes népességének alig egy ötvenkettedrészét, Erdélynek különvéve alig egy nyolczadrészét teszi. És im, míg a magyar fajnak tizenhárom tizennegyedrésze az alkotmány sánczain kívül állott, e maroknyi bevándorlott idegen faj a magyar alkotmány oltalma alatt nemcsak egyénileg is, testületileg is a legteljesebb szabadság élvezetében hagyatott még a nyugati Európából Magyarországra is beszivárgott feudalismus leggarázdább korában is; nemcsak részesülni engedtetett az országos alkotmány minden jogaiban s funkcióiban, még pedig sokkal nagyobb arányban, mint a minőt a politikai számtan bármely módszere igazolhatna: hanem még oly kedvezményeket is élvezett, minőkhez hasonlókkal a lakosságnak egy ily csekély töredéke az egész föld kerektségén soha sehol sem dicsekedhetett. Megengedetett nekik, hogy saját politikai intézvényeket szervezhessenek, tartományi közigazgatásukat tetszésük szerint szabályozzák, önkormányzatot gyakoroljanak, saját külön bíróságokkal bírjanak, s ezek saját statútumaik szerint járjanak el, - sőt az is megengedetett, hogy magukat egy külön nemcsak faji, hanem politikai nemzetiséggé constituálják, s a szó szoros értelmében: államot képezzenek az államban. Pedig - ismétlem - maroknyi nép, mely még csak annyira sem megyen, mint német faj rokonai Londonban.

Helyén lehetne itt azt is elmondanom, hogy miként lett a magyar nemzet e nagylelkűsége meghálálva a hajdani időktől kezdve le egészen azon szivháborító jelenetig, midőn az ennyi jótéteményekkel elhalmozott erdélyi szászok szolgáltattak 1849-ben ürügyet a szomszédban ólálkodó oroszoknak a rajtunk elkövetett népjog-sértést a világ előtt azzal mentegetni, hogy az ország lakosainak kérelmére interveniáltak, - de nem engedek az ingerültségnek, mely e visszaemlékezésnél lelkemben forr.

A tényekkel, melyeket felhoztam, önökre bizhatnám ítéletet mondani azoknak álnoksága felett, kik a külvilágnak a magyar történelemben járatlanságára spekulálva, azon rágalmat terjesztik felőlünk, hogy mi magyarok egy kizárólagos indulatu uralgó faj vagyunk, mely a többi fajok elnyomására törekszik.

Azonban a felhozott tényekre azt mondhatná valaki, hogy azok megczáfolják ugyan e gyanúsítást az 1848-ki évet megelőzőtt időkre nézve, de a kérdés az: nem volt-e a 48-49-iki eseményeknek oly jellege, mely némileg indokolhatná a vádat, melylyel ellenségeink bérenczei a világ rokonszenvét tőlünk elfordítani törekesznek?

Nemcsak nem volt, uram, elnök úr, de sőt ép az 1848-49-iki küzdelmeink szolgáltatják a legfényesebb, a legdöntőbb bizonyosságot az ellenünk emelt rágalom ellenében. Mert hát mi történt 1848-ban? Mondottam, hogy 1848-ig Magyarország alkotmánya aristokratikus jellegű volt. Alkotmányos jogokkal csak a kiváltságos osztályok bírtak; a nép milliói ki voltak zárva az alkotmányosság jóvoltaiból, nem bírtak polgári jogokkal, szolga-nép voltak. Igen, de nemcsak a nem magyar fajú nép volt szolga, a magyar is az volt, mindamellett is az volt, hogy a magyar faj Magyarországon maga egyedül jóformán többre, mindenesetre közel annyira megyen, mint a többi külön fajok együttesen. Mégis szolga volt! A magyar történelemnek minden időközön keresztül állandó vonása maradt, hogy valamint a szabadság, úgy a szolgaság sem volt soha fajhoz kötve. Volt osztály-uralom, de nem volt faj-uralom; volt nép-szolgaság, de nem volt fajszolgaság. A magyar fajú nép sorsa egy hajszálnyival sem volt enyhébb a többi fajú nép sorsánál; a nem magyar fajú nép sorsa egy hajszálnyival sem volt terheesebb a magyarénál. Egyenlően osztotta a törvény a jogokat a kiváltságos osztályoknak faj-külömbőség nélkül; egyenlően terhelte a népet kötelességekkel szintúgy fajkülömbőség nélkül.

Ilyen állapotban találta az országot az 1847-48-iki országgyűlés. No már, ha mi akkoron csak a magyarfajú népet szabadítottuk volna fel, a nem magyarfajú népet pedig nem; ha csak a magyart vettük volna be az alkotmány sáncaiba, a többieket pedig kívül hagytuk volna, vagy legalább saját fajunk előnyére a jogokban különbséget tettünk volna: akkor igenis szemünkre lehetne vetni, hogy faj-uralomra vágytunk, hogy a nem magyar fajokat elnyomni akartuk. S ha ezek azért fogtak volna fegyvert ellenünk, hogy jogegyenlőséget vívjanak ki maguk számára, mi pedig azért harczoltunk volna, hogy a jogokat saját fajunk számára tartsuk fenn, őket pedig azokból kizárjuk: oh, akkor igenis el lehetne rólunk mondani, hogy faj-harczot vívtunk, nem szabadságért harczoltunk, hanem uralomért. Hanem mindennek ép ellenkezője történt. Épen az képezi az 1848-iki korszak örök dicsőségét, hogy a nemesség önként, letéve a közös haza oltárára minden kiváltságait, jogait és mentességeit, a jobbágy népet fajkülömbőség nélkül szabad földbirtokossá, szabad polgárokká tette, s önként, szabad akaratból proklamálta s gyakorlatilag megvalósította az „*egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség*” nagy elvét a magyar korona területének összes keresztény lakossága számára faj-, nyelv-, valláskülömbőségre való tekintet nélkül. Csak azt az egyet sajnálom is, szégyenlem is, hogy az akkor még uralgott előítélet miatt az örök igazság e szent elvét az ország zsidó lakosaira ekkor még nem lehetett kiterjeszteni; de vigasztalt azon gondolat, hogy az elv törvénybe lépén iktatva, a szabadság napjának melege ez előítélet ködét is mihamar eloszlatandja, s csak kis idő kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról ez az utolsó folt is eltűnjék.

Ilyen annak a magyar nemzetnek történelme, uraim, melyet, miután elnyomása végett az erőszak, ármány s a legundokabb bűnök egész tárháza kimerített, szenvedéseinek még azon vigasztalásától, reményeinek azon istápjától is meg akarnának fosztani, melyet a világ közvéleményének igazságos rokonszenve képes nyújtani.

Nincs a reánk szórt vádnak legkisebb alapja sem, uraim, hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy hazánk Magyarországnak van beírva Európa ezredéves történelmébe, s nem Dáciaának, Szláviaának vagy Ausztriaának; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy azon földnek, melyet őseink vitézsége a népvándorlás nemzet-alkotó őskorában honunkká tett, mind történelmi típusát, mind állami jellegét, mind politikai egységét fenn akarjuk tartani; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy mi sem Ázsiába nem akarunk visszavándorolni, miszerint a XIX-ik századot a népvándorlás korába visszalökve, hazánkat, melynek minden talpalattnyi földje a kereszténység és európai polgárisodás érdekében kiontott magyar vérről van felszentelve, Krisztus palástjává tegyük, melyen német, szláv, oláh megosztoznak, - sem abban nem akarunk és soha sem fogunk megnyugodni, hogy a független állami létre mind jogosított, mind hivatott magyar haza egy uralkodó család ambíciós szeszélye kedvéért osztrák tartomány

maradjon, hanem el vagyunk határozva visszaszerezni szabadságát, függetlenségét s szabadnak, függetlennek bocsátani át utódainkra.

Ha ez az akarat, ez az elhatározás reánk nyomhatná az *uralkodó faj* bélyegét, úgy én e bélyeget fajom nemeslevelének tekinteném, - de éppen mert ez akarat, ez elhatározás a magyar nemzetnek joga is, kötelessége is: én nemzetem történelmére téve kezemet, az ellenünk szórt vádat isten és világ előtt rágalomnak nyilatkoztatom.

II. Nyelvkérdés.

És most a nyelvkérdésről kell szólanom, mely - fájdalom! - a közös elnyomatás eszközévé kovácsoltatott a bécsi udvar azon politikájának arzenáljában, mely hasonlóan a virág mézes nektárjából is mérget különítő állathoz, oly jól ért a rút mesterséghez, még az emberi természet legnemesebb ösztöneit is eszközzé torzítani saját nagyravágyó céljaira.

Bevezetésül fejtegetéseim e fejezetéhez két megjegyzést akarok előrebocsátani.

Maga az, hogy a XIX-ik században Magyarországon nyelvkérdés előfordulhat, a legfényesebb tanúbizonyságot szolgáltatja a magyar nemzet liberalitása mellett a nem magyar nemzetiségek iránt. Mert azt lehetetlen kétségbevonni, hogy, ha azon időkben, midőn egyrészt Magyarország Európa egyik leghatalmasabb birodalma volt, melynek hatalmi felsősége három tengerig terjedett; másrészt pedig az, a mit nemzetiségi érzelmenek neveznek, egyáltalában nem volt kifejlődve; ha - mondom - azon időkben a magyar nemzet legkisebb gondot fordított volna a magyar nyelv általánossá tételére birodalmában: a nyelv-egységet a legnagyobb könnyűséggel, csaknem ellenzés nélkül, keresztülvihette volna, úgy, hogy ma Magyarországon más, mint magyar nyelv nem is volna hallható.

Ez az egyik megjegyzésem. A másik az, hogy nemzetiség egy dolog, nemzet egy másik dolog. Ugyanazon egy nemzetiség lehet több nemzet, s egy nemzetben lehet több nemzetiség. Mind a kettőre sok példa van. Nemzet annyi mint állam; ezt csak történelem alkothat. Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek közt *az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben*. Igen sok nemzet van a világon, melynek tagjai különféle nemzetiséghez tartoznak, sőt alig van állam, melynek minden lakosa ugyanazon egy nemzetiséghez tartoznék, de (kivéve az orosz absolutismus oroszosító törekvéseit a martyr Lengyelországban) *nyelv-kérdés csak ott van, a hol az osztrák ház uralkodik*, másutt sehol! Másutt semmi fajnak, semmi nemzetiségnek nem jut eszébe kétségbevonni, hogy minden államnak *egy* bizonyos typussal kell birni; politikai tekintetben semmi nemzetiségnek nem jut eszébe többet követelni, mint azt, hogy faj és nemzetiség miatt a polgári jogok élvezetében különbség ne tétessék, - nyelv és nemzetiség tekintetében pedig azt, hogy annak mint társadalmi érdeknek társadalmi úton való ápolása államilag ne akadályoztassék. A dolog csak az osztrák házat uraló szerencsétlen országokban van másképen. A nyelv-kérdés csak ott lett Eris almájává, mely miatt ugyanazon egy nemzet különböző nyelvű fiai egymást marczangolják, a helyett, hogy a közös szabadság megvédésére egyesülnének. És miért van ez így az osztrák ház birodalmában? Miért *csakis ott* és másutt sehol? Azért, mert az a dynastia az egyedüli széles e világon, melynek saját családi érdekén kívül lét-oka nincs, s mert nincs, hatalmát csak a népek egymásközi viszálykodásának szítogatásával tarthatja fenn. Ez a magyarázata annak, hogy ott nyelv-kérdés van, s csakis ott van.

E két megjegyzés, így röviden előadva is, azt hiszem, Ariadne-fonalat nyújthat minden gondolkozó embernek, hogy e kérdés megítélésénél el ne tévedjen az igazság útjáról a felpaskolt szenvedélyek útvesztőjében.

S most engedjék történelmi hűséggel felvilágosítanom a magyarországi nyelv-kérdés természetét.

Nyolczszázötvennyolcz évvel ezelőtt, midőn Magyarország első keresztény királya elhatározá a magyar nemzetet a keresztény hitre téríteni, - ájtatos munkájához lengyel, német és olasz római katolikus papokat hivatott be segédekül.

A tisztelendő atyák készségesen segédkeztek, de saját világi érdekeikről sem feledkeztek meg. Nemcsak biztosították a római katolikus papság számára az ország első rendosztályának politikai fölényét, nemcsak gondoskodtak, hogy a papság dúsgazdaggá tétessék az állam által az államban: hanem azt is ráokoskodták a szent királyra, hogy miután országával a keresztény nemzetek családjába lépett, illő, hogy keresztény országának keresztény kormányzatára is az egyház nyelvét fogadja el.

Ügyes húzás volt. Minthogy kivéve magukat a tisztelendő atyákat, egész Magyarországon egy élő lélek sem tudott latinul, a holt latin nyelvet diplomatai tekintélyre emelni annyit tett, mint a tisztelendő atyáknak oroszlánrészt biztosítani az ország kormányzatában.

Így lőn a holt latin nyelv kormányzati nyelvvé Magyarországon.

A mi kezdetben a papság világi érdekeinek előnyére hozatott be, később az arisztokratikus kizárólagosság védsánczául használtatott.

A nép zömének természetesen sem ideje, sem kedve nem volt Cicero szónoklatait vagy Ovidius verseit a szerelemről tanulmányozni, következésképpen a közügyeket latinul kezelni annyit tett, mint kizárni a népet a részvételből, tudomásból, ellenőrzésből.

Törvények latinul hozattak; a nyilvános tárgyalások latinul könyveztettek s többnyire latinul folytanak; szabályok és rendeletek latinul adattak ki; ítéletek latinul fogalmaztattak; okmányok latinul szerkesztettek s káptalanok s conventek őrizetére bizattak; a tudományok latinul tanítottak; a közoktatás latin nyelven szolgáltatott ki.

Az élő nemzet közszellemének e beszorítása egy gyönyörű, de holt nyelv csontváz-markába, - tartott hosszú századokon át.

Minő életerőnek kell lenni a magyar nemzetiségben, hogy ezt kiállta századokon át és ki nem halt!

E részben is hálával tartozunk a reformációnak, mely első szólott a néphez saját élő nyelvén.

De mivel a classicusok a polgár-erény inspirációinak örök gazdag forrásai, hajlandó vagyok hinni, hogy jártasságunk a hajdani Róma nyelvében talán nem volt minden közrehatás nélkül az önfeláldozó hazafiság szent lángjának ápolásánál, mely hajdan a magyar arisztokráciának, még legsötétebb napjaiban is, váltság-vonása volt (redeeming trait). „Impatiens jugi”, - a mint a monda szól.

Azonban a latin nyelv diplomatai érvénye kizárta a népet a közügyekből.

Aztán - egy szerencsétlen órában - a Habsburgok becsempésztettek az országba; nem behivattak, hanem a szó szoros értelmében becsempésztettek, és velük a germanizáló, központosító irány s alkotmányunk ellen hol nyílt erőszakkal, hol alattomos ármány eszközeivel intézett örökös támadások végtelen sora.

Miután Mária Terézia a nőiesség bájolatával kellemesített udvari élet csábjaival a magyar arisztokráciát az elnémetesedés hálójába beédesgette, a germanizáló irány döntő csapást mért a magyar nemzetiségre azon vakmerő államcsíny által, midőn II. József Magyarországot egy tollvonással németté dekretálta s németül kormányozta önkényileg tiz éven át.

De a visszahatás természeti törvénye szerint ez csak azt eredményezte, hogy a páratlan gazdasági képességgel bíró gyönyörű magyar nyelv szendergéséből felébredjen s felébredve, oly ifjú erőpezsgésnek adja tanubizonyosságát s belterjes fejlődésben oly bámulatos előmenetelt tegyen, mint ily rövid idő alatt más nyelv még soha.

Azonban míg nemzetiségünk társadalmi újjászületése ekként önkéntesen, békésen végbement, s nyelvünknek a nehéz munkával élő nép szerény tűzhelyénél ápolt szűzies geniusa a büszke

palotákban s akadémiákban társadalmi jogaiba visszalépdese, a latin nyelv is vissza-helyezkedett, II. József németesítő államcsinyjének buktával, a közéletnek törvényesített bitorlásába.

Egyidejűleg a liberális elvek hajnalfénye reá derengett Európára nyugat felől.

A magyar, kinek - mint *Gibbon*, a nagy történetbúvár is elismeri - az igazság eleven érzete még első fellépésének barbár korában is kitűnő jellemvonása volt, a magyar nem késett kitárni lelkét ama hajnalfény befolyásának.

Reform, szabadság a népnek, igazság a nép iránt! - volt a kiáltás.

Austria a népszabadság politikai hitvallásának első apostolait vérpadra küldte meghalni. Meghaltak, de a hitvallás nem halt meg velük. Felemelték mások a szabadságnak leesett szövétnekét, míg egy más nemzedék korában (mert közel hatvan éves munka volt) a gondviselés kegyelme e szerény kéznek, melyet önök felé kinyujtok, erőt adott azt egy egész nemzet elhatározásának sziklacsúcsára tűzni.

És ott lobog!...

Világát az orosz szuronyokkal felemelt kényuralom ideig óráig elfedheti, de nincs emberi hatalom, nincs az elnyomásnak oly fergetege, mely elolthassa.

„Yet, Freedom! yet thy banner, torn, but flying,
Streams like the thunder storm *against* the wind
Thy trumpet voice though broken now and dying
The loudest, still the tempest leaves behind.”³

(Byron.)

Midőn a reform-mozgalom 1790-ben megkezdődött, ott állott friss emlékezetben apáink előtt a történelmi tény, hogy örökké megújulnak Austria támadásai a magyar szabadság elnyomására. E ténynek lehetetlen volt meggyőződést nem keltenie a felől, hogy az egész népet be kell vonni a közügyek iránti érdeklődésbe, miszerint az ország szabadságának, függetlenségének az egész nép örvévé legyen; különben a kiváltságos osztályok azon jobb része, melyet sem az osztrák rettegtes meg nem félemlíthet, sem az osztrák corruptió meg nem ronthat, kimerülve az örökös küzdelemben, nem fogja birni a hazát megvédeni.

S minthogy a latin nyelv volt az, mely a népet a közügyek iránti érdeklődésből kizárta, mind az igazság érzete, mind a felvilágosodott kor követelményei, mind az ország alkotmányos lételének biztonsága egyaránt oda utaltak, hogy a nép élő nyelve helyezzessék a holt latin helyébe az ország kormányzatában.

A nép élő nyelve! De melyik a sok közül, mely Magyarországon beszéltetik? - A 22 svájci kanton 44 képviselője nem találhatja gyakorlatilag lehetetlennek szövetségi gyűlésükön a német és francia nyelv vegyes használatát, de képzeljék önök a bábeli zavart, ha a közel háromszáz tagú washingtoni congressus tagjai felváltva angolul, írlandiul, németül, hollandiul, francziául, spanyolul, dánul, olaszul szónokolnának, s itt-ott az alleganyi környék leirhatlan dialektusa s többféle indus nyelv is a vitába vegyülne, a törvények mindezen nyelveken hozatnának, s az államkormányzat mindezen nyelveken vitetnék! Vagy - hogy oly messzire ne menjünk - képzeljék önök saját birodalmi parlamentjüket, a mint a zöld Erinnek, Walesnek s a

³ Mégis, oh szabadság, a zászló, bár megtépve, de fenlobogva,
Viharként száll szembe a szélvészszel,
A riadó szava, bár megtör s elhal néha,
Annál erősebben zengi túl a zivatart.

skót hegyek (a mint sajnálattal hallom) gyorsan tünedező nemes népfajának képviselői az angol beszédre czelta-welsh-gall nyelven felelnek, itt-ott a Csatorna-szigetek francziája meg Cornwall népnyelve is a vitába vegyül s tán Londonnak az erdélyi szászoknál számosabb németjei is tért követelnek nyelvük számára a közigazgatásban és parlamentben.

E házias példa, remélem, fel fog menteni annak további indokolásától, hogy miután mi nem voltunk oly szerencsések mint Amerika, mely soha sem ismerte, vagy mint önök, kik régen lerázták a holt nyelv terhét, - nekünk szükségszerűleg egy nyelvet kellett választanunk a köztörvényhozás és országhatalmunk funkcióiára.

Melyik nyelv legyen az?

Súlyt helyezhetnék, de nem szükség különös súlyt helyezni azon már említett körülményre, hogy Magyarország magyar lakossága, ha felül nem múlja, bizonyosan nagyon megközelíti a tizenhárom különböző elemekre oszló többi lakosság összes számát, külön-különvéve pedig, a magyar lakosság háromszorosan felülmúlja számban a többi töredékek legszámosabbját. Nem akarok erre különös súlyt helyezni azért, mert még ennél is hatalmasabb gyámolom van. És ez az, hogy Magyarország ezer év óta Magyarország. E névben magában benne van hazának történelmi, benne nemzeti typusa. E névvel, e typussal alkották azt államot a magyarok az államalakulás ama vajúdó korszakának végén, mely a nyugoti római birodalom szétomlásával kezdődött s a népek habzó árjának megüledésével új Európa alkotó elemeinek maradandó hazákat határolt ki. E névvel, e tipussal jelölt a világ bíróját, a történelem Magyarországnak az európai nemzet-család kerek asztalánál helyet. Multjának minden dicsősége, jövőjének minden reménye, a kereszténységnek s Európa polgárisodásának tett megbecsülhetlen szolgálatok minden emlékezete szintúgy, mint életerős fenmaradásának roppant európai momentuma: mind ahhoz vannak kötve, hogy Magyarország Magyarország legyen s maradjon. E minőség-ből kivetköztetve az, a mi mint Magyarország a történelmi világrend stabilitásának egyik nevezetes eleme Európában, a beláthatlan bonyodalmak fergetegének fészkevé válnék, mely minden létezőt bizonytalanná tenné s Európa jövőjét az ismeretlen fatum zúrja felé sodorná. - Nem akarok a conjecturák terére barangolni, csak arra emlékeztetem önöket, hogy már láttuk, a szerencsétlen Lengyelország példájában, keserves tapasztalással láttuk, mit teszen az, ha az európai államrendszer egy alkatrésze történelmi jellegéből kiforgattatik.

Még csak azt akarom megemlíteni, hogy a Magyarországon beszélt minden más nyelvnek van hazája, melyben az illető nemzetiség nemzeti, politikai léttel bír; a német nyelvnek ott van Németország, a ruthénak Oroszország, minden többi szláv dialectusnak van saját hazája, a romának van Moldvája, Oláhországa, a szerb nyelvnek van Szerbiája, - de a magyar nyelvnek Magyarországon kívül hazája nincs. Nagy költőink egyikének szavai szerint nekünk magyaroknak Magyarországon kívül a nagy világon

„Nincsen számunkra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze:
Ott élünk, halnunk kell.”

Ennyit elég volt mondanom, miszerint isten és világ előtt indokolva legyen azon intézkedésünk, hogy a *holt latin* nyelv helyébe *saját élő nyelvünket* tettük. De jegyezzék meg jól uraim, a *holt latin*, nem pedig akármely *más élő nyelv* helyébe tettük. Mi senkit sem öltünk meg, miszerint éljünk; a hol csak más nyelv használatban volt, egyházban, iskolában, községi igazgatásban, mi azt sehonnan sem szorítottuk ki, sőt segédkezet nyújtottunk, hogy a különböző nemzetiségek nyelvüket az erkölcsi, vallásos, társadalmi és tudományos téren szabadon fejleszthessék. Minden, a mit tevénk, az volt, hogy a holt latin nyelvet kiküszöböltük a közéletből s helyébe a magyar nyelvet tettük *Magyarországon*.

Mondom: „*Magyarországon*” és erre figyelmet kérek. Ez intézkedés nemcsak nem terjesztett ki Horvátországra és Szlavóniára, de sőt a magyar országgyűlés törvénybe is iktatta annak elismerését, hogy a horvátoknak és szlavonitáknak kétségbevonhatlan joguk van saját közigazgatásukban és saját tartománygyűléseiken saját nyelvüket használni, még pedig *saját szabályuk következtében*, - mely hivatkozás is bizonyosságot tesz a társországok autonómiája iránti tiszteletről, melyet Magyarország soha, de soha sem tagadott meg. Az 1848-ban királyi kinevezéssel alakított magyar miniszterium pedig (melynek én is tagja voltam) a törvénynek ez igazságos nyilatkozatát a legszabadelvűbb szellemben értelmezve, a horvátokat és szlavonitákat önként még arra is felszólította, hogy saját nyelvüket még a magyar kormányval való érintkezésükben is használják. Ez természetes dolog ugyan, de mert nyelv-erőszakolást fog reánk a rosszakarat, kérkedés nélkül vélem mondhatni, hogy ez oly gyöngédség volt, a minőt sem az angol kormány Irland iránt, sem semmi más nemzet saját koronájának egy kiegészítő része iránt tudtomra soha sem tanúsított.⁴

⁴ Épen midőn ezeket fordítanám, jutott kezemhez egy hirlapi jelentés a közösüges új egyezmény tárgyalásáról a horvát-szlavón országgyűlésen, s e jelentésben leírhatlan bámulattal olvastam, miként akadtak szónokok, kik nem átalították azt állítani, hogy a horvátok azért fogtak ellenünk fegyvert 1848-ban, mert mi meg akartuk őket magyarosítani!

De hát az istenért! miként lehet a történelmet ily vakmerően arcul vágni! még pedig rövid harmincz évvel az események után, melyeknek még annyi tanuja él!

Lestem, hogy tán csak akad valaki széles Magyarországon, a ki eléggé érzékeny a történelmi igazság s a nemzeti becsület iránt, miszerint történelmünknek e nem is elferdítése, hanem a szó szoros értelmében: meghamisítása ellen felszólaljon.

Senki sem tette! Senki! - Hát már Magyarországon sem tudnák, hogy mi történt ott 30 év előtt? Vagy az osztrákos közösügyesség annyira elzsibbasztotta volna a magyar szívet, hogy a ki tudja, sem gondol vele?...

Beszédeim Magyarországról, melyeket itt fordításban közlök, arra voltak szánva, hogy a magyar ügyekkel ismeretlen külföld előtt eloszlassam az ellenünk szórt rágalmak ködét s tudomást terjeszsek 1848-49-iki küzdelmeink jelleme felől.

Ezzel, azt hiszem, hogy oly kötelességet teljesítettem hazám iránt, melyet tán jó szolgálatnak is nevezhetnék. De megvallom: itt-ott kétség merült fel agyamban, vajjon nem hordok-e vizet a Dunába, vajjon nem teszem-e magamat nevetségessé, midőn e dolgokat még magyarra is lefordítom magyaroknak szánt olvasmányul?

Hanem úgy látom: bámulatos a feledés vagy az eltompulás Magyarországon. Talán még sem egészen haszontalan az emlékeztetés, még ha az én kopott tollamból kerül is elé.

III. Horvátország és a panslavismus.

Ezek így lévén, önként előadja magát a kérdés: miként történhetett, hogy éppen Horvátország, a jogaiban nemzetem által mindig sértetlenül fentartott Horvátország volt az, melyet a bécsi udvarnak sikerült a közös szabadság eltiprásának útjára szédíteni?

A bécsi udvar oly makacs ellenkezést tanúsított minden lépés iránt, mely Magyarország nemzeti s alkotmányos erejének gyarapítására volt számítva, hogy még a latin nyelvnek a magyarral való helyettesítése is 1790-től 1844-ig, tehát 54 évig húzódott küzdelmünkbe került, ámbár oly intézkedésről volt csak szó, melyet a legelső 24 óra alatt aláírt volna minden oly kormány a világon, mely közkötelességeinek legkisebb érzetével bír.

Időközben egy irtózatossan messzevágó mozgalom lett előidézve a szláv nemzetiség különböző ágai között.

Oly ponthoz jutottam fejtegetéseimben, uram, elnök úr, mely közvetlenül belevág azon keleti kérdés megoldásába, mely nagyobb veszélyekkel terhes Európa jövődjére, mint akármely más, s melyet önöknek utóbbi (krimi) háborúja nemcsak függőben, de sőt súlyosbított állapotban hagyott.

A szláv faj, melynek a horvátok egyik ágát képezik, kevés megszakítással az éjszaki sark-tengertől az Adriai-tengerig s Görögorszáig, a Fekete-tengertől Mecklenburgig van elterjedve. Számuk meghaladja a hetvenhét milliót, melyből jelenleg több mint ötvenhat millió az oroszok czárját uralja. Közel tizenöt millió az osztrák ház alattvalója. Poroszországra harmadfél millió, a Török-birodalomra három millió hétszázezer esik.

E nagy ethnografiai családnak nemzetekké tömörült tagjai közül szabad múlttal csak három dicsekedhetik: éjszakon a csehek, - s a lengyel élő szobor ama széttagolt, még mindig rángatózó áldozata annak a rettenetes bűnnek, melyet *Miller Johannes* a „királyok erkölcsisége”-nek nevez, - délen pedig a horvát-szlavón-dalmát királyság, mely a magyar koronához csatolatásának köszönhető, hogy több mint hat századon át alkotmányos életet élt.

Miután 1815-ben Lengyelország helyreállításának reménye elenyészett, a panslavismus eszméje, vagyis azon eszme, hogy a szláv faj számos ágai orosz protectoratus alatt egyesítenek, *Czartoriszky* Ádám herceg, akkora I. Sándor czár minisztereinek egyike által lett legelőször megpendítve.

Ez tény. Én e tényt *Zamojski* gróftól, a herceg unokaöccsétől, legmeghittebb tanácsadójától, s legtevékenyebb, legavatottabb párthívétől tudom, ki azt velem saját keze írásában közölte, mialatt Sumlán (1849-50 télszakán) együtt letartóztatva voltunk.

Én fel tudom fogni az irtózatossá banatot, mely a lengyel hazafi lelkét feldúlta, midőn hazáját a bécsi congressus az oroszok czárjának markába dobta, s az erőszakos felkonczolás pokoli művére az európai közjog pecsétjét nyomta. Én, ha menteni nem, de felfogni tudom a szédülést, mely a kétségbeesés e kiáltását adta ajkaira: „*ha már hazám szabad nem lehet, adj nekünk vigasztalásul faj-nagyságot*”. S mert ezt fel tudom fogni, nem „censorius” szellemben szólok, de lehetetlen azon meggyőződésemmek nem adnom kifejezést, hogy ha a lengyel hazafi csak gyanította volna is, minő átokszelenczét ürít rettenetes eszméjével a világra: inkább nyelvét harapta volna el, mintsem hogy elröppenni engedje ajkairól a kétségbeesés ama kiáltását.

Sándor csár (akkor még nagyon fiatal ember) *Czartoriszky* eszméjében az orosz császári hatalom világuralmának csillagát hitte feltűnni s azt az ifjúság s nagyravágyás egész hevével karolta fel, s a hihetatlennel határos: mennyi pénz, mennyi mesterség, mennyi erély lett azóta a panslavismus hitének terjesztésére fordítva.

Ha valakinek a világon, bizonyosan az osztrák háznak volt volna érdekében ez áramlat ellen védgátról gondoskodni, - mert birtokaiban tizenöt millió szláv lakik, s e védgátat a szabadságban, a jog tiszteletében s a népek történelmi egyéniségének kifejtésében könnyen fel is találhatá.

De a bécsi udvar politikájának történelmi vonásai közé tartozik: szítogatni a gyűlöletet a különböző népfajok között, miszerint egyiket a másik erejének megtörésére használva, mindannyit féktelen uralom-vágyának jármába szoríthassa s azért az antagonizmust, melyet a pánszláv izgatás a különböző népfajok közt felkeltett, csak oly áramlatnak tekintette, mely a vizet régi elvének, a „*divide et impera*”-elvnek malmára hajtja, s *Metternich*, kiben ez elv megtestesülve élt (azt nem is említve, hogy köztudomás szerint Oroszország pensionáriusai közé tartozott), *Metternich* nem irtózott a pánszlávizmust arra használni, hogy nemzeti viszályt keltsen Magyar- és Horvátország közt, miszerint mind a kettő erőtlenné váljék a bécsi udvar központosító törekvéseinek ellentállani.

Ekként történt, hogy már mintegy 15 éven át 1848 előtt, orosz pénz segítségével s a bécsi udvar nyílt pártfogása mellett, szenvedélyes izgatás űzte játékát Horvátországon, s a bécsi kabinet-politika olajat öntözgetett az izgalom tüzére, miszerint a Magyar- és Horvátország alkotmányos egységében rejlő ellentállási erőt a viszálykodás lángjával elhamvaszsza.

Magyarország megyegyűlései, az alkotmányos szabadság ama megbecsülhetlen védbástyái, nem mulasztották el az uralkodó-házat tiszteletteljes felírásokban figyelmeztetni, hogy ha a pánszláv izgatás nemcsak elnézetik, de még nyíltan gyámolítottat is a bécsi udvar által: ez végeredményben okvetlenül az uralkodó-ház romlására fog vezetni. Én magam is tagja voltam egykor egy küldöttségnek, melyet Pestmegye Bécsbe küldött a végett, hogy az uralkodót s az uralkodóház tagjait a tények tiszta hiteles előterjesztésével felvilágosítsa, mely előterjesztést - mondani merem - egykoron ez időszak egyik nevezetesebb államokmányának fogják a történetírók tekinteni. De Pestmegye loyális előterjesztésével még csak az uralkodó elébe sem juthatott: az udvari kamarilla útját állta; a meglepetés fogásához kellett nyúlunk, miszerint megyénk előterjesztését legalább az uralkodó-ház némely tagjainak kezeibe juttathassuk, - mi felett *Metternich*, a mindenható miniszter, annyira dühbe jött, hogy még a küldöttség elfogatását is szóba hozta. A megyék loyális figyelmeztetései nem vétettek tekintetbe; előmozdítóik üldöztetésekre szemeltettek ki, - ellenben *Gáj* Lajos, a pánszláv izgatás nagymestere, a „legmagasabb” elégedés jeléül, egy brillantos csecsebecsével lett buzdítólag kitüntetve. Most, midőn a „*divide et impera*”-elv a népek erkölcsi részegségének segítségével a „birodalmi egység” boszorkány-katlanában ideig-óráig diadalt kotyvasztott össze: a kifacsart citromok természetesen eldobatnak. Ez már így szokás a bécsi udvar politikai konyhájában. A felbrillantozott *Gáj* nyomorban és szégyenben vonszolja elfelejtett létének terhét; *Jellasic* pedig, ki az udvar számára a perfidia piszkos munkáját végigizzadta, az udvari hála a bolondok házába űzte.

Hanem azt kérdezhetik önök: mi dolga volt a panslavismusnak a magyarok iránti gyűlölettel?

Ime válaszom:

A keresztény időszámítás kilencedik századának nyolczvanas éveiben a magyarok - ázsiai eredetű nép - meghódították és állammá szervezték azt a szép földet, mely azóta Magyarországul van bevésve a történelem ércztáblájára.

A négy századon át dühöngött népvándorlási zivatar utolsó szélrohama - a magyarok - természetesen össze-visszaságuldozta Európát, mint egy szilaj mén, de midőn végre lecsillapodott, békés telepedésével bezárta a barbár s kinyitotta a középkorszak kapuját. Később még történtek tengeri invasiók, a móroké Spanyolországban, a normannoké Franciaországban, Angliában, Sziciliában, de ezek részint ideiglenes hódítások, részint úrcserék, részint jövőre konkrét nemzetiségek alkotó elemei, nem mozdítottak ki helyből nemzeteket, mint a népvándorlás tevé. Ezt a magyarok letelepedése berekesztette. Az ő megletelepedésük előtt a magyarok hazája a vihar fészke volt. Onnan nyújtotta ki az isten ostorának nevezett Attila a világ uralma felé hatalmas kezét, ott született Orestes, az utolsó római császár atyja, ott Odoaker, ki a Caesarok roskadozó birodalmának az utolsó lökést adta meg. Onnan szállott le Alboin, longobardjaival, a mai Lombardia virító síkjaira, onnan reszkettették meg az avarok Byzanciumot a keleten s dacoltak Nagy Károly hatalmával a nyugaton. És Európa jóformán csak népek tábora volt. De a mint Árpád vezér állandó birtokbavétel jeléül leszúrta lándzsáját ama gyönyörű domb tetejére, melyet *Szerencs*nek nevezett, s melynek én tövénél születtem: a népvihar fészke a megülepedés őrtornyává lett. A magyarok letelepedése új Európa fejlődésének útján, az első mértföld-jelző, mely az államok állandó belszervezkedési stádiumának kezdetét jelöli.

Ez volt az első nagy szolgálat, melyet a magyar nemzet az európai polgárisodásnak tön.

Midőn a fürgé magyar lovasok raja kóbor árnyékot kezdett vetegetni Európára, az egyház tudós atyjai egész komolysággal vitatkoztak a kérdés felett: vajjon a magyar nem ama *Gog* és *Magog*-e, kikről az írás mint a világ végének előfutárjairól szól. Egy tudós würzburgi püspök nagy bölcsen bebizonyította, hogy biz az úgy van. Egy még tudósabb *Abbas* még bölcsebben bebizonyította, hogy nem úgy van, mert *Gog* és *Magog* az egyház szellemi üldözői, minthogy *Gog* a gyökér (a heresiarchák kevélysége), a *Magog* pedig az, a mi a gyökérből származik: a heresis terjedése.

Hát ez ellenállhatlan logika „absolválta” a magyarokat e rettenetes vád alul. Azonban a mint ama vágató lovasok zúgó csoportjai csaknem a mindenütt jelenlevés gyorsaságával tünedeztek fel; amott harci szekerczét vágtak Byzancium arany kapujába, emitt végigzúgtak Franciaország déli tartományain, mint egy pusztító jégfergeteg s közeledésükkel még a spanyolokat is rettegésbe ejtették Pyrenaeusaik mögött, a mint csaknem ugyanazon egy perczen hamuba döntötték a szent-galli apátságot Svájcban s Bremát az északi tengerrel s a királyi Pavia füstölő romjain keresztül Calabria végső csúcsáig zúgva, a Scylla szikláiról pillantottak bele a Charybdis tajtékzó örvényébe: nagyon megfogható, hogy a kereszténység csaknem minden templomaiban felhangzott a félelmetes litánia „a sagittis hungarorum libera nos Domine” (a magyarok nyilától ments meg, uram, minket).

Az emberek néha nem tudják, hogy mi az, a miért imádkoznak. Ha az úr meghallgatta volna ama litániát: a *korán* uralkodott volna az evangélium felett s szent Péter templomának „*loggia*”-járól egy *török* imám *arab* nyelven kiáltotta volna le a *capitoliumi Jupiter keresztény* lakóinak, hogy az idő rohan.

A rettegett magyarok idő jártával azzá lettek, a mit angol államokmányok e szavakkal fejeznek ki: „*fortissimum et celeberrimum reipublicae christianae propugnaculum*” (a keresztény köztársaság legerősebb s leghíresebb védőfala).

Ez volt a második nagy szolgálat, melyet Európa a magyar nemzetnek köszönhet.

És e magyar nemzet, mely sem fajban, sem nyelvben nincs rokonságban semmi európai népfajjal, - ott áll ama classicus téren, melyen a végzet mérlegében Európa nem egyszer megmérgetett, ott áll egy ezredév óta mint egy hatalmas ék az északi és déli szláv fajok között. Kivéve Moldvát és Oláhországot, melyek a mellett, hogy az orosz egyházhoz tartoznak, sokkal

gyöngébbek, semhogy gátot képezhetnének, hacsak nem szövetséges combinációban egy oly szabad és független Magyarországgal, mely nem a bécsi dynasticus nagyravágyás vontató-kötélén rángattatik, hanem nemzeti politikát követhet; Moldvát s Oláhországot kivéve, mi magyarok egyedül szakítjuk meg a pánszláv assimiláció folyamát. A panslavismus nagyra-vágyó céljai soha sem juthatnak teljes valósulásra, hacsak Magyarország vagy fel nem daraboltatik, mint a keresztre feszített Krisztus palástja vagy szélhűdötté nem leszen, mivelhogy nem független. A cseh *Safarik*, a panslavismus egyik legfanatikusabb, de kétségenkívül legtudósabb szóvivője, ki nem fárad a siralmas sopánkodásban, hogy ha a magyarok közbe nem tolakodnak (a mint Európára áldásos megletelepedésüket nevezi), a szlávok már rég uralkodnának a világ felett.

E sopánkodásban kétségtelenül anachronismus is, kérkedő nagyítás is van. Az első, mert a szláv egység eszméje nagyon új eszme; csak Lengyelország legyilkolásával született, csakis azzal születhetett, mert a hetvenhét millió szláv közül ötvenhat az orosz czárt uralván, az orosz nélkül panslavismus nem is képzelhető, az pedig csak Lengyelország sírján keresztül juthatott a panslavismus gondolatához; ha Lengyelország áll, az a hős nemzet sokkal inkább gyűlölte az orosz, mintsem hogy valaha megbarátkozhatott volna az orosz protectoratus horgára fűzött panslavismus eszméjével. Tehát anachronismus azt mondani, hogy a szlávok már rég uralkodtak volna a világ felett. De nagyon merész kérkedés is, mert ahhoz a szláv világuralomhoz a hetvenkilencz millió latin s (az angolszászt beleszámítva) nyolczvankét millió német fajnak is szólója van.

Hanem annyi bizonyos, hogy a hetvenhét millió szlávnak orosz vezénylet alatt egy testté tömörülése oly perspectiva, mely felé már a törekvés is Európa minden érdekeinek kiszámíthatlan convulsiójával terhes, valószínűsége pedig nem is képzelhető a nélkül, hogy a szabadság és előretörő polgárisodás geniusa mindaddig búcsút vegyen Európától, míg ama rengeteg épület saját súlya alatt össze nem roskad.

De a törekvés megvan. I. Sándor czár ideje óta megvan. Mi magyarok pedig útjában állunk a déli s északi szlávok egyesülhetésének. Hogy útjában állunk, ez a harmadik nagy szolgálat, melyért Európa a magyar nemzetnek hálaival tartozik. De egyszersmind kulcsot nyújt annak megértéséhez, miként történhetett, hogy a pánszláv izgatók haragos gyűlölettel szemlélték a magyar nemzetiség ifjonti erős vérkeringésének nyilatkozványát. Innen van, hogy minden lépésnél, lett legyen bár politikai vagy társadalmi, mely életerőnknek kifejtésére s alkotmányos függetlenségünk biztosítására volt számítva, őket mindenütt utunkban találtuk, a király tanácsaiban, az országgyűlésen, a köz- és társadalmi életben, mindig és mindenütt.

S e tekintetben az átok burjánjának legtermékenyebb mezeje Horvátország volt, hol az általunk mindig tiszteletben tartott municipális önkormányzat paizsa s a bécsi udvar nyílt pártfogása alatt teljes szabadsággal szórhatták a gyűlölet magvait és érlelhatték az ellenségeskedés termését.

Saját népük előtt természetesen óvakodtak feltárni a pánszláv eszme hord-távlatát, különben a horvát nép egészséges nemzeti szelleme borzalommal fordult volna el tőle, mint nemzeti egyénisége gyilkosától. Népüknek tehát csak *fajának* fiatal erejéről, számáról, magas hivatásáról beszéltek, s a szomszéd török birodalom szláv népeire való vonatkozással mutogatva reá földleirati és történelmi helyzetük előnyeire, azzal kecsegtették, hogy a polgárisodásban köztük leghaladottabb s egyedül szabad Horvátország van hivatva egy független délszláv állam központját képezni a jövőben.

Nem reám tartozik e hivatási igényt a szerb nemzet által táplált hasonló igénynyel összehasonlítani, hanem mert valószínű, hogy ez este mondott szavaim e terem falain túl is hallhatók lesznek: ezennel becsületes őszinteséggel kinyilatkoztatom, hogy ha ilyen Horvátország

rendeltetése, én baráti érzettel isten áldását kívánom hozzá; de komolyan figyelmeztetem a délszláv népeket: ne téveszszék szem elől, hogy a panslavismus egy dolog, a nemzetek szabadsága s független nemzeti léte egy egészen más dolog; a míg egy oldalon az orosz, más oldalon a bécsi udvar nagyravágyása keverik a keleti bonyodalmak kártyáit, minden lehető szláv mozgalom Európa délkeletén nem szabadságra, hanem úrcserére s végeredményben az orosz suprematia vontató-kötelére fog vezetni; figyelmeztetem a délszláv népeket, hogy ha a török uralom napjai meg vannak a végzet könyvében számlálva, a délszláv népek csak úgy számíthatnak szabad és független jövőre s *nemzeti egyéniségeik fentartására*, ha szomszédjukban egy szabad és független magyar nemzet él, mely távol minden terjeszkedési, távol minden uralmi vágytól, ép úgy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szomszéd népeknek szabadságuk s nemzeti egyéniségeik megőrzéséhez segédkezet nyújtson, mint a hogy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szláv népek nemzeti egyéniségeit felolvasztással, jövőjüket szolgálással s Európát beláthatlan romlással fenyegető panslavismusnak egész erejével, utolsó csepp véréig ellentálljon.

Okom van hinni, hogy ez igazságok az utóbbi évek alatt tért nyertek a kiábránduló népek belátásában. Ne adja isten, hogy a kijózanodás mulékony legyen! De azon időben, a melyről szólok, a pánszláv izgatóknak még tehetségükben állt a horvát nemzetiség dicséretes felébredését gyűlölet felszítására használni eszközül a magyar nemzet ellen, azon téves hitre szédítve a horvátok tetemes részét, hogy ha jövődőt kívánnak saját nemzetiségüknek, nemcsak minden módon akadályozniuk kell Magyarországot az erőtfejtő haladásban, hanem segíteniök is kell a bécsi udvart, hogy Magyarországot eltiporhassa, - holott a tény az, hogy Magyarország szabad és erős nemzeti élete kétségtelenül védbástyája volna Európának a panslavismus ellen, de nemcsak hogy nem akadály a horvát, szerb, román nemzet életerős kifejlődésének útjában, sőt leghasznosabb, legbiztosabb szövetségesük, mely nélkül lehetetlen boldogulniuk, ép úgy, miként egy szabad Magyarország nélkül sem a lengyeleknek, sem a cseheknek nem fog sikerülni elvesztett nemzeti létüket visszaszerezni vagy fentartani, ha valamely véletlen szerencse folytán visszahelyezniök sikerülne is.

Volt párt Horvátországban, - őszinte tisztelettel mondom ezt, melybe a szomorú sorsukra való visszaemlékezés mély bánatot vegyít - volt párt Horvátországban, mély belátású hazafiak, kik szívükön viselvén a horvát nemzetiség igaz érdekeit, mint senki hivebben, senki jobban nem viselheti, a mozgalom kezdete óta belátták, hogy a magyar nemzetiség erőteljes virágzása a horvát nemzetiség előhaladó kifejlődésének legbiztosabb, sőt egyedüli kezessége; a kik belátták, hogy Horvátország szabadsága elválaszthatlanul hozzá van csatolva Magyarország szabadságához, s hogy a panslavismus csóvája, ha idején el nem oltatik, temetési máglyát fog felgyújtani a szabadság számára, melyet Horvátország hat századon át élvezett a magyar alkotmány sánczainak oltalma alatt. A horvát hazafiak e derék csoportja szilárd határozottsággal pótolva számbeli kisebbségét, a jó ügy védelmében éveken keresztül résen állott, de a pánszlávok a tömegek szenvedélyéhez harsányan szóló „*nemzeti párt*” hamis címével kérkedve, amazokra a „*magyar párt*” elnevezést ragasztották, s vele a felizgatott tömegek gyűlöletét, melynek bőszült szenvedélyei által, midőn az álnokság vihara kitört, a derék csoport szerte szórátott. A részrehajlatlan történelem igazságot fog szolgáltatni emléküknél; bár találnának még meglevő romjai vígasztalást a reményben, hogy a borúra derű következik s az igaz, jó ügyre még jövődő vár.

Történelmi fejtegetéseim e fejezetét két tény felemlítésével akarom berekeszteni.

Az egyik az, miként annak bebizonyítása végett, hogy a horvátoknak teljességgel semmi okuk nem volt nemzetiségüket tőlünk félteni, vagy ellenünk panaszkodni, nemcsak czáfolhatlan tényekre, de még a később, 1848-ki deczember elején nem népei, hanem saját családja által egy palota-forradalommal trónjától megfosztott V. Ferdinánd király tanubizonyságára is hivat-

kozhatom, ki a lázongó horvátokhoz 1848. június 10-én intézett királyi nyilatkozványában határozottan kimondotta, hogy a horvátoknak nemcsak legkisebb okuk sincs panaszra a magyar nemzet ellen, de sőt bő okuk van hálával viseltetni Magyarország iránt, „*mert nagyobb kiváltságokkal lettek felruházva, mint akárki más a magyar szent korona alattvalói közül.*”

Nem lehet mondani, hogy a király e nyilatkozatát mi sugalmaztuk, mert e királyi manifestum Innsbruckban, Tyrolban kelt, hova a mi hatalmunk el nem ért.

És valóban a horvát-szlavon nép romlatlan tömegei maguk is érezték, hogy a király nekik igazat mondott. Küzdelmünk kezdetén a Horvátországból reánk tört seregekből egy egész hadtestet fogtunk el, mely *Roth* és *Philippovics* osztrák tábornokok parancsnoksága alatt tizenkétezer szlavon határőr-katonából állott. Ezek, midőn a vitéz, de gyakorlatlan s rosszul fegyverzett magyar népfelkelés által bekerítve, magukat jóformán ellentállás nélkül megadták, azt felelték tábornokaik szemrehányásaira, hogy teljességgel nem látnak okot, miért verekedjenek magyar testvéreikkel, kik sem őket, sem hazájukat soha semmi bántalommal nem illették. A másik tény az, hogy látván a pánszláv izgatók által felkeltett s *Metternich* által szítogatott indulatosságot Horvátországon, én voltam az, ki mintegy öt évvel 1848 előtt Pestmegye közgyűlésén következőleg nyilatkoztam:

„Hatszáz éves testvéries együttlét után a horvátok, úgy látszik, megunták a kapcsolatot Magyarországgal. Én nagy becsben tartom e kapcsolatot, - de még nagyobbban nemzetem becsületét. Isten őrizzen, hogy a magyar nemzet mocsoktalan neve azon szemrehányásnak tétessék ki a világ előtt, mintha erőszakolni kívánná a horvátokra a nekik nem tetsző viszonyt. Én ezennel indítványozom: jegyeztessék fel utasításul Pestmegye követének az országgyűlésre, hogy mi horvát testvéreinknek teljes szabadságot ajánlunk elválni a magyar koronától. Menjenek békével. Vigyék magukkal áldásainkat s legjobb kívánatainkat, hogy boldogok és szerencsések legyenek.”

Indítványom elfogadtatott s országgyűlési utasításba adatott. A horvátok voltak, kik megdöbbenve szabadkoztak az ajánlattól. Horvátország követe még az isten nevére - „*per amorem Dei*” - is rimánkodott, hogy ejtsük el e gondolatot.

Ilyen a nyelv s nemzetiségi viszály eredete Magyarországon, s ilyen a magyar nemzet soha meg nem tagadott szabadelvűségének, nagylelkűségének történelme. Valóban szívháborító dolog, hogy egész multunknak kiáltó tanubizonyságával szemben mégis akadnak emberek, kik az ellenünk elkövetett irtózatosságot palástolandók, a közös jogért, közös szabadságért hősiesen vívott nemes harcunkat azzal rágalmaazzák, hogy az csak faj-harc volt, melyben mi a többi fajok elnyomására törekvő uralgó fajnak szerepét töltöttük be. Legyen bíró köztünk isten s a történelem. Én harag s indulat nélkül mondtam el önöknek az igazságot.

E fejtegetések kapcsában önként felmerül a kérdés, hogy miután sem Horvátországnak, sem a magyarországi nem-magyar népfajoknak nemcsak panaszra nem, de sőt hálára volt okuk a magyar nemzet iránt: miként történhetett mégis, hogy fegyvert fogtak ellenünk, még pedig ép akkor fogtak fegyvert, midőn mi széles demokratiai alapra fektettük az ő számukra is a szabadságot, s mi volt a cél, mely e fegyverfogásnál szemeik előbb lebegett?

A nemzetiségek fellázadása, mely önvédelmi szabadságharcunkat polgárháború iszonyaival complicálta, a bécsi udvar bujtogatásaival áll kapcsolatban. A kérdés tehát azon másikkal vág össze: mi indíthatta az osztrák-házat arra, hogy hazámat vérbe-lángba borítsa? volt-e valami a harczt megelőzőt eseményekben, a mivel ez irtózatosság bűnét isten és a történelem ítélőszéke előtt, ha nem is menteni, de legalább enyhíteni lehetne?

E kérdés visszapillantást teszen szükségessé a harczt megelőzőt mozgalomra, miszerint annak természete s hordereje tisztában álljon önök előtt.

IV.

Visszapillantás a harcot megelőzőtt reform-mozgalomra. Demokratikus reformok.

A világ megszokta az utóbbi magyar szabadságharcot forradalomnak nevezni.

Bármennyi elferdítés jutott is forgásba felőlünk ellenségeink álnokságainak műhelyéből, annyit mégis köztudomású dolognak vélek feltehetni, hogy 1848-ban volt ugyan forradalom Magyarországon, de azt nem mi magyarok, hanem a bécsi udvar csinálta. Az uralkodó-ház volt az, mely a királyi szentesítés mellett alkotmányos uton létesített törvényes állapotot fegyveres erőszakkal megtámadta; mi védelmi állást foglaltunk el a törvény mellett e támadás ellenében.

Nem azért mondom ezt, mintha személyemre nézve a forradalmi czimtól szabadkozni akarnék. Én a forradalmat a népek szent jogának tartom s vallom, de egyszersmind oly vég-eszköznek tekintem, melyhez a népeknek csak azon esetben szabad nyulniok, midőn vagy nemzeti létüknek, vagy jogaiknak s szabadságuknak akár visszaszerzésére, akár megvédésére más módjuk nincs, vagy midőn boldogságuk szabad fejlődésének valamely fennálló rendszer annyira utjában áll, hogy minden áron való eltávolítását a nemzet szent érdekei követelik.

E szempontból indulva, nyíltan bevallom, hogy én óhajtom is, akarom is a forradalmat. Könnyelműen sohasem fogok nemzetem vérével játszani; lelkiismeretes szigorúsággal számot vetek a siker kilátásával: de ha az igazságos isten könyörülete siker kilátásaival biztató alkalmat nyújt, én, híven osztozva a veszélyben, minden lehető el fogok követni, hogy nemzetem kezében a jogot és szabadságot visszakövetelő forradalom zászlaja fennen loboghasson. Isten is engem akként segéljen, a mint ez elhatározott szándékom és pedig szándékom azért, mert, a mint a körülmények állanak, nemzetem csak forradalom által szeresheti vissza szabadságát és függetlenségét, melytől isten és ember igazsága s jog, törvény és szerződések ellenére megfosztatott.

Ilyen a helyzet most, de 1848. tavaszán nem ilyen volt. Akkor nekünk forradalmat csinálni eszünk ágában sem volt; akkor mi csak reformokat akartunk s azokat a király szentesítése mellett alkotmányos uton keresztül is vittük.

Tévednek, a kik azt hiszik, hogy a mozgalom ama villanyos lökésből származott, melyet a *váratlan februári francia forradalom*⁵ adott a kontinensnek.

Igaz, hogy az a forradalom országgyűlésen egybegyűlve találta Magyarország akkor még kiváltságos elemekből álló törvényhozását, s az is igaz, hogy a hatalmas forrongás, melyet a francia forradalom Európaszerte felkeltett, nagy mértékben hozzájárult „kapacitálni” ugy

⁵ Váratlan! - 1848. januárban ült össze a francia törvényhozás. A párek kamarája jan. 19-én adta át válaszáat a trónbeszédre Lajos királynak, s abban ezeket mondá: „a világ békéje biztosítva van. - Felséged uralkodásának 17 éve, mely alatt hazánk végre a rend és szabadság egyesülését élvezé, nem pusztán egy phasisa forradalmainknak, egy tartós aerának kezdete az, mely örökségbe hagyja a jövő nemzedékeknek a charta feltartását, felséged uralkodásának jótéteményeit s nevének dicsőségét.”

A képviselők kamarája pedig febr. 14-kén adta át válaszáat, mely e szavakkal végződött:

„Az 1830-ki charta sérthetetlen leíteményül bocsátva át általunk a jövő nemzedékekre, biztosítani fogja számukra a legbecsesebb örökséget, mely nemzeteknek juthat, a rend és szabadság szövetségét.”

Ez febr. 14-kén történt s tíz nap, csak is tíz nap múlva, febr. 24-kén: chartát, királyt, monarchiát már elfújta a fergeteg. - Mennyi tanúságot nyújtanak a történelem ily mozzanatai!

politikai elleneinket a hazában, mint ellenségeinket az udvarnál, mikép reformjavaslatainknak tovább is ellenszegülni nem lesz tanácsos; ennyi igaz; de az is igaz, hogy reformjavaslataink teljességgel nem a francia forradalom lökéséből eredtek; nem volt azokban semmi új, akár elvi, akár kiterjedési tekintetben. Czáfölhatlan bizonyosága ennek az, hogy nekem, ki mint Pestmegye követe, azon reformok keresztülvitelében munkás részt vettem, mindazon reformok részint elvileg, részint még detail-okban is utasításba voltak adva küldőim által, - ez utasítás pedig még 1847. nyárszakán lett kidolgozva, tehát olyan időben, mikor a februári forradalom lehetőségéről még hónapokig a világon senki sem álmodhatott. Sőt a dolog akként áll, hogy a program, melyet az 1847-48-ki országgyűlésen keresztülvittünk, egyenesen azon reform-mozgalom eredménye, mely már 1790 óta fennállott az országban; e program alapelvei nyilvánosan megvitattatnak éveken keresztül, évekkel a februári forradalom előtt, s mi ez izgató esemény befolyása alatt semmit sem változtattunk programmunkon. Nem oly növény volt az, melyet egy rögtönös izgatottság melegágya hoz létre, hanem a nemzet fájának egészséges gyümölcse, mely a nemzeti bölcsesség s lankadatlan hazafiság geniális levegőjében bimbózott, virágzott, megtermékenyült, fejlett és megért.

Reformjaink ez eredete magában is bizonyosságot nyújt a felől, hogy azok nem szolgáltathattak okot a hatalomnak erőszakhoz nyúlni ellenünk, kik békés uton a progressiv fejlődés történelmi törvényének határai közt maradtunk.

És valóban a javításokat, melyeket keresztülvittünk, két elvre lehet visszavezetni. Az egyik elv: *igazság a népnek*, - a másik: *biztosítás az alkotmánynak*.

E második jogunk volt, - az első kötelességünk.

E kötelesség azon igazságon alapszik, melyet *Fortescue*, Anglia lordkancellárja, négyszáz év előtt e szép mondatba foglalt össze, „*a szabadságot isten ojtotta belé az ember természetébe.*” Mi meghódoltunk ez igazságnak. Éreztük, hogy azt, a mi az emberiség közös öröksége, egy vagy más osztály számára kiváltság gyanánt monopolizálni árulás a természet ellen, lázadás isten ellen. Mi szerettük a szabadságot. Őseink bizonyosságot tettek e szeretet felől vérök özönével a csatatéren és a vérpadon; de önfeláldozásaik közt egyről megfeledkeztek: megfeledkeztek a parancsról, hogy a ki szabad akar lenni, annak igazságosnak kell lennie. Mi elhatároztuk helyrehozni e feledést, s nyílt - nem zsugori - kézzel szolgáltatni a népnek igazságot.

Lemondtunk a nép kárával örökségül reánk szállott osztálykiváltságokról, szabadalmakról, mentességekről, s kijelentve, hogy osztozni fogunk a néppel minden közterhekben s közkötelességekben: törvénnyel hívtuk fel a népet, hogy osztozzék velünk minden közjogban, állami életünk minden áldásában, alkotmányunk minden jóvoltaiban; felhívtuk, hogy legyen szeretett és szerető testvérünk a személyes, vallási, polgári és politikai szabadság élvezetében ép oly teljesen, mint a hogy mindnyájan - királyok és koldusok, gazdagok és szegények, - testvérek vagyunk a halandóság köz-sorsában e földön s a halhatatlanság reményében a síron túl.

Ha szemügyre vesszük a progressiv haladás mértföldjelzőit az európai társadalom fejlődésének után, akként találjuk, hogy a kevesek uralmának stádiumáról a nép uralmához átvezető hidul az egy-uralom szolgált.

A magyar nemességnek örök dicsőségére válik, hogy nálunk ez átvezető-hidra szükség nem vala. - Egy napon a magyar nemesség, mint a mesebeli Phönix, maga gyújtotta meg halál-máglyáját, s a következő napon feltámadt hamvaiból, nem többé mint osztály, hanem mint nagy szabad nemzet.

Egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség az ország minden polgára számára, faj-, nyelv-, vallás-különbség nélkül: ez volt 1848-ki vívmányainknak első fele.

Áldom istenemet, hogy e munkában több, mint közönséges részt vennem engedtetett.

Szabadságot kérek, e vívmányok közül egyet, a *jobbágyság eltörlését* kissé részletesebben megismertetni. Talán érdekelni fogja ez ügy önöket, minthogy az agrárius kérdés a brit birodalomban még megoldásra vár.

Engedjék, hogy a dolog megértése végett rövid vázlatát adjam a jobbágyság (tenantry) állapotának, a minő az nálunk 1848-ig volt.

Külföldi írók, e reformunkról szólva, e kifejezést szokták használni: „emancipation of serfs.” Tiltakoznom kell e felfogás ellen. E szó alatt „*serf*” (melyre a magyarnak szava sincs; a „*szolga*” nem „*serf*”, hanem „*servant*”) oly ember értetik, ki urának földjéhez van kötve, ki szabad költözködés jogával nem bír. Ily állapot nemcsak a mi időnkben nem, de kivéve egy rövidke szakot a XVI-ik században, sohasem létezett Magyarországon, még azon sötét időkben sem, midőn a földhöz ragadt szolgaság mindenütt el volt fogadva Európában. Nálunk a földmivelő nép szabad költözködése szokásjogilag mindig fennállott, a XV-ik században pedig írott törvénnyel is megerősítettett. Európa minden országában voltak paraszt-lázadások; Németországban a legirtózatosabbak, Franciaországban a legszámosabbak; voltak Angliában, Skóciában is: Magyarországon a legkevesebb fordult elő, általános voltaképpen csak egy volt, a XVI-ik század elején. Akkoron a böszült boszu első hevében a szabad költözködés egy kis időre felfüggesztetett, de alig hogy lecsillapodott a vak szenvedély, a felfüggesztett szabadság újra helyreállítatott, a törvényhozók pedig, többnyire földesurak, s mindannyian kiváltságos osztálybeliek, bűnbánó vallomást iktattak törvénybe, kimondván, hogy „soha semmi sem ártott többet az országnak, mint a földmivelő nép elnyomtatása, melynek panaszos kiáltása folyvást vádlólag száll fel az ur színe elé” (*jugiter ascendit in conspectum Domini*).

Egy másik nevezetes tény az, hogy a magyar jog a földet soha sem tekintette oly abszolút magán-tulajdonnak, mint az ingó vagyont. Az ország földje nem pusztán oly terület, mely jövedelmet nyújt, hanem oly terület, melyen a nemzetnek élnie kell. Ez minden időben alapelv volt a magyar jogban. Ez elv következtében a földbirtokosok tetszésük szerint csak majorságaikat használhatták, vagyis azon földet, melyen nép nem lakott, melyből a nép nem élt; azon földből ellenben, melyen a nép élt, csak a föld hasznának egy részéhez volt joga pénzben, munkában, természetben a földesúrnak, - de kivéve a törvény által szigorúan körülírt kevés esetet, s akkor sem önkényileg, hanem bírói eljárással, a földmivest nem mozdíthatta el a földről, melynek mivéléséből élt, s még e ritka esetben is mást tartozott helyébe telepíteni, a földet magát sohasem sajátíthatta el a saját használatára, miként itt önöknél teheti,⁶ még azon esetben sem, ha a földmives-család kihalt, nemcsak hogy a földet el nem sajátíthatta, de még az u. n. „urbér”-t, vagyis a jobbágy (földmives) által kiszolgáltatandó javadalmakat sem emelhetette fel, mert ezek törvény által voltak változhatlanul meghatározva.

Nálunk a jobbágy-nép (tenantry) helyzete következőleg volt törvénnyel megállapítva:

Egy-egy egészelkes gazdának (vidéki külömbőség szerint) joga volt 16-40 hold szántóföldre, 6-22 hold rétre, 4-22 hold legelőre. Egy ily 26-tól 84 holdig terjedő telektől a jobbágy tartozott földesúrnak évenként (egy u. n. *hosszu fuvar* is beleértve) 54 napot marhával dolgozni (egy-egy napi marhás munkáért két napi gyalog munka számíttatván), kilenczedet adni szántóföldjei terméséből (még pedig nem a tiszta haszonból, hanem a nyers termésből), s egy forint füstpénzt fizetni. Fractionált telkeknél e járandóságok is arány szerint fractionálva voltak.

⁶ 1811 - 1820 között magán a Sutherland birtokon, északi Skóciában. Stafford marquisső tizenötezer embert üzetett el, falvaikat elpusztította s földeiket legelőkké alakította, mivelhogy a juh jobban fizet, mint az ember. Olyan esetek is vannak, hogy az embernek helyet kellett adnia az őz számára, mert a földesur jobban szerette birtokát vadaskertnek.

Ez, a mint látják önök, egészen különbözik az angol bérrendszertől, mely mind időre, mind bérre nézve alkuától függ a földbirtokos s a tőkéjét haszon reményében földmivelésbe fektető bérlő között.

A nálunk fennállott jobbágyrendszert a nemzetgazdaszat kényszermunka járadék-rendszerének (system of compulsory labor rent) nevezi. Az önök rendszere kereskedelmi természetű; a magyar feudális eredetű s ép azért a kettő nem is jöhet hasonlítás alá. De tekintve a jobbágy elmozdíthatatlanságát, talán lehetnek, kik a nálunk divatozott rendszert a volt francia s még mindig fennálló olasz „feles” (metayer) s az irlandi „cottier” és „conacre” rendszernél előnyösebbnek tarthatják. Azonban akármi legyen is ez: mi, tekintetbe véve először nemzetgazdasági szempontból azt, hogy az ország termőföldje legnagyobb részének ily szolgáltatásokkal való terhelése az okszerű földmivelést teljesen lehetetlenné teszi, mind a két félre nézve káros, tehát az ország közjólétének érdekeivel ellenkezik; tekintetbe véve másodszor jogi szempontból azt, hogy a földesur tulajdonát nem a nép kezén levő föld maga, hanem csak a törvény által megszabott járandóságok képezték; s tekintetbe véve harmadszor igazság és politika szempontjából azt, hogy a népnek szabadsággal tartozunk, a szabadság fogalmához kötött polgári és politikai jogok gyakorlása pedig a jobbágyi függéssel, a jobbágyi kötelezettségekkel összeférhetlen: e tekintetek által vezéreltetve, elhatároztuk, hogy a jobbágy nép millióit a közös haza azon földjének szabad birtokosává tesszük, a melyet mivelt, a melyen élt.

De midőn e szerint a népnek igazságot szolgáltatunk, - a földesurak iránt sem akartunk igazságtalanok lenni. Tiszteletben tartottuk a tulajdon elvét, mely kártalanítást parancsolt, - s a kisajátítási elvet alkalmaztuk. Felbecsültettük azt, a mi a földesúr törvényes tulajdonát képezte, t. i. az urbéri javadalmakat, a felbecsülés alapjául nem a terhet vevén, melyet a javadalmakat kiszolgáltatók viseltek, hanem a hasznat, mely abból az illető földesurakra valósággal háramlott; ezt a hasznat tőkésítettük s a tőke erejéig az illető földesuraknak kamatozó s fokozatosan törlesztendő államkötelezvényeket adtunk, ezeket valóságos államadósságnak nyilvánítottuk, s kifizetését első sorban a kincstári fekvő javakkal, ezek elégtelensége esetére pedig az ország minden egyéb jövedelmeivel is biztosítottuk.⁷

Áldott legyen a napnak emléke, melyen kötelességünket hazánk népe iránt ekként teljesítenünk, tartozásunkat ekként lerónunk megengedtetett. Nem sokallom a szenvedéseket, melyek életünknek osztályrészül jutottak: gazdagon ki vannak egyenlítve e napnak emléke által.

Mert hát ama hatalom, melynek kétszázezer orosz szuronyra való szüksége, hogy felemelkedjék a porból, hová őt isten igazsága halálig sértett nemzetem hős karjai által sújtotta, - ama hatalom összetiport minden jogot, minden törvényt, minden szabadságot, jobb sorsra érdemes szerencsétlen hazámban: de a nép javára intézett törekvéseinknek ezen egy ágazatához még ő sem mert, még ő sem merhetett hozzányulni, bár bitor hatalmának a jezsuitismusban támaszt keresve (a mi az egy II. József kivételével, hazánk állandó jellemvonásaihoz tartozik) annyit mégis merénylett, hogy az 1855-iki concordatummal más alakban, de teljes mértékben újra nyakába vetette a népnek a papi tizedet, melyet mi a jobbágyi szolgáltatásokkal és fizetésekkel együtt szintugy eltöröltünk, még pedig (dicsőségeül legyen említve) a hazafias magyar egyházi rend saját indítványára., mely a papi-tizedről minden kárpótlás nélkül önként lemondott.

⁷ Jól esik lelkennek jegyzékbe tehetni, hogy valahányszor s a világ akármely részében az 1848-iki országgyűlés ez intézkedését felemlítettem, hallgatóim mindig és mindenütt hangos tetszésnyilvánításokba törtek ki s áldást rebegtek a magyar névre. Mégis csak nagy és szent dolog az, a minek felemlítése az emberiség szívének hurjait ekként rezgésbe hozza!

Ezt a terhet a nép újra kénytelen viselni, de jobbágy lenni megszűnt. Magyar-, Horvát-, Szlavon-országok és Erdély földmivelő-népe, faj-, nyelv-, vallás-külömbőség nélkül ma is szabad birtokos (free holder); mintegy két millió család, körülbelül tízmillió emberi lény élvezi a szabad földbirtok megbecsülhetlen magánáldását, és élvezni fogja, a míg az a föld áll s ő azon földet lakja; bármi viszontagság rejlik is a jövő homályában, ez áldást tőle semmi önkény, semmi erőszak el nem veheti. Sőt azt is mondhatom, hogy e vívmányunk áldásai nem maradtak saját határainkra szorítva. Az általunk adott példa ellenállhatlan ereje kihatott Csehországra, Galicziára s a határos osztrák tartományokra, s még azon emancipationális mozgalomra sem volt befolyás nélkül, mely Oroszországban kezdőfélben van.

Ha a magyar szabadságharczot forradalomnak lehetne nevezni, azt mondanám, hogy nem egy győzelmes forradalomra utalhatnék, mely nem dicsekszik ily fontos maradandó eredménynel, mint a minőt a mienk, bukásunk daczára, hátrahagyott.

Azt gondolom, uraim, a tények ez egyszerű előadása meg fogta önöket győzni, hogy reformjaink ez ágazataiban még a legálnokabb casuistica sem találhat semmi olyasnak még csak árnyékára sem, a mivel a bécsi udvar által ellenünk alkalmazott erőszak istentelenségét palástolgatni lehetne.

Ezt nem is merik tenni, hanem tesznek mást: el akarják orozni nemzetem becsületét, mely e vívmányokhoz kötve van; el akarják foglalni maguk számára a hála és ragaszkodás érzetét, melylyel a nép e vívmányokért a hazának tartozik s melyből akaratot és határozottságot merít nem tűrni, hogy idegen hatalom bitoroljon önkényuralmat a magyar haza felett, melynek annyi hálával tartozik.

Még csak e napokban is láttam angol könyvet, - *angol* könyvet! uraim! melyben a jobbágyság felszabadítása s a nemesség adómentességének eltörlése szemtelen hazugsággal a császári kegynek tulajdoníttatik, s azon győzelem eredményeül magasztaltatik, melyet Austria orosz fegyverekkel vivott ki Magyarország felett.

Szomorú dolog, hogy az osztrák álnokság még itt a szabad Angliában is ily bérencz-tollra talál.

A személyemre szórt rágalmon tölthetem magamat hallgatagon, de midőn nemzetem becsülete ekként megtámadtatik, a történelem így meghamisíttatik s a legundokabb bűn így érdemmé mázoltatik: nem teljesíteném a becsületes ember kötelességét, ha ez álnokságra az alávaló hazugság bélyegét nyilvánosan reá sütni elmulasztanám.

V.

Az alkotmány biztosítására hozott törvények.

Mondottam, hogy 1848-ban valósított programmunk másik részét az *alkotmány biztosítása* képezte; s hogy ehhez kétségbevonhatlan jogunk volt.

E jog bebizonyítása végett elég lesz Magyarországnak történelmi s törvényes állását az európai államrendszerben röviden megállapítanom.

Magyarország első megalkotása óta a IX-ik században mindig szabad és független állam volt.

A Habsburg-ház a XVI-ik században került a magyar királyi székre. Közel a XVII-ik század végéig mint választott királyok uralkodtak. Ekkor a trónöröklési jog a fiú-ágra szorítva elfogadtatott s a XVIII-ik század második tizedében a női ágra is kiterjesztetett ugyanazon örökösödési rend szerint, melyet a dynastiának „*pragmatica sanctio*” néven ismeretes házi-szabálya a Habsburg-ház u. n. örökös tartományainak birtoklását illetőleg megállapított.

De mindez Magyarország szabad és független államiságán jogilag és törvényileg a legkevesebbet sem változtatott.

A nélkül, hogy az ünnepélyes diplomáciai biztosításokat s a Habsburg-házbeli királyok koronázási okleveleit és esküit idéznem kellene, Magyarország e törvényes állásának bebizonyítására elég lesz egyik alaptörvényünk szavaira hivatkoznom, mely 1790-ben, tehát (a mire figyelmet kérek) 67 évvel a nő-ági örökösödés elfogadása után II. Leopold király ünnepélyes szentesítése mellett hozatott.

E törvényben, minden félremagyarázhatást kizáró szabatosssággal, a következő nyilatkozat foglaltatik:

„Ámbár a felséges austriai ház nő-ágának Magyarországra s kapcsolt részeire az 1723-iki I. és II. t.-cikkkel megállapított örökösödése ugyanazon fejedelmet illeti, a kit a többi ugy Németországban, mint azonkívül fekvő s a megállapított öröklési rend szerint elválaszthatlanul birtoklandó többi országokban és tartományokban illet: *Magyarország mindazáltal* kapcsolt részeivel egyetemben *szabad és egész kormányzati alakzatára nézve* (minden kormányzékeit is beleértve) *független ország*, azaz *semmi más nemzetnek vagy országnak lekötve nincs* (obnoxium), *hanem saját önálló léttel* (consistentiam) *és alkotmánynyal bir*, következésképen *ugy ő Felsége, mint örökösei által saját törvényeivel és szokásaival, nem pedig a többi tartományok módja szerint országlandó és kormányzandó.*”

Nem gondolom, hogy az önálló, szabad, független államiságot tisztábban kifejezni lehetne, mint a miként azt Magyarországra nézve e törvény kifejezi.

És megjegyeztetni kérem, hogy e törvény tartalma nem valamely új vivmány, hanem egyszerűen egy szerződésileg megállapított, diplomaticailag megerősített kétségtelen történelmi tény constataciója. Éppen azért e törvény nem is mondja, hogy „*a király megegyezik, hogy ez így legyen*”, miként ez új intézkedések behozatalánál szokásban van, hanem bevezetésül annyit mond, hogy „*a király elismeri, hogy ez így van*”, és ez elismerés folytán kötelezettséget vállal, hogy mind maga, mind a királyságban utána következő minden örökösei Magyarországot szabad és független államnak tartoznak is, fogják is tekinteni, s nem többi tartományaik módjára, hanem csak saját törvényei és szokásai szerint tartoznak is, fogják is kormányozni.

Minthogy a trónörökösödés törvény által lett behozva, nem szenved kétséget, hogy az örökösödéshez kötött kötelezettségek ipso facto az örökösökre is kiterjednek, azonban

figyelmeztetni kívántam önöket, hogy e kiterjedése a kötelezettségeknek minden következő örökösökre e törvényben még világosan is említve van. Figyelmet érdemel ez azért, mert ama fiatal császár, ki most Magyarország felett hatalmaskodik, palota-forradalom által jutott a hatalom birtokába. A dynastia tagjai elmozdították az uralkodót, s helyébe Ferencz Józsefet tették, kit, az örökösödés megállapított rendje szerint, az uralkodás még az uralkodó halála esetén sem illetett volna; tették pedig ezt azért, miszerint Magyarország függetlenségének felforgatásánál jog, igazság s józan ész ellenére azon ürügyre hivatkozhasanak, hogy Ferencz József még nem esküdött meg a magyar törvények megtartására, azokat tehát megtartani nem is tartozik.

Az ember lelke elszomorodik, látva, hogy minő észficzamlásokhoz folyamodnak a zsarnokok, tetteik palástolása végett.

Magyarország az 1723-iki törvényekben kétoldalu szerződést kötött a *néhai* Habsburgok nő-ági ivadékaival, ezeknek öröklési jogot adományozott a magyar királyi trónusra, de adományához feltételül kötötte, hogy Magyarország önállását, szabadságát, függetlenségét tiszteletben tartsák, s az országot sem önkényleg, sem többi tartományaik módjára, hanem saját alkotmánya szerint, saját törvényeivel kormányozzák. Ezt a kikötést a dynastia elfogadta. Ez volt a magyar királyi szék alku szerint megállapított ára. Önökre bizom megmondani, hogy mi név illeti meg azt, a ki az árt meg nem fizeti és a portékát mégis megtartja.

Ha a néhai Habsburgok nő-ági utódjai a nemzet által kikötött s általuk elfogadott feltételeket féktelen uralmi vágyaikkal vagy akár valódi, akár képzelt családi érdekeikkel összhangzóknak nem gondolják, ebből nem az következik, hogy a feltételeket megszeghessék, hanem az, hogy a feltételeken adományozott uralkodásról mondjanak le. A ki az adományhoz kötött feltételt megszegi, elveszti igényeit az adományhoz. A királyság nem cél, hanem intézvény (institutio) az államban. Királynak lehet helye az állam élén, de nem az állam ellenében. A magyar korona nem zsákmány, nem is az égből pottyant az osztrák fejedelmi család ölébe; azt neki a nemzet adta, de feltételek alatt adta, s feltételeit törvénybe iktatta. „*Lex supra regem*” s nem „*rex supra legem*”. Ismerik önök ez axiomát saját állam-okmányaikból.

A törvény, melynek szavait idéztem, oly világosan szemök elé állítja önöknek Magyarország törvényes állását az európai nemzet-családban, miként minden további fejtegetés nélkül érteni fogják, hogy ámbár az osztrák-házi magyar királyok azon országok és tartományok felett is uralkodtak, melyek ma ausztriai császárságnak nevezetnek, de azért Magyarország sem az osztrák birodalomhoz nem tartozott, sem annak alkotó részét nem képezte, hanem ugy jogilag, mint tényleg is, külön politikai léttel, külön alkotmánynyal, külön törvényekkel, külön kormánynyal bíró, önálló, független, külön állam volt. Mi Ausztria irányában tökéletesen azon helyzetben voltunk, a melyben Anglia és Írland volt Hannovera irányában a négy György és IV. Vilmos alatt. Valamint önöknél a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazájuk és Hannovera között, ugy mi nálunk is a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazánk és Ausztria közt.

Ilyen volt Magyarország törvényes helyzete a dynastia s az osztrák birodalom irányában.

És Magyarországnak e külön független állami léte alkotórészét képezi az európai közjognak s különösen Anglia által ünnepélyesen el van ismervé. Midőn a múlt század elején Magyarország nemzeti jogainak megvédése végett amaz ismeretes „*recrudescunt antiqua gentis Hungariae vulnera*” kiáltással az osztrák-ház ellen fegyverhez nyult, Anglia volt az, mely Magyarország és Ausztria mint független háborus felek közt békét közvetített. Midőn 1792-ben a Franciaország elleni nagy szövetség alkudozás alatt volt, Anglia különös fontosságot helyezett azon megkülönböztetésre, hogy Ferencz császár a szövetségi kötést nemcsak mint császár, hanem különösen mint Magyarország királya is írja alá. Minden európai nagy tár-

gyalásoknál (transactions) az utóbbi három század alatt, különösen pedig a török hatalommal folytatott különböző alkudozásoknál Magyarország mint független állam traktáltatott, ámbár az osztrák dynastia uralkodása alatt állott. Az osztrák császárságnak e század elején történt megalkotásánál világosan kijelentetett, hogy Magyarország az osztrák birodalomhoz nem tartozik s Magyarországnak e külön politikai léte a német confoederatio felállítása alkalmából a bécsi congressus által is elismertetett.

Magyarország jogához a független állami létre sem törvény, sem történelem, sem szerződések, sem európai közjog szempontjából a kétségnek még csak árnyéka sem fér.

Azonban 1848-ig háromszázhuszonkét év folyt le azon szerencsétlen nap óta, hogy az osztrák fejedelmi ház Magyarország királyi székére helyeztetett, s ezen egész hosszú időszakon át Magyarország történelme nem egyéb, mint örökös védekezés, örökös küzdelem történelme az osztrák dynastia azon örökös törekvése ellen, hogy Magyarországot önállásától, szabadságától, függetlenségétől ép úgy megfoszsza, mint a miként többi országait és tartományait megfosztotta s az összes birodalom központosított egységébe beleolvaszsza. E változó szerencséivel folytatott hosszú küzdelem alatt Magyarország függetlensége s alkotmánya jogilag ugyan mindig fennállott, de gyakorlatilag az osztrák család kezei közt egy megszagott papirrongygyá vált, s erkölcsi és szellemi emelkedésében, anyagi kifejlődésében mesterségesen megakasztott szép hazám, melyet isten a jólét annyi forrásával megáldott, a szenvedések, a hátramaradás, a tespedés, a nyomorúság honává lett.

Nem akarom, de nem is szükség önöket a magyar jog és osztrák önkény közt több mint három századon át folytatott e küzdelemnek történelmével fárasztani. Be vannak azok irva Európa évkönyveibe s a mivelt angol közönség előtt saját államokmányaiból is eléggé ismeretesek. Csak annyit akarok megjegyezni, hogy őseink, hol tapintatosan felhasználva minden kedvező alkalmat, békés uton, hol fegyverrel is vissza-visszaszerezték ugyan hazánk törvényes jogainak ünnepélyes elismerését, de sem ez elismerésnek újra meg újra törvénybeiktatása, sem a királyok esküi s koronázási diplomái, sem a szabadságharczokra következett s külhatalmak s népek által is megerősített alku-kötések sikeres biztosításnak nem mutatkoztak, - mintha csak Milton sántánjának rettenetes mondata: „*gonoszság! nekem te légy a jó*” (evil, be thou my good) volt volna a jelszó: a bécsi udvar tanácsaiban a korlátlan uralmi s beolvasztási törekvés mindig megújult, törvényre törvénysértés, adott szóra szószegés, esküre esküszegés, alku-kötésre új meg új erőszak, új meg új támadás következett, úgy, hogy Magyarország utóbbi három százados történelme egy folytonos tényleges illusztráció *Hormayr*-nek, a bécsi udvar volt titkos levéltárnokának ama nyilatkozatához, hogy „a Habsburg-ház hatalma, a mióta csak neve előfordul, minden alkotmánynak, minden törvényes és történelmi közjognak örökös és halálos ellensége volt”.⁸

Ily tanulsággal állott előttünk a történelem s ily helyzetben találta Magyarországot a forrongás, mely 1848-ban Európát megrázkódtatá.

Nem voltunk volna méltók a *hazafi* nevére, ha a viszonyok kedvezését elhagytuk volna röppenni a nélkül, hogy hazánk önálló, független állami életének s alkotmányos szabadságának biztosításáról gondoskodnánk.

Kettő közt kellett választanunk: vagy megszűntnek tekinteni a kétoldalú szerződést hazánk s az osztrák-ház között, minthogy azt ez utóbbi folyvást megszegte, - gyakorlati alkalmazást adni azon természeti jognak, melynek önök halhatatlan emlékü minisztere: *Canning György* e

⁸ „Das Haus Habsburg, eine Macht, die seit ihr Name zum ersten Male genannt worden, die Erb- und Erzfeindin aller Verfassungen, aller auch gesetzlichen und geschichtlichen öffentlichen Rechte gewesen ist -” (Anemonen, II. köt. 157. lap.)

szavakkal adott kifejezést: „*minden nemzetnek kizárólagos joga van maga felett rendelkezni, s kormányt és kormányformát tetszés szerint választani*” és e joggal élve, azt tennünk az osztrák-házzal, a mit önök tettek a Stuart-házzal a XVII. század vége felé, - vagy pedig loyális hűséggel fentartani és teljesíteni a kötelezettséget, melyet őseink az osztrák fejedelmi ház iránt elvállaltak, de biztosításokról gondoskodni, hogy ez uralkodóház is megtartsa és teljesítse kötelezettségeit, melyek uralkodásának szerződésileg kikötött feltételét képezték.

E vaglyagosság (alternativa) közül az elsőre utalt a háromszázados tapasztalás: arra biztattak az európai viszonyok, s a mindenfelől szorongatott bécsi udvar gyámoltalan helyzete. De mi magyarok, loyálisok a hibáig, mi a másodikat választottuk, sőt a magyar nemzet annyira ment a nagylelkűségben, hogy daczára az általános izgatottságnak, sem a törvényhozás termeiben, sem a népies tüntetéseknél s a közvélemény nyilatkozataiban egyetlen szó, de csak egyetlen szó sem fordult elő, mely oda volt volna irányozva, hogy a korona törvényes előjogai csak egy hajszálnyira is megcsorbítottassanak. Minden, a mit akartunk, abban állott, hogy a magyar alkotmány nem egy meg-megszakgatott papír-rongy, hanem valóság legyen, s hogy ősi államjogaink, melyek az osztrák-ház uralkodásának szerződésileg kikötött feltételeit képezték, oly biztosítékokkal legyenek körülvéve, melyek hazánkat mind a kényuralmi irány, mind az osztrák birodalomba való beolvasztás vagy azzal leendő egyesítés ellen biztonságba helyezhetik.

Nekem, uraim, a hazafiui kötelesség erős érzete ez eseményeknél több mint közönséges munkarészt juttatott, - engedjék tehát, hogy elmondjam: mik voltak a tekintetek, melyek engem működésemben vezéreltek.

Számot vetve a történelem tanulságaival, tisztán állott előttem, hogy miután őseink - fájdalom! - oly dynastiát helyeztek a magyar királyi székre, hogy az, a ki Magyarországon uralkodik, nemcsak magyar király, hanem egyszersmind osztrák császár is: nekünk két irány ellen kell védekeznünk, t. i. az absolutisticus irány ellen, mely alkotmányos életünket fenyegeti, - s az osztrák-ház uralkodása alatti minden országok és tartományok egységesítésének iránya ellen, mely nemcsak alkotmányos életünket, de a mi még ennél is több: Magyarország állami létét is fenyegeti, s az elsőnél (az absolutisticus iránynál) annyiban veszedelmesebb, a mennyiben még akkor is fenmaradhat, ha az absolutisticus irány akár megszűnik, akár tehetetlenné válik.

A mi a kényuralmi irányt illeti: igaz ugyan, hogy a terjeszkedési ösztön minden hatalomnak természetében fekszik, az pedig világra kiáltó történelmi tény, hogy nincs, sőt merem mondani, hogy sohasem volt uralkodó-ház a világon, melynek a korlátlan uralmi vágy annyira vérében volt volna, mint az osztrák-háznak. Másoknál lehet egyéni hajlam, lehet hagyományos politika, lehet rendszer - az osztrák-háznál mindennél több: természet, családi jellemvonás, mely, mint a „vastag ajak”, nemzedékről-nemzedékre örökbe száll. Lehet, hogy a körülmények ellenállhatlan nyomása alatt alakot változtat, álarczot ölt: de az álarcz alatt is ott ólálkodik, a szenteskedés palástja alatt is fegyvert markol, lesben áll, alkalmat les, hogy az „alkotmányos szabadságot”, melynek még csak nevét is kiolthatlan dühvel gyűlöli,⁹ meg-rohanhassa. „Erz- und Erbfeindin aller Verfassungen”, mint *Hormayr* mondja. Legyen betegség, legyen következetes akarat: vérében van.

⁹ Fel van jegyezve az udvari emlék-iratokban, hogy 1822. februárban Ferencz Császár-király makacs köhögésben szenvedvén, orvosa *Stift* báró azt találta mondani, hogy ez őt nem aggasztja, mert ismeri a császár „constitutio”-ját, - „es geht doch nichts über eine gute Constitution”. Mire a császár e szavakba tört ki: „*Sie Stift! dies Wort lassen Sie mich nicht mehr hören. Mondja ön: dauerhafte Natur, vagy - isten neki! - gute Complexion, hanem constitutio-t ne említsen! Es gibt gar keine gute Constitution! Ich habe keine Constitution! Und werde nie eine haben!*” - Ferencz császár-király ez őszinte bizalmas szavaival családjá történelmét mondta el. Vértükben van.

Azonban én mégis azt gondoltam, hogy ez, mint minden más (bár természetté vált) tulajdonság nagy részben az alkalomtól, a szokástól függ. Olyan, mint az iszákosság; a hajlam a vérben lehet, de természetté szokás által fejlődik.

A tény pedig az volt, hogy az osztrák-ház századok folytában az austriai tartományokat egyenként, egymásután alkotmányos szabadságukból kivetkőztette, ott tehát korlátlan hatalommal uralkodott, úgyszólván absolutisticus levegőben született, növekedett s ez az absolutisticus hajlamot bennük természetté fejlesztette.

Én tehát azt gondoltam, hogy ha az austriai tartományok alkotmányos szabadságukat visszanyernék, ha az uralkodók alkotmányos levegőt szívnának, ha az alkotmányos életet nemcsak uralmi vágyaiknak hizelgő szolga-lelkű környezetük epés szemüvegén át, hanem a mindennapi élet napvilágában szemlélnék: lehet, hogy az absolutisticus irányból kiszoknának.

E nézet által vezéreltetve, én, mint Pestmegye követe, emlékeztettem hazám törvényhozóit, miként nemzetünk háromszáz éven át legjobb erélyét, gyakran legjobb vérét arra volt kénytelen pazarolni, hogy alkotmányunkat az örökösen megújuló megrohanások, nyirbálások, aláadások ellen védelmezgesse s csorbáit tatarozgassa, a helyett, hogy egész igyekezetét a haladásnak, civilizációnak s közjólétnek előmozdítására fordíthatná. Figyelmeztettem, hogy e szerencsétlenség egyik, talán legfőbb átokforrása abban fekszik, hogy az osztrák birodalom tartományai alkotmányos szabadságuktól megfosztatván, az absolutisticus osztrák korona folyvást oly irányzatokat sugall, melyek az ugyanazon főt körítő alkotmányos magyar koronának ellenségei. Ha tehát meg akarunk ez absolutisticus irány átkától szabadulni, szükség, hogy egy idősb testvér gyámolító kezét nyújtsuk ki az osztrák birodalom elnyomott népei felé, s nemzetünk összes tekintélyével emelve szót érdekükben a trónushoz, nekik alkotmányos szabadságuk visszaszerzésében segítségükre legyünk s ez által a közös uralkodó fejét körítő két korona közt az irány-összhangzást alkotmányos irányban helyreállítsuk.

Engem e fellépésre nem a népforrongás befolyása, hanem a higgadt megfontolás vezetett, s a kötelesség-érzet és a loyaltás. Akkor még Magyarország is s az egész osztrák birodalom is egészen nyugodt volt; Milano, Velence még nem kelt fel; Bécs, Prága néma volt. Azonban a magyar országgyűlésen mondott e szavaimat az események rohamos folyama csakhamar tettekké változtatta. *Metternich* a magyar országgyűlés felosztatásán törte fejét, s ígéretet tön magának, hogy engem e beszédemért keservesen meglakoltat. De a koczka másfelé fordult. A bécsi nép e beszédem hangzatára ocsúdott fel a szolgaságnak hosszú ájultságából; e beszédemmel kezében rázta le lánczait, alkotmány-ígéretet csikart ki a császári családtól, a dynastia iránt loyális maradt, miként én voltam beszédemben: de *Metternich*-et elkergette, ki szökésben keresett menedéket.

E forradalomnál *Bach* játszta a vezérszerepet, az a tulajdon *Bach*, ki most Ferencz József császár első minisztere s kit ez most „kedves” báró *Bach*-nak szólít. Az osztrákház mindig különös előszeretettel viseltetett az apostaták iránt. A hajdan ultraradicális *Bach* most ultraabsolutista; hypocrita mindig.

Azonban bármi történik is Austriában, az legfőlebb csak az absolutisticus irányt dönthette meg, de Magyarország alkotmányos önállásának s állami függetlenségének biztosítékot nem nyújthatott; még ha Austriában az absolutisticus irányt alkotmányos irány váltaná is fel s ez irányváltozás visszaesésnek nem volna is kitéve, ez a helyzeten csak annyit változtathatna, hogy az osztrák császári korona nem absolutisticus irányban törekednék az alkotmányos magyar királyi koronát magába olvasztani, vagy magának alárendelni; - de a beolvasztásra vagy alárendelésre törekvést nem szüntetné meg.

Már pedig (bocsássanak meg ez ismétlésért) „Magyarországnak szabad és egész kormányzati alakzatára független országnak kellett lenni jog és szerződés szerint, mely semmi más népnek

vagy nemzetnek nincs lekötve, hanem saját nemzeti léttel, saját alkotmányával bír s nem az osztrák tartományok módjára, legyenek bár azok akár jól, akár rosszul, akár kényurilag, akár alkotmányosan kormányozva: hanem saját alkotmányunkkal, saját törvényeinkkel kormányzandó”.

Ez volt a mi jogunk az osztrák-ház és birodalom irányában; ez volt az osztrák-ház kötelessége irányunkban. E jog épségének, e kötelesség teljesítésének biztosításáról kellett gondoskodnunk. Arról kellett gondoskodnunk, hogy *Magyarország, mint független ország, az államiság funkciójának egész körében minden idegen avatkozástól menten, függetlenül kormányzottassék.*

És én számot vetve a történelemmel, azon kérdést intéztem magamhoz, vajjon őseink e jogok megóvása körül annyira kimerítették-e már a minden lehető biztosítékok kísérletét, hogy számunkra más, mint vagy a gyáva lemondás, vagy az önérzetes népek „ultima ratio”-ja, a forradalom, fenn nem maradt?

És én úgy találtam, hogy a törvényes biztosítékok békés kísérlete még kimerítve nincs.

Először is őseink a biztosítékokat hazánk függetlenségének újra meg újra törvénybe-iktatásában, diplomákban, királyi eskükben, alkütkötésekben, s nem intézvényekben (institutiókban) keresték. Volt ugyan municipális intézvényünk, megbecsülhetlen kincs! melyet - és nagyon méltán - az alkotmányosság védbástyájának lehet és szoktunk nevezni. Ennek köszönhattuk, hogy az absolutisticus irány hazánkban, daczára minden erőszaknak, soha állandóan gyökeret nem verhetett. Ép ezért én ez intézvényt minden kigondolható körülmények közt fentartandónak vallom. E nélkül csak *statuarius szabadság* lehet, de *intézményes nem*. Pedig amaz csak mechanizmus, mely az írott paragrafusok keretében önfejlődési képességgel nem bír. *Organismus, mely él s élve fejlődik: csak az intézményes szabadság lehet.* Akárminő legyen bár a kormányforma, még ha parlamentáris, még ha republikánus is: a központi hatalomnak mindig municipális intézvények által kell mérsékelten, különben centralisatióvá fajul, a mi, akár mi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb, mint vagy rideg vagy álcázott absolutismus. Mi hát végtelen hálával tartoztunk ugyan őseinknek, hogy az alkotmányosság e nagy kincsét, a municipális intézvényt fentartották, ez biztosíték volt s a jövőben is lehetendett az ellen, hogy a központi hatalom *lefelé* kényurrá ne lehessen, de azt nem biztosíthatta, hogy a kormány maga *felfelé* idegen befolyástól, idegen avatkozástól függővé ne legyen, azt nem biztosíthatta, hogy a magyar királyi kormány az osztrák császári politika vontató-kötélére ne kerüljön. Szóval: védbástyája lehetett az örökké ostromlott alkotmányosságnak, de azt nem eszközölhette, hogy az országnak mind alkotmányossága, mind függetlensége felülről örökös ostromlásoknak kitéve ne legyen. Annál kevésbbé eszközölhette, mert az ország kormányzata collegialis kormányzások útján kezeltett s ily szerkezet mellett a felelősség elve gyakorlati értékkel nem bír. Nem volt kormány, mely személyes felelősségének érzetéből erőt s bátorságot merítsen: a bécsi nyomásnak ellentállani. Az ország alkotmányát s függetlenségét sértő tettek, rendeletek s mulasztások miatt semmi egyes személy vád alá nem helyeztethetvén, a védekezésre más mód nem volt, mint az, hogy a törvényhatóságok panaszos felírásokat intéztek a kormányzásokhoz vagy a királyhoz s orvoslathoz nem nyerve, a sérelmeket országgyűlésre feljegyezték, az országgyűlés pedig magáévá tévén a sérelmet, felterjesztést intézett ép ahhoz a koronához, melynek nevében és tekintélyével az osztrák császári kény Magyarországon büntetlenül garázdálkodott. Az országgyűlések legtöbb idejüket s legjobb erejüket a sérelmek orvosolgatására voltak kénytelenek elvesztegetni. Szomorú kénytelenség volt, de kénytelenség, mert a törvények szentségének védelmére a bécsi kény s avatkozás ellen más mód nem volt, mivel nem lévén felelős parlamenti kormányunk, az ország független, alkotmányos kormányzata csak papirosos s nem a felelősség elvére alapított intézvényekkel volt biztosítva. Ez volt a múlt idők egyik mulasztása, melyet pótolnunk lehetett s mert lehetett, pótolnunk kellett.

A másik mulasztás az volt, hogy az alkotmányos jogok csak a kiváltságos osztályokra voltak szorítva. A nép nem érdeklődhetett a közjogok iránt, melyeknek nem volt részese; szerette ugyan a hazát, melyben élt, s ha fegyverre került a dolog a „német ellen”, hősies elszántsággal sorakozott a „magyar hazá”-nak az „urak” által fennen lobogtatott zászlója körül, kivált ha a harcz a lelkiismeret szabadságának kérdésével is kapcsolatban volt: de abban a mindennapi örállásban, abban a soha nem szünetelő tusában, melyet a kiváltságos osztályok a bécsi hatalom ellen annyi dicsőséggel folytattak, az alkotmányból kirekesztett népnek még csak módja sem volt résztvenni, s e téren a kiváltságos osztályok még csak rokonszenvre sem számíthattak volna a népnél, melylyel jogaikat meg nem osztották s melynek terheiben nem osztottak. Sőt, mert a nép azon terheket érezte legfolytonosabban, melyek a jobbágysági viszonyhoz voltak kötve, s mert az „úr”, ki őt e terhekkal zaklatta, közvetlenül szeme előtt, az országot zaklató „hatalom” pedig beláthatatlan távolban volt, s még az országos adók s közterhek odiuma is az „urakra” hárult, mert az „urak” vetették ki, az „urak” hajtották be: még az is megtörténhetett, hogy a bécsi hatalom egy szavával a népet a legistentelenebb modorban az arisztokratia ellen fordíthatja, miként ezt Galicziában tenni nem iszonyodott.

E tekintetek voltak azok, uraim, melyek engem arról győztek meg, hogy akkor még nem volt szükségünk hazánk alkotmányának s függetlenségének megóvása végett forradalomhoz folyamodni, mert a dynastia iránti hűség és loyaltás terén még voltak oly biztosítékok, melyeket őseink még meg nem kíséreltek.

E biztosítékokra nézve következőkben állapotunk meg:

Először is, miként már említém, bevettük az ország egész keresztény lakosságát teljes jogegyenlőséggel, faj-, nyelv-, valláskülönbőség nélkül az alkotmány sánczaiba. Az ország alkotmányának épületét a kiváltságok homok-talajáról a democratia rendíthetetlen szikla-alapjára helyeztük át. A karok és rendek országgyűlését népképviselet alapján parlamentté fejlesztettük s a megbecsülhetlen megyei intézvényt is s vele az önkormányzati szervezetet a népképviseleti elv alkalmazása által a közszabadsággal összhangzásba hozni elhatároztuk.

Ezzel gondoskodva lévén arról, hogy töredék helyett az összes nemzet örködjék az ország jogai felett, hogy legyen nemzet, mely számot teszen, - további gondoskodásunkat oda intéztük, hogy legyen kormány, mely számot adjon s felelősségéből merítse az erőt: megvédeni az ország független állami létét az összeolvasztás ellen Austriával, eltávoztatni a nemzetről az uralkodó-hatalom túlcsapongásait, s megoltalmazni a királyt attól, hogy hitszegővé legyen.

A collegiális kormányzések helyébe minden hivatalos eljárásukért személyesen felelős minisztereket állítottunk.

Teljes loyaltással kijelentettük, hogy a király személye szent és sérthetetlen, sőt e sérthetlenséget még István főherczegre is kiterjesztettük, kinek, mint nádornak, alkotmányunk szerint a király távollétében a királyi helytartóság tisztéhez s hivatásához tartozott, - de kijelentettük, hogy úgy a király, mint távollétében a helytartó nádor a végreható hatalmat kizárólag csak független felelős magyar miniszterium által gyakorolhatja.

Elrendeltük, hogy minisztereink egyike folyvást a király személye körül legyen, miszerint mindazon viszonyokba, melyek az uralkodó személyének egységénél fogva a hazát Austriával közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviselje; de minthogy külföldről kormányoztatni annyit teszen, mint idegen befolyás alatt állani s a felelősséget illusóriussá tenni: elrendeltük, hogy bármely királyi rendelet, parancs, határozat vagy kinevezés csak úgy érvényes, ha a Budapesten székelő miniszterek egyike által is aláíratik.

És törvénybe iktattuk, hogy mindenik miniszter azon rendeletért, melyet aláír, felelősséggel tartozik. A miniszterek vád alá helyezésének jogát a képviselőházra, a bíraskodást a felső-

táblára ruháztuk s a feleletrevonást maga után vonó vétségek közt első helyre az ország függetlenségének, az alkotmány biztosítékainak s a fennálló törvények rendeleteinek megsértését iktattuk.

Ennyiből s csakis ennyiből állottak az ország függetlenségének s alkotmányának biztosítására rendes törvényhozási uton, a király szentesítése mellett törvénybe iktatott reformjaink.

És megjegyeztetni kérem, miként, bár az osztrák császári hatalomnak egyesítése egy személyben a magyar királyi hatalommal s a végtelen átok, mely hazánkra ez egyesítésből özönlött, részünkről némi követelőzést (exactingness) minden bizonynyal igazolhatott volna: mi példátlan loyaltással még csak arra sem használtuk fel a dynastia szorultságát, hogy a korona törvényes előjogain csak egy hajszálnyi csorbát is üssünk. Sértetlenül, teljes épségben fentartottuk azokat s világosan törvénybe iktattuk, hogy a magyar felelős miniszterium azon hatóságot gyakorlandja, mely az akkorig fennállott kormányzások *törvényes* hatásköréhez tartozott.

No már Isten és világ előtt kérdelem, az erkölcsiség, a józan ész nevében kérdelem: van-e e reformokban csak egyetlen vonás, csak egyetlen gondolat is, melynél fogva minket azzal lehetne vádolni, hogy túlméntünk, nem mondom: a jognak, igazságnak, méltányosságnak, de még csak a mérsékletnek is határain? Nem hiszem, hogy legyen ember a világon, ki ellenünk ily vádat emelhessen, hacsak bérencz lelkét a bécsi udvar féktelen uralom-vágyának el nem adta.

Hogy minő mérséklettel járt el ez alkalommal a magyar nemzet, azt egy igen találó ténnyel illusztrálhatom.

Egy hónappal ezen reformjaink keresztülvitele után a bécsi udvar felkérte az angol kormányt: vállalja el a békeközvetítő szerepét Austria s a felkelt lombardok s velenceiek között.

Báró *Hummelauer* osztrák követ lord *Palmerston*hoz 1848. május 23-án intézett jegyzékében a következőket ajánlotta kormánya nevében a közvetítés (mediatio) alapjául:

„A lombard-velencei királyság az osztrák-ház felsősége alatt maradjon, de *egészen külön, teljesen nemzeti közigazgatással birjon*, élén egy főherczeg-alkirálylyal, ki a császár helytartója lesz, - és egy miniszterrel Bécsben, a viszony fentartására a császári kormánylyal. A lombard-velencei katonaság teljesen nemzeti hadsereget képezend. A kereskedelmi viszonyok a birodalommal a kölcsönös érdekek alapján szabályozandók.”

Ime, uraim, az osztrák-ház Lombardiának, Velenczének mindazt egészen, mondhatnám: szóról-szóra megajánlotta, a mit mi egy hónappal előbb kívántunk s keresztülvittünk.

És mit felelt önök kormánya? Mit felelt lord *Palmerston*, a kit ugyan senki a világon nem fog sem forradalmárság, sem radicalismus vádjával illetni -?

Azt felelte, hogy „*Anglia nem vállalkozhatik közvetítőül ily szűk alapon; ez nagyon kevés, az olaszok ezzel meg nem elégedhetnek*”.

Mi magyarok, mi e kevéssel megelégedtünk, pedig ha többet kívánni az olaszoknak természetes joguk volt, a mint kétségtelenül volt, - e természetes jogunk nekünk is megvolt, mint akármely más nemzetnek, mi ezenfelül még arra is hivatkozhattunk, hogy mi nem hódított birtok vagyunk, nekünk szerződési jogunk is van koronánkat nemzetünk szabad rendelkezésére visszavenni, mert az osztrák-ház 13 király esküszegésével szakította szét a 13 király esküjével megerősített kétoldalú szerződést, mely uralkodásuk egyedüli alapját képezé; az olaszok pedig ily szerződésre nem hivatkozhattak.

De mi e jogot nem vettük igénybe; őszinte loyaltással teljesítve a kétoldalú szerződésből reánk háruló kötelezettséget, módot szolgáltatunk az osztrák-háznak, hogy ő is teljesítse a maga kötelezettségét irányunkban; mi alkotmányos intézvényeinek azon természetszerű kifejtésére szorítkoztunk, melyet az európai polgárisodás történelmi progressivitásának törvénye elénkbe szabott s csak annyit kívánva, a mennyit az osztrák-ház olasz alattvalóinak maga is önként felajánlott, de a mit az angol kormány *kevésnek* nyilatkoztatott. A magyar nemzet oly mérsékletnek, oly loyaltásnak, sőt (joggal mondhatom) oly nagylelkűségnek adta bizonyosságát, hogy nem ellenségeskedéssel, hanem hálás elismeréssel kellett volna találkozunk.

VI. Császári hála: császári forradalom és annak céljai.

De miként lett e nagylelkűség meghálálva?

A mint korszerű politikai javításaink Pozsonyban az országgyűlés mindkét tábláján keresztülméntek, országos küldöttség lett István főherceg-nádor vezetése alatt Bécsbe menesztve, hogy a királyi szentesítést kieszközölje. Tagja voltam e küldöttségnek. Gőzösre szálltunk, a parton ezernyi ezerül összegyűlt nép öröm-kiáltásai között, mely minket magyar argonautáknak nevezett, kik útrakeltünk az *igazság* arany-gyapjának keresésére. A mint gőzösünk a Duna habjait szelve, előretört, felséges szivárvány-ív tárult fel a légben hajónk előtt, mint egy diadalkapú-boltozat a sokat zaklatott magyar nép soká késett boldogságának templomához. Az irás ama mythicus tüneményére emlékeztetett, melyet örök-szövetség jelének mond a hitrege Isten és a föld élő teremtményei között. A természet is ünnepelni látszott a magyar nép loyaltását, melylyel békeszövetségre nyújtá ki kezét az öt századokon át méltatlanul sanyargatott fejedelmi ház felé.

Bécs forradalmi állapotban volt. A polgárvér kiontása miatt feldühödött nép kényszerítette az udvart, hogy a Windischgrätz parancsnoksága alatt állott harmincezer főnyi hadsereget a várostól több órai távolba elparancsolja. A város kapui a nép kezében voltak s a felfegyverzett polgárok nagy vigyázattal őrködtek minden ki- s bejárat felett. Ilyen volt Bécs a magyar „argonauták” megérkezésének idején.

De én még csak nem is álmodtam a dolgok felől, mik reám Bécsben vártak. Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a húr a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, - s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülveve, mely a válságok perceiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe.

Lázasan ingerült százezer ember kíséretében érkeztem szállásomra. Este a nép freneticus ujjongásai között myriád lámpa fényénél szemlét tartottam az utcákon felállított ötvenezer polgári katona felett, s a mint a császári lak alá értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadéakai remegve lesték a végzet ítéletét, végig czikázott agyamon a gondolat, hogy mi történhetnék a Burgnak ügyefogyott gazdáival, kiknek minden oltalma csak a Burg udvarán tanyázott két dragonyos-századból állott, s kik előtt az elzárt városból minden kimenet elvágva volt: mi történhetnék velük egy negyed óra alatt, ha én a körültem tátongó puskaforras aknába az élő szó szikráját vetném bele, ott, a hol az irott szó is lángot gyújtott, mely az absolutismus százados épületét elhamvasztotta. De engem, ki csak igazságot jöttem keresni hazámnak, nem vitt kísértetbe az alkalom.

Vártunk. Nap mult nap után s ők ott a Burgban a kamarilla ármányának habjai által hányatva, határozatra jutni nem birtak. Megtagadni tőlünk az igazságot még nem volt bátorságuk, - megadni nem volt erkölcsük. Haboztak, lesve amaz ostoba valószínűtlenségek egyikét, melyekkel a sors szeszélye a Habsburgokat a népek átkára oly sokszor megmentette, s ezt lesve, forralták a gonoszságnak terveit. Én megsokallottam a kinos bizonytalanságot, mely az általános forrongás közben Magyarországon a hosszútűrés fonalát megszakíthatná (a minek az ország fővárosában már is jelei mutatkoztak) és felmentem a Burgba egyedül, kíséretlenül, s hiven előadva a helyzetet, kijelentettem, hogy határozott választ kívánok: akarnak-e hazámnak igazságot szolgáltatni vagy nem? - mert ha ily választ nem kapok, én megyek, a

hová követi kötelességem hív, s ha én elmegyek megmondani nemzetemnek, hogy igazságra nem számíthat, tudhatják, hogy mi lesz a következés.

Erre a gyermektelen császár trónörökös-testvére: a hatalmat kezelő Ferencz Károly főherczeg, atyja annak, kinek hatalmát az oroszok czárja boldogtalan nemzetem nyakába lökte, azt felelé, hogy „ő felsége elismeri kívánságaink igazságát, szívesen is teljesítené, csak Bécs nyugodt volna, nehogy úgy látszassék, hogy nem szabad akaratból, nem atyai szívének sugallatából, hanem forradalom nyomása alatt szolgáltatott hű magyar nemzetének igazságot”.

„Adja nekem fenséged becsületszavát, - felelém - hogy meg is adják s becsületesen meg is tartják, a mivel jog s igazság szerint nemzetemnek tartoznak, - s én nyugalmat szerzek az osztrák-háznak Bécsben (ich schaffe Ruhe dem Hause Österreich in Wien).”

„És az osztrák-ház önnek örök hálára lesz kötelezve”, mondá a főherczeg és szavát adá és adott szavát meleg kézszorítással kísérte.

„Az egyedüli hála, melyet kívánok: igazság nemzetem iránt”, válaszolám.

Igazság! Ó tőlük! Nemzetemnek! - Irgalomnak istene, bocsásd meg nekem, gyarló teremtednek, hogy ezt hinni elég balgatag voltam!

Felemelt fővel mondhatom, hogy eznapi az osztrák-háznak leghívebb, legönzéstelenebb támasza én valék, s mert hittem a jó erejében a gonosz felett, tettem nekik szolgálatot, minél nagyobb ember nem tehet.

És az igazság, melyre szavukat adták? - - -

Szegény, szegény hazám! mire jutottál! - - -

Azonban szavukat adták: én elmentem a várból számot adni az országos küldöttségnek eljárásom felől, s helyeslését kapva, értekezésbe bocsátkoztam a bécsi mozgalom vezéreivel, kiket nem volt nehéz meggyőznöm, hogy a magyar reformok szentesítése Austria alkotmányos életének érdekében áll; megtétettek a rendelkezések, hogy Bécsben nyugalom legyen; én felkértem a császárt István főherczeg által, hogy másnap tegyen nyílt kocsiban sétakocsizást a városban, fejemmel állván jót, hogy öröm s lelkesedés kitörésével fog fogadtatni.

Úgy történt. - Aztán gróf *Batthyáni* Lajos designált miniszterelnökünk (kinek loyális hűségét később golyóval fizették meg!) és herczeg *Eszterházy Pál* és én késő éjjel az udvarhoz hivattunk; István főherczeg a császárhoz vezetett, ki Ferencz Károly főherczeg jelenlétében tudunkra adta, hogy nemzetünk kívánságai teljesíttetnek; másnap a királyi szentesítés ünnepélyes alakban megtörténik, s gróf *Batthyáni* Lajos a független magyar felelős miniszterium alakításával megbizatik.

És úgy lön. A királyi szentesítés megadatván, hazánk alkotmánya és függetlensége *intézményes biztosítékokkal* lett körülvéve, s mi őszinte magyarok egy barátságos búcsú-szót intézve Bécs lakosaihoz, melyben őket az uralkodó-ház iránti hűség érzetére buzdítottuk, azon bizalomban hagytuk el a császári székvárost, hogy hazánk sem politikai, sem közigazgatási tekintetben nem lesz többé idegen érdekek áldozata, - és e megnyugtató érzés által lelkesítve, ihletett lélekkel fogtunk belboldogságunk kifejllesztésének szent munkájához, örültünk a gondolatnak, hogy Isten által a jólét annyi kútforrásával megáldott, de czélzatosan kizsákmányolt s fejlődésében mesterségesen feltartóztatott hazánkat néhány év alatt a közjólét paradicsomává varázsolhatjuk, és általános volt mindnyájunkban az érzélem, hogy hűséget adunk a habsburg-lotharingiai háznak, melynél igazabbat nemzet uralkodónak nem adott soha, s a szabadságban megifjodott magyar nemzet királyának trónját dönthetlen erővel veendi körül. - Hazánk már vérbe-lángba volt borítva az uralkodó-ház köréből felbujtogatott polgárháború iszonyai által, midőn a császár szökésben volt kénytelen menekülést keresni a várakozásaiban megcsalat-

kozott bécsi nép dühe elől s a magyar nemzet még akkor is felszólította az ügyefogyott szökevény uralkodót, hogy jöjjön közénkbe s biztonságot fog találni zaklatott fejének és családjának hűségünkben, kik minden áldozatra készek, őt egy világ ellen is megvédendjük.

Hogy szegény hazánk szabadsága s boldogsága felől táplált reményeink teljesebbé menjenek, csak egy csekélység kívántatik, csak az, hogy az uralkodó teljesítse esküvel fogadott kötelezettségét, s ne lázadjon fel Magyarország törvényes függetlensége ellen, mely - miként már bebizonyítottam - az osztrák ház uralkodásának Magyarországon szerződésileg kikötött feltételét képezte.

Ők ezt megígérték; ünnepélyesen fogadást tettek a törvények megtartására, melyek e kötelezettség gyakorlati érvényét intézvényes biztosítékokkal vették körül; megígérték mindent, hogy a válság napjain átgázolhassanak: de a mely perczben színleg Magyarországnak igazságot fogadtak, már ki volt főzve palotájuk rejtekében hazám ellen az irtózatosszeesküvés, a minőre nincs példa a történelem évkönyveiben.

„Egy politikai egységgé összeolvasztani Magyarországot a most osztrák birodalomnak nevezett tartományokkal” - ez volt az osztrák-ház törekvése, a mióta csak uralkodásra jutott Magyarországon. E törekvés vonul végig mint egy szakadatlan gyászvonal háromezázados történelmében; ez minden szenvedéseinknek, ez habsburg-házi királyaink hitszegésének kútfeje. Ez öröklött törekvésről a bécsi udvar nem akart lemondani s mert e törekvésnek állták útját a politikai intézvények, melyeket önökkel megismertettem, ezért határozták el, hogy akármibe kerüljön is: ez intézvényeket megszilárdulni, gyakorlati érvényre jutni nem engedendik, habár megbuktatásukra a legirtózatosabb eszközök egész tárházát kellend is kimeríteniök. És ki is merítették.

Ez adja meg önöknek a kulcsot, uraim, az 1848-49-iki magyar szabadságharcz eredetének, természetének megértéséhez. Az osztrák-ház saját családi hatalmának egységét tűzve ki célul, polgárháborút szított fel ellenünk; ez nem lévén elég, császári hatalmának egész erejével megtámadott; ez sem lévén elég, az orosz czár lábaihoz alázta magát s kétszázezernyi orosz haderőt vetett reánk, és mindezt azért, hogy Magyarországot az osztrák birodalommal összeolvaszthassa. Mi védtük hazánk alkotmányos szabadságát, nemzeti létét, állami függetlenségét. - Ennyiből áll - rövidre vonva - Magyarország utóbbi küzdelmének politikai történelme, melyet a világ népei annyi rokonszenvvel kísérték.

Hogy a királyi esküvel szentesített kötések megszegésével Magyarországnak az osztrák birodalommal összeolvasztása volt az indok, mely miatt s a cél, mely végett megtámadtunk: ennek Magyarország jelen siralmas állapota kiáltó bizonyossága gyanánt áll ugyan a világ előtt, de mert még Angliában is akadnak bérencz-tollak, melyek azon háládatlan munkára vállalkoznak, hogy a tények szemtelen elferdítésével az osztrák szerecsent fehérre mosogassák, - nem tartom fölöslegesnek megemlíteni, miként az osztrák-ház azon percztől kezdve, hogy Magyarország ellen *nyíltan* az erőszak, a forradalom terére lépett, a beolvasztási szándékot is több ízben nyíltan proclamálta.

Ott van e vallomás csaknem minden manifestumban, melyet a harc alatt kibocsátottak. Már még V. Ferdinánd nevében 1848. október 20-áról kelt manifestum is azon drágalátos kilátással kecsegtette a magyar nemzetet, hogy „a magyar nemzetiség fennállásának és gyarapulásának kezességét *az osztrák császárnak (!) és népei mindnyájának egy összhangzó, nagy és hatalmas egységében egyesülését találandja!!*” De nehogy több idézetekkel fárasztssam önöket, elég lesz Ferencz József 1849-iki márcz. 4-én Olmützből kibocsátott manifestumának következő szavaira s tartalmára hivatkozzom:

„Deczember 2-ikai manifestumunkban azon reményt fejeztük ki, hogy nekünk *sikerülend a monarchia minden tartományait s nemzeteit egy nagy álladalmi testté egyesíthetni.*”

Aztán nem ártja nyíltan kimondani, hogy *Austria* „egybeforrasztását” élte feladatának tűzte ki, - s Magyarországból vett diadalmi álhirek által nekibátorodva, a jog, törvény és szerződés szerint független Magyarországot az egységes austriai császárság egyik koronatarományává degradálja.

Ez volt a cél, a Ferencz József által nyíltan „élte feladatának” vallott cél, mely végett szerencsétlen hazám saját uralkodó-háza által vérbe-lángba borított. Most még az eszközökről kell szólnom.

A nemzetiségeket egymás ellen uszítani, miszerint egymást kölcsönösen elszibbasztva, mindannyian szolgásgba jussanak: volt az osztrák-ház politikájának öröklött maximája. Ehhez folyamodtak most is s tervük kivitelére első sorban a horvátokat szemelték ki.

Hogy miért a horvátokat? - ezt érteni fogják önök, ha szívesek lesznek beszédem azon részére visszaemlékezni, melyben a panslaviszmusról szólottam, s megmagyaráztam, hogy miért viseltettek a panszlávok kiengesztelhetlen gyűlölettel a magyarok ellen, kik éket képeznek az északi s déli szlávok között s akadályozzák egy az orosz cár protectorátusa alatti universális monarchiába való egyesülésüket.

E gyűlölet nyújtja a kulcsot azon készséghez, melylyel a pánszláv fractio magát az osztrák-ház által Magyarország ellen felhasználni engedte.

Bátran mondhatom, hogy midőn 1848-diki törvényeink a király által szentesítettén, a felelős független magyar miniszterium hivatalba lépett: köztünk s a horvátok között a viszálykodásnak még csak tárgya sem volt sem nyelv, sem nemzetiség, sem terület, sem tartományi önkormányzat, sem semmi más tekintetben, mi az ugyanazon koronához tartozó két nemzet közt alkú, vagy egyezkedés vagy kiegyenlítés tárgyát képezhetne volna. Innen van, hogy a magyar nemzet minden kísérlete, a horvátokkal barátságos egyetértésre jutni, insultussal lett az illyr-pártnak nevezett pánszláv fractio által visszautasítva, mely „párt” Gáj Lajos vezérlete alatt egy félelmetes társulattá szervezkedve (*Dvora-nak* nevezték) a bécsi udvar pártfogása alatt az alkotmányos érzelmű polgárokat terrorizálta, a hatalmat magához ragadta, Magyarországgal még csak érintkezésbe sem bocsátkozott s kivánságait velünk soha még csak nem is közölte. Hogyan is közölhette volna? - miután küldöttség által kijelentette Bécsben az uralkodó előtt, hogy a magyar koronától elszakadva, *Horvátországot egyenesen az osztrák birodalomba kívánja bekebeleztetni.*

E kivánság sokkal szembetűnőbben összevág az osztrákház „összeforrasztási” szándékaival, melyeknek valósítását Ferencz József „élte feladatának” vallja, semhogy részletes adatokkal kellene bizonyítgatnom, hogy a cselszövények Bécsből lettek szitogatva.

E szerint Horvátországban készen lévén az anyag a belháború felszítására, a bécsi udvar arról is gondoskodott, hogy a horvát lázadás támadó erővel is rendelkezzen s vezérrel is bírjon, kire az osztrák-ház a „birodalom egységé”-re való törekvésnél bizton számíthatott. E vezért *Jellasics*-ban keresték s találták fel.

Említettem, hogy azon perczben, midőn képmutató arczczal Magyarországnak igazságot fogadtak, palotájuk rejtekében a legirtózatossabb összeesküvés hazám ellen már meg volt állapítva. Ez tény! Ez betűről-betűre igaz. E conspirációba vetett bizalmuknál fogva egyeztek bele a független magyar miniszterium kinevezésébe s ez magyarázza a meglepő készséget is, melylyel a még azután hozott törvényeket is minden ellenvetés nélkül megerősítették. Mindent megígértek, mert már megállapították a tervet, hogy mindent felforgatnak.

Egyetértésre jutva *Jellasics*-csal, őt, a császári királyi ezredest, Horvátország bánjává nevezték ki.

Horvátország bánja a harmadik helyet foglalja el a magyar korona zászlós-urai között. Gróf *Batthyáni* Lajos már meg lévén bizva a magyar miniszterium alakításával, a báni méltóság csak az ő javaslatára, csak az ő ellenjegyzése mellett lett volna betölthető. Ezt azzal játszották ki, hogy *Jellasics* kinevezésének dátumát a *Batthyáni-miniszterium* elfogadásának *egy nappal* elébe tették. Ezt eltitkolták előttünk Bécsben, s csak Pozsonyba visszatértünk után jutott a fogás tudomásunkra.

Azonban a báni hatóság csak a polgári Horvátországra terjed ki, a határőrvidékre nem. Pedig ott a császári hadseregben tényleges szolgálatot tevő határőrökön kívül a fegyvergyakorlott tartalékosokban egy kész rendes hadsereg van. Miszerint tehát *Jellasics* ellenünk ezen haderővel is s a Horvátországban tanyázó egyéb császári ezredekkel is rendelkezessék, őt, ki csak ezredes volt, egyúttal császári altábornagygyá is kinevezték.

S mindezzel a borzasztó terv még nem volt befejezve.

Messze vezetne, ha az u. n. határőrvidék szervezetének részletes ismertetésébe bocsátkoznám; elég lesz annyit említenem, hogy még azon időben, midőn még a törökök berohanásaitól tartani lehetett, az osztrák-ház állandó határvédelemül egy darab földet hasított ki a török birodalom egész szomszédsága hosszában az Adriai-tengertől Moldváig, e terület lakosait katonai gyarmatokul szervezte s mint ilyeneket az udvari főhaditanács közvetlen hatósága alá helyezte. E gyarmatok minden férfi-lakosa egy bizonyos életkorig katonai szolgálattal tartozik; földjeiknek nem tulajdonosai, csak használói, azokat nem szabad a család tagjai között felosztaniok; nem szabad elköltözniük s még kézipart is csak tisztjeik megegyezésével s felügyelete alatt üzhetnek, még földjeiket is csak katonai fegyelemmel, mondhatni vezényszóra művelik. A veszély, mely ez alkotásra alkalmat adott, régi, elenyészett, de azért az osztrák-ház, daczára a magyar országgyűlések tiltakozásainak, a szervezetet fentartotta, mert benne uralmi vágyainak teljesítésére aránylag olcsó s katonailag szervezett minden perczen kész erővel birt.

Ezen erőt akarta a bécsi udvar *Jellasics*-nak az ellenünk kifőzött összeesküvés végrehajtásához biztosítani.

Nekünk 1848-iki reformtörvényeink keresztülvitelénél legfáradtságosabb küzdelmünk az volt, hogy a határőrvidékek az ország testéhez, melytől jogtalanul elszakítottak, visszacsatoltassanak, s a magyar miniszterium által kormányoztassanak. Végre ráállt az udvar, de csak azon feltétel alatt, hogy a miniszterium minden tagja külön-külön reversalist adjunk, mely által magunkat kötelezzük, hogy a végvidékek szervezetének azon részét, mely katonáskodási kötelességre vonatkozik, fel nem forgatjuk.

Ez a független magyar felelős miniszterium kinevezéséhez *sine qua non*, feltételül lett kikötve, s azzal indokoltatott, hogy a határőrvidéki szervezet nemcsak Magyarországnak, hanem a birodalomnak is végrendszerével oly benső összefüggésben van, hogy ha ennek sok időt kívánó s tömérdek nehézséggel járó átalakítása nélkül a határőrvidék katonai szervezete egyoldalulag felbontatnék, ez a külbiztonságot compromittálná.

Azonban ez is csak háló volt, melylyel jóhiszeműségünk s loyaltásunk bekerítettett. A dolog valódi értelme az, hogy *Jellasics*-nak akartak kész haderőt biztosítani, melylyel minket, kiket katonáinknak külföldön letartóztatásával védtelen állapotba helyezetteknek véltek, egy adott perczen megrohanhasson s könnyű szerrel legázolhasson, - ha pedig mi a határőröket az örökös katonai szolgálat rabszolgai kötelezettsége alul felmentjük s szabad emberekké, szabad földbirtokosokká teszszük, azokat nem lehetett volna a császári-királyi összeesküvés sikerésítésére fehasználnia.

Igy lett a lázadás Horvátországban császárilag előkészítve, egyenesen a végre, hogy Magyarország az osztrák birodalom politikai egységébe erőhatalommal beolvasztassék. *Jellasics* elég őszinte volt ezt gróf *Batthyáni* Lajosnak nyíltan bevallani, midőn vele 1848 nyárszakán Bécsben találkozott. *Batthyáni* szemére veté, hogy miért utasít vissza minden kísérletet, mely a viszálykodás barátságos kiegyenlítésére céloz?

„Köztünk, - felelé *Jellasics* - nem particuláris sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenlíteni. Önök Magyarországot szabad és független Magyarországnak akarják: én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe önök bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.” S midőn *Batthyáni* figyelmezteté, hogy Horvátországban pánszláv mozgalom forr, ez pedig nem osztrák birodalmi egységre céloz, *Jellasics* felelete ez volt: „Nekem önök ellen fanatizmusra van szükségem. Erre a pánszláv agitatio eszköznek jó. Csak önök legyenek leverve, a többi majd az én gondom.”

Ez történelmi tény. *Batthyáni* Lajos szájából tudom.

A horvátországi üzemek természetesen visszahatottak Magyarországra, melynek szláv ajku lakosai közt a pánszláv izgatás már ugyis évek óta munkában volt. Ez izgatások a ruthen lakosság közt épen semmi, a tótok (szlovákok) közt aránylag csak kevés visszhangra találtak; amazok épügy, mint (a háládatlan erdélyi szászok kivételével) az ország németajkú polgárai, egészben, - emezek legnagyobb részben hivek maradtak a közös hazához az egész szabadságharc alatt. Ez utóbbiak - a tótok - között egy falusi lutheránus pap: *Hurban*, kit a bécsi udvar ezredessé cizfázott fel, a császári kormány szemeláttára az osztrák tartományokban gyűjtött fegyveres csoportok élén ismételve megkísérelte ugyan a magyarországi tótokat fellázítani, de mindig kudarcot vallott. Pár ezer főnél többre sohasem vitte csapatjával; zavart, nyugtalanságot, itt-ott pillanatnyi rémülést okozott a föld népénél, de nem volt befolyással az események menetére. Nagyon óvatosan gondoskodott, hogy seregeinkkel sohase találkozzék s maga a felvidéki nemzetörség elég volt a *Szvatopluk* IX-ik századbéli Maharaniájáról álmodozó eme pánszláv ezredes-papot az országból kikergetni.

Az ország áldott alvidékén lakó szerbeknél ellenben gyűjtött a bécsi kanóc, Bécsből sugalmazott érsekjük: *Rajasics* főnöksége alatt *Karlóczán* (Karlovit) kifőzve a pártütők tervét, ők voltak az elsők, a kik már ápril vége felé Nagy-Kikindán, Torontálmegyében nyílt lázadásba törtek ki, melynél a tömegek rossz szenvedélyeinek felizgatására a földosztály s a magyarok s németek birtokainak szabad prédára bocsátása is felhasználtatott, s rablással, gyilkolással, gyújtogatással inaugurálta a bécsi udvar féktelen uralomvágya által felszított irtózatossá belháborút, mely a magyar kormányt annál váratlanabban lepte meg, minthogy a pozsonyi országgyűlés szabadelvű vívmányai, valamint az egész országban mindenütt, úgy a szerbek, oláhok s szászok által is lelkesedéssel fogadtattak s hála s hűség nyilatkozataival üdvözöltettek.

A magyar miniszterium még alig pár napja lépett hivatalába s az országot a közrend fentartásának minden eszközeiből kivetkőztetve, az ország közpénztárait kifosztva találta. Utolsó garasig összeszedetve mindent, a mit a bécsi hatalom a különféle fiók-pénztárakból el nem vihetett, mindössze negyvenhatezer font sterling volt az (462,565 forint), a mivel az ország mindennemű költségeinek fedezésére rendelkezhettem, midőn a pénzügyminiszteri tárczát átvettem.

A Horvátországból átküldözgetett felhívások által szitogatott szerb pártütés egyrészt a magyar kormány készültségében elbizakodva, másrészt a bécsi udvar által katonatisztek küldésével, pénzzel, fegyverrel, lőszerrel gyámolítva, csakhamar annyira vakmerővé lett, hogy *Rajasics* érsek által Karlóczára egybehívott (ugynevezett) „szerb nemzeti gyűlés” (melyen már török birodalmi szerbek is szerepeltek) már május 13-án elhatározni merésztette, hogy a

szerbek magukat az osztrák-ház jogara alatt független nemzetté constituálják, az országnak általuk (de nem egyedül általuk) lakott részeit (még Baranyamegyét is oda számítva, a hol több, mint kétszázötvenegyezer lakos között csak negyvenegyezer szerb van) Magyarországból ki- és elszakítják s *szerb vajdaság* czimen politikailag a horvát-szlavón-dalmát királysághoz csatolják.

Ezzel a polgárháború kockája visszavonhatlanul el volt vetve.

Az ország területi épségének és politikai egységének e felbontása magában is sokkal hangosabban szól, semhogy annak ellenében nemzetem állami jogait bizonyítgatnom kellene. Miszerint azonban önök e merénylet irtózatosságát teljes mértékben felfoghassák, szükségesnek tartok egy körülményt megemlíteni.

A szerbek aránylag nagyon új jövevények Magyarországon. - Igaz ugyan, hogy Corvin Mátyás nagyemlékű nemzeti királyunk kedvence: *Kinizsi Pál*, az óriás hős már a XV-ik század utolsó negyedében telepített fegyverfogható szerbeket a végvidékekre, de a mit a határőri szervezetű végvidékektől megkülönböztetésül polgári Magyarországnak nevezhetünk, oda szerbek csak a XVII-ik század vége felé kezdettek *menekülni*. Igenis „*menekülni*”, ez a szó jellemzi létjogukat Magyarországon; menekülő, a török járom alul menekülő volt mind a két szerb emigráció, melyeknek elsejét *Brankovics* György vajda 1688-ban, másikat *Csernovics* Arzén ippeki metropolita vezette 1680-ban. Menekülőkül, ideiglenes menekülőkül fogadta be őket I. Leopold császár-király, miként ezt 1691-ben kelt egyik ótalmi és szabadalmi levelében világosan kifejezve találjuk, melyben nekik ígéretet teszen, hogy *mindent el fog követni, miszerint őket szülőföldjükre mihamarább visszavezethesse s eredeti lakjaikba visszahelyezhesse*.

No már, uraim, sem én, sem semmi magyar a világon arról soha még csak nem is álmodott, hogy „hazamenetelüket” kívánja. Százhatvannyolcz éve lakják hazánkat; testvéreinknek, polgártársainknak fogadtuk őket, minden jogainknak, minden szabadságainknak, hazánk minden áldásainak osztályosaivá tettük s ilyeneknek óhajtjuk őket az idők végeiglen, ha az igazságos isten elragadott jogaink birtokába visszasegít. De ilyen levén létczimük Magyarországon, mint a minőnek mondtam, nem gondolják önök, uraim, hogy a szerbeknek azon törekvése, magukat független nemzetté erigálni azon Magyarországon, mely nekik hospitalitást adott s a hospitalitást egyenjogú polgárisággá fejlesztette, és azt a Magyarországot, mintha a Krisztus palástja volna, feldarabolni s annak legáldottabb részét maguk külön birodalmául kiszelni, - mondom: - nem gondolják önök, hogy ezen törekvés nagyon hasonlítana ahhoz, ha a francia menekvők, kiknek önök Jersey s Guernsey szigetén hospitalitást adtak, ezt azzal hálálnák meg, hogy magukat ott független nemzetté kiáltanák ki s azokat a szigeteket az angol koronától elszakítottak nyilatkoztatnák, miszerint a szomszéd Franciaországhoz annektálhassák? Igaz, hogy az angol királyok nem adtak a francia menekülőknél még privilégiumokat is, mint a magyar királyok a szerbeknek adtak, de épen az, hogy ezek (minő joggal? - nem vitatom) a hospitalitáson felül még privilégiumokat is adtak, nem gondolom, hogy a hasonlatnál a szerbek előnyére legyen. Önök bizonyosan egyet fognak velem érteni, hogy privilégium czimen országot feldarabolni, nemzetiségi czimen egy állam politikai egységét felbontani ha iszonyatos bűn nem volna, bizonynyal hallatlan aberratio volna.

Különben statistikai adatul megjegyzem, hogy a tulajdonképeni Magyarországnak azon megyéit, vidékeit és kerületeit, melyeket a fellázadt szerbek (a most már Szlavoniához számított Szerémmegyével s pétervárad, bródi és gradiskai határőrvidékekkel egyetemben) a *szerb vajdaság* czimen Magyarországtól elszakítottak decretáltak, egymilliónyolczszáznegyvenezer hétszáznegyvenkilencz ember lakja, ezek között szerb csak négyszáznyolczvanezer ötszázkilenczvennyolcz van, egymillió háromszázhatvanezer százötvenegy más nemzetiségű (főképen oláh, német, magyar) úgy, hogy a szerbek az összes lakosságnak csak mintegy negyedrészt képezik.

A szerbek után a bécsi udvar az erdélyi oláhokat lázította fel. Ezeknek (tartózkodás nélkül bevallom) addig, míg Erdély 1848-ban mind a két törvényhozás megegyezésével Magyarországgal nem egyesült, méltó okuk volt volna panaszkodni, mert Erdély alkotmánya egy nagy anomália volt. Négy vallásra és három nemzetre volt alapítva s a görög nem egyesült hitű oláhok, bár Erdélyben többségben vannak, sem mint nemzet, sem mint vallás az alkotmányos tényezők közé nem számítottak. Ámde épen ezen anomáliának vetett véget az unió. Egy lett a jog, egy a törvény Erdélyben s Magyarországon s ez a törvény egyenlő jogu polgárokká tette az ország minden keresztény lakosát faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül. Az erdélyi oláhok minden közjogi sérelmei egy tollvonással orvosoltattak. Hálával is fogadta az erdélyi oláhság e jótéteményt, a míg az osztrák ármány s ennek pártfogása alatt az ország feldarabolására törő izgatók a vak szenvedély tüzeit fel nem gyújtották.

Miszerint fogalmuk lehessen önöknek arról, hogy e tűz felgyújtása végett mennyire nem iszonyodtak a legerkölcstelenebb eszközökhöz folyamodni, - helyén találok egy adatot felemlíteni.

Urbán császári határőr-ezredes azon hazugsággal lázította az erdélyi oláhokat, hogy a „kegyes osztrák császár” már tíz év előtt eltörölte a jobbágy-robotot, de a „gonosz magyar urak” eltitkolták a „császár” rendeletét a nép előtt, - s az e hazugsággal fellázított vad tömegeket azon ígérettel eskette fel hűségre az „*osztrák császár*” iránt, hogy ha segítségére lesznek a magyarok ellen, a császár nekik két évi adómentességet ad és megengedi, hogy mindent megtartsanak, a mit a magyaroktól elvehetnek s még azt is kilátásba helyezte, hogy az „urak” földbirtokait maguk közt fel fogják osztani.

És ember, kinek szívében érzem van, nem is képzelheti: minő prédasóvár hyéna-dühvel estek neki a felbőszült csordák a „kegyes császár” engedelmének hasznát venni. Még most is fagyást érzek ereimben, a mint az általuk elkövetett irtózatosságokra visszagondolok. Oly lap, mint a minőt azok ott betöltöttek, nincs az emberiség történelmében; még a vadság őskori szakában sincs, még a scalpírozó veres indiánok véres száguldozásainak történelmében sincs.

S mikor azután ezrenként lettek a szerencsétlen családok a legirtózatosabb kinok közt lemészárolva, falvak, városok a császári tisztek szeme láttára kiölve, kipusztítva, leégetve s boldogtalan hazám egy sírmezővé lett: akkor e dühöngő csordák egyik legtevékenyebb vezére: *Janku* felment Bécsbe, hogy a fiatal császár kezéből jutalmat vegyen. És kapott érdemkeresztet és kapta a császár ajkairól ez elismerést: „*Nagy dolgokat cselekedtél Janku! Bizony nagy dolgokat cselekedtél!*”

Ennyi elég lesz a polgárháború keletkezésének megértésére s most már csak a bécsi udvar által használt csalétket kell még megemlítenem, miszerint kevés szóval megadhattam a feleletet a már előbb felvetett kérdésre: hogy mi czéllal, minő számítással lettek a fellázadt nemzetiségek vezérek által a bécsi udvar pártosaivá szegődttetve?

Már szólottam a nemzetiségi izgalom felől, mely az utóbbi két évtized alatt a „divide et impera” jelszó oltalma alatt lábra kapott.

Az ekként felizgatott nemzetiségi érzellemmel üzérkedve a bécsi udvar egy izgató szót vetett ki csalétkül; melyet *határozatlan értelménél* fogva alkalmasnak ítélte arra, hogy a magyar népfajokat a magyar nemzetnek, mint különböző ábrándjaik akadályának leverésére pártosaivá szegődtesse.

Ez izgató szó: *a nemzetiségek egyenjogúsítása* (Gleichberechtigung der Nationalitäten) volt.

A magyar nemzet a szót szélesebb értelemben megvalósította, mint akárhol a világon megvalósítva van, de természetesen megvalósította az államban, nem az állam fölött, megvalósította az ország területi épségének s politikai egységének keretében, miként azt sehol a világon másként

megvalósítani nem is lehet a nélkül, hogy maga az állam, mely a nemzetiségek létezésének tere és kerete, a nemzetiségi elvnek áldozatul dobassék.

De a nem magyar nemzetiségek körében két évtized óta szitogatott izgalom vezérei az „egyenjogusítás”-t akként értették, hogy Magyarország, melyet egy ezredéves történelem Magyarországgá alkotott, Magyarország lenni megszűnjék s nyelvek szerint felosztva darabonként a rokon nemzetiségű szomszédokhoz csatoltassék, Horvátország pedig a magyar koronától elszakadjon.

A mi ez utóbbit illeti: Horvátország nemzet, nem csak nemzetiség. Nekem, mint már említém, régen elvem volt, hogy ha megunták a magyar koronával hatszáz év óta fennállott kapcsolatokat, hát menjenek isten hírével, mi nem állunk nemzeti fejlődésüknek útjába, ők se álljanak a mienkébe; ha tehát csak az volt volna vágyuk, hogy tőlünk elszakadjanak, nagyon rossz számítás volt ellenünk fegyvert fogni. De nekik messzebb vágó terveik voltak, arra spekuláltak, hogy Styriával, Karinthiával, Karnioliával, Istriával, Illyriával egyesülve, egy *független nagy Illyrországot* alkotandnak, melyhez majd a török birodalom rokon fajú szomszéd népei is csatlakozandnak. E célból a mozgalom vezére: *Gáj*, már egy új „illyr”-nyelvet és irodalmat is kezdeményezett s a párt is magát nyíltan *illyr-párt*-nak nevezte és ez a párt, mely Horvátországot terrorizálta, úgy okoskodott, hogy ha Magyarország, teljes épségben fentartva, az osztrák-házzal békében marad, erős támasza leszen a dynastiának, s ekkor a „független nagy Illyrország”-ra nem lehet kilátásuk; ha ellenben segítik az osztrák-házat, hogy határtalan uralmi vágyból minket, dynasticus fenmaradása legerősebb támaszát, maga törjön meg és segítik az országunkbeli nemzetiségeket, hogy hazánkat, mint a Krisztus palástját feldarabolják, akkor annnyival inkább kilátásuk lehet, hogy a „független nagy Illyrország” markukba hull, minthogy a 48-iki izgalom közben az osztrák-ház hatalma alapjaiban ingadozott, Olaszország elveszettnek látszott, Prága fegyverben állott, Bécs a dynastiát menekülni kényszerítette s az összeolvadhatlan elemek ama természetellenes zagyvaléka, melyet osztrák birodalomnak neveznek, szétbomlás felé látszott közeledni. - Ez volt a számítás, mely a horvátországi illyr-pártot az ellenünk való fegyverfogásra indította s e számítás láthatárára a világalomra áhító panslavisztikus vészcsillaga vöröslött.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a horvát párttűzés császári vezére: *Jellasics* az illyr-párt fanatizmusát csak eszközül használta. Neki is voltak szláv hatalmi aspirációi; ő is uraknak akarta a szlávokat, de uraknak az egységes osztrák birodalomban, nem azon kívül. Neki a „birodalom egysége” volt célja, ezért ajánlkozott eszközül a bécsi udvarnak közreműködtetni nemzetét Magyarország megtörésére, mely az egyesítésnek útját állta.

A tény tehát az, hogy a horvát nemzet kezdettől fogva végig a macska szerepét játszotta, mely nem maga számára kapargat gesztenyét a parázsból. Igaz, hogy kapargatása nem igen volt eredményes más számára sem; csak saját körmeit égette meg: de kapargatott.

A magyarországi szerbek s erdélyi oláhok vezéreinek és a Hurbán-féle szlovák pánszlávoknak pedig Magyarország feldarabolása lebegett mint cél szemük előtt s ők így okoskodtak: „Vágyaink valósításának útjában a magyar áll; az uralkodó ház felhív: működjünk közre a magyarok eltiprására; használjuk föl az alkalmat, midőn az uralkodó iránti hűség színe alatt s a királyi pártfogás által fedezve, szabad büntetlenül pártot ütnünk. Igaz, hűséget kell színlelnünk a dynastia iránt s felsőségét elismernünk, - de csak legyen megtörve a magyar nemzet: mi, a horvátokkal egyesülve, majd megadjuk az utolsó lökést az ügyis roskadozó osztrák birodalomnak. S mi szerbek, kiszakítva Magyarországnak azon áldott részét, melyet *szerb vajdaság*-nak neveztünk el, azt a szomszéd Szerbiához csatoljuk, - mi oláhok, levágva a magyarok jobbkezeit: Erdélyt s azt Moldva-Oláhszággal egyesítve, leteresszük az alapot egy hatalmas *dákóromán* állam alapításához, mint örökösei *Decebalus* Dáciajának, mely még nem halt meg,

csak aluszik, hiszen még csak ezerhétszáznegyvennégy esztendeje, hogy Trajanus császár által a föld színéről elsepertetett, - mi pedig szlovák pánszlávok Csehországgal, Morvával, Siléziával *Szvatopluk* nagy Maharaniáját helyreállítjuk, lépcsőül a panslavismus világuralmához.”

Ezen aspirációk adtak fegyvert a bécsi udvar által ellenünk felusztott nemzetiségek kezébe. Az erdélyi szászok is pártot ütöttek ellenünk; pártot ütöttek, gyámolították az osztrák seregeket, de maguk nem verekedtek. Ez nem igen van természetükben. Nem hallottam hírét, hogy seregeink valaha egy szász zászlóaljjal találkoztak volna a csatatéren, hanem e helyett ők voltak az elsők a szomszéd Oláhországban lesben álló oroszokat be-„invitálni”. A szászok magukat mindig a német birodalomhoz s ennek megszűntével az osztrákokhoz számították s nagyon tetszett nekik a gondolat, hogy 1848-iki törvényeink felforgattatnak, mert ezek jogegyenlőséget állítottak fel a hajdani privilegiumok helyébe, melyek a szászoknak uralmat adtak volt a szász földön lakó oláhok fölött.

S míg a nemzetiségeknek ily czélok lebegtek szemeik előtt, a bécsi udvar ekként számított: „Csak segítsenek a *Gleichberechtigung* eszméje által elámított nemzetiségek a magyar nemzetet levernem; könnyű lesz mindnyájukat a közös szolgaság, a politikai annihilatio *Gleichberechtigung*-jába összeolvasztanom.”

Orosz segítségre volt szüksége, hogy megtehesse, de megkapta a segítséget, s azok, kiknek mi a szabadság egyenlőségét adtuk, most a rémületig élvezik a szolgaság *Gleichberechtigung*-ját, melyet szegény nemzetemnek nyakára hárítani segítettek.

Így támadt a legirtózatosabb belháboru hazámban, melynek leirhatlan siralmai az örülés borzalmaival kábítják el az emlékezetet.

Önöknek, uraim, még mindig borzalom fut végig idegeiken, ha az utóbbi indus lázadás történelméből a cawnpoori szörnyűségekre visszagondolnak. Oh! azok a szörnyűségek csak halovány árnyékai annak, a mit az én nemzetemnek szenvednie kellett, nem felbőszült vadaktól, hanem a magukat apostoli királyoknak is nevező s a szeretet vallásának templomát nagyon szorgalmasan látogató¹⁰ keresztény osztrák császárok pártfogásából. Emberek két deszka közé kötve s kézi fűrészszel szétfűrészelve, miközben nejeik ez irtózatos martyrságot végignézni kényszerítették és megőrültek a látvány felett. Mások kapufélfára feszítve, céltablául pisztolylövési gyakorlatra. Mások meztelenül fához kötve, hol őket minden női érzelemből kivetkőzött furiák halálíg szurkálták, csiklandozták. Voltak, kiket lassú tűznél sütöttek meg. Voltak, kiket szurokkal bevonva, fáklyákul égettek el, mint Nero a keresztény martyrokat. Volt eset, hogy egész családok hidegvérrel irtózatossá kinzás közt mészároltattak le, a még rángatózó félholt testek egymásra gödörbe hanyattak s a csecsemő élve, a haldokló anya megcsonkított testére dobott, hogy ott éhen veszzen! - - -

Irtózatoss! irtózatoss!! Talán nincs eset a történelemben, mely ennyire igazolná a német költő ama rettenetes mondatát, hogy:

„der schrecklichste der Schrecken
ist der Mensch in seinem Wahn”.

És miért mindez? Irgalomnak istene, miért? - Csak azért, hogy a jogaira féltékeny, szabadság-szerető magyar nemzet hazája az egységes osztrák birodalom tartományává süllyesztessék.

¹⁰ Az ostentativ templomjárás szorgalom felől, mely a bécsi udvar öröklött szokásaihoz tartozik, mulatságosan van egy adat feljegyezve *Richelieu* herczeg emlékirataiban, ki egykor franczia követ volt Bécsben. A herczeg panaszkodott *Polignac* bibornoknak, hogy virágvasárnaptól husvétkéddig száz egész órát kellett a császárral templomjárásban töltenie. - „Olyan szolgálat - ugymond, - melyet csak egy jól táplált izmos kapuczinus állhat ki.” - „Mit akar ön, - felelé *Polignac* bibornok - Rómában a kardinálisoknak hasonló szolgálatot kell tenniük; csak hogy igaz; ők azért fizetve vannak.”

Kétségbe kellene esnie az embernek az erkölcsi világon uralgó örök törvények igazságossága felől, ha ez irtózatok okozói ellen a történelem igazságát nem szolgáltatna.

De a mi azokat az elámított néptömegeket illeti, melyeknek körében amolyan sátánok, furiák is akadtak: én hallgatást parancsolva érzelmeimnek, melyek ez irtózatosságok emlékezeténél lelkemben felháborodnak, én számkivetésem keservei közt is azt kiáltom feléjük: „Bocsáss meg nekik atyám istenem, mert nem tudták, mit cselekszenek!”

Szegény áldozatai egy gyászos ámtásnak! Mit kaptak jutalmul a készségért, melylyel a történelemben példátlan perfidia eszközeivé szegődtek? - Kaptak közös szolgaságot, melynek kötelékei közt a nemzetiségek egyenlősége a szó teljes értelmében keresztül van vize, mert mindannyian egyenlően meg vannak fosztva a szabadságtól, melyet mi mindannyiunknak egyenlő mértékben megszereztünk, mindannyian egyenlően kizsároltatnak egy tönkre járó hatalom kapzsi burokratái által; mindnyájukat egyenlően fojtogatja a mindnyájunknak németül kiszolgáltatott absolutisticus központosítás.

Gyarló halandók, a minők vagyunk, mi néha zúgolódunk annak a láthatlan valaminek látogatásai alatt, a mit a keresztény: gondviselésnek nevez! Nem mindennapi önmegtagadásra van szükségünk, hogy vigaszt meríthessünk a gondolatból, miszerint ama törvények végrehajtásánál, melyek az emberiség rendeltetését kormányozzák, a történelem folyama néha irgalom nélkül végigsöpör egy nemzedéken, hogy szertetört romjainak pora a talajt maradandó eredményekre előkészíthesse.

Lehet: ama mult viszályoknak s a jelen közös szolgaságának szenvedéseire szükség volt, miszerint az egykor kölcsönösen féltékeny fajoknál az egymást-megértés ama viszonyossága, a szándékok amaz összhangzása s a cselekvésnek amaz egysége magát kiforrhassa, mely a közös szabadságnak mind kivívására, mind megtartására szükséges.

Én itt egy szabad nép hallatára, nemzetem nevében szavamat adom, hogy mi eltemetjük az ellenünk elkövetett vétkek emlékezetét a leszervedett idők mohos sirjába, - temessék el bajtársaink a közös elnyomatás szenvedéseiben akármi nyelven szólnak, akármi templomban imádkoznak istenhez, temessék el ugyanazon sirba, ha mit ellenük vétkezhetünk. Ne czivakodjunk a fölött, hogy mik voltunk: egyesüljünk arra, a minek lennünk kell. Mi kinyújtjuk feléjük az igaz testvériség kezét megszerezni az ő szabadságukat: nyújtsák ki ők is kezüket felénk, visszaszerezni a mienket. Mindnyájunknak volt valami felejteti, volt tanulni valónk. Én hiszem, hogy megtevünk. Okulva a multak hibáin s a jelen szolgaság közösségén, én, hiszem az istent, hogy legközelebb, ha eljövend a percz

„a mint daczára mindennek eljövend”¹¹

„ujra végigküzdeni a magas ég láttára a szabadságnak harcát”¹²

az újjászületés nagy percze egyesülve találand érzelemben úgy, mint értelemben, egyesülve találand úgy akaratban, mint cselekvésben a közös jogért, a közös szabadságért!!

¹¹ „as come it will for a’ that.

Burns.

¹² „in the face of high heaven to fight over
that combat for freedom once more.”

Moore Tamás
ír dalai.

VII.

Adatok a császári forradalom politikai történelmének jellemzéséhez.

Megmagyaráztam a czélokat, a melyek végett hazám vérbe-lángba borítottatott. Most még a bécsi udvar bánásmódját kell adatokkal illusztrálnom, miszerint a császári forradalom fokozatos kifejlődésének politikai történelme főbb vonásaiban tisztában álljon hallgatóim előtt.

A lázadás úgy Horvátországban, mint az Al-Dunánál és Erdélyben nyíltan az uralkodó akaratára való hivatkozással fedeztetett. Az uralkodó maga: V. Ferdinánd együgyű, nyavalygós ember, lelki-testi állapotánál fogva jóformán az erkölcsi beszámításon kívül esett s a történeteket környezetének, nevezetesen a császári család azon tagjainak kell beszámítani, kik az együgyű fejedelem nevének palástja alatt az uralkodást részint kezelték, mint *Lajos* és *Ferencz Károly* főherczegek (ez utóbbi Ferencz Józsefnek atyja, tulajdon az, a ki néhány héttel előbb nekem az osztrák-ház örök háláját fogadta), részint pedig sugallották, ez utóbbiak közt *Zsófia* főherczegnő (Ferencz József anyja) volt, *Jellasics*-nak legindulatosabb pártfogója. Azonban a monarchikus intézmény a király személyét annyi nymbussal veszi körül, hogy mi, kik békét óhajtánk, nem mulasztottuk el e nymbushoz folyamodni, kérvén a királyt: ne engedje, hogy saját neve s az uralkodó-ház tekintélye pártütés fedezésére felhasználtassék.

Akkor még nem jött el az álarcz levetésének ideje. Az osztrák-ház dolgai Olaszországban nagyon rosszul állottak s Tyrolt kivéve, az egész osztrák birodalom forrongásban volt. A császári család tehát nem ellenezte, hogy az uralkodó az általa kívánt kárhóztató nyilatkozatokat közrebocsássa. Maga *Jellasics* is pártütőnek lett bélyegezve s rangjától megfosztottnak, hivatalától elmozdítottan lett kihirdetve.

De mig e nyilatkozatokkal port szórtak a magyar nemzet szemébe, hogy önvédelmi erejét elzsibbaszszák, a hivatalos hierarchia útján kiadattak a bizalmas utasítások, hogy a császár kárhóztató nyilatkozatával senki se gondoljon, ez csak amolyan forma-dolog, melyet a körülmények szükségéi tanácsoltak, hanem a császár akarata az, hogy a „hű szerbek és horvátok” a magyar miniszteriumnak ne engedelmeskedjenek, hanem az osztrák kormány rendeleteihez tartva magukat, a pártütést erélyesen folytassák; biztosítottak, hogy a császári katonai hatóságoknál közreműködésre, támogatásra számíthatnak s tényleges segítségükről is pénzben, fegyverben, lövő-szerekben gondoskodva van.

Hallatlan dolog ez a történelemben, hanem positiv tény, melynek a kezünkre jutott iratokban minden kétséget kizáró bizonyítványait birtuk.

Engedjék, hogy néhány jellemző vonást idézzek.

Jellasics-ot a király nyíltan pártütőnek nyilatkoztatta, - *Latour* osztrák hadügyér pedig tábori tiszteket, pénzt, ágyukat, fegyvert s lövészer küldött neki. S midőn a dolog tudomásunkra jutván, az osztrák kormánynak hivatalosan szemére vetettük az árulást: azt kaptuk válaszul, hogy a fegyver-, ágyú- és lövészer-küldés *tévedésből* történt, a pénzküldés pedig azért, mert én, mint magyar felelős pénzügyminiszter, nem akartam *Jellasics*-nak serege ellátására pénzt küldeni, bár erre az osztrák miniszterium által felszólítottam.

- Miként tetszik önöknek a követelés, hogy még mi gondoskodjunk a hazánk ellen nyílt párttusában álló vezér seregének ellátásáról?

Jellasics fenyegette Fiumét. Mi két magyar zászlóaljat határoztunk küldeni koronánk e drága gyöngyének védelmére s a nyílt lázadásban levő Horvátországon keresztül nem küldhetve, felszólítottuk az osztrák birodalmi kormányt: engedje meg, hogy vasúton, Styria felé

küldhessük. - Megengedte, hanem útközben Fiume helyett Olaszországba vitette, *Radetzky* táborába. A szó szoros értelmében *ellopta* e két zászlóalját. Panaszkodtunk s azt kaptuk válaszul, hogy ez is *tévedésből* történt. De a tévedést nem hozták helyre - Fiumét elvesztettük.

Jellasics pedig, a király által rangjától megfosztott s pártütőnek nyilatkoztatott *Jellasics* nemcsak folytonos hivatalos érintkezésben állott az udvarral s az osztrák kormányfővel, hanem személyesen vezette fel a horvát küldöttséget, mely Horvátországnak a magyar koronától való elszakadását az udvarnak hírül vitte. S a katonai rangjától megfosztott embert és társait amúgy „magán minőségben” még a császár is elfogadta. A dynastia tagjai nemcsak legnagyobb szíveséggel fogadták, de sőt ekkor állapították meg vele az összeesküvés további részleteit, *Zsófia* főhercegnő pedig könnyekre fakadva biztosította őt és társait, hogy „szíve velük van”. - Meg is éreztük e női szív forrongásának rettenetes átkát, le egészen *Batthyáni* Lajos s az aradi vértanúk legyilkoltatásáig és a vérszomjas dühig, mely eltiport hazámból egy nagy temetőt csinált.

A magyar minisztérium felkérte a királyt: adná ki királyi parancsát váraink s az országunkban tanyázó katonaság parancsnokainak, hogy tartsák tiszteletben az alkotmányt s engedelmeskedjenek a nemzeti kormányfőnek. A királyi parancsok leérkeztek *István* főherceg nádor királyi helytartóhoz s a miniszterelnök által ellenjegyezve, postára tétettek. De a főherceg, kinek titkos utasítása volt a végrehajtást megghiúsítani, a parancsokat titkon visszavétette a postáról; megtaláltuk a visszalopott leveleket hátrahagyott irományai között, midőn később alkotmányos kötelességeinek teljesítése elől az országból megszökött.

A szerb lázadásra szintugy kárhóztatás lett kimondva a király által, de császári főtisztek vezették ellenünk a lázadó seregeket. Mindjárt első csatáinkban a szent-tamási és földvári sánczoknál osztrák katonasággal találkoztunk a lázadók soraiban; osztrák fegyvereket szedtünk össze a csatatéren és a foglyoknál; *Mayerhofer* ezredes osztrák főconsul Belgrádban volt az, ki hivatalos minőségben fegyveres csapatokat gyűjtött a szomszéd Szerbiában s küldött a lázadók segítségére, úgy, hogy ezekkel s a császári kormánytól közvetlenül nyert támogatással a szerbek csakhamar erősített állásaikban harminczezernyi fegyveres erővel s ötven ágyúval rendelkeztek; később pedig, midőn gyanakodni kezdve, hogy csak amolyan parázsból gesztenyét kaparó szerepre használtatnak fel a bécsi udvar által, a pártütő szerbek hajlamot kezdtek mutatni, hogy velünk kialkuszunk, - a nyavalyás V. Ferdinánd császárral levelet íratott környezete a „kedves Rajacsics érseknek”, melyben őt császári tekintélyével inté, hogy velünk „pártütő magyarokkal” ne alkudozzanak, hanem a nyakunkra küldött császári seregekkel összhangzásban működjenek.

Ilyen a császári királyi erkölcsiség szótára! Ők lázadtak s lázítottak, ők ütöttek pártot a jog és a hittől erősített törvény ellen; ők borították vérbe-lángba szegény hazánkat: és minket, az orvul megtámadottakat, kiáltottak ki a világ előtt pártütőknek!

Ez *Richelieu* herceg, egykor bécsi francia követ emlékiratainak eme szavait juttatja eszembe:

„A bécsi kabinet emberei annyira megszokták, ténynek mondani, a mi - tudják, hogy - nem igaz, miszerint még csak el sem pirulnak, midőn rájuk bizonyítatik, hogy még a legfontosabb okmányokat, a legünnepélyesebb szerződések is meghamisították.”¹³

Nincs reá példa a történelemben, hogy egy nemzet ily bánásmóddal találkozott volna az országló hatalomnál.

¹³ *Richelieu* ez utóbbi megjegyzése a nő-ági örökösödés felett a bajor-házzal folytatott vitára vonatkozik.

Hozzájárult ehhez, hogy mi az ily perfidiával támogatott lázadás ellenében gyakorlatlan nemzetőreinken kívül jobbadán a hazánkban tanyázó osztrák katonaságra voltunk szorítva, minthogy ennek az osztrák tartományokban elhelyezett magyar katonasággal folyvást sürgetett felváltását mindenféle ürügyek alatt folyvást kijátszották, minek az lett következése, hogy a hazánkban találtatott katonai elemekben védők helyett ellenségekkel találkoztunk.

Véderőről s pénzforrásokról kellvén gondoskodnunk, a magyar miniszterium felkérte a királyt, hogy országgyűlést hívjon egybe.

Akkor még nem állott be az álarcz levetésének ideje; e kívánságot nem lehetett megtagadni. Az országgyűlés összehívott s a királyi trónbeszédben világosan ki lett mondva, hogy a király megvárja, miként haladék nélkül meg fognak a kormánynak mindazon eszközök adatni, melyek szükségesek, hogy „a megzavart belbéke helyreállíttassék, a magyar szent korona egysége megőriztessék s a törvények sérthetlensége fentartassék”.

Azonban mialatt parlamentünk a had- és pénzerő kiállításának módját s részleteit tárgyalta, a miniszterium pedig a végrehajtást elkészíté: kedvező fordulat állott be az osztrákház dolgaiban Olaszországban. *Radetzky* visszavette Milanót s *Károly Albert* szárd király, a harcz folytathatása felől kétségbe esve, hazamenekült. Az olasz háború be lett fejezve.

Ez által és szükség esetére az orosz segélynek biztosítása által felbátorítva, a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt az álarczot levetni s a cselszövés mesterségét nyílt erőszakkal felváltani.

Első lépésük az volt, hogy a katonaszállításról s a miniszteriumnak nyitandó hitelről a király saját felhívására hozott törvényektől a királyi megerősítés megtagadtatott.

Megtagadtatott azon számítással, hogy vagy védtelenül fejet hajtunk a reánk mért erőszaknak, vagy ha megtámadott hazánkat királyi sanctio nélkül is védeni mernők, akkor *Jellasics* s a fellázadt szerbek és oláhok helyett minket fognak „pártütőknek” nyilatkoztatni.

Ezzel egyidejűleg a lázadás mind vakmerőbben garázdálkodott, mind sűrűbben és sűrűbben tűntek elő annak bizonyosságai, hogy az uralkodó-ház Magyarország vesztére a pártütőkkel conspirál s *Jellasics* rég készülő betörése mindinkább imminenssé vált.

E válságos helyzetben megtettük az utolsó kísérleteket a királyt s az uralkodó-házat a hit szentségének s a törvényességnek útjára visszatéríteni.

Száz tagból álló országgyűlési küldöttséget menesztettünk Bécsbe, azon megbizással: jelentse ki a nemzet nevében ünnepélyesen a királynak, miként a nemzet tudja, hogy a pártütés fészket s rúgóját a király közvetlen környezetének összeesküvése képezi s azért joga van királyától megkövetelni, hogy a bűnösöket eltávolítsa s megbüntesse; joga van megkövetelni, hogy a nemzetnek a törvények iránti tisztelet fentartásában s az alkotmányos nagy mű bevégezésében segítségére legyen és e kijelentés folytán biztosítván a királyt, hogy a magyar nemzet őszintén el van határozva a horvát nemzettel való viszályt a szabadság, egyenlőség, testvériség s a közös alkotmány alapján kiegyenlíteni, - kívánja meg a királytól, hogy haladéktalanul Budára jöjjön, az ország védelmére hozott törvényeket szentesítse, a külföldön tartóztatott magyar katonaságot (a mennyiben nem ellenséggel áll szemben) az országba visszarendelje s a Magyarországon tanyázó seregeknek parancsolja meg, hogy kötelességüket lelkiismeretesen teljesítve, védjék a hazát a pártütők ellen, bárminő legyen is a zászló, melyet ezek bitorolni merészelnének.

Utásítva lett a nemzet küldöttsége, azt is tudtára adni a királynak, hogy e jogos kívánságok megtagadása a közbizalmat megrázkódtatná s a nemzetet, nagy sajnálatára, azon útra lépni kényszerítené, melyet az önfentartás szent kötelessége parancsol.

A szegény nyavalyás király ötölve-hatolva hebegte el a szájába adott, semmit nem mondó feleletet. Megjegyzésre méltó azonban, hogy arra, a mi a környezetében forrongó összeesküvésről mondván volt, még csak egyetlen egy szóval sem reflektált.

A tulajdonképeni válasz a magyar nemzet panaszos felszólalására ugyanazon napon a bécsi hivatalos lapban lett kihirdetve. Ez egy, négy nappal előbből keltezett császári levél volt, melylyel *Ferdinánd császár „kedvelt hívének”*: *Jellasics bárónak tudtul adja, hogy rosszakarató vádaskodások által félrevezetve, őt rangjától s méltóságaitól igazságtalanul megfosztotta ugyan, de azóta loyálisáról meggyőződött s azért őt minden méltóságaiba örömmel visszahelyezi s neki meghagyja, hogy a maga elébe tűzött úton a birodalom érdekében szilárdul megmaradjon.*

Ezzel az álarcz le volt vetve; az udvari összeesküvés meztelenül állott a világ előtt.

Egyszersmind leküldetett Pestre az osztrák császári miniszterium fentebb futólag említett emlékirata, melynek tartalma e szavakba foglalható össze: *„Magyarország független kormányzata ellenkezik a birodalom egységével. A királynak nem volt joga az utolsó pozsonyi országgyűlés által megszavazott törvényeket szentesíteni, mert azok sértik a „pragmatica sanctio”-t s azért az osztrák kormány követeli, hogy a magyar pénzügy, hadügy s kereskedelmi ügy az osztrák birodalmi miniszterium kezeibe adassék.”*

Ez ultimatumkép volt fejünkhöz vágva.

No már, uraim, én hazámnak kétoldalú szerződéseken épült alaptörvényeivel mutattam ki önök előtt, hogy Magyarország s az osztrák birodalom közt az egyedüli közjogi kapocs a fejedelem személyének egysége volt, de „birodalmi egységről”, mely hazámat Austriával akármely kigondolható tekintetben kormányzati közösségbe keverhetné, a magyar államjog annyira semmit sem tud, hogy ennek egyenesen ellenkezője: *„Magyarországnak egész kormányzati rendszerében semmi más országnak le nem kötött függetlensége”* azon alap, mely az osztrák-ház nőági örökösödésének feltételül volt kikötve. S így minden további szó nélkül önökre bízhatom megítélni: vajjon igazam van-e, midőn azt mondom, hogy a „pragmatica sanctio”-nak (melyhez a magyar államjognak különben is semmi köze sincs) amaz ultimátumban felállított magyarázata egyenes hitszegés, egyike azon hazugságoknak, melyeket *Richelieu* oly élesen, de oly méltán megbélyegzett.

A magyar pénzügyet, hadügyet, kereskedelmi ügyet az osztrák kormány kezébe adni, vagy annak ez ügyekbe való bármilyen avatkozását megengedni annyi volt volna, mint Magyarországot a független nemzetek sorából saját kezeinkkel kitörölni.

Nem volt köztünk egy ember sem, egyetlenegy sem, ki az anyagyilkosság e gondolatától vissza nem borzadt volna! Azt mondtuk: „Nem! soha!” Nem volt egyetlenegy magyar szív, mely másként érezett, egy magyar ajk, mely mást mondott volna. Mint egykor II. *Amurat* Várnánál ellenünk, úgy mi Austria ellen felemeltük ég felé az ünnepélyesen kötött államszerződést; mint ő, úgy mi is felkiáltottunk: „Isten, keresztények istene, büntesd a hitszegőt!” - s fegyverre szólítottuk a nemzetet és védtük magunkat.

A mi ezután következett, eléggé ismeretes, miszerint csak a főbb momentumok rövid említésére szorítkozhassam.

Jellasics parancsot kapott több mint negyvenezer főnyi rendes sereg élén betörni Magyarországra. Betört a császár nevében!

A hazánkban volt katonaság legnagyobb része az általa lobogtatott császári zászlóhoz pártolt.

Az országgyűlés felszólította István főherczeg nádort, hogy, mint hivatalánál fogva az ország főkapitánya, szálljon táborba és védje a hazát. Elment, de egy értekezletnek *Jellasics*csal

megkísérlése után egy este visszatért Budára s a következő éjjel titkon elhagyta a hazát; - Bécsbe szökött, levelet hagyva hátra iratai között, melyben hivataláról lemondását jelentve, azzal indokolta eltávozását, hogy „*a Jellasics elleni harczot neki a király megtiltotta*”.

Mindenfelől árulástól környezve, helyzetünk irtózatossá volt. De a honszeretet s a nemzet rendületlen jelleme örködtött a haza felett. *Jellasics* kérkedő hadjárata tizennyolcz nap alatt szégyenletes véget ért. Egyetlenegy csata után három napi fegyverszünetért könyörgött s annak pajzsa alatt elfutott seregével az országból *Windischgrätz* oltalmazó szárnyai alá. Futott oly sebességgel, hogy a „*jönnék a magyarok!*” hírére Győrött még ebédjét is félbehagyta. - Tíz-tizenkétezer főnyi tartalék-seregét nemzetőreink s népfelkelésünk foglyul ejtették.

A legimminensebb veszély ekként el lévén hárítva, sereget gyűjtünk nyugoti határaink védelmére. Folytattuk a harczot a szerbek ellen, védekeztünk Erdélyben a császárilag támogatott oláh lázadás ellen s hadsereg-szervezésre fordítók gondjainkat.

E közben Ferdinánd király pártütésnek nyilatkoztatta ki azt, hogy a reánk mért halálos csapást lehajtott fővel nem fogadtuk, hanem védeni merészeltük vérbe-lángba borított hazánkat. Megkülönböztetésnek, dicsőségnek tartom, hogy a királyi hitszegés e kitöréseiben én lettem kiválólaga a düh czéltáblájául kiszemelve. - E fenyegetések a népet nem ingatták meg hűségében a haza iránt.

Erre a király október 3-án egy (*Jellasics* elfogott futárjainak papirjaiból tudomásunkra jutott) manifestumot bocsátott világra, melyben országgyűlésünket felosztatottnak, minden rendeleit és határozatait megsemmisítetteknek jelentette ki, a pártütő *Jellasicsot*, ki hazánkat fegyveres erővel megtámadta s kit mi az országból kidobtunk, határtalan hatalommal királyi biztossá, dictatorrá nevezte ki, neki mindennemű fegyveres erőt alárendelt, alkotmányunkat, törvényeinket, intézvényeinket s polgári hatóságainkat felfüggesztette s Magyarországot ostromállapotba helyezve, haditörvényeknek vetette alá.

Ez annyi volt, mint a pártütést gúnynyal tetézni.

A nemzet törvényesen választott képviselői nem is engedték magukat ez insultus által sem hivatásuk betöltésében, sem kötelességeik teljesítésében megzavartatni.

Mire aztán, látván, hogy néplázítás, horvát és oláh határőrök s ezeknek nyújtott császári segély által Magyarországot igába nem verhetik, elhatározták, hogy császári hadseregük egész erejét reánk vetik.

De mielőtt ezt tennék, előbb palotaforradalmat csináltak. Deczember 2-án (úgy látszik: ez a nap az államcsinyek választott napja Európában) a nyavalygós V. Ferdinánd királyt, ki 1848-iki törvényeinket szentesítette, lemondásra kényszerítették, öcscsét: Ferencz Károly főherceget, ki e szentesítés korában az országglást kezelte, félretolták s a tizennyolcz éves Ferencz József főherceget emelték a császári trónusra, miszerint a jognak, erkölcsiségnek minden fogalmát kigúnyoló azon állítást hirdethessék a világ előtt, hogy mert ennek nem volt része a 48-iki törvények szentesítésében, azok őt nem is kötelezik.

A magyar korona nem olyan hányt-vetett portéka, melyről a magyar nemzet hire, tudta, megegyezése nélkül így rendelkezni lehessen. Magyarország az uralkodás e változtatását jogtalanának, törvénytelennek nyilatkoztatta ki s az mind e mai napig csak merő bitorlás; a nemzet által nincs elismerve.¹⁴

Azonban az osztrák császárrá (de nem magyar királylyá) forradalmilag előléptetett fiatal főherceg, ki „Austria egybeforrasztását tűzte ki élte feladataul”, egy vélt győzelem álhire

¹⁴ Ez 1858-ban, mikor e beszédek tartattak, még így volt.

által elkapatva, Olmützből 1849 márczius 4-én kelt iratával hazánkat az államok sorából kitörölnék, a magyar nemzetet egyszerűen nemzetiséggé lesülyesztették s az ezredéves Magyarországot, mint egyszerű koronatartományt, az egységes austriai birodalomba beolvasztottnak kiáltotta ki.

Mi e „blasphemiá”-ra győzelmekkel - melyek őt segínyt koldulni az orosz czár lábaihoz sodorták - és miután minden lépésünk tisztességes alkura jutni visszautasított, győzelmeink folytán *függetlenségi nyilatkozatunkkal* válaszoltunk.

Ezek a reánk kényszerített szabadságharcz főbb politikai momentumai és ilyen e harcznak eredete, jelleme, természete.

És én ezeknek alapján felemelt fővel hívom ki isten és emberek ítéletét, hogy ki volt a felforgató forradalmár? Austria-e, ki minden legkisebb kihívás, minden ok nélkül, pusztán hatalmi nagyravágyásból mindent, a mi jog, mindent, a minek embereknel szentnek kell lennie, ily hallatlan perfidiával, ily borzasztó eszközökkel megtámadott, - vagy pedig mi, kik mint becsületes emberekhez s hazafiakhoz illik, férfiasan védtük a meggyilkoltatás ellen hazánkat, mely nekünk édes anyánk?

Isten legyen bíró közöttünk.

VIII.

Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. - Az angol kormány magaviselete Magyarország iránt.

Miként küzdöttünk? miként harczoltanak névtelen félisteneink? mi módon buktunk el? - azt tudják önök; de egyről talán nincs tudomásuk.

Ámbár az oroszok czárja minden rendelkezésére álló erejét, még szentpétervári gárdaezredeit is ellenünk indította, s ámbár ez s az elhagyottság érzete a közhangulatra kétségtelenül leverőleg hatott, hazánk ügye mindazonáltal teljességgel nem volt reménytelennek tekinthető, midőn *Görgey*, rég forralt árulását végrehajtandó, seregét, a szükségnek még csak árnyéka nélkül is, Világosra vezette, s ott a fegyvert letette.

Mondám: „a szükségnek még csak árnyéka nélkül is”. Mert legrosszabb esetben nyitva volt előtte az út fel egész Komáromig, melynek bevehetetlen erődjeiben Klapka tábornok vezérlete alatt harminczkétezer főnyi ép s még az utolsó napokban is győzelmes hadseregünk volt s hazánk dunántúli megyéinek bő erőforrásai még úgyszólván teljes épségben rendelkezésünkre állottak. De maga az ellenség sem tekintette Magyarországot legyőzöttnek, annyira nem, hogy mikor *Görgey* magát megadta, az orosz hadsereg azon ponton volt, hogy Magyarországból hadműködési alapjára: Galicziába visszavonul. *Paskievics* herczeg, orosz fővezér már útnak indította hivatalos jelentését Szentpétervárra, urának tudtára adva, hogy (ha a czár úgy akarja) jövő tavasszal újra felveheti a háborút, most azonban kénytelen a visszavonulást megkezdeni, mielőtt az őszi esőzések beállanak, mert különben, mindenütt ellenséges lakosságtól körülvéve s a saját honukban könnyen mozgó magyar seregek által folyvást zaklatva és szorongatva, nem kezekedhetnék, hogy ellenséges földön csak nehezen mozogható s a sár és tél miatt kiszámíthatlan szenvedésekkel küzdendő seregét a teljes elpusztulástól megóvhatja.

Én e tényt *Du Plat* ezredes, volt varsói angol főconsultól tudom, ki, midőn az utóbbi krími háború alkalmából Varsót elhagyni kénytelenítettvén, Angliába visszatért, ezt *Milner Gibson* úrnál, számos parlamenti tag jelenlétében, azon hozzáadással beszélte el, hogy azt magától *Paskievics* herczegtől tudja, kivel, mint Lengyelország kormányzójával, a legbizalmasabb viszonyban volt.

Vegyék önök tekintetbe, hogy *Görgey* fegyverletétele idején még mintegy százezer emberünk volt fegyver alatt; Komárom, Pétervárad, Arad várai kezünkben: és el fogják képzelhetni, minő más volna most hazám sorsa, ha azon lelkesítő befolyás alatt, melyet az orosz hadak visszavonulása úgy seregünkben, mint a népnél a közszellemre gyakorlandott, még egy telünk volt volna fegyverkezésünket kiegészítenünk s honvédőinknek véres csatákban megritkult sorait kipótolnunk!

S ha e mellett még tekintetbe veszik önök a világszerte mindenütt, itt önöknél már hatalmas népies tüntetésekben is nyilvánulni kezdett rokonszenvet; ha meggondolják, hogy az orosz interventio a francia nemzetgyűlésen immár határozatilag a „szabadság jövőjére veszélyes”-nek lett kijelentve, az észak-amerikai köztársaság pedig már meg is tette függetlenségünk elismerésére az előkészítő diplomatai lépéseket: bizonyosan nem fogják önök a vérmes conjecturák közé sorozni állításomat, hogy, ha *Görgey* úgy katonai mint politikai tekintetben teljesen indokolatlan fegyverletételével hazánkat el nem veszti, a magyar szabadságharcz azon egy tél folytán még a diplomatai téren is számíthatott volna azon politikai előnyökre, melyeket semmi „fontos európai esemény”-től nem lehet sokáig megtagadni, pedig ilyennek

volt már az oly dicsőségesen védett magyar ügy az angol parlamentben még maga lord *Palmerston* által is elismerve.

*

A nemes lord nevének említésével értekezésem azon fejezetéhez értem, melyben arról kell szólnom, hogy minő bánásmódban részesült szegény szerencsétlen hazám az angol kormány részéről.

Szomorú emlékű fejezet! Nem is idézném fel ez emlékezetet, ha az nem állana előttem, hogy tanácsos feleleveníteni a multak tapasztalatainak tanulságait, mert a jövőnek oly árnyékát látom előrevetve az európai helyzet tükrére, mely azt gyaníttatja velem, hogy a szabadságszerető brit nemzet a közelgő események mérlegébe közvéleményének súlyával belenehezadni nemsokára hivatva leend. Ismernie kell azt, a mi nem jó történt a múltban, hogy ismétlésének elejét venni képes legyen.

A mint az osztrák álnokság vihara szülőföldem felett kitört, nemzetem parancsa a kormány élére engem állított.

Intézkedtünk a támadás visszaverése iránt, de óhajtók, ha lehetséges, elejét venni a háború iszonyainak.

E célból egyrészt az amerikai egyesült államok bécsi követéhez fordultam, kérve őt: vetné magát közbe, hogy fegyverszünet negociáltassék, - másrészt pedig hazánknak még a volt nádor-királyi helytartó által a német szövetséghez küldött egyik diplomatai ügynökét Londonba utasítottam különös küldetésben a brit kormányhoz.

E küldetésnél egy nevezetes előzményre hivatkozhattam.

A magyar nemzet a mult század kezdetén kényszerítve találta magát a halhatatlan emlékű *Rákóczy Ferencz* fejedelem vezérlete alatt fegyverhez nyúlni az osztrák-ház kiállhatatlan zsarnoksága ellen.

Már említettem, hogy Nagy-Britannia kormánya önként közbenjárónak ajánkozott.

A magyar forradalom vezérei nemcsak nem kérték a közbenjárást, de sőt kinyilatkoztatták, hogy azt el sem fogadják, hacsak az ajánlat oly szavakba foglaltatik, melyet a fegyverben álló magyarok részére a hadviselő fél népjogi állását világosan elismerik.

A brit kormány nem vonakodott e kívánságot tekintetbe venni, s a megbízó leveleket a magyarok elégedésére módosítva, *Sunderland* Károly grófot (earl) és a hires *Stepney* Györgyöt ő brit felségének, Anna királynénak teljhatalmú követeül Magyarországra küldötte azon megbizással, hogy mint közbenjárók a magyar nemzet s az austriai ház között, tisztességes békét eszközjenek.

Nem lehetett fel nem tennem, hogy önök most uralkodó királynéjának külügyminisztere ismeri ezen történelmi előzményt s a hires *Stepney-iratok* sem lehetnek előtte ismeretlenek.

Megbizásom tárgyát meg fogják önök érteni azon jegyzék itt következő kivonatából, melyet megbizottam 1848 decz. 11-én lord *Palmerston*hoz intézett:

„A magyar korona és Austria közti viszonyok mindig a nemzetközi jog körébe tartozóknak s azon kérdések egyikének tekintettek, melyeknek a nagyhatalmak hozzájárulásával kell elhatározatniuk.”

„Ez alapon alulirt, Magyarország ideiglenes kormányának elnökétől megbizást kapott Londonba jönni s a brit kormánynak hiteles értesítést nyújtani a magyar királyság jelenlegi állapota felől, miszerint alkudozások indíttassanak meg a végett, hogy a rend a magyar korona terüle-

tén megszilárdíttassék s az oktan cselszövények által erőszakosan megzavart nyugalom helyreállíttassék, mely cselszövények Európa állapotára érzékenyen visszahatandó forradalommal fenyegetnek, hacsak a törvények és lekötött hit iránti tisztelet egy reactionárius s egyszersmind forradalmi politikának vakmerő törekvései felett érvényre nem emeltetnek.”

„E kérdés európai szempontból való megoldásának szüksége sürgős levén, alulírt ő brit felsége külügyi fő államtitkárától mihamarábbi kihallgatást szorgalmaz.”

Ezenkívül utasítva volt a magyar ügyviselő Nagy-Britannia kormányának szabad kereskedési alapon kereskedelmi szerződést ajánlani, mely ajánlatnak fontosságát el fogják önök ismerni, ha meggondolják egyrészt, hogy gabbaneműek, bor, olajmagvak, kender, len, épületfa, festékanyag, gyapjú, dohány s mindennemű ércz és ásvány tekintetében Magyarország egyik legtermékenyebb, mondhatnám legtermékenyebb országa Európának, s ha meggondolják másrészt, hogy műipari fejlődése mesterségesen lefojtatván a bécsi kormány által: Magyarország közel tizenöt milliónyi lakosságával többnyire földmivelő ország s mint ilyen, tág térrel is ajánlkozik az angol tőkének iparvállalatokra, tág piacot is nyújthat angol iparárúk számára, minek fontosságát maga azon egy tény is eléggé illusztrálja, hogy a háborúkat megelőzőt évben mintegy huszonöt millió forintot adtunk ki csupán csak gyapotárúkért, mely mennyiségben alig volt egy rőf angol árú, minthogy a Magyarországot Austria javára kizsaroló kormány magas, úgyszólván: tilalmi vámokkal annyira elzárt minden egyenes beviteltől a külföldről, hogy jobbadán a hazánk piacát monopolizáló Austriára voltunk szorítva s anyagi jólétünk egy valóságos gyarmatrendszeri mostoha politikának áldoztatott fel.

Felhivom a gyülekezetet, megítélhetni: vajjon a magyar ügyviselő által előterjesztett szorgalmazás nem volt-e, szintoly mérsékelt és illemes, mint a minő békés szellemű, tisztességes és jogszerű volt?

Emlékeztetem önöket, hogy mi sem nem csináltunk, sem azon időben nem szándékolunk forradalmat. Mi a megtámadott fél voltunk, megtámadottak a legünnepeleyesebb diplomatiái kötések ellenére, melyek az európai közjog kiegészítő részét képezik s melyeknek fentartására Anglia erkölcsileg kötelezve volt, mert említett önkéntes közvetítés által Angila lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzet megálljon győzelmeinek közepette, midőn - ha azon mediatio közbe nem lép - hatalmában volt örökre szakítani a bécsi udvarral, melyet őseink akkoron szintoly tökéletesen legyőztek, mint a miként mi legyőztük kilencz év előtt.

És emlékeztetem önöket arra is, hogy mi védtük ugyan magunkat a támadás ellen, melyet sem nem provocáltunk, sem reá okot nem szolgáltatunk, - de összeköttetésünket az osztrák-házzal megszakítani azon időben nem kívántuk, még csak bármely új jogot sem követeltünk. Mi csupán öröklött nemzeti szabadságainkat kívántuk fentartani, úgy, miként pár hónap előtt királyunk által szabad akaratából szentesített azon törvényeink által újból meg lettek erősítve, melyek annyira mérsékelt körre szorítkoztak, hogy - a mint már emlitem - az austriai ház Lombard-Velenczének önként hasonlókat ajánlott, lord *Palmerston* pedig elfogadhatlanul keveseknek nyilatkoztatott. Mi legfőlebb csak annyit kívántunk, hogy ez a „kevés” további sértések ellen biztosíttassék.

És miként fogadta lord *Palmerston* a magyar nemzet e loyális szorgalmazását? Megtett-e még csak annyit is, hogy ha már hivatalosan nem akarta, legalább magánlag meghallgassa a felvilágosításokat, melyeket a magyar ügyviselő neki nyújtani ajánlkozott?

Nem tette. Alállamtikára: lord *Eddisbury* által decz. 13-án a következő választ adta:

„Lord (viscount) *Palmerston* nem fogadhatja el önt. A brit kormánynak *Magyarországról* csakis mint az osztrák császárság egyik alkatrészéről van tudomása (the British government has no knowledge of Hungary except as one of the component parts of the Austrian Empire) s

a mi közleni valója lehet önnek ő brit felsége kormányához, annak az osztrák császár képviselője útján kell történni.

Gondolják meg, uraim, Anglia külügyminisztere minket azon ellenség képviselőjéhez utasított, mely Magyarországot irtó-háború iszonyaival borította el.

Anglia külügyminisztere volt az első széles e világon, a ki azon eszmének hivatalos kifejezést adott, hogy Magyarország az osztrák császárság egyik alkotó-részévé degredáltatik.

Pedig a nemes lord sokkal jelesebb államférfiú, mintsem ne tudta volna, hogy Magyarország az osztrák császárságnak nem alkatrésze s az soha sem is volt. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy az osztrák császárság nagyon új alkotás (akkor még csak 42 éves volt), Magyarország pedig közel ezer év óta szabad és független országul foglal helyet Európa államai között. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy maga az osztrák császárság keletkezése s az európai közjogaink még ma is alapját képező bécsi congressus is elválasztóvonalat húztak azon császárság és Magyarország között; lehetetlen volt nem tudnia, hogy Nagy-Britannia kormánya Magyarországot nemcsak mindig önállónak tekintette, hanem Austriától megkülönböztetett állami létére az utóbbi francia háborúk alatt még különös diplomatai súlyt is helyezett. És ha - megfoghatatlanul - sem ezekről, sem Magyarország közjogáról nem volt volna is tudomása: arra legalább lehetetlen volt nem emlékeznie, hogy alig hét hónap előtt ő maga ünnepélyes hivatalos értesítést kapott V. Ferdinánd magyar királytól, ki egyszersmind Austria császára is volt, mely szerint ő brit felsége kormányának tudtul adatott, hogy Magyarország törvényes függetlensége egy független, magyar felelős miniszterium alakításával újabb megszilárdítást nyert s hogy jövőre Magyarország mind vizen, mind szárazon saját külön színeit használná.

De mindez semmit sem használt, valamint az sem használt, hogy a magyar ügyviselő sietett ő lordsága járatlanságának s emlékező tehetségének egy újabb jegyzékkel (decz. 15-én) segítségére lenni, melyben neki kétségbevonhatlan adatokkal bebizonyította, hogy Magyarország nem alkatrésze az osztrák császárságnak, hanem független, szabad ország. Lord *Palmerston*, mintha csak nem Anglia, hanem a Magyarországnak az osztrák birodalomba beolvasztása végett forradalmi eszközökhöz nyúlt Austria minisztere volna, mindezt nem vette tekintetbe, hanem ugyancsak lord *Eddisbury* által decz. 19-én adott második válaszában, előrebecsátva, hogy „*nem vehet tudomást a Magyarország s az osztrák tartományok (dominions) közti belkérdésekről*”, újra csak a mellett maradt, hogy „*a brit kormánynak nincs diplomatai viszonya Magyarországgal, kivéve: mint az osztrák császárság alkatrészeivel és Magyarországot illető közléseket csak az osztrák császár diplomatai organuma által fogadhat el*”. S ha valaki a formaságok slendriánját a jognak, igazságnak, erkölcsiségnek fölibe helyezve, azt hozná fel lord *Palmerston* e szivháborító eljárásának mentségére, hogy másként nem lehetett, mert Anglia nem állt külön diplomatai viszonyban Magyarországgal, én erre, mellőzve minden más okot, magát *Palmerston* lordot állítanám fel czáfolatul, mert hiszen Anglia Sziciliával nem állott Nápolytól elkülönített diplomatai viszonyban, de ezt nem tekintette akadállynak arra, hogy Szicilia forradalmi kormányával formaszerű diplomatai összeköttetésbe bocsátkozzék; nemcsak elfogadta a forradalmi Szicilia biztosait, hanem még angol hajót is küldött értök, mely őket Angliába szállítsa, az admiralitásnak pedig parancsot adott, hogy Szicilia forradalmi zászlaja ünnepélyesen üdvözöltessék.

Minket pedig, kik a rend, nyugalom, béke szent érdekében kopogtattunk az angol külügyi hivatal ajtaján, minket vérig sértő gúnynyal a hazánkat vérbe-lángba borított ellenséghez küldött!

Bizony bizony mondom: az angol kormány az igazságot nagyon különböző mértékkel méri.

Pedig van még más, van még nagyobb sérelmünk is. Az utóbbi nyolcz év alatt kiszivárgott diplomatiái felderítések semmi kétséget sem hagytak fenn azon történelmi tény felől, hogy Magyarország megtámadtatása elhatározott szándokkal ki volt csinálva Austria és Oroszország között. Hogy mi indította az orosz autocratát e lépésre? - könnyű belátni. Érezte, hogy szomszédjában az alkotmányos élet példájának lehetetlen lesz ébresztőleg nem hatni saját birodalmának szolgaságra kárhoztatott népeire. Ha 1848-iki törvényeink gyakorlati érvényre jutni engedtetnek: az alkotmányos élet Austriában is valósággá válik s ebben és különösen Galiczia szabadabb életének a szomszéd Lengyelországra visszahatásában az orosz autocrata veszély forrását látta saját kényuralmának biztosságára. Ezért volt kész az osztrák-háznak Magyarország leigázására segédkezet nyújtani, Tudta, hogy Magyarországgal az osztrák-ház birtokaiban: a szabadság fellegvára esik el s ennek elestével vagy nyíltan visszatér az osztrák-ház öröklött absolutisticus hajlamaihoz, vagy ha alkotmányos alakoskodásra szorulna is, ez csak a valóságnak és állandóságnak minden garantiáját nélkülöző amolyan paródiája lenne a szabadságnak, mint az volt, melyet Sándor cár a bécsi congressus után Lengyelországban eljátszatott. Egy ily Austriának sem példája, sem befolyása nem fenyegetheti földindulással az orosz autocratia rengeteg épületét.

Az absolutisticus elvnek épúgy megvan a maga érdeksolidaritása, mint a szabadság elvének. A mi tért emez nyer, amaz elveszti, és megfordítva. Fájdalom, a népek nem érzik oly elevenen ez érdeksolidaritást, mint a kényurak. Amaz átkai az emberiségnek, kik magukat istenkáromló szójárással az „*isteni jog*” letéteményeseinek hirdetik, egy „*kölcsönösen biztosító társulat*”-ot (mutual insurance company) képeznek.

Ez volt egyik indok, a másik az volt, hogy az orosz cár czinkost akart magának biztosítani az osztrák császárbán a török birodalom felosztására, mint biztosított Lengyelország felosztására.

A Magyarország ellen kifőzött terv az volt, hogy Austria lázítsa a nemzetiségeket, tudjon ámítani, de ne kockáztasson egyenes támadást a magyar nemzet ellen, mielőtt egy orosz sereg elhelyezkednék a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekben, miszerint szükség esetére kéznél legyen.

Oroszország ez elhelyezkedésre azon izgalmat használta ürügyül, mely a francia forradalom erkölcsi lökése folytán a két oláh fejedelemségben is forrongott.

Mi magyar miniszterium, a mint az orosz seregeknek a Pruthnál összpontosítása tudomásunkra jutott, siettünk annak értelme felől kérdést tenni a bécsi orosz követségnél. Azt kaptuk válaszul, hogy az csak szorosan önvédelmi vigyázatból történik; igaz ugyan, hogy ha Oroszország a fejedelemségek kormányai által a forradalom ellen segédkezésre szólíttatnék fel, e felszólításnak az adrinápolyi békeszerződésben elvállalt kötelezettségénél fogva eleget tenni magát indítatva találhatná, de azt teljességgel nem ellenséges szándékkal tenné a porta iránt, minket pedig biztosít ünnepélyesen, hogy Magyarországgal jó szomszédsági viszonyban kíván állani s barátságos indulatán csak az változtathatna, ha a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekből Oroszország ellen intézett fegyveres csoportosulásokat engednék saját területünkön.

E figyelmeztetés egyenesen a moldva-oláhországi menekültekre vonatkozott. (Lengyel csapatról még akkor szó sem volt hazánkban.) Mi siettünk kijelenteni, hogy a magyar nemzet vendégszeretőleg fogad ugyan mindenkit, a ki nála menedéket keres, de azt soha sem fogja megengedni, hogy a menekülők a vendégjoggal visszaéljenek, - s hogy ígéretünket tettel is valósítsuk, az oláh menekülteket a határok közeléből bellebbeztük.

Az orosz seregek csakugyan bevonultak Moldva-Oláhországba. Mi akkor saját királyunk által országgyűlésre összehíva, a szerb lázadás és horvát pártütés ellenében a rend és törvény védelmének eszközeiről tanácskoztunk. A magyar jellem őszintesége képtelen volt feltenni

saját uralkodó-háza felől, hogy álnokul vesztünkre tör. Az, hogy maga a király szólított fel katonaállításról s pénzről gondoskodni, elég volt arra, hogy összeütközést Austriával nemcsak közelnek nem, de még csak lehetségesnek se vélje nemzetünk, s ennél s az orosz követtől nyert biztosításnál fogva még csak nem is képzeltük, hogy az orosz seregeknek Moldva-Oláhországba bevonulása voltaképpen nem más, mint bevezető hadi-mozgalom az ellenünk tervezett támadásra.

De lord *Palmerston* tudta, hogy az. Ott van a *kék könyvekben* sürgönye sir *Stratford Canning*-hez, Anglia konstantinápolyi nagykövetéhez, mely sürgönyben következők olvashatók:

*„Az oroszok előnyomulása a dunai fejedelemségekbe nincs összefüggés nélkül a magyarországi eseményekkel. Az orosz cár tekintetbe vette a lehetőséget, hogy az osztrák kormány által fel fog szólíttatni, miszerint legyen segítségére a rend helyreállításában Pesten.”*¹⁵

A hit szentségének megtörésével támadni meg Magyarországot, hogy alkotmányától, szabadságától, függetlenségétől erőszakkal megfosztassák: ezt Anglia alkotmányos külügyminisztere „a rend helyreállításának” nevezte.

Ez értesítés folytán sir *Stratford Canning*, bölcsen előrelátva a rettenetes következéseket, melyek a török birodalom jövődjére hárulandnak, ha területe hadműködési alapul engedtetik használatni egy senkit nem bántó szomszéd barátságos nemzet ellen: tanácsolta a portának, hogy tartsa fenn semlegességét. De lord *Palmerston* rosszalta e tanácsot s kötelességévé tette követének egyenesen odahatni, hogy a porta, területének semlegessége végett, összeütközést Oroszországgal és Austriával ne kockáztasson. S midőn az orosz invasio célja s természete felől a parlamentben interpelláltatott, Anglia külügyminisztere nem mondta meg a parlamentnek, hogy az orosz invasio célja: Magyarország szabadságának s függetlenségének eltiprásában Austriát segíteni, - hanem azon nyilatkozattal ütötte el az interpellatiót, hogy a dunai fejedelemségek invasiója tökéletesen rendén van s teljességgel nem bir semmi fontossággal.

Ezekből láthatják önök, uraim, hogy szerencsétlen hazám mennyire le van lord *Palmerstonnak* kötelezve. A nemes lord (bocsássanak meg e triviális, de a ténynek egészen megfelelő hasonlatért) az orosz és osztrák autokraták irányában egyenesen azt a szerepet játszotta, melyet az ökölharcz terminológiája „*palaczkartó*”-nak (bottle holder) nevez.

E tények folytán az erdélyi szászok parancsot kaptak Bécsből, hogy invitálják be az orosz seregeket a szomszéd Oláhországból. Az oroszok minden szó nélkül benyomultak Erdélybe. Egyelőre csak tiz-tizenkétezernyi sereggel. Tapogatózás volt: hogy mit mond a népjog e megsértéséhez Európa? mit különösen az alkotmányos elv nagy képviselője, a hatalmas Anglia?

Erdélyi seregeink halhatatlan emlékü fővezére: *Bem* tábornok megverte az egyesült osztrák-orosz hadat, s itt mellettem ülő vitéz barátomnak: *Ihász* ezredesnek, ki egy kis csapat élén Verestoronynál állott, egy szép estve a következő classicus parancsot küldte:

„Meghagyatik önnek az ellenséget holnap reggel az országból kidobni”

És vitéz barátom másnap délben jelentést tett, hogy „*kidobta.*”

¹⁵ „The advance of the Russians in the Danubian principalities is not unconnected with the events in Hungary. The Emperor of Russia has contemplated the possibility of his being asked by the Austrian government to assist them in restoring order to Pesth.” (Palmerston - Stratford Canningnek nov. 7. 1848.)

És az orosz várt, hogy mit fog azon Anglia mondani, melynek nevében alig husz év előtt, midőn a portugál nép szabadságharczát külvatkozás fenyegeté, lord Palmerston dicső elődje: *Canning* György e szavakkal kiáltott „megállj”-t az avatkozásnak:

„A mig Nagy-Brittania kart emelhet fel, e kar fel fog emeltetni minden hatalom ellen, mely erőszakhoz merne nyulni, hogy a nemzetek szabad választásának útjába álljon s belügyi függetlenségüket béklyóba verje.”¹⁶ -

Ha lord *Palmerston*, e dicsőséges példával szembe előtt, csak e pár szót írta volna fel egy szelet papirosra: „*Orosz megállj! Nagy-Brittaniának ellenvetése van minden további avatkozásod ellen Magyarország házi dolgaiba*”, - a minő igaz, hogy a nap világít, oly bizonyos, hogy többé egyetlenegy kozák lába sem szentségtelenítette volna meg martyr hazánknak vérrel áztatott szent földjét.

Ámde e helyett lord *Palmerston* szóról-szóra ezt írta Szent-Pétervárra:

„Ö brit felségének kormánya nem tekinti az alkalmat olyannak, a mely Nagy-Brittania részéről valamely formális véleménynyilvánítást tenne szükségessé az ügy felett.”¹⁷

E nyilatkozat egy valóságos büntetlenségi diploma (charter of impunity) volt! Ekként felbátorítva, mondhatnám: neki biztatva, az orosz czár kétszázezer főnyi friss sereget dobott fényes győzelmek közt megritkult sorainkra és midőn Anglia magatartásának váratlan gyászhire, midőn a tapasztalás, hogy ellenünk mindenkinek minden szabad, a közszellemre lehangolólag hatott s e lehangoltság utat egyengetett amaz árulásra, mely nélkül Magyarország „névtelen félistenei” végre is azt tették volna az orosz hordákkal, a mit vitéz barátom előhadukkal tett: akkor, uraim, alig hogy bukásunk hire Londonba érkezett, Nagy-Brittania kormánya sietett a bécsi udvarnak „*elégedését*”, az oroszoknak meg éppen „*örvendezését*” jelenteni a háboru „*szerencsés*” bevégezése fölött!!!!...

A „királyok erkölcsiségének” nemes áldozatát, a szerencsétlen lengyel nemzetet kivéve, nincs példa az újabb kor történelmében, hogy egy nemzet életének eltiprása körül a népjog égrekiáltó megsértése annyi connivenciával találkozott volna Európa hatalmainál, különösen az angol kormánynál!

Pedig a reánk mért kehely nem csupán az elnyomatás kelyhe; mi nemcsak szabadságunktól: mi nemzeti létünköt fosztattunk meg; kitörölve az élő nemzetek sorából, nemzetből nemzetiséggé sülyesztve, az ezeréves Magyarország, melynek a keresztény polgárisodás annyi hálával tartozik, Európa connivenciája folytán már nem is ország, hanem csak egy természet-ellenes gyuradék egyik szeletje; „*koronaföld*”-nek nevezett majorság, melyen az önkény féktelenül garázdálkodik.

És mennyi martyrvér, hidegvérrel kiontott martyrvér még a harc után is! minő kielégíthetlen boszuszomj! mennyi bitófa, golyó, tömlőcz, száműzetés, vagyonekobbzás! minő megtagadása minden emberi érzelemnek, mely még a hölgyek nyilvános megvesszőzésétől sem borzad vissza! mennyi nyomor! mennyi siralom! mennyi szétdult boldogság! mennyi szentségtelenség! mennyi szenvedés!

Bizony-bizony mondom: ha valaha volt nép, mely elmondhatta, árva nemzetem elmondhatja a Prófeta siralmainak ama szivrázó szavait:

¹⁶ „While Great Britain has an arm to raise, it shall be raised against the efforts of any power, that shall attempt forcibly to control the choice and fetter the domestic independence of nations.”

¹⁷ „Her Majestys government have not considered the occasion to be one which calls for any formal expression of the opinions of Great Britain on the matter.”

„tekintsétek meg és lássátok, ha vagyon-e olyan bánat, mint az én bánatom!”

És miért mindez? Irgalomnak istene! miért?

Csak azért, hogy az, a mit Austriának neveznek, azt mondhassa: „Felemeltem *hatalmam egységének* épületét a magyar nemzet sirhalmán. Igaz, hogy nem a magam erejével emeltem fel, de felemeltem. Mit jog! mit eskü! mit szerződések! A népek csak kövek családi hatalmam egységének épületéhez, *a cél én vagyok!*”

IX.

Párhuzam európai fontosság szempontjából Austria s Magyarország közt.

De hát mi az az „Austria” Európának, hogy neki mindez nemcsak szabad, de még conniven-tiával is találkozik, még azon Anglia kormányánál is, mely az alkotmányos elv nagy képviselőjének hírében áll?

Mi az az „Austria”?

Egy jeles francia írónak még e szörnyűségek előtt (1847-ben) írott eme szavait adom e kérdésre válaszul:

„*Austria még csak nem is nemzet.*” Neki a politikai filozófia még azt is contestálhatja, hogy joga van élni.

Európa újjászervezése felbomlása volna ama szörnyeteg csoportosulatlak, melyet a feudális örökösödés véletlenei s még inkább a bitorkások hosszú sorozata alakítottak. A sir, mely a „római szent birodalmat” elnyelte, magának követeli e vampyrt, mely a megcsönkített nemzetiségek ágyékába ragadt.”¹⁸

Vonjunk párhuzamot, európai fontosság szempontjából, Magyarország és ezen Austria között, melyről a szó szoros értelmében igaz, hogy még csak politikai létjoggal sem bír, mert még csak nem is nemzet.

Hogy minő megbecsülhetlen szolgálatokat tett Európának azon Magyarország, melyet angol államokmányok „fortissimum et celeberrimum reipublicae christianae propugnaculum” címmel tiszteltek meg? - ezt már elmondtam.

De hol van az a titokbuvár, a ki fel bírja fedezni, hogy minő maradandó becsü szolgálatot tett valaha Európának az az Austria, mely még csak nem is nemzet? minő jótékonyssággal az emberiség iránt, miféle érdemekkel van neve bejegyezve a történelemben?

Azzal, hogy - házasodott. „*Tu felix Austria nube!*”

Ez minden, a mi ha nem is érdem, legalább nem bűn történelmében. Minden egyéb bűn. Üssék fel önök ama nagy koreszmék akármelyikének évkönyveit, melyek az emberiség előhaladásában mértföldjelzőkül állanak; üssék fel a lelkiismereti szabadság, üssék fel a politikai szabadság küzdelmeinek történelmét: melyik oldalon találják azt a nem-nemzetet, Austriát? - Mindig, mindenütt a sötétség, az elnyomás, a korszellemmel dacoló erőszak oldalán.

És minő irtózatot gerjesztő lapokat foglal el az osztrák-ház¹⁹ az emberiség e küzdelmeinek történelmében! Csak maga az egy II. Ferdinánd alatt *tíz millió* emberélet esett áldozatul azon

¹⁸ Henri Martin: De la France, de son Génie et de ses destinées. Paris 1847. pag 325: „L’Autriche? elle n’est pas une nation. - La philosophie politique peut lui contester jusqu’au droit de vivre. La reorganisation de l’Europe serait la dissolution de ce monstrueux assemblage qu’ont formé moins encore les hasards de l’hérédité féodale qu’une longue série d’usurpations. La tombe où s’est engloutie le saint Empire romain réclame ce vampire attaché aux flancs des nationalités mutilées.”

¹⁹ *Osztrák-ház*at írva, eszembe jut, a mit valahol *Hormayr*-ben olvastam: „Haus Oesterreich! - Man muss dabei unwillkürlich an den guten alten Schwaben denken, der nachdem man ihm zu Wien das Hasenhaus, Seithaus, Schuckhaus, Pragmaus, Streichhaus, Zeughaus gezeigt, endlich fragte: „ja um’s lieben Herrgott’s Willen, wo ist denn nun einmal das „Haus Oesterreich?”

uralkodási maximának, hogy „*jobb egy sivatag puszta, mint oly ország, melynek lakosai hereticusok*”.

Vagy korunkra térve: emlékezzenek vissza önök a carlsbadi, bécsi, troppai, laibachi, veronai congressusokra, melyek gyakorlati alkalmazást adtak a népszabadság kiirtására intézett ama koronás összeesküvés elveinek, melyet „szent szövetség”-nek neveztek el.

Ez a szentségtelen szövetség két elvre lett alapítva. Egyik az, hogy a fejedelmek az istenség delegátusai, következésképp minden jog az övék, a népeknek csak kötelességeik vannak. A másik az, hogy a hatalom e közös „isteni eredeténél” fogva az uralkodók egy kölcsönös biztosító társulatot képeznek, melynek tagjai egymást viszonzosan segíteni kötelesek minden törekvés leverésében, mely határtalan hatalmuk korlátozására intéztetnek.

Ez irtóztatós elveknek gyakorlati alkalmazására *Troppau*-ban szabályul lett megállapítva, hogy bármennyire nyomasztó legyen is valamely kormány, annak megdöntése nem fog megengedtetni. Aztán fokozatosan tovább menve: *Laibach*-ban elhatározott, hogy a fejedelmek semmi egyezményt, semmi concessiót nem fognak kötelezőnek tekinteni, mely népies mozgalmak nyomása alatt engedélyeztetnék, - *Veroná*-ban pedig azon határozattal lett a mű betetézve, hogy a képviseleti kormányzat a monarchikus elvvel összeférhetlen, a sajtószabadság megrendellenes, mert aláássa a korlátlan engedelmességet, melylyel a népek uralkodóiknak tartoznak, annál fogva a Veronában összegyűlt hatalmak kölcsönösen kötelezték magukat, nemcsak meg nem engedni, hogy képviseleti kormány vagy sajtószabadság valahova behozassék, a hol még nincs, hanem mindent el is fognak követni, hogy eltöröltessék, a hol már van.

Az „isteni jog” e lélekháborító összeesküvése tölté be az utóbbi negyvenhárom év történelmét.²⁰ Ez csinált Európából egy forrongó vulkánt, mely minden perczen kitöréssel fenyeget.

És ki volt e conspirationnak főtényezője, gonosz géniusa? Austria, mindig és mindenütt Austria, az egyedüli hatalom a világon, mely nemcsak nem nemzet, de bármit csináljon is, nem is lehet soha nemzetté.

Vagy vegyék önök vizsgálat alá a történelmi nagy függő kérdéseket, melyek Európát rázkódtatásokkal fenyegetik.

Ott van az olasz kérdés. Ki az oka, hogy van? Austria. Ha ama „vampyr” az olasz nemzetiség ágyékába nem ragad, olasz kérdés nincs.

Ott van a német kérdés. Ki áll útjában, hogy megoldassék? Ki az oka, hogy a német nem nemzet, csak nemzetiség? s Germánia csak földleirati elnevezés? Austria! mindig és mindenütt Austria.

Ott van a keleti kérdés. Hogy e kérdés mind Európa jövődjére, mind ezen is túl Angliának hatalmi állására Ázsiában oly vészterhes alakot öltött, mint a minőnek lenni tudjuk, ez egyike azon végtelen szerencsétlenségeknek, melyeknek forrását az újabb kor legrettenetesebb bűne: Lengyelország felosztása képezi; mert ez által lett Oroszország oly európai hatalommá, hogy határtalan terjeszkedési vágyával, melynek mint a hógörgetegnek a *menve-növés* (crescit eundo) természetéhez tartozik, vihartelített felhő gyanánt borul a történelem láthatárára, mely máris annyi siralmat öntött az emberiségre, a jövőre pedig borzasztón sötét árnyékot vet.

No már én a történelem philosophiájának számtani bizonyosságú axiómáira, az erkölcsi világrend emez örök törvényére: „*ilyen ok, ilyen okozat*” téve kezemet, állítom, hogy ha Magyarország szabad és független volt volna és nem az osztrák-ház kapzsi, nagyravágyó

²⁰ E beszédek 1858-ban mondtak.

politikájának horgára fűzve, hanem saját nemzeti érdekei által sugallott irányban, saját erejével szabadon rendelkezhetik; Lengyelország felosztásának gyász éjjele sohasem borult volna Európára, a két nemzet együtt a közös érdek, a közös veszély által szövetségre utalva, el tudta volna e veszélyt s általában az orosz hatalmi sphaera terjeszkedésének veszélyét mind magáról, mind Európáról hárítani.

Austria ellenben, oh! az, mint mindig s mindenütt, a hol prédára nyílt alkalom, úgy e rablásnál is beállott társnak, czinkosnak; beállott, ámbár tudta s be is vallotta, hogy: „*a világos jog egekre kiált ellene s minden méltányosság, maga a józan ész is ellene van.*”²¹

A régiebb időkre nem megyek vissza, csak a nagy bölcseasz: *Leibnitz* „Theodicea”-jára utalok, a hol tárgyilagosan ki van mutatva, hogy Lengyelország hanyatlásának kezdete már a XVII. században az osztrák-ház ármányaira vezethető vissza („*sine dubio domum Austriacam gravissimum malorum Poloniae causam fuisse*”).

S aztán, hogy Lengyelország felosztása folytán az orosz mindinkább reánehazodott a török birodalomra, mindinkább terjeszkedett dél felé s veté küljebb és küljebb hatalmi befolyásának pánszláv hálóját: volt-e csak egyetlen egy eset is, hogy *Austria* az orosz terjeszkedés ellen csak egy ujját is felemelte volna? Soha. Sőt conspirált vele; lesben állott, ha kaphat-e valamit a prédából. Orgazdája volt az oroszoknak s a zsákmányon megosztzkodott.

És ez így lesz mindig a jövőben is, hacsak Magyarország vissza nem nyeri függetlenségét.

Minden helyzetnek megvan a maga logikája.

A függő európai kérdések közt nincs egy is, mely oly messzeható veszélyekkel volna terhes, mint az u. n. keleti kérdés, kapcsolatban a pánszláv törekvésekkel.

S ép e kérdés az, melynél *Austria* a legártalmasabb akadály; e kérdés az, melynek megoldásánál Európának ép oly elkerülhetetlen szüksége van Magyarországra, mint volt akkor, mikor a török fenyegette Európát.

Emlékezzenek önök vissza a minapi keleti háborúra. Nem régen volt; még sajognak önöknek akkori sebei, még nem mult el a gyász. Emlékezzenek.

Akkoron önök külügyminisztere nyílt parlamentben ekként állította fel a háború programját:

„Mi (angolok) a halandók legbárgyubbjai lennénk, ha letennők a fegyvert, mielőtt Oroszország hatalma Európa szabadságának ártalmatlan arányokra leszállított.”

Dicsőséges program volt. Valósítása kiszámíthatlan szenvedéseket hárított volna el Európa jövőjéről.

Nagy-Britannia népe felfogta a pillanat fontosságát s e program valósításának reményében lelkesült készséggel vetette magát alá a vér- s pénz-áldozatoknak.

A törökök vitézsége pedig e program valósítását önöknek keze érelmébe adta.

Még mielőtt a szövetséges seregek megérkeztek volna Bulgáriába, a törökök egyedül annyira megverték az oroszokat a Dunánál, hogy félve az érkező szövetségesek üldözésétől, nyakra-főre futásnak eredt hazafelé.

Önöknek csak üzniök kellett volna a vert ellenséget amarra, a hol az orosz sebezhető oldala: Lengyelország dobogó szívvvel várt önökre s az orosz hatalom most örökre le van ártalmatlan arányokra szállítva.

²¹ *Mária Terézia* saját szavai *Kaunitz*-hoz: „Nicht allein das offenbare Recht himmelschreiend wider uns, sondern auch alle Billigkeit und die gesunde Vernunft wider uns ist.”

Ki állt önök útjába? Ki akadályozta, hogy ez megtörténjék?

Austria! - Megszállotta Moldva-Oláhországot, közbe állította seregét, nehogy a megvert orosz üldözhesse - s önök programja füstbe ment: az orosz meg volt mentve!²²

Hogy ez szóról-szóra így van, azt önök szövetségese: a francziák császára nyíltan bevallotta.

Akkor nagy volt az izgalom Angliában. Hangosan követelte a közvélemény, hogy úzni kell a vert orosz, fel kell szabadítani Lengyelországot.

Erre Napoleon császár azt felelte nyíltan a „Moniteur”-ben, hogy igenis ezt kellett volna tenni, de nem lehetett, mert Austria nem engedte, s csak mivel ezt nem engedte, támadt a főhadiszálláson a gondolat, hogy hát jobbat tenniök Austria miatt nem lehetvén, átmennek önök Krimeába - az orosz medve körmeit tisztogatni (to trim the nails of the bear).

Ez a tisztogatás önöknek harminczezer brit ember életébe, s vagy száz millió font sterlingjükkbe került.

És került egy haszontalan lealázó békébe, melynek alkudozásai közben mind angol, mind francia részről hivatalosan el lett ismervé, hogy „Austria iránti tekintetből” (from considerations for Austria) mondtak le önök minden „*jogszerű követelésről*” (legitimate exactions), Austria iránti tekintetből fogadták el az alkudozások alapjául azt, hogy „Oroszországnak időszentesítette (time hallowed) területi határai megcsonkíthatni semmiesetre nem fognak”. Ezt diktálta önöknek nyakába Austria! Önöknek, a kik a végett viselték a háborút, hogy Oroszország hatalmát ártalmatlan arányokra leszállítják!

Hát szegény Lengyelországra ráüttetett a bélyeg, hogy *időszentesítette* orosz terület.

Lord *Palmerston* azt mondja, hogy „Austriára Európának szüksége van”, és a nemes lord „derék férfiú”.

Szegény Európa, melynek *ilyenek* az ő szükségei!

Már most képzeljék önök maguknak a helyzetet, ha akkor ott Törökország tőszomszédjában nem ez a minden rosszra kész „kedves” Austria, hanem a független Magyarország áll; könnyű tovább fűzniök a syllogismust, hogy minő egészen más eredménye volt volna e háborúnak! Gondolják meg, hogy a keleti kérdés ma már nem fenyegetné kiszámíthatlan rázkódtatásokkal Európát, mert a független Magyarországnak földleirati helyzete, ereje s érdeksugallta politikája elég volt volna arra, hogy a keleti kérdés orosz és osztrák hatalmi terjeszkedés kérdéséből egy tisztán belügyi kérdés színvonalára szálljon le, mely rokon- vagy ellenszenv tárgya lehetne, de veszély forrása Európára nem. Aztán mondják meg, a józan ész nevében kérem, hogy mondják meg: melyikre van Európának szüksége, *arra* az Austriára-e vagy pedig a független Magyarországra?

²² Külügyek körül a közvélemény nagyon nehezen bír az egyszer felkapott balítéletből kibontakozni. Még mindig vannak, a kik amúgy szajkó módra elmondogatják, hogy Austria hálátlan volt az orosz ellen, minthogy mellette e háboruban fegyvert nem fogott. A tény pedig az, hogy ha Austria részt vesz e háboruban, ő is, de az orosz is el van veszve, mert ekkor a szövetséges hatalmak kénytelenek voltak volna a forradalom segítségéhez folyamodni mind Lengyel-, mind Magyarországon s a mint a körülmények akkor állottak, a kétségnek még csak árnyéka sem forog fenn, hogy ez Lengyel- és Magyarországek függetlenségének helyreállítását, s velük a keleti kérdésnek Európára nézve ártalmatlanná tételét eredményezte volna. A török államférfiak ezt tökéletesen belátták. Határozottan kijelentették szövetségeseiknek, hogy ha Austria harcra kel az orosz mellett, ők ezt Törökországra nézve nemcsak bajnak nem, de sőt a legnagyobb szerencsének tekintendik - Austria ép az által mentette meg az orosz, hogy nem vett részt a háboruban, hanem mint semleges fél közbe tolakodott a vert orosz s a győztes török közé s ez által a lengyel forradalomnak elejét vette, a háborút pedig minden komoly eredményre nézve meddővé tette.

Ez a dolog, uraim, nagy gyakorlati fontossággal bír, mert az a béke, melyet a „szükséges” Austria önök nyakába kerekített, semmi kérdést sem oldott meg; önök kormánya is csak annyival kecsegtette magát, hogy a keleti kérdés vagy huszonöt évig nyugodni fog.

Még csak két és fél éve, hogy a béke aláíratott, s a keleti kérdés már most sem nyugszik. Bosnia heves forrongásban. Bulgária aláásva orosz bujtogatások által. Montenegró orosz elő-örssé szervezve. Kréta nyílt lázadásban. A görögök Konstantinápolyban s az Archipelaguson állandó összeesküvésben. Szerbia forradalmi állapotban. Moldva- és Oláhországra csak épen három hónap előtt oly, úgynevezett „alkotmányt” tukmáltak a hatalmak, melyről Sardinia miniszterelnöke maga is azt jelentette ki, hogy a forradalom magvát szórta el.

Ilyen a helyzet. Hogy ezt az orosz fel fogja használni, az bizonyos. Önök megsértették, de „Austria iránti tekintetből” nem vették el tőle a tehetséget, hogy ártthasson. Mikor lesz készen? mikor ítélendi a perczet alkalmasnak arra, hogy a vihart kitörtesse? - azt nem tudom, de azt teljes bizonyossággal tudom, hogy mit fog Austria csinálni, a mikor a vihar kitör, ha időközben Magyarország fel nem szabadul: szabad kezét fog hagyni az oroszoknak, hogy a török birodalmat bomlásba taszítsa s mikor ez meglesz, akkor Austria bemegy a szomszéd égő házába, de nem a végett, hogy oltson, mentse, hanem a végett, hogy raboljon; megengedi, hogy az orosz terjeszkedjék, csak hogy ő is terjeszkedhessék; részt kér magának a prédából s ha nem kap, - vészen.

Ezt fogja tenni Austria. Csakhogy a dolog vége az lesz, hogy a mit Austria elfoglal, az nemcsak nem lesz gát az orosz terjeszkedés útjában, de sőt ép az által, hogy Austria foglalta el: a panslavismus egy újabb fészkévé válik; egy újabb osztrák provincia lesz, mely készséggel fog engedelmeskedni a cárnak, mikor az idejét látandja, hogy azon szavakkal kiáltson bele, melyeket I. Sándor cár *Tsitsakoff* tengernagynak utasításba adott.²³

Austria kapzsisága a panslavismus diadalára vezetend.

Ha Austria Törökország szomszédja marad, a keleti szláv népek mind az orosz hatalmi befolyás horgára kerülnek. Mert a kinek csak a közt lesz választása, hogy *a törököt vagy az osztrákot* ismerje urának, az okvetlenül a harmadikat, *az orosz*t választja. Független nemzet így sem, amúgy sem lehetvén, a fajmagyság kilátásában keresend vigasztalást.

Ez természetes következése annak, hogy Austria nem nemzet, csak uralkodás. A mely nemzetre Austria a kezét ráteszi, az önczél lenni ipso facto megszűnik. Rabjává lesz oly érdekeknek, melyek nem az ő érdekei. Építési anyag egy uralkodó-hatalom épületéhez, de maga nem épület, nem nemzet.

Mi egészen más kilátást nyit a keleti kérdés megoldásánál a politikai számtan, ha Magyarország független! Magyarország nemzet, nem uralkodás. Magyarország nem gondolhat arra, hogy foglaljon, hogy terjeszkedjék. Ezt ethnografiai viszonyai nem engedik. Örültség volna, ha reágondolna. Öngyilkosság. Ez adja meg a kulcsot ahhoz, hogy a magyar nemzet így szólhat szomszédjaihoz: „Nagyhatalmak vannak közelünkben. *Szövetkezzünk*, hogy egymást támogatva, mindannyian megóvhassuk függetlenségünket.” Tekintsenek önök a földabroszra s meg fognak győződni, hogy ez a combinatio csak egy független Magyarországgal lehetséges. E nélkül lehetetlen. Pedig ez a combinatio áll Európa érdekében. Ez Európa jövőendő szabadságának, függetlenségének szüksége, sőt „imperativ postulatum”, mert csak így lehet a keleti kérdés a népek függetlenségének érdekében megoldva, másképen a hatalmi versengés boszorkányüstje marad, melyben az „urhatnámság” gonosz szelleme Európára veszélyt főz.

²³ Lásd „Irataim” I-ső kötetének 266-ik lapját.

Én lelkemből óhajtanám, hogy e combinatióban a török nemzet is helyet foglalhasson. Óhajtanám nemcsak azért, mert hálával tartozom neki - életemet mentette meg, midőn a *keresztény* osztrák és orosz halálomra tört - hanem óhajtanám azért is, mert a török is nemzet, a legszámasabb minden nemzetek között, melyek európai Törökországot lakják. És derék nemzet. Én laktam köztük; ismerni, tisztelni tanultam a török nép jellemét. Nem ismerem népet, mely nagyobb mértékben bírja azzal, a mit „társadalmi erények”-nek nevezünk. - Talán ha Magyarország függetlensége a keleti kérdés legközelebbi válságát megelőzné, a török nemzet e combinatióban még most is helyet foglalhatna, ámbár az aláadás vakondok-mestersége, kapcsolatban a konstantinápolyi romlottsággal már nagyon messze ment.²⁴ De akármiként legyen is ez, annyi bizonyos, hogy a keleti kérdés csak Magyarország függetlenségének segítségével lehet megoldható, hogy nem idegen hatalom vontató-kötelére fűzött, hanem szabad, független nemzetek legyenek a török uralom örökösei.

Nem kevésbbé szükséges Magyarország függetlensége a panslavismus veszélyeinek elhárítása szempontjából.

A panslavismus ellenszerét a különféle szláv *nemzeti* egyéniségeknek állami érvényre-juttatásában, azaz minden egyes „*nemzet*” függetlenítésében kell keresni. Azoknál, a kik csak nemzetiségek, mindig akadandnak egyes rajongók, de szláv *nemzet*, mely történelmileg kifejlett egyéniséggel bír, nem lesz pánszlávvá, ha szabad, független nemzet lehet. Maga a panslavismus eszméje is a független nemzeti egyéniség eltiprásának kínos érzetéből szülemlett. A pánszláv izgalom azért hódított annyi tért Csehországban, mert Austria (Nabukodonozor álmképének ama parodiája) az oly szép multtal bíró cseh nemzetet történelmi egyéniségéből kivetkőztette. - Nem fejtegetem e themát tovább; csak arra utalok, hogy az egyes szláv nemzetek függetlensége csak szabad és független nemzetek szövetkezése által biztosítható, e nélkül, ha mostani függésükből felszabadulnak is, függetlenségüket egyik vagy másik nagyhatalom nyomása ellenében egyenként meg nem védhetnék. Ha a kisebb nemzetek a nagyhatalmak általi elnyeletéstől meg nem óvatnak, Európában nem lesz szabadság, nem lesz nyugalom, csak nagyravágyási, túlsulyra-törekvésű vetélkedések lesznek egyfelől, másfelől örökös conspiratiók. Én erősen meg vagyok győződve, hogy a *dunavölgyi kisebb nemzetek confoederatiója a történelem logicájának parancsoló követelménye*. Ez azonban egy független Magyarországot feltételez. E nélkül lehetetlen.

²⁴ Figyelmet kérek, hogy 1858-ban szólok.

X. Magyarország önállási képessége.

E vázlatos párhuzam után, melyet európai közérdek szempontjából Austria, a mely csak uralkodás, s Magyarország, a nemzet közt vontam, azon kérdést kell megvilágítanom: vajjon bír-e Magyarország önállási képességgel?

Elégge sajnálatos dolog, hogy erről csak szólanom is kell, mert ellenségeinknek, kik csak hamis ürügyeken tengődhetnek (*false pretences*), egy romlott, erkölcstelen „*palaczkartó*” diplomatia segítségével annyira sikerült a világot elámítani, miként még értelmes körökben is találkoztam azon szajkómódra utánmondogatott ellenvetéssel, hogy „igaz ugyan, Magyarország mellett szól a jog s igazság; irtózatosan gonoszul bántak vele; igénye van minden becsületes ember jókívánataira, rokonszenvére: de hát a politikának is megvannak a maga igényei, Magyarország magában gyöngé, nem bír önálló nemzeti képességgel.”

Mindenekelőtt az emberiség veleszületett örökös jogának, a népszabadságnak nevében tiltakoznom kell azon káromlás ellen, hogy csak az ugynevezett nagyhatalmaknak van létjoga ebben a tizenkilencedik században. Nagyot kellett hanyatlani utóbbi időkben a politikai erkölcsiségnek ebben az Angliában, hogy már itt is akadnak, a kik megtagadják a *Canning* idejében fennn hirdetett ama maximát, hogy a nemzetjogot a gyengénél úgy, mint az erősnél egyaránt tisztelni kell. E maxima akkoron az angol politika vezérdogmájául azon Portugallia alkalmából lett felállítva, mely úgy területi, mint népességi tekintetben csak kevésbé több, mint a magyar korona államtestének egy negyedrésze.

Az a rettenetes tan, hogy csak nagyhatalmak bírnak létokkal - az ököljog tana, melyen már mégis csak túl kellene lenni az emberiségnek a tizenkilencedik században. Irtózatos tan; ellenkezik az erkölcsi világrend törvényeivel.

De ellenkezik a tényekkel, ellenkezik Európa actualis államrendszerével is. Vagy talán Belgium, Portugallia, Svéczia, Norvégia, Hollandia, Svájc, Dánia, Görögország nem államok?

Pedig hát a magyar korona területe tizenhétezer négyszög-kilométerrel nagyobb, mint Portugallia, Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia, Görögország együttevén; népessége annyi mint Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia s Görögország lakossága összeadva, közel háromszor annyi, mint Svécziáé és Norvégiáé együtt, három és félszer annyi, mint Portugalliáé! - Az olasz félsziget államairól nem szólok, mert Olaszország szakgatottsága ép oly történelmi anomália, mint a minő anomália az, hogy az együvé tartozás kényszeringébe van beletömve az érdekegység vagy nemzeti *assimilatio* minden képzeletét kizáró ama zagyva gyuradék, melyet „Austriá”-nak neveznek. Sem amazoknak szakgatottságát, sem emennek egybehalmozását nem tűrheti a történelem logikája, mert ellenkezik a természettel; nincsen létoka!

De átmehetek az összehasonlítással a „nagyhatalmak” körére is. A magyar korona területe mintegy tizezer angol négyszög-mértfölddel nagyobb, mint Anglia, Skócia és Irland együtt, majd húszszerrel nagyobb, mint Poroszország,²⁵ mely - és méltán - az európai nagyhatalmak pentarchiájában foglal helyet.

És e tág területet hegylánczaival, folyamrendszerével maga a teremő ujjá önálló külön állammá jelölte ki. Ha Londonba vetődnek önök, nézzenek be a Leicester Squaren felállított nagy földgömbbe, hol úgy van a néző, mintha a föld göczpontjából tekintene a körültre.

²⁵ 1858-ban beszélek.

Lehetetlen, hogy szemük önkénytelenül meg ne akadjon Magyarországon, mert az olasz és ibériai félszigetet kivéve, nincs földterület az egész európai continensen, melyet a teremtvő oly jelzetesen külön állammá határolt volna, mint a magyar korona területe határolva van.

És ezt az így határolt tág területet isten megáldotta a természet minden áldásaival, melyeket Európának osztályrészül juttatott s melyek a nemzeti jólét kiapadhatlan forrását képezhetik, ha maga magával rendelkezhető szabad nemzet él rajta, melynek szabad fejlődését egy idegen érdekekhez csatolt idegen országolás mostohasága nem akadályozza.

És ez áldott tág terület annyi pusztító viszontagság daczára most is tizenöt millió lakost számít. Testben, lélekben erős, életrevaló nép, fejlődni képes, szabadságszerető, humánus, a haladó kor befolyásának nyitott nép, melyet isten a józan ész tulajdonságával ép úgy megáldott, mint a minő bátor, vitéz és hős.

És e nép nem gyermeknép, uraim, melynek jogát az élethez bizonyítania kellene.

Egy ezredév történelme a mi kezesünk, mind arra nézve, hogy jogunk van nemzetnek lenni, mind arra nézve, hogy önkormányzati tehetségünk van.

Ez ezredév hosszú folyama látta a magyar nemzetet előbb Európa s a keresztény polgárisodás paizsának; látta hatalmasnak a nápolyi öböltől a Balti-tengerig; látta, dúlva ezer veszély által s sziklaként állva a veszély között; látta változó szerencsével küzdeni, csatákat veszteni, csatákat nyerni; látta elhagyatva, megcsalotva, elárultatva, de megtörve, meghódítva nem látta soha!

És ez ezredév még többet is látott. Három despota-hatalom által körítve, rokon nélkül, elszigetelten álló nemzetiségünket fenn tudtuk tartani, ezer éven át, fenn alkotmányunkat is, mely legrégebb Európában s minden részleteiben az önkormányzat nagy elvére van építve. Mindig alkotmányos nemzet voltunk; mi egyedül *mindig* a continensen s bár az idegen országolás a nemzeti önkormányzattal merőben összeférhetlen, mégis olyan szívósság van a magyar nemzet szabadságszeretetében, miszerint azon boldogtalan percz óta is, hogy a Habsburgokat nyakunkba vettük, csak kétszer voltunk megfosztva alkotmányos életünktől, - de egyszer sem tovább tiz évnél. Hiszek Istenben, hogy a rajtunk elkövetett jograblás most sem fog sokkal tovább tartani. A jogérzet szívósságán meg kell törnie még a fátumnak is. Nem lesz mindig orosz mankó Austria hónalja alatt!

És hogyan áll a magyar nemzet életképessége szemben „Austria”-val?

No hiszen arról, a mi igazán „Austria” (s melyet én tisztetek, becsülök) azt hiszem, nem is igen szükség szólani.

Van valahol e nagy sziget partjai körül egy szigetcskén két község: Nagy- és Kis-Comery (Great and little Comeries) néven. Hallottam mondani, hogy ezek papja egykor így imádkozott: „Áldd meg, uram, Nagy- és Kis-Comeryt s a mellette fekvő Nagy-Brittania és Irland-szigeteket.” (O, Lord, bless Great and little Comeries and the *adjacent* islands of Great Britain and Ireland!) - Ilyenformán „adjacens” az én szülőföldem Austriához. Hát hagyjuk ezt a Comeriest. Szívemből kívánom neki, hogy legyen ő is szabad, s isten áldja meg.

Az az Austria, melybe az angol kormány annyira szerelmes, tulajdonkép nem is Austria. Az csak egy „család”. Ama bizonyos vándor cseh mester-legény, meglátván Pestnél a Dunát, azt mondta reá, hogy náluk a Dunát „Moldau”-nak hívják. Hát az a „család” „Austria”-nak hivatja magát - Isten hírével!

Miként áll a magyar nemzet életképessége szemben ezzel a család-Austriával?

Pár száz éven át voltak már a Habsburgok német császárok, mielőtt magyar királyokká is lennének, s örökké sovárogtak Magyarország birtokára, de soha még csak egy faluját sem foglalhatták el, a magyarok ellenben az ő saját Austriájukat is elfoglalták. Dicső nemzeti királyunk: Hunyady Mátyás bevette Bécset s birta mind haláláig. Bécsben halt meg.

A míg egyedül állottunk, a hatalmas hódító szultánok sohasem voltak képesek magukat Magyarországon megfészkelni. Nyertünk, veszítettünk csatákat, de *Magyarországból* még csak egy falu sem jutott állandóan török birtokba soha, még a mohácsi catastrofa után sem. A Habsburgok uralkodása alatt azonban hazánknak kétharmada török felsőség alá került, mert örökös conspiratiók által jogaink és szabadságaink ellen, *örök törekvéseik által Magyarországot német lábra állítani*) - a mi erőnket elszibbasztották, ők pedig nem bírtak a töröknek ellentállani, annyira nem, hogy még Bécset is elvesztik, ha Lengyelország hős királya: *Szobieszki* s a bajorok meg nem mentik. Meg is hálálták a lengyeleknek szokásuk szerint.

Általában a család-Austriának csak saját népei szabadságának elnyomására volt ereje, de ha maga bajba került, sohasem volt képes magát saját erejével megmenteni. Soha egyetlenegyszer sem! Mi ellenben, mi meg bírtuk őt menteni legválságosabb szorongattatásaiban. Föl van jegyezve a történelemben saját vallomása, hogy nem volt más paizsa, mint a nagylelkű magyar nemzet vitézsége. Nélkülünk a habsburg-lotharingiai ház azon dolgok közé tartoznék, a melyek voltak, de nincsenek. Meg is hálálták - szokásuk szerint - mint a lengyeleknek.

A ki Austriát erősnek, Magyarországot pedig gyöngének gondolja, tanulmányozza kissé a történelmet. Meg fogja látni, hogy velünk magyarokkal Austria sohasem bírt saját erejével megmérkőzni. Őt izben kényszerítettek a XVI-ik, XVII-ik s XVIII-ik században alkotmányunk s nemzeti létünk oltalmára fegyvert fogni, mindannyiszor idegen segítségre szorultak s még így segítettve sem győzhettek le, hanem közbenjárásokhoz, alkudozásokhoz folyamodtak s a mint kiegyeztünk, az esküvel erősített szerződéseket mindig megszegték és oly irtóztatós módon uralkodtak, hogy *II. Rákóczy* Ferencz híres manifestuma szerint „Magyarország egyhangulag visszaóhajtotta a török uralom napjait, mert a Habsburgok a magyar nemzetnek sóhajokon és könnyeken kívül egyebet nem hagytak”.

És bizony méltán sóvárgott vissza Magyarország Austria uralkodása alul a török felsőség alá; mert a török nem bántotta sem alkotmányunkat, sem intézményeinket, sem nemzetiségünket, az nem törekedett a magyart *törökösíteni*, mint Austria *németesíteni*, a lelkiismeret szabadsága pedig a török oltalom alatt vert Magyarország földjében gyökeret, míg a „keresztény Austria leirhatlan kegyetlenséggel dühöngött a vallásszabadság ellen s ennek s a magyar nemzetiségnek kiirtásában Austria a Castaldok, Basták, Strasoldok, Caprarák s a magát Attilának, a magyarok isten-ostorának czimező Caraffa által oly irtóztatós lapokat irt be a történelembé, melynek párja nincs!

Vagy talán nőtt azon idők óta Austria erőben s mi hanyatlottunk?

Feleljen erre 49-iki szabadságharcunk emlékezete.

Pedig vegyék önök figyelembe a körülményeket. Midőn önök ősei Anglia szabadságharcát vívták, a kormányok még nem rendelkeztek a nemzet testéből kiszakított rendes állandó hadseregekkel. A magyar nemzetet pedig rég leszállították lováról, a kezéből rég kicsikart, szögreakasztott ősi „fringia”-t a rozsdá rágtá; a léte érdekében megtámadott nemzet kevés kivétellel rendes gyakorlott hadsereg nélkül, fegyvertelenül, olyan ujoncz tűzerekkel, kiket utközben a csataterre kellett az ágyu mechanizmusával csak megösmertetni, - mondom: ez a nemzet Austria egész császári seregével, rendes, gyakorlott s hozzá még idegen hadsereggel állott szemben s ezt az Austriát még négy-öt álnokul felbujtogatott nemzetiség pártütése is támogatta, keblünket a legirtóztatósabb polgárháborúval marcangolva.

És mégis azt az erős, hatalmas Austriát, mely másutt háboruban már sehol sem lévén, rendelkezésére álló minden erejét ellenünk fordíthatá, mi egyetlenegy hadjárat alatt az orosz csár zsámolyához sodortuk; kényszerítettük isten s világ előtt nyíltan bevallani, hogy saját lábán nem bír velünk szemközt megállani!

S még akkor is, midőn már az orosz interventio s az elhagyatottság kínos érzete megingatta a nemzet önbizalmát s Görgey áruló ármányai megszakgatták az összetartás kötelékeit, még akkor is, miként állottunk szemben Austriával?

Állottunk úgy, hogy *Klapka* megverte Győr táján, Görgey pedig, még maga ez az átkos ember is, azon kijelentéssel ajánlotta meg a fegyverletételt, hogy az oroszoknak megadja magát, de az osztráknak ugyan nem s ha feltételeit az orosz el nem fogadja, ő megfordul, felkeresi az osztrák sereget s a hol találja, ott tönkreteszi. Még Görgey is ilyennek nézte Austriát. Még ő is, a ki hazáját elárulta.

No már, uraim, Austriát nagyhatalomnak nevezik. Negyedik helyre van sorozva az európai pentarchiában. A magyar nemzet, melyet a diplomácia önállásra képtelen gyöngének kürtől, ezt a nagyhatalom Austriát ily körülmények közt egyetlenegy hadjáratlaltal a porba, annál is lejjebb: a csár lábaihoz sodorta.

Tessék a diplomáciának az erő-összehasonlítás szótárában erre rimet találni.

Ezredéves történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk gyermek-nemzet; 1849-iki történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk elaggott nemzet, mely marasmusban szenved, területünk kiterjedése, népességünk száma, ereje s képessége bizonyságul szolgál, hogy birunk az önálló állami lét minden elemeivel; a helyzet logicája bizonyságul szolgál, hogy Magyarország függetlensége Európa jövő nyugalmanak, biztonságának követelményét képezi, mert e nélkül sem a keleti kérdés okszerűleg meg nem oldható, sem a panslaviszmus veszélyei el nem háríthatók. Hát e bizonyságokra utalva a józan észre bizhatom: megítélni, vajjon bír-e Magyarország önállási képességgel?

S ha e bizonyságok döntő súlyának még nyomatékra lehetne szüksége, arra utalnék, hogy csak a független Magyarország lehet nyugpontja (hypomochlion) egy oly szövetségi kombinációnak, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomerációk általi elnyeletéstől megóvhatja, e megóvás nélkül pedig Európa szervezetét, azt, a mit józan értelemben hatalmi egyensulynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni teljes lehetetlenség.

Hanem a diplomácia furfangos mesterség. A mint látja, hogy Magyarország önállási képessége egy üres hólyag, mely a józan ész érintésére szétpattan, egy másik üres hólyagot fúj fel.

Ez az üres hólyag az, hogy épen mert van erő Magyarországon, szükséges, hogy Austriához maradjon kötve, mert nélküle Austria nem lehetne „nagyhatalom”. Pedig, hogy az legyen, arra Európának szüksége van.

Lord *Palmerston*, e balgatag hóbertől elkapatva, már épen odáig engedte magát ragadtatni, miszerint a szabadságszerető angol nép parlamentjében azt monda, hogy „Magyarország függetlensége közszerencsétlenség lenne, mert Austria integritása szükséges Európának”.

Bizony-bizony igaza volt *Oxenstierná*-nak, hogy a világ kevés bölcseséggel kormányoztatik.

Hanem ez nemcsak „*parva sapientia*”, ez „blasphemia”. Egy nemzet függetlensége közszerencsétlenség!? s még hozzá oly nemzeté, mint a magyar, mely oly nagy történelmi súlylyal bír! És ezt egy angol ember szájából kellett hallanunk!

De hát ezek az emberek Európából egy *Moloch*-ot akarnak csinálni, mely nemzetekkel táplálkozik.²⁶ Hiszen ha Európa ilyen éhes Moloch volna, akkor imádkoznunk kellene az örökkévalóhoz, hogy siettesse azt a geológiai korszakot, mely azt a vizek alá süllyeszti.

Isten bocsássa meg a nemes lordnak e blasphemiát!

A világrend tényezőit mérlegelve, nemcsak a nyers erő mennyiségét kell számbavennünk, hanem minőségét is.

Tudtomra Európa nemzetekből áll, nemzetek a történelem fejlődésének tárgyai is, céljai is, nem egyes dynastiák. Ezek belemarkolhatnak a történelem kerekébe, előmozdítólag, ha nemzeti érdekeket szolgálnak, gátlólag, ha magukat velük ellentétbe helyezik, de végre is: országlók jönnek-tűnnek, népek és nemzetek maradnak. Ezekre van Európának szüksége, nem jövő-tűnő dynastiákra. Népek, nemzetek legitim érdekeinek kielégítése adhat csak biztonságot, nyugalmat Európának, nem egyes dynastiák hatalmának legyezgetése.

No már minden európai hatalmak közt egyes egyedül épen Austria az, a mely nem nemzeti hatalom, csak családi s nemzetivé nem is lehet soha; az a „feudális örökösödés véletlenei s bitorkások hosszú sora által egybekapcsolt” zagyva halmaz, mit Austriának neveznek, oly disparát nemzet-elemekből áll, hogy az együvé tartozás kényszeringébe beleszorítva, csak egymást kölcsönösen paralyzáthatják; csak mechanismus lehetnek, de organismus, mely közös életet él, soha.

Figyelmet kérek a körülményre, hogy „Austria” nem azért nem élhet szerves életet, mert különféle *nemzetiségekből* áll. Különböző nemzetiségek lehetnek egy nemzet, képezhetnek együtt egy szerves politikai egységet. Austria azért nem lehet organismus, mert alkotó elemeit történelmileg kifejlett compact egyéniségű *nemzetek* képezik, ezeket pedig nem lehet organicus egységgé összegyúrni. Nagy visszaélésre adott alkalmat az, a mit „*principe des nationalités*”-nek neveztek; „*principe des nationités*”-nek kellett volna nevezni, ha a philologia megengedné. A nyelvszegénység nagy szerencsétlenséget okozott.

És ép az egybeforraszthatlan nemzeteknek „Austria” név alatt összegyurását, ezt a minden egyes nemzet életerejét paralyzó kényszeringet nevezik a diplomaták Európa szükségének, holott századok tapasztalása, a jelen bajai s a jövő borús kilátásai egyenesen arra mutatnak, hogy ez Európa szenvedéseinek egy soha ki nem apadó forrása, s hogy ez együvé tartozás feloszlataása képezi Európa egyik legsürgetőbb szükségét.

Elmondtam, hogy mi volt ez az Austria Európának a multakban; reá mutattam részint mint kútfőre, részint mint akadályra a függő európai kérdéseknél; megmutattam, hogy Austriával a keleti kérdés okszerű megoldása teljes lehetetlenség; megmutattam, hogy Austria nemcsak nem háríthatja el Európáról az egész terjeszkedés veszélyét, de sőt azt egyenesen provocálja, mert Austria az, a mely pusztán a maga létezése által a panslavismust az orosz kezében veszedelmes fegyverré élesíti: még csak a francziára kell reflektálnom, minthogy a világot kormányzó „*parva sapientia*” Austria „integritás”-ában isten tudja minő hatalmas gátot képzel a franczia dicsőség-szomj utjában is. Erre csak annyit mondok, hogy e részben is Austria létezése nem gát, hanem inger, provocatio.

Austria - *Henri Martin* ama vampyrja, mely a nemzetiségek (helyesebben nemzetek) ágyékába ragadt - oly kiengesztelhetlen ellentétben áll a hatalmának kényszeringébe kötött nemzetek létérdekeivel, miszerint matematikailag bizonyos, hogy akármikor lesz oly háború, melyben az egyik oldalon Franciaország, a másik oldalon Austria áll: a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán és azt mondani: „keljetek

²⁶ Mint nyelvtani curiosumot jegyzékbe teszem, hogy *moloch* phoenicizai nyelven *királyt* jelent. Minő jellemző!!

fel, itt vagyunk, segítünk, rázzátok le az osztrák jármot,” - fel fognak kelni, a felhívás lelkesedéssel fog fogadtatni.²⁷

Ilyen „Austria” ereje *minőség tekintetében*. A míg csak létezni fog, mindig, minden lehető változások közt az lesz, a mit róla ugyancsak *Henri Martin* II. Józsefről szólva mond:

„- nem egy nemzet, hanem egy mesterséges birodalom főnökének születvén, megbukott *a lehetetlen vállalatban: nemzeti egységet teremteni ott, hol nemzet nincs*. Csak a materialismus mechanikai egységét alapíthatta fegyverül egy kormánynak, melynek *sem joga, sem hite, sem eszménye, sem létoka nincs*.”²⁸

Nem kevésbé téves a „parva sapientia” számvetése Austria *erejének mennyiségét illetően*. Ekként számítanak: A magyar korona - mondjuk - 15 erő-egység, Austria 2 $\frac{1}{2}$, Csehország 5, Galiczia 5 $\frac{1}{2}$, Lombardia-Velencze 4 $\frac{1}{2}$ stb. stb., összesen 40 erő-egység; Austria mindennek *ura*, tehát Austria ereje = 40. - De ez merő csalódás. Kormányoknál, melyek *nemzet-fők*, akárminő legyen alkatuk, nemzetközi viszonyoknál a nemzet egész ereje számít, de ily kormánynál, a minő Austria, mely nem „nemzet-fő”, hanem a nemzeteket a maga családi érdekeinek kényszeringébe szorító uralkodás, ez nem így van. Épen mert Austria csak *ura* a nemzeteknek s ezek nem öncélok: a magyar 15 erőegység Austria kezében nem 15, a cseh nem 5, Galiczia nem 5 $\frac{1}{2}$, az olasz nem 4 $\frac{1}{2}$ és így tovább. Kelletlen, kényszerült robot-erő, nem szabad ember-erő; a test, lelkesítő gondolat nélkül, nem eleven erő. Austria, mely csak *ur*, befogja a nemzeteket igás lovakként saját családi szekerébe s azt gondolja: majd húznak inuk szakadtáig mind egy irányban. Aztán az egyik jobbra, a másik balra, a harmadik meg épen hátra huz, az egyik ágaskodik, a másik kirug, a harmadik elszakítja az istrángot - s a családi szekér a kátyuba ragad, ha - fel nem fordul.

Ilyen „Austria” ereje. Meg is verték jóformán mindig, csak akkor nem, a mikor - szorultságból - a magyarnak addig, a míg a szorultság tartott, „nemzeti lét”-et engedett. Az „egységes” Austriát mindig megverték. Minél egységesebb volt, annál könnyebben megverték. József alatt még a már nem is *hanyatló*, hanem *hanyatlott* török is megverte.

Hadd legyen Magyarország független, szabad nemzet; hadd legyenek azok a nemzetek független, szabad nemzetek: akkor, ha az európai nemzetcsalád közös nagy érdekeit veszély fenyegeti, a bennük rejlő 40 erő-egység teljesen számítani fog, sőt az erkölcsi rugók által 80-ra fokozódik. De Austria kezében lelketlen mechanismussá törpítve, nem erő az, hanem az erőnek csak délibábja, mely a megpróbáltatásnak sem napsugarát, sem szelét ki nem állja.

Austria Európának nagy alkalmatlansága (nuisance). Nincsen létoka.

²⁷ Ez felolvasásaim azon passusa, melyre Irataim I. kötetében (266. l.) hivatkozás van.

²⁸ Joseph II. à qui n'a manqué que d'être né le chef d'un peuple, et non le chef d'un empire artificiel, - échoue dans l'impossible entreprise d'établir l'unité nationale là où il n'y a point de nation et ne fonde que l'unité mécanique du matérialisme, armé d'un gouvernement sans droit, sans foi, sans idéal et sans raison d'être. (Az idézett munkában 226. lap.)

Befejezés.

Hálával tartozom Nagy-Britannia polgárainak, hogy nekem, hontalan vándornak, hazám ügyét élőszóval felvilágosítani megengedték, s hogy előadásaimat rokonszenves figyelemmel, fogyatkozásaimat elnézéssel fogadták.

A hat felolvasás, melyet e tárgyban Nagy-Britannia négy nagy városában mind számra, mind értelmiségre jelentékeny közönség előtt tartanom megengedettett, együttvéve meglehetősen tájékozhatja a közvéleményt az ellenségeink által saját bűneik palástolása végett reánk szórt vádak alaptalansága, a reánk kényszerített harcz eredete s természete, ügyünk szent igazsága, az európai hatalmaktól, még Angliától is szenvedett sérelmek, Magyarországnak önállási képessége s európai fontossága felől, szemben Austriának történelmileg sem a multban, sem a jelenben, sem a jövőre nézve nem okadatolt „prestige”-ével.

Csak még egy dologra kell reflektálnom s azzal felolvasásaim cyclusa be lesz fejezve és - isten legyen a jó ügygyel. (God prosper the cause!)

Vannak nekem személyes barátaim Angliában, nagytekintetű férfiak, kiket nagyon tisztelek s kiknek ítéletére nagy súlyt fektetek.

Ezek azt mondják: „Magyarország mellett szól a jog, az igazság, az erkölcsi érzet, a méltatlan szenvedések égreakiáltó áldozata s minden, mi isten kegyelmére érdemes, ember előtt szent. De hát azt mondja az irás: *„béke legyen a földön!”* Egy véres forradalom igen nagy dolog. Tűrjünk! A nyomás nem tarthat örökké, mert végre is következései az elnyomó fejére szállanak vissza. Lessük a kedvezőbb percet s akkor egyezkedjünk.”

Igy szólanak.

És én mondhatnám, hogy könnyű annak békéről beszélni, a ki jólétben élvezi azt a szabadságot, melyet ősei fegyverrel vívtak ki, vérükkel szereztek meg.

A béke szent szó, uraim. Nemesebb ösztöneink kifejezhetlen gyönyörsugárt lövelnek sziveinkbe, ha arra gondolunk, hogy tán jövő idő, midőn a világ minden nemzete a szabadság veleszületett jogának szent örökségébe visszahelyezve, a béke hálaénekére egyesülend s a szuronyok myriadijai ekevasakká, a kardok kertészskékké kovácsoltatnak.

De az elnyomatás nem béke. A rabszolga-tartó biztonsága sanyargatás a rabszolgának s nyugalom a tyrannusoknak, háborúság a nemzeteknek.

Hanem én mégis elismerem: egy véres forradalom igen nagy dolog!

Magyarország ma egészen azon helyzetben van, melyben a vastagajkunak nevezett I. Leopold alatt volt, kinek nevére az eperjesi mészárlás véres emléke örök átkot kiált. Ama jesuitismussal bélelt osztrák Phalaris akaratának egyik legbizalmasabb végrehajtójáról fel van a történelemben azon mondat jegyezve, hogy „ereit nyitná fel, ha tudná, hogy azokban egyetlenegy csepp vér találtatik, mely a magyaroknak kedvező”. - „Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam” - volt Leopoldnak jelszava.

Ott vagyunk, a hol akkor voltunk. Ama történelmi hitelességű mondatok a Schwarzenbergék és Bachok által szó szerint ismételtettek.²⁹ Akkor Eperjes, - most Arad s a pesti Újépület. Akkor Leopold megígérte magának, hogy Magyarországot rabbá, koldussá teszi, - most megtették. Hungária már *captiva* is, *mendica* is és concordatumot is csináltak, a jesuitákat is újra

²⁹ Tény!

bevitték, a derék hazafias érzelmű piaristáktól elvették az iskolákat s a jesuitáknak adták; a minap rendeletet is bocsátottak ki, hogy minden katolikus pap, akár öreg, akár fiatal, évenként egy hetet a legközelebbi jesuita-conventben töltsön, miszerint a jesuita atyák megvizsgálják, hogy „egészséges” hitűek-e? - (mert bizony Magyarországon igen sok becsületes katolikus pap van, kinek hite - istennek hála - jesuita értelemben nem „egészséges”) s a „nem egészségeseket” kellőleg indoctrinálják.

Hát biz az, uraim, borzasztó egy tünet, hogy a XVII-ik század a XIX-ik században így mereven ismételtetik s a családi jellemvonások így kiiríthatlanul állandók.

És én mégis azt mondom: igen nagy dolog egy forradalom!

És vannak irtózatos emlékek, melyeket az idő balzsamos ujjai sem törölhetnek el, emlékek, melyeket, mert felejthetlenné, megbocsátani embernek nem adatott. A legyilkoltak csontjai elporlanak, a könnyek árja kiapad, az özvegyek és árvák gyászruhái elrongyollanak: de az emlékezet megmarad. Odaül az asztalhoz megkiseríteni az árvák morzsa falatját, ürmöt vegyíteni a szomjuhozónak poharába; ott reszket az árnyképben, melyet a házi tűzhely játszi lángja a padlóra vet; belevegyül a szendergőnek kínos álmaiba; hazajár kísértetiesen a nemzet nagy temetőjéből, mint a lelkiismeret marcangolása a bűn lakába; még a szél sívításából is kihallik a hang: „*surgat ex ossibus ultor*”. Hiába, hiába! A szívnek megvan a maga törvénye, mint a világtetek forgásának megvan. A szeretet istene az emberi szívet nem érzéketlen kőből faragta.

És mégis én, ki oly kimondhatlanul szeretem hazámat, hogy saját bánatom keresztje mellett nemzetem összes bánatának keresztjét is érzem vállaimon, még én is azt mondom: igenis, egy véres forradalom igen nagy dolog.

Annyira nagy dolog, hogy hacsak kormányformáról, csak az absolutismus jármának lerázásáról, csak a politikai szabadságnak kisebb-nagyobb adagáról volna szó; ha mi csak oly helyzetben volnánk, mint önök ősei voltak, midőn a Stuartok ellen az elnyomott szabadság „ultima ratio”-hoz, a forradalomhoz folyamodtak: lehet, még én is azt mondanám nemzetemnek: „Ne csináljatok forradalmat. Ez a rettenetes állapot, melynek súlya alatt roskadoztok, nem tarthat örökké. A gőzgép, a villanydelejes táviró korában eszméssel van telítve a levegő, melyekkel szemben a rideg önkény hosszú időre tarthatatlan.”

Igen, de mi nem ilyen helyzetben vagyunk. Önöknek ősei fegyverhez nyultak, számon kérni az angol ember veleszületett jogát, a szabadságot, a Stuartoktól, pedig Anglia a Stuartok alatt is állam, nemzet volt; s bármennyire nyomva, bármennyire sanyargatva, velük is állam, nemzet maradt volna. Önöknek jóléte útjában csak rossz kormányzat, csak önkény állott, nem idegen érdekek praepotentiájának áthidalhatlan mélysége.

Minket Austria az élő nemzetek sorából törölt ki az orosz szuronyokkal; ezredéves állami lételünk fájára mérte ez irtó fejszét.

Ezt vegyék figyelembe angol barátaim, kik az őseik vérével áztatott szabadság fájának árnyékából minket békére intenek.

A magyar nemzetnek joga van egész kormányzati rendszerében önálló, független, semmi más népnek, nemzetnek le nem kötött államnak lenni.

Joga van nemcsak kötések erejénél, hit szentségénél fogva. Oly időket élünk, midőn amazokat megrágja a hatalomvágy molya - emezt elviszi a szellő, mint a sóhajást s a diplomácia erkölcsisége még csak meg sem botránkozik felette, sőt tapsol, elégedést, örvendezést jelent s gratulál! A magyar nemzetnek arra, hogy helyét a független nemzetek kerekasztalánál ne adja fel, erősebb czimlevele is van, olyan, melyet sem moly meg nem ehet, sem a hitszegés szele el

nem fujhat. E czimlevél az, hogy az idő, a teremtnak dajkája, a magyart állammá, nemzeté ringatta egy ezredéves történelem bölcsőjében.

Már pedig ezen állami, nemzeti egyediség megtartása közt és a közt, hogy oly uralkodója legyen Magyarországnak, ki egyszersmind osztrák császár is: oly össze férhetlenség forog fenn, melyet kiegyenlíteni abszolút lehetetlenség. A ki e kiegyenlítésben törné fejét, ezerszer képtelenebb dolgot mivelné, mint az, a ki a kör négyszögösítésével vagy az örökmozdony fel-találásával foglalkozik.

A dolog világos, mint a napfény.

Egyéniségtől, családi jellemvonásoktól eltekintve, csak azt az egyet kell fontolóra venni, hogy az osztrák császárnak, mint ilyennek, lehetetlen, hogy ne legyenek érdekei, melyek nem Magyarország érdekei, ezektől eltérők, ezekkel ellenkezők; és az osztrák császárnak, mint ilyennek, van módja, hatalma, tehetsége érvényre juttatni ezen nem magyar érdekeket politikában, nemzetközi viszonyokban, közigazgatási téren, - minden téren.

No már miként lehet azt csak elképzelni is, hogy ily helyzetben Magyarország mint önczél létezhessék?

Lehetetlen az.

Pedig ez a szó: „önczél” az állami, nemzeti lét lényege.

Az orosz szolga nép, de még az is állam, nemzet. Kormányja jól, rosszul foghatja fel az orosz államérdeket, de idegen érdeke nincs; jól, rosszul de csak az orosz érdekek keretében mozog.

Magyar király ellenben, ha osztrák császár is, még akkor sem mozoghatna csak magyar államérdekek keretében, ha született magyar ember volna.

Az uralkodó személyének ily dualismusa az ország állami létével össze nem fér.

Vagy e dualismusnak az uralkodó személyében, vagy Magyarország függetlenségének meg kell szűnni, mert a szövetségesség eszméje oly államok között, melyek egy uralkodó alatt állanak, képtelenség is, lehetetlenség is. Ily államok közt csak a közös szolgaság terheinek megosztása foroghat fenn, de a szövetség nem, mert a *függetlenség* eszméjét, mely a szövetségnek alapfeltétele, az uralkodó közössége mind a két részen kizárja.

No már, uraim, sok dolog felett lehet alkudni, de a függetlenség felett nemzetnek alkudni nem lehet. Mert minden kigondolható elalkuvás nemzeti öngyilkosság.

Ennius jegyezt fel egy esetet, midőn egy római katona megölte magát, hogy az ellenség elől megmeneküljön,

„hostem dum fugeret se Fannius ipse peremit”

de a költő utána teszi: „kérem, nem örülség ez? meghalni, hogy meg ne halj!”

„Hic rogo: non furor est? ne moriari - mori!”

Bizony „furor est!” Örültség!

Nem, uraim, mi magyar nemzet a béke kedvéért nem öljük meg magunkat.

Tudunk okosabbat: a küzdést az életért.

Mi egyszerűen azon helyzetben vagyunk, a melyben önök volnának, ha a francziák császára uralkodnék Anglia felett.

Tünnék önök? (Hangos felkiáltások: „Nem! Soha! Egy perczig sem!”)

Követnék önök azok tanácsát, kik önöknek az írás nevében békét tanácsolnának? („Nem! Nem!”)

Mi sem fogjuk. Ép azért nem fogjuk, mert béke s nyugalom után sóvárgunk sokat szenvedett nemzetünk számára.

„Ense petere placidam sub libertate quietem.”

Ez jelszavunk.

Az éj sötét a continensen. De akkor legnagyobb a sötétség, mikor a hajnal közel van.

Van valami a levegőben, a mi sejteti az emberrel, hogy vihar közelg.

Még az évszámítás is arra mutat. Én nem igen szoktam cabalisticával foglalkozni. De hát „több dolog van ég és föld között, mint bölcsészetünk álmodja” - a mint a dolgok természetének ama nagy vizsgálója mondja, a ki „Hamlet”-et írta. S van némi érdek *Gervinus* tanár amaz észlelésében, hogy a szabadságmozgalmak majdnem geometriai haladvány szerint következnek egymásra e században. - A cadix-i fölkelés öt évvel következett a népszabadságnak a bécsi congressuson lett diplomatiái legyilkolása után. Aztán a juliusi forradalom kétszer öt évvel rá. Erre közel négyszer öt évvel a februári forradalom. Reménylem, a legközelebbi nem fog kétszer annyi ideig magára várakoztatni. De ha mégis úgy történnék, csak egy új adat volna azon nevezetes chronologiai különösséghez, hogy több századon át a nyolczvasas évek mindig szabadságot hoztak.

1386-ban a svájci szabadság diadala Austria felett Sempachnál, Svájc Marathon-jánál, a hol *Winkelried* Arnold kebléhez ölelve a halálos lándzsákat

„Utat a szabadságnak!” kiálta
És utat csinálva - meghala.³⁰

1485. a vallásszabadság diadala Csehországban.

1586. Németalföld nagy korszaka.

1688. Angliáé.

1781-83. Amerika függetlensége bevégzett tény.

1789. a francia nemzet világraható nagy korszaka.

Tán nem hazudtolja meg magát a nyolczadik tized az ezernyolczszázas években sem.

Hanem az még jó messze van. Addig szenvedni nagy dolog volna s nekem úgy látszik, mintha már leszakadni látnám a követ, mely eltöri vas- és cseréplábairól ama sokféle anyagból összeragasztott állóképet,³¹ melynek neve: Austria.

Legyen holnap, legyen évek múlva, de el fog törni, mert nincsen oka, hogy az emberiség nagy érdekeinek kárára, Európa jövődjének veszélyére állva maradjon.

Sokat megérhetnek önök, de - hiszem az istent - azt nem, hogy a magyar nemzet őseinek szent örökségét: állami függetlenségét akármely tál lencséért is eladja.³²

³⁰ „Make way for liberty!” he cried
made way for liberty - and died.

³¹ Dániel II. rész, 34. v.

³² Ezt is megértük. De nem mondom, hogy „de profundis”. Talán, hogy „a leányzó nem halt meg, csak alszik”. Ha felébred-e? -

Ha túrnunk kell, túrni fogunk, ha várnunk kell, várni fogunk, nem elbizakodva, de nem tétlenül: hanem őseink szent hagyományát, utódaink elidegeníthetlen örökségét visszakövete-
lendjük.

És legyen akármikor, hogy önök a magyar nemzetet felemelkedni szemlélendik ezredéves nemzeti jogának teljes méltóságában, hogy fegyverrel kezében biztosítsa magának a békét s nyugalmat a szabadság tölgyének árnyékában: tiszteljék meg rokonszenvükkel küzdelmeit és legyen Anglia népe őrije a nemzetek közös kincsének, a népjog szentségének, nehogy romlásunkra újból megsértessék, miként a múltban megsértetett.

És ha remélhetném, hogy azoknak emlékezete, a miket önöknek elmondok, ösztönül szolgálhat ez örökösre: áldanám az órát, melyben önökkel így találkozám.

1867-1880.

I. Nyílt levél Deák Ferenczhez.

Paris, 1867 május 22.

Barátom!

Engedd meg e megszólítást azon mult emlékének nevében, mely a hosszú számkivetés keservei, a hazafi bánat és családi bú minden súlya alatt előttem mindig szent maradt.

Mi nemcsak elvrokonok, de barátok is valánk, a szó nemesebb értelmében, férfi korunk szebb szakán keresztül, midőn még egy irányban haladtunk a hazafiui kötelesség ösvényén.

Együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett az 1848-iki válság előestéjén, midőn mint minisztertársak közegyetértéssel megköveteltük a bécsi udvartól s kormánytól, hogy „hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, *a pénz és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan oda értve*, nyíltan elismerve és megóva legyen”.

És együtt izentük meg e jogszerű követelés folytán a bécsi kormánynak, hogy: „az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el vagyunk határozva, *a magyar nemzetnek önállásából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni*, s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, *ellenzékeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni*”.

A percz csakhamar elkövetkezett, midőn választanunk kellett, ha beválsuk-e a jogszerű visszatörelés változhatlannak nyilatkoztatott határozatát, vagy védtelenül fogadjuk a halálos csapást, mit az önkény hazánk nemzeti s állami életére mért.

Te, mert nem bíztál nemzetünk erejében, a visszavonulást választottad.

Én azok soraiba állottam, kik istenbe, jogaikba s önmagukba bízva, az ellenséges megtámadásra jogszerű visszatöreléssel feleltek, miként ezt együtt a nemzet nevében, a hatalomnak megizentük volt.

Nem dicstelen a lap, melyet a magyar nemzet ez elhatározás folytán a történelem könyvébe igtatott. S habár egy idegen nagyhatalom jogtalan fegyvereinek súlya alatt sikerült is az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani; - a hősiességet, melylyel jogait védte volt, s csodálattal kísérte a világ; nem érdemlett bukásának rokonszenvvvel adózott, s nemzetünk életrevalóságának amaz óriási revelációja - melynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott - annyit mindenesetre eredménye, hogy úgy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, a magyar nemzet még bukásában is, azon öncélú életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem progressusában számolni lehet, számolni kell, s melyeknek a történelem logikája jövődőt ígér, ha csak a história önálló tényezői sorából öngyilkos kézzel maguk magukat ki nem törlik.

Nagy vivmány ez, barátom, melyet feladni bűn! S a nemzet, mely oly körülmények közt is képes volt ez állást kivívni, annyit legalább megérdemel, hogy önállásának megvédése s jogainak valósítása körül, ereje iránt ne essenek kétségbe vezérei.

A mint akkor e válság perczében elváltak utaink, elválva maradtak tizenkilencz hosszú éven át mind e mai napig.

Nekem hontalan bujdosás jutott osztályrészemül; - neked a nemzet tiszteletétől s a tényező elemek többségének bizalmától környezett vezéri szerep. De jutottak e vezéri szereppel osztályrészedül nagy kötelességek is, és roppant felelősség.

Elvált utainkon kiindulási pontunk s utunk iránya különbözik, csaknem - mondhatnám - ellenkezik.

De nem mondhatod, hogy utadban állottam; nem mondhatod, hogy nehézségeket iparkodtam elődbe gördíteni vagy számvetéseidet megzavarni.

Azonban hazafi vagyok, nemzetem sorsa szivemen fekszik. S ez érdekeltségnél, e kötelességnél fogva szemmel kísértem folyvást polgári működésedet, *remélve néha*, aggódva sokszor, figyelemmel mindig - de nem szólottam.

Most szólok, s hozzád és nyíltan szólok, mert úgy látom - s az évek és szenvedések terhe alatt meghiggadt ítélet tekintetével látom úgy, hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többre mint veszélybe, halálba sodortatik.

Midőn 1861-ben felirataidat olvasám, melyek nevedre annyi dicsfényt özönlöttek, *megnyugtatót kerestem s találtam* a gondolatban, hogy a nemzet önállásából s alkotmányos jogaiból, miket nem kevesb férfiassággal mint bölcsességgel világosságba helyezel, nem fogsz engedni egy hajszálnyit is semmi áron.

Mert olyannak ismertelek, ki mérséklettel szab határt kívánalmainak, komolyan megfontolva, a mit követel; de a joghoz, melyet így megfontolva követelt, tántoríthatlanul ragaszkodik.

Engem - ki bizonyos kapcsolatokban az ellentéteket kiengesztelhetleneknek itélem - nem elégitett ki a határ, melyet kitűztél; de meg tudtam fogni, hogy, ha nemzetünk vezérleted alatt békés úton eljut azon határhoz, lesz oka többet, nagy szenvedések árán, nem merényleni; ha pedig el nem jut, nyitva maradónak hittem a tért a jövő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva. - Pedig magad mondád s helyesen mondád: hogy a jogot, melyet az erőszak elveszen, vissza lehet szerezni, s veszve csak az van, a miről a nemzet maga lemondott.

Nem vélek hibázni, midőn állítom, hogy azon nagy azon példátlan befolyás, melyet a nemzet határozataira gyakorolsz, azon álláspont következése, melyet 1861-ben választottál. S nem vélek hibázni, midőn állítom, hogy a roppant erkölcsi hatalomnak, mely kezeidben van, kulcsa abban fekszik, hogy a romlatlan nép ösztönszerűsége Téged, a nemzeti jogok békés úton visszaszerzésének terén vezérét, még mindig az 1861-iki jogalapon vél állani.

Pedig már régen nem állasz ott. A jogvisszaszerzés álláspontjáról a jogfeláldozás sikamlós terére jutottál, s mert minden álláspontnak meg van a maga kérlelhetlen logikája, e téren annyira látom vive a dolgokat, hogy mély fájdalommal kell kérdenem, mi marad még feladni való a nemzet önállásából? mi marad még feladni való mindazon jogokból, melyek az alkotmányos állami élet lényegét s biztosítékait képezik, s melyek hazánk sajátlagos helyzetében még sokkal nagyobb beccsel birnak, mint oly országokban birhatnának, melyeknek fejedelme nem más országoknak is uralkodója, melyek tehát nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy idegen érdekeknek eszközeivé sülyesztessenek?

Épen most látom a hirlapokból a miniszterium által f. hó 18-ikán előterjesztett törvényjavaslatot.

Végig futom elmémben az ezen javaslatok elseje által törvényesítendő közösügyi munkálatot, mely hazánkat állami állásából kétségtelenül kivetközteti s az osztrák birodalommal egy államtestületté összeforrasztja.

Számot adok magamnak a többi öt törvényjavaslat horderejéről. És látom, az ezen irányban nézeteidet képviselő magyar lapokban azon agitációt, mely a megyei institúciónak - hazánk ezen utolsó horgonyának - elmállasztására, ország-politikai s alkotmányőri állásából kivetkőztetésére és pusztá adminisztratív bürokráciává súlyosztására irányoztatik.

Mindezeket látva és megfontolva, okom van kérdezni: minő lényeges állami jog, minő alkotmányos biztosíték marad még fenn, melylyel nemzetünk magát az áldozatokért nem mondom vigasztalhatná, hanem legalább mystifikálhatná, hogy még mindig nemzet, még mindig alkotmányos?

A magyar hadsereg az osztrák birodalmi hadsereg kiegészítő részévé decretáltatik, s annak nemcsak szervezete s vezénylete, de még alkalmazása is a magyar miniszteri felelősség alul elvonatik, és a magyar országgyűlésnek nem felelős birodalmi kormány rendelkezése alá bocsátatik.

A hadi költségvetés megvizsgálásának s megszavazásának joga a magyar országgyűléstől elvonatik, s a birodalommal közös delegációkra ruháztatik át, s így idegen avatkozásnak, szavazásnak, határozásnak vettetik alá.

Ez által elveszti nemzetünk az alkotmányos állami élet legfőbb, legraktikusabb élet-biztosítékát. Elveszti azon tehetségét, hogy a népekre annyi szerencsétlenséget áraszttható háborújogot saját nemzeti érdekei szempontjából önállólag fékezhesse vagy a nemzetközi viszonyokat ellenőrizhesse.

A közözügyi munkálatnak egyéb, nemcsak a nemzet állami életére s önállására, de még anyagi felvirágoztathatására is sérelmes intézkedéseit nem is említve, maga ezen két tény elég arra, miszerint tagadni ne lehessen, hogy Magyarország mindazon magasabb attribútumokból kivetkőztetik, melyek egy országnak állami tyust adnak; hogy a legfontosabb ügyekben idegen avatkozástól menten önállólag nem intézkedhetve idegen érdekek vontató kötelére akasztatik; hogy a nagyon alárendelt szerepre kárhoztatott magyar miniszterium többé teljességgel nem független s hogy ezen jogfeladások mellett a magyar országgyűlés alig lehet egyéb, mint egy megszaportított megyegyűlés.

Ezek annyira világos - és semmi legisztikus okoskodás által el nem vitatható tények, hogy sérteni vélnék, ha csak fel is tenném, hogy a te érett bölcsességed és hazafiui érzeted magának ezen jogfeladások hordereje iránt illúziót csinál.

Hanem Te - fájdalom - nem bizol a nemzet erejében, azzal vigasztalva magadat, hogy az élet és a körülmények enyhíteni fogják a következményeket, elfogadod a jogfeláldozásokat, miszerint megmentsed, a mit megmenthetőknek vélsz, mert politikád tengelye a körül forog, hogy *„el kell fogadni, a mi kivihető, mintán többet elérni nem lehet”*.

De épen ez az, a mi ellen úgy a jog, mint a politika nevében tiltakoznom kell.

Ily szempontból vetni kockát a nemzet sorsa felett hiba is, de nem is szabad.

Nemzetnek lehet elnyomást túrníe, de jogai valóstításának reménye iránt semmi körülmények közt nem szabad kétségbe esnie, s azért, mert valamely jogát nyomban nem képes valóstítani, nem szabad arról önként, örök időkre lemondani.

De hiba is ezen lemondás, és pedig olyan hiba, mely a körülmények által sem menthető.

Engedd, hogy emlékeztesselek a multakra.

A mit most a közözügyi munkálat az úgynevezett birodalmi egységnek s nagyhatalmi állásnak áldozatul hoz, az lényegében épen az, a mi 1848-ban Jelasich betörését megelőzőt ultimatumkép tőlünk követeltetett.

Ultimatum volt, barátom! fegyveréléről nyújtott ultimatum nekünk védteleneknek. És támogatására fel volt szítogatva ellenünk a szenvedelmes belháború, s határainkon invasionseregek álltak csatarendben.

És e veszélylyel szemben volt-e a minisztériumban, melynek mindketten tagjai voltunk, volt-e az országgyűlésen csak egyetlen hang is, mely azon most annyi készséggel elfogadott követeléseket, csak tárgyalásra is méltóknak tartották volna?

Nem volt. Az egész minisztérium, *Te* és *Eötvös* ép úgy mint én, s én úgy mint az egész országgyűlés indignációval utasítottuk vissza a jogtalan, a nemzeti öngyilkolást kívánó követelést. *Te* visszavonultál, *Eötvös* a vihar elől külföldre vonult; én védelemre határoztam magamat; de a követelt jogfeláldozást egyikünk sem irta alá.

Jött 1861. Az osztrák hatalom akkor még bizonynyal erősebb volt mint 1867-ben. Mit feleltél a megújított követelésekre? Saját felirataidra utallak. Ugy ismerted akkor is a *pragmatica sancti*ót, mint most; de megemlékezel az 1790: X. cikkről is, s a jogtalan követelésre a jog, a teljes jog követelésével feleltél; és megmondottad a közös érdekű viszonyokra (melyek hiszen egészen külön álló országok közt is létezhetnek, annál inkább az egy fejedelmet ismerők közt), megmondottad, hogy esetről esetre majd intézkedendik az ország *önállól*ag, miként joga hozza magával, *loyalitással*, miként mindig tevő.

És most állasz reá, mit akkoron elfogadni sem szabadnak, sem kénytelenségnek nem ítélte?

Most, Szadova után, most mondod azt, hogy el kell fogadni, mert többre nincs kilátás?

Megfoghatatlan!

Én, ki nemzeteknél uralkodók irányában a jogfeladást soha sem tartom sem szabadnak, sem kénytelenségnek, igyekeztem magamat, mennyire embertől kitelhetik, a *Te* álláspontodba belegondolni, s a vélt kénytelenségnek még csak árnyékát sem vagyok képes fölfedezni; hanem látom azt, hogy a magyar nemzet épen azon perczet választja kétségbeesni állami jogainak teljes valószínűsítése felett, midőn minden nemzet, a nagy Angliától a kis Crétaig érzi, hogy a kor szelleme, kor iránya, s a politikai viszonyok a jogvisszaszerzésnek vagy a jogfejlesztésnek kedvezők.

Ilyenkor mond le Magyarország legbecsesebb állami jogairól, és lemond oly módon, lemond, magát oly politikának eszközéül szegődtetve, mely szomszédainkat úgy nyugat mint kelet felé ellenségeinkké teszi; a nemzetiségi belkérdés kielégítő megoldását, a Horvátországgali kiegyezkedést lehetetleníti, s szemlátomást közelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő ambícióknak céltáblául tűzi ki.

És ha azt kérdelem magamtól, mi hát az, a mit nemzetünk ennyi feláldozásért jutalmul kap? látom azt, hogy kapja az idegen érdekekérti katonáskodás kötelességének általánosítását; ezer néhány száz millió forint államadósságot s vele az elviselhetlen tömérdek adók megörökítését, melyeknek ily viszonyok mellett még csak legcsekélyebb enyhítésére sem lehet gondolni.

És hogy a pohár csordultig teljék, látom azt, hogy a minisztérium által előterjesztett törvényjavaslatok még ama nagy jogfeladások után fenmaradott gyöngyöcskéket is kitépik az 1848-iki törvényekből.

Hazánknak s épen hazánknak alkotmányos biztosítékokra nagyon is szüksége van. Hangosan kiáltja e szükségét füleinkbe saját szomorú tapasztalásunk s negyedfél század történelmének intő szövege. Oda igtattuk egyik biztosítékul a törvényekbe, hogy a költségvetés megállapítása nélkül az országgyűlés el nem oszlathat. S a magyar királyi minisztérium ki akarja e biztosítékot is a törvénykönyvből törölni! És miért? Azért, mert lehet eset, midőn e biztosíték a hatalmat terjeszkedési vágyában genirozhatja.

Ott volt a nemzetőrség. A legártatlanabb institutio a világon, szemben a törvényt tisztelő hatalommal. Sőt a rendnek, a személy- és vagyonbiztonságnak legsikeresebb őre, mert azt magának a népnek oltalma alá helyezi. De van ezen institutio eszméjében valami, ami féköl szolgálhat a hatalomnak, hogy ne merje túlfeszíteni az önkénynyé fajulás hurját. S mert ez van benne, a miniszterium a nemzetőrséget el akarja törölni.

Én nem gondolom, hogy az országgyűlésnek missiói közé tartozzék a hatalom útjából az önkénynyé fajulás akadályait elhárítani. - Biztosítékokra nem a hatalomnak van szüksége, hanem a népnek; s én nem gondolom, hogy az általános katonai kötelezettség, kapcsolatban a miniszteri felelősség alul elvont rendelkezés hatalmával, biztosíték dolgában a nemzetőrségi institutiót mellőzhetővé tenné.

A törvény némi politikai jogokat ruházott a határőrvidéki lakosságra. A miniszterium, a helyett, hogy - a mint jogszerű is, tanácsos is volna - e jogokat kifejleszthetné, korunk irányának derisíójára eltörültetni indítványozza. És ezt ép akkor, midőn Horvátország, melylyel a kiegyezkedés annyira kívánatos, a határőrvidék politikai állásának biztosítását még az inaugurale diploma feltételei közé is igdatandónak véli!

Általában a miniszterium által előterjesztett törvényjavaslatok annyira ellenkeznek Magyarország állami életföltételeivel; annyira összeütköznek azon politikai iránynyal, melyhez nemzetünk negyedfél századon át jó- s bal-szerencsében mindig tántoríthatatlanul ragaszkodott, s melyhez hűségének köszönheti nemzetünk, hogy még van; annyira ellentétben állnak a kornak, melyben élünk, irányával, az európai conjuncturák sugalmaival; horderejükben annyira veszélyesek s annyira nincsenek motiválva sem a szükség, sem a kénytelenség, sem az osztrák uralkodóház helyzete, sem a legegyszerűbb politikai számtan kívánalmai által, miszerint nem győznék eléggé bámulni, hogy akadhat miniszterium, mely ez előterjesztés felelősségét el meri vállalni, ha minden oda nem mutatna, hogy a Te egyetértésedtől s általad az országgyűlési többség támogatásáról magát eleve biztosítottak tudja.

Lassan-lassan lelebben a fátyol a Bécscei alkudozások titkairól. Ugy látszik, mindez már kicsinált dolog, s az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja.

De én e tényben a nemzet halálát látom; s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat; nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten, a Haza s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak: Nézz körül magasb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan multat s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. - Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere!

Megőszültem a tapasztalásokban gazdag szenvedések iskolájában, az évek súlya s a bánat alatt. Nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fontoskodási viselkedés szól belőlem. Nekem személyemre nézve nincs semmi várni, nincs semmi kívánni valóm, sem a nemzettől, sem az élettől. De keblemben fiatal erélylyel él s fog élni halálomig a kötelesség érzete hazám iránt.

E kötelességérzet ösztönzött e felszólamlásra. Bocsásd meg azt a kútfő kedvéért, melyből eredett.

Ha siker megnyugvását nem vihetném magammal síromba: hadd vihessem magammal legalább a reményt hazám jövődjé iránt.

Ne vezesd hazánkat oly áldozatokra, melyek még a reménytől is megfosztanának!

Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De Te fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt!

Kossuth Lajos.

II. Levél dr. Schwarz Gyulához.

Uram, Barátom!

Igen becses ajándokul vettem Önnek összes közoktatásügyi munkáit, melyeket nekem megküldeni méltóztatott. Nagy érdeklődéssel olvastam és sokat tanultam belőlük. Fogadja Ön e vallomást érdeme elismerésének jeléül s köszönetem őszinteségének tanuságául. Nemzetünk közmívelődési hátramaradása mindig, mióta a sorstól ide-oda hányatva hontalanul, a haladottabb nemzetek közoktatási állapotával közelebbről megismerkedni alkalmam volt, s alkalmam volt többek között megismerkedni Massachusets-szel, melyet népnevelési tekintetben méltán minta-államnak nevezhetünk; és látva, minő művelt nép lakja azon szerencsés államot, megfordulva nemcsak azon osztályok között, melyek másutt értelmiségnek nevezetnek (ott ily „osztály” nincs, mert az egész nép az), hanem a falusi földművesek és a városi iparosok lakaiban, úgy mint a lowelli gyármunkás-leányok szállásain: meglátogatva különféle tanodákat; tapasztalva, minő gond fordítatik az állam, a községek, testületek, felekezetek s nemes buzgalomban versenyző egyesek által a népoktatás és közmívelődés érdekeire; minő jutalmazásban részesülnek s minő tiszteletben tartatnak a népoktatók, kiknek sorába számíttatni magas polgári érdemekben megöszült férfiak is dicsőségüknek tartják; s látva, mint sugárzik le még a durva kézimunkával foglalkozó gyármunkások arczáról is, és nyilatkozik szavaikban a nemes önérzet, melyet az értelem, a műveltség nyújt; látva a csinnal s nemesebb élvezetek megszokottságával párosult általános közjólétét, és nem találkozával sehol egyetlenegy koldussal, egyetlen rongyos emberrel, egyetlenegy lakkal, mely nemcsak a kényelemnek s tisztaságnak, de még a csinoskodás egy nemének is hiával volna: mindezeket látva, tapasztalva, megvallom, igen kinos súlylyal borult lelkemre hazánk hátramaradásának emlékezetete. - Meg kell mégis vallanom, hogy a baj egész complexiv nagyságában csak Ön nagyon tanulságos munkáinak olvasása után állott tisztán szemem elé.

A kép, melyet Önnek oly ritka szakképzettséggel s annyi discernens erélylyel folytatott buvárlatai a helyzetről nyújtanak, valóban irtózatot. Tizenhétézer község közül ötezer faluban semmi iskola! Tizenötezeröt száz községben a nőnem semmi³³ iskolai oktatásban nem részesül! A tanköteles gyermekeknek ötvenkét százaléka, több mint fele, nem jár iskolába! A hazai menyasszonyok sorában, kik a nemzedékek legelső, legmaradandóbb hatású nevelőivé vannak a Gondviselés által rendelve, száz közül 85 nem tudja a nevét leírni! Száz újoncz közt 78, Erdélyben már épen 91 nem tud írni! És mindez, közel ezredéves államélet után, a kereszténység XIX. századában, midőn amott a jeges északon, Norvégiában, hol a mezei nép többnyire nem falvakban, hanem elszórt házakban lakik, s a föld népe gyermekeinek mértföldekről kell egyes gyűlpontokra vándorolniok, miszerint az itinerans néptanító oktatásában részesülhesse-nek, alig van az egész országban egyetlenegy ember, a ki írni, olvasni ne tudna.

Hiszen a kép, melyet Ön fáradalmasan összegyűjtött adatok alapján ekként felmutat, több mint borzasztó. - Egy rémületes bűnlajstrom az, mely az országló hatalmat, a kormányzat közegeit s a nemzet sorsa körüli intézkedést századokon át monopolizált arisztokrátiát irtózatot súlylyal terheli! Egy bűnlajstrom, melyet, ha a jogaiba behelyezett demokratia egy nagyszerű erőködéssel nem siet a fatum könyvéből kitörölni, félek, a történelem megkérdelhetlen logikája

³³ Semmi iskolai, azaz semmi *nő-iskolai* oktatásban nem részesül, 15.500 községben nem külön tanteremben, hanem ugyanazon teremben a fiukkal elegyest oktattatván a leánygyermekek. K. L.

teljesedésbe fogja rajtunk hozni Mózes haragos, boszus istenének ama rettenetes fenyegetését, hogy megbünteti az apáknak vétkeit a maradékon tizediziglen.

Sőt - félek - nem tized-iziglen, hanem örökre, mert a mindenhol nagy fontosságú közoktatási ügy hazánkra nézve valóságos életkérdés. - Két oknál fogva.

Először azért, mert, a mint Ön is helyesen megjegyzi, nemzeti létünk csak az által biztosítható, ha a súly, melyet a szám, az életrevalóság s a történelmi állás nyújt, a közművelődés súlya által hatályoztatik.

Tökéletesen egyetértek Önnel e részben. Teljesen meg vagyok győződve, hogy, ha a Közép- és Al-Duna ethnographiai rendszerében nem sietünk nemzetünk számára kultúrai tekintetben a „primus inter pares” szerepet biztosítani, vagy épen túlszárnyaltatni engedjük magunkat, veszve vagyunk. - Pedig a közművelődés, melynek alapját a közoktatásügyi reform képezi, nem nő fel egy éj alatt, mint a gomba. És a világ mozog, nincs vesztegetni való időnk. De csak egy óránk sincsen.

Másodszor: életkérdés hazánkra nézve a közoktatásügyi reform azért, mert a modern európai társadalom, történelmi progressusában, melynek logikai fejleménye a törtélemben lépésről lépésre bámulatos egymásutánban észlelhető, a demokratia kora elkövetkezett. Nemzetek már csak egy erőteljes demokratia által ígérhetnek maguknak jövőndőt.

Igen, de az ész az erő kutfeje. A demokratia csak értelmi fejlődés által válhatik a nemzeti fenmaradás önálló, hatalmas tényezőjévé; különben csak eszköz marad particularis érdekek kezében saját romlására s mert ő a haza, a hazának romlására.

Egyike voltam azoknak, kik munkások valának, hogy Verbőczy nemzete helyébe faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül a nép lépjen. De az 1848-diki törvényhozás csak jogot adhatott, képességet a jog üdvös gyakorlatához nem. - Ezt csak az értelemfejtés adhatja meg.

A józan ösztönszerűség egyes válságos perczekben, midőn az önfeláldozási készség a legnagyobb bölcsesség, megmentheti a hazát a haláltól, de az ügyesen komplikált háló veszélyeiből kibontakozáshoz az ösztönszerűség nem elég, ehhez fejlett értelem s képesség kell. És miként tegyen szert a nép e képességre, ha polgárrá nem növeltetik, ha sem az állásnak, mely hazáját megilleti, sem jogainak az államban, sem kötelességeinek az állam iránt, sem az álláspontnak, melyre a társadalomban hivatva van, ismeretére nem oktattatik?

Hogyan ígérhessenek maguknak hazánk népei még csak anyagi jobblétet is, ha oktatás hiánya miatt még csak sejtelmével sem bírnak azon gazdag kincsforrásoknak, melyek a természetben rejlő erőknél okszerű munkával felhasználásában fekszenek?

Miként remélhessük, hogy hely legyen nemzetünk számára fentartva az európai államcsaládok kerek asztalánál, ha az európai kultúra tényezői között meg nem jelenünk, s mint a lusta katona, messze hátul kullogva a haladó sereg megett, nem lesz az ismeretek tág körében egyetlen szak sem, melynek csak egy lépéssel is előbbre vitelét az emberiség a magyar értelmességnek köszönhetné?

Hogyan táplálhassunk ily reményeket, ha nem sietünk kibontakozni azon állapotból, melyben a lakosság nagyobb fele iskolába sem jár; a mely része jár, az nagyon kevésre taníttatik, s azok, kik egy vagy más szakban az ismeretek emelkedettebb fokára küzdik fel magukat, sőt, az Önhöz hasonló szerencsésebbek kivételével, még az úgynevezett értelmiséghez tartozók is csak irtóztatós nehézségek közt képesek, az iskolai rendszeres képzettség hiánya miatt, a közszinvonalon felül emelkedni, - miként ezt önnönmagamon is keservesen tapasztalám.

Ily meggyőződéssel vagyok én a közoktatásügyi reform fontosságáról s égető szükségéről. De épen mert ekként vagyok meggyőződve, mint magyar és hazafi, különös hálára kötelezettnek

vallom magamat Ön iránt, azért, hogy közoktatásügyi hátramaradásunk egész complexív képét teljes meztelenségében felmutatta a nemzet előtt, s ezt terjedt comparatív tanulmányai eredményeinek, s hazánk szükségei, viszonyai és társas elemei analysisének kapcsolatában tüzetesen átgondolt comprehensiv reformtervvel kíséré. Ez utóbbi, nem zárva ki a gyakorlati módokra nézve az eszmecsere kívánatosságát, igen becses támpontokat nyújt a közvélemény megállapodására a teendők körül, támpontokat, minőket csak az Ön ismeretéhez hasonló szakismeret képes nyújtani. Az első pedig a helyzet ismeretével ruházza fel a gondolkozó hazafiságot. - Pedig ez legelső feltétele a javításnak. A bajt egész nagyságában kell ismerni, hogy az orvoslat elkövetkezhessék. És én valódi szerencsének tartom, hogy e súlyos nemzeti kórállapot megismertetését s az orvoslásról független véleményadást egy oly hazafi vállalta magára, ki erre oly jeles szakképzettséggel bír, mint a minőt Önben tisztelni szerencsém van, s ki e mellett kedvezőbb anyagi viszonyai folytán azon helyzetben találja magát, hogy a tárgy körüli buvárlatokra időt s áldozatot is fordíthatott. - Legyen Ön meggyőződve, hogy sem ritka képességének, sem hazafiui tevékenységének méltóbb tárgyat nem választhatott.

Isten adja, hogy az ige testté válása még jó időben elkövetkezzék. De nem tagadhatom, hogy reám e tekintetben is igen aggasztólag, ne mondjam kétségbeejtőleg, hat az osztrák-magyar új államviszony logikájának átgondolása. Hiszen épen abban tűnik elé az osztrák-magyar dualisztikus egységnek egyik legátkosabb következése, hogy a közösügyes quotával s osztrák államadósság-vállalással oly tömérdék teher rovatott hazánkra, hogy még a valóban élet-halál fontosságu közoktatásügy komoly állami felsegélyezhetése iránt is kétségbe kell esni az embernek. Félek - nagyon félek, - hogy a nemzetnek e mértéktelen megterheltetése által a nemzeti közművelődés az osztrák patrimonialis eszmének áldozatul hozatott.

A míg ez állapot tart, míg a magyar nemzet jog- s törvényszerű állami souverainitásába vissza nem helyeztetik, miszerint egész nemzeti háztartását s különösen honvédelmi rendszerét nem egy idegen politika, hanem saját nemzeti érdekei szempontjából, minden idegen avatkozástól menten rendezhesse, s ekként rendezve az egységes nagy osztrák hadsereg fentartásának sorvasztó terhétől megmenekedhessék; a míg hazánk azon állapotban marad, hogy először Bécsbe kell oly mértékben adóznia, hogy ez által már maga a nemzeti vagyontőke támadtatik meg, s csak ezen száraz korcsmának kielégítése után szabad saját nemzeti szükségeire gondolnia, s csak ezután élnie, jobban mondva tengenie, ha még van miből: addig, míg ez így tart, én, megvallom, nem remélek a közoktatási ügy körül a kormánytól s országgyűléstől egyebet, mint valami félszeg, töredékes foltozgatást; és még ezt is nem állami, nem nemzeti, hanem vallásfelekezeti alapon, tehát egészen hamis irányban. Pedig a ki rossz irányban indul, utat téveszt. Nemcsak tért nem nyer, de sőt időt és célt is veszít.

Erről tán irok Önnek máskor bővebben, mert szükségesnek tartom felvilágosítani a szempontot, melyből az ide vonatkozó 1848-diki törvényt itélni kell.

Most csak annyit jegyzek meg: miszerint én ugyan nagyon ellene volnék azon gondolatnak, hogy akár a protestánsoknak iskoláik körüli autonómiája korlátoztassék, akár általában a vallásfelekezetek tanodáik birtokában háborgattassanak. Teljes szabadságot óhajtok én számukra, mert a vallást társadalmi érdeknek, még pedig igen fontos érdeknek tekintem, s a társadalmi érdekek egész tág körében az egyesületi szabadságot nemcsak sérthetlen jognak, hanem nélkülözhetlen szükségnek is tartom. Akármely közös érdekű testületnek, legyen az bár például egy vagy több iparággal foglalkozók testülete, szabadságában kell állani a testület érdekében tanintézeteket állítani s fentartani. Mennyivel inkább birniok kell e joggal a vallásfelekezeteknek!

De míg ezt ekként hiszem és vallom, arról is meg vagyok győződve, hogy az államot a közoktatási ügy körüli direct gondoskodás elengedhetlen kötelességétől sem a vallásfelekezetek

működése, sem általában semmi társadalmi működés fel nem mentheti nemcsak, de sőt kétségbevonhatlan axiómának tekintem, hogy a nemzeti közművelődés nemzeti közügyét, a minden esetre particularis érdekű vallásfelekezeteknek monopoliumpul átadni nem szabad, sem tőlük e nagy állami érdek kielégítését várni nem lehet.

Hiszen hazánkban a népnevelés, a közoktatás ügye mindekkoráig majdnem kirekesztőleg az oly gazdagon dotált katolikus egyház s a magukat dicséretes áldozatkészséggel fentartó többi vallásfelekezetek kezében volt; és mi az eredmény annyi századok után? Ott van a lesújtó felelet Önnek közoktatásügyi munkájában.

Teljesen egyetértek tehát Önnel, hogy az államnak magának kell, minden vallás felekezeti színezet mellőzésével, közös nemzeti tanodákat állítani, fentartani s a magyar állami institúciók természetében fekvő közigazgatási mechanizmusnak czélszerű alkalmazásával vezérelni; mert csak ily tanodák felelhetnek meg azon sokoldalú politikai, polgári, közigazgatási, haladási s kulturái igényeknek, melyektől az államtest egészsége függ.

Már pedig, ha tiz éven át folyvást bő aratással áldaná is meg isten hazánkat s a többi Európa tiz évi szűk termést szenvedne is, miszerint a mi bő áldásunk értékesíthető legyen, én nem hiszem, hogy a quotás, osztrák adósságos, osztrák politikás közösügyi rendszer mellett az említett alapon oly közoktatásügyi reformra számíthassunk, mely a nagy nemzeti szükségnek csak félig-meddig is megfelelhessen.

Ha Ön velem ebben egyetért, egyet fog abban is érteni, hogy minálunk a közoktatásügyi reform kérdése a kivitel tekintetében nem elkülönített szakkérdés, hanem a legszorosabban összefügg a politikai nagy napi kérdésekkel.

Ez így lévén, én csak úgy mernék a közoktatás ügye körül sikeres reformot remélni, ha azok, kik az 1790/1: X. s az 1848-diki törvények alapján Magyarországnak minden állami ügyekben, minden idegen avatkozástól ment rendelkezési jogát politikai hitágazatuknak vallják, egy oly zászló körül csoportosulnának, melyre e három jelszó volna fölírva: „*függetlenség, demokratia, közművelődés*”.

E három nagy eszme, melyhez hazánk állami léte, biztonsága, virágzása kötve van, egymást kölcsönösen feltételezi. Mindenik czél, mindenik eszköze a másiknak. A haza *független* csak a demokratia által lehet, a *demokratia* hatalmassá csak a közművelődés által válhatik, a *közművelődés* kellő mérvbeni felemelése csak a független hazában remélhető.

E három eszme egy *egész* program, s csakis a három együtt egy egész program, - nemzeti is, egyszersmind világállásu is, mert a *törvényes nemzeti függetlenségért küzdő demokrátiát a valódi kulturai párt jellegével ruházza fel*.

Politikai tusákban a pártelnevezés nem közömbös dolog. Én megvallom, soha sem szerettem azt a baloldal, balközép, jobbabb-bal, balabb-bal, szélső-bal elnevezést. Ennek az országgyűlési termen kívül nincs értelme; semmi esetre sincs oly határozott értelme, mint másutt Európában. Nem ad a pártnak kézzelfogható jelvényt. Pedig nálunk, hol a nemzettest nagy tömege még csak alig kezd politikai életet élni, szembetűnő, kézzelfogható jelvény kell, hogy magát tájékozhassa. - Én sokkal jobban szeretném a „*nemzeti demokrata-párt*” elnevezést, „*függetlenség, demokratia és közművelődés*” jelszóval.

Lehet, azt mondanák túlnanról, hogy hiszen mindnyájan demokraták vagyunk. Hanem én azt tartom, hogy senki sem demokrata, a ki (miként a közösügyes alkuval történt) a nemzetnek mértéktelen s a mellett sürgőtelen megterheltetése által legyőzhetlen akadályokat gördít a nemzeti közművelődés elébe, mely nélkül a nemzeti demokratia hivatásának meg nem felelhet.

A mi engem illet, én a demokratia és közművelődés között a válhatlan összefüggést annyira lényegesnek tartom, hogy épen mert csak a demokratia megerősödésével tudok hazánknek jövőndőt ígérni, azt óhajtanám, hogy az államszervezetben, a politikai institutiókon a közoktatási ügy érdeke, ezen viszont a nemzet politikai érdekei egymásba fonódva, egy szakadatlan fonál gyanánt végig vonuljanak, s egymást kölcsönösen elősegítsék és biztosítsák.

Így például, miután az állam politikai jogokkal ruházta fel a népet, faj-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, az államnak kötelessége faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül gondoskodni, hogy a polgárok magukat politikai jogaik gyakorlására képesíthessék, s ha ekként gondoskodott, joga van megkivánni, hogy valósággal képesítsék is.

Innen következik az állami közös iskolák alapítása s fentartása, következik az ingyen-oktatás és tankötelezettség elve, következik az elemi tanodáknak, melyeken túl a polgárok zöme nem megyen és nem is mehet, oly módoni rendezése, hogy a növendékek politikai jogaik és kötelességeik ismeretével felruháztassanak s polgárokká képeztessenek.

Minő áldásos volna így a kölcsönös hatás a politikai institutio s közművelődés között! Nem mondom, hogy a tankötelezettség biztosításának egyéb módjait is mellőzni kellene, hanem meg vagyok győződve, hogy maga a választói jognak az elemi tanfolyamvégzettségéhez kötése, minden ellenszenv-ébresztés nélkül nagyobb sikerrel volna az elemi iskolába járás általánosítására, mint akármi kényszer tehetné. A második nemzedéknél már nem fordulna elő a kényszereszközök, birságok, büntetések alkalmazásának esete. A törvény azon felséges előnnyel birna, melylyel a természet törvényei birnak, hogy magamagát végrehajtaná. Tovább megyek. Én valódi szabadságot jó községi rendszer nélkül képzelni sem tudok. Autonóm, egyszersmind a politikai államorganismus létszerves részeit, és a törvényt (nem az önkényt) végrehajtó hatalom orgánumait képező községek, városok, megyék nélkül az alkotmányos életet még akkor sem tartanám valóságnak, ha hazánk független állam volna. Hát még így, a mint most van!

Ámde a községi rendszer hivatása értelmességet feltételez. Én arra, hogy valamely falu községi joggal legyen felruházva, egyik elengedhetlen feltételnek szabnám, hogy lakosai számának megfelelő elemi iskolát tartson fenn, még pedig nemcsak valami olyasfélét, hogy neve legyen, hanem oly iskolát, mely a törvény által kiszabandó kellékekkel el van látva s tanítói vizsgát kiállott, törvényszabta, tisztességes fizetéssel ellátott tanítókkal bir. És mert vannak számos kisebb falvak, melyek sem a költséget nem bírnák, sem az iskolát be nem tölthetnék, nehogy ezek a községi rendszer politikai jóvoltaiból kizárva maradjanak, mely nézetem szerint a megyék képviseleti alapra fektetésénél nem mellőzhető, a hol szükséges, több szomszéd falvai egy cantonalis községgé lehetne egyesíteni.

Nem kell Önt figyelmeztetnem, hogy az ellenőrségnek és fokozatos felügyeletnek szüksége ezen eszmében benn fekvődvén, minő hivatás hárulna innen a megyékre, azon magasabb fokozatú direct feladaton kívül, melylyel ezeknek a másodlagos tanintézetek tekintetéből fel kellene ruháztatniok, s miként beleszövődnek így a saját tisztviselőkkel ellátandott közoktatási ügy, mint egyik fontos közigazgatási szak, a megyei institutióba szintoly áldásos mint elválaszthatlan kapcsolatban. - Hadd említsek még egy példát. A honvédelem minden polgárnak kötelessége. Az államnak joga van megkivánni minden polgártól, hogy a hon védelmére készen legyen, de hát viszont kötelessége is módot nyújtani a polgároknak, hogy magukat a hon védelmére képezhessék, a nélkül, hogy a családi kapcsok megszaggasásával s a közgazdaszat irtózatossá hátrányára egyenkint elvonja őket béke idején is a polgári élet hivatásaitól. Én a honvédelem ügyét a közoktatási rendszerbe foglalnám bele. Már az elemi tanodákban beletaníttatnám a gyerkőcöket a honvédelmi kötelesség teljesítésének elemeibe s belegyakoroltatnám a katonai mozdulatokba, miként ezt nem egy helyütt gyakorlatban is

láttam, különösen Amerikában. Én a honvédelmi képeztetést, a magasabb tanfolyamokon át is, mindenütt részévé tenném a közoktatási rendszernek. - Állandó hadsereget, egész önkénytesekből állót, csak annyit tartanék, hogy keretül szolgálhasson az egész nemzetnek a katonai szolgálatba begyakoroltatására, mire ily erőképzés mellett egy év tökéletesen elég volna, s ez senkinek sem rontaná meg polgári pályáját. Eszembe jutnak itt a bölcs szavak, miket egykor az aradi mátyás hősök egyikétől, a színtoly tudományos készültségű katona s jeles hadvezér, mint szilárd hazafi *Aulich* tábornok hadügyminisztertől hallottam: „Ha egyszer a békés szervezés ideje elkövetkezik - mondá, - ne gondoljunk katonai növeldekre, külön katonai intézetekre, ne emeljünk válaszfalat polgár és katona közt; a honvédelem a legnemesebb polgári kötelesség, ne vetkeztessük azt ki a polgáriasság jelleméből, különben a katona állam lesz az államban, soldatesca-kaszt, a szabadságnak veszélye, a közvagyonosság átka. - Neveljük az *egész* nemzetet honvéddé, tegyük a honvédelemre képzést nemzeti közoktatási rendszerünk lényeges kiegészítő részévé, a falusi iskolától kezdve fel az egyetemig, miszerint azoknak, kik a katonai pályát életpályájukul akarják választani, alkalmuk legyen a legmagasabb katonai képeztetést is megszerezni; állítsunk egyetemünkönél speciális katonai tanfolyamot, mint van speciális hittudományi, orvosi, jogtani tanfolyam, de ne különbözzük el sehol a katonát a polgártól.”

Mélyen emlékezetembe vésve maradtak az arany szavak. S ha meggondolom, hogy mennyi mindenféle áldás fekszik a honvédelmi intézménynek a közoktatási ügygyel ily benső kapcsolatba hozatalában s következetes keresztülvitelében, s miként izmosodnék általa nemzetünk testileg-lelkileg, mennyi munkaerőt nyerne, mely most elvész gyümölcstelenül, mennyi milliókat takaríthatna meg évenként a közjólét, az anyagi gyarapodás, a szellemi emelkedés számára - milliókat, melyek elszívják a nép véres verejtékét, mint szívja a vért a telhetetlen piócza, és mégis minő biztonsággal nézhetne nemzetünk egy ily rendszer mellett minden külvészélynek elébe, biztonsággal, minőt a nemzet csontvelőjét kiszáraztató, állandó nagy hadsereg tartásában sohasem fog találhatni: valóban mélyen elszomorodik az ember lelke, ha meggondolja, hogy a magyar nemzet ügyeit saját érdekei, saját jólétének követelményei szerint nem intézheti, s csak annyiban új saját házánál, a mennyiben az osztrák birodalom egységének és nagyhatalmi állásának mindent háttérbe szorító tekintete megengedi - mely tekintet (a mint tudjuk) még csak az ártatlan nemzetörsegi intézményt sem tűrte meg, - ellenben a quotát és adósság-részesülést követelte.

Ennyiből áll, a mit szíves megemlékezése viszonzásául Önnek azon eszmesorozatból közölni akartam, melyet becses és tanulságos munkájának olvasása agyamban felelevenített...

Végezetül Önhöz - mivel oly sokban egyetértek - azon kérésem van, hogy ne tegyen fel a municipális intézmények s a parlamentáris rendszer között közoktatásügyi tekintetben sem merev ellentétet. - Nincs azok között ellentét, sőt az alkotmányos életet valósággá csak együtt, egymást kölcsönösen kiegészítve tehetik. A mit az állam a municipiumok útján teszen és eszközöl, az is állami cselekvény. Nemzetünknek pedig a municipális intézményekre mindenben reflectálni kell, mert ezen intézmények képezik nemzeti fenmaradásunk reményének utolsó horgonyát.

Fogadja köszönetem megújítása mellett szíves baráti üdvözlétemet.

Kossuth Lajos.

III. Levél Herman Ottóhoz.

Collegno (Baraccone) Olaszország, márczius 17. 1875.

Uram! Pusztán lakom, hol nincs postahivatal. A közönséges leveleket rendesen elhozza házamhoz a postás, az ajánlottak ellenben néha hetekig, hónapokig nem jutnak kezemhez, mert azokért személyesen kell mennem s én hónapokon át sem vetődöm egyszer a városkába. Azért szólítottam fel hazámfiait hirlapilag, ne küldjék leveleiket ajánlottan. Mégis teszik. Csak a véletlennek köszönhetem, hogy ön becses levele márcz. 2-áról tegnapelőtt már kezemhez jutott.

Ön azon felszólítással tisztelt meg, hogy mondjak véleményt az önök által megindíttatni szándékolt iparosmozgalomról. Ez írásban kissé bajos dolog, mert minden részlet fontos a fontos ügyben, s mindenre kiterjeszkedni nagyon sok írást kíván, mi öreg kezemnek nem kis feladat; míg ha valamiről nem szólok, hallgatásom feltétlen helyeslésre magyaráztatik oly dolgok felől is, miket tán nem helyeslek.

De az ügy nagyon belevág hazánk anyagi érdekeibe. S ön és barátai bizalmát nagyra becsülöm. S ezért a csatolványokat kívánsága szerint visszaküldve, neki türközőm a feladatnak, bár félek, válaszom a mily hosszú, tán oly kedvetlen is lesz.

*

Ha önök oda kívánnak hatni, hogy a magyar iparosok és kereskedők, mint honpolgárok (Citoyent és nem Bourgeoist értek), kiket egy speciális érdekközösség fűz egy csomóba, sajnálatos ziláltságukból, a compact testületi súly öntudatára vezettessenek, miszerint érdekeiknek (melyek a hazának is mondhatlan fontosságú érdekei) biztosítására szervesen tömörített erővel, tekintélyes állást foglaljanak a nemzet közéletében; állást, melyre számuknál, értelmességüknél s érdekeik nemzetgazdászati fontosságánál fogva kiválólag hivatva vannak: úgy én ezt lelkemből helyeslem.

És mert ennek valószínűsítésére a legközelebbi - mondhatnám döntő - alkalom a közelgő választásokban nyílik: ha önök tömöríteni, szervezni akarják az iparos és kereskedő elemeket, miszerint öntudatos összműködéssel vessék tömör súlyukat a mérlegbe azon akadályok elhárítására s alapfeltételek biztosítására, mely elhárítás és biztosítás nélkül a hazai ipar és kereskedelem felvirágoztatása merő lehetetlenség: úgy én önöket e téren örömmel üdvözlöm.

S továbbá mert valóban nagy ideje már, hogy a 48-iki törvények jogegyenlőségi vívmányai igéből testté váljanak az életben, és szokjanak le már egyszer a productiv munka emberei azon antiquált routinról, hogy jobbadán még mindig csak a régi politikai faktorok körében keresnek törvényhozókat, s még a magyar Szeged magyar iparosai is, kiknek olyan emberei vannak mint Bakay Nándor, egy Horvát Mihály!! által képviseltetik a magyar ipar érdekeit: ha önök oda is kívánnak hatni hazafias discretióval, hogy szakavatott, de egyszersmind független jellemű, magyar hazafias érzelmű férfiak, iparosok és kereskedők is foglaljanak széket a képviselőházban, még pedig tekintélyes számban: úgy én ezen igyekezetükhöz is annál inkább sikert kívánok, minél bizonyosabb, hogy e nélkül a honpolgárok ezen fontos része nem emelkedhetik a nemzet közéletében azon tekintélyre, a melyre hogy emelkedjék, a haza leglényegesebb érdekei sürgetőleg követelik. De ha önök a magyar iparosokat és kereskedőket, mint ilyeneket külön párttá akarják alakítani, úgy én azt nemcsak szükségtelennek, de a hazára nézve károsnak is tartom s határozottan helytelenítem.

Szükségtelennek tartom, mert van párt, melynek programjába tökéletesen bele illik mindaz, a mit önöknek az ipar és kereskedelem érdekében akarniuk kell.

Károsnak tartom, mert hazánkban jóformán minden valamire való ember párthoz tartozik, s így minden új pártalakítás csak egy vagy más párt rovására történhetik. - Sennyei követői, a Deák-párt rovására; az új kormánypárt, mely a „szabadelvű párt” nevet arrogálja magának (mintha bizony lehetne szabadelvű, a ki azt, a mit a józan ész, a logika, az élet, a történelem, sőt a politikának minden elemi tankönyve is a szabadelvűség kardinális feltételének ismer - értem: a minden idegen avatkozástól ment állami önállóságot - a lomkamrába dobja, mint valami Mária Thérézia korabeli rozsdás insurgens fringiát), e párt a balközép-párt rovására, annak megsemmisítésével alakult. Ha önök is új pártot alakítanak, ez csak úgy történhetnék, hogy önök a közjogi ellenzékétől vonnának el erőt, vagy annak sorait ritkítva, melyek a balközép országgyűlési képviselőinek tömeges apostásiája következtében amannak sorait szaporítanak.

Adjanak önök kérem maguknak számot a helyzetről. Mihelyt pártról van szó, két párthoz senki sem tartozhatik: vagy - vagy. Ez tény, s mert nálunk csaknem mindenki párthoz tartozik, tehát két dolog közül okvetlenül egy történnék. Vagy az, hogy sok üzletember azt mondaná: nekem van pártom, azt el nem hagyom, s ekkor nem lenne tömörülés, vagy az, hogy azon párt soraiból ujonczozná az új pártot, a melynek rokonszenvére számíthatnak. Melyik párt ez?

Arról, gondolom, meg vannak önök győződve: hogy a vámterületi közösség felmondása, s önálló magyar vámterület felállítása nélkül a magyar műipar virágzásra juttatni s vele élénk belkereskedelmi forgalmat előidézni merő lehetetlenség. Ez sarkalatos pont is, axioma is. Fel is vették ezt önök programjokba, bár nem oly nyomatékosan, mint a hogy kellene. De erről majd alább.

No, kérdem én, melyik pártból remélhetnek önök csatlakozást egy oly programhoz, mely az osztrák-magyar vámterületi összeolvadás felmondását criteriummal mondja ki?

A volt Deák-pártból nem, mert hiszen az hozta nyakunkra ezt a ruinosus összeolvadást. Az fogadta el „en bloc” minden vizsgálat nélkül ama rettenetes vámtarifákat, melyek egyenesen arra voltak s igen sikeresen számítva, hogy a fejlett s mégis a külföldi verseny ellen védvámokkal biztosított osztrák műipar korlátlanul szabad versenye csirájában elfojthassa a magyar műipart, miszerint minél többet legyünk kénytelenek másoktól venni, de akként, hogy ne csak védett műiparunk, de szabad kereskedésünk se legyen, s oda dobták a magyar piacot monopoliumul az osztrák iparnak, úgy hogy azt, a mit gyártanunk az osztrák szabad versenye nem enged, ne vehessük ott, a hol a legolcsóbban kaphatnók, hanem kényszerítve legyünk drágábban venni Ausztriától, kinek csak ezen a réven ártöbblet fejében oly kényszeradót fizet Magyarország, mely évenként többre megyen, mint az osztrák adósságból pazar bőkezűséggel elvállalt rész.

Rettenetes állapot ez. Romlás, pusztulás kútfeje. Nincs ilyenre példa a világ történelmében, még a gyarmatokéban sincs. Nem lehet ezt sem a védvámrendszer, sem a szabad kereskedelem alapján védeni. Mert az sem az egyik, sem a másik, hanem valóságos elvéreztetési rendszer: Ausztria a magyar piacon a külföldi ipar versenye ellen védve van és Magyarországra szabad kereskedelemmel bír, a magyar ipar pedig saját hazájában az osztrák verseny ellen védve nincs, de a külföldről szabad kereskedelemmel nem bír. Csak nem várnak önök ez átok vezetőitől csatlakozást? A Sennyei- vagy Lónyai-pártból természetesen szintugy nem. Hisz ezek amazokkal egy követ fűjnek - - - - -

De az új kormány-pártból szintúgy nem várhatnának önök csatlakozást, mert (és erre különös figyelmet kérek) Tisza Kálmán azon programbeszédében, mely a bársonyszékhez lépcsőül szolgált, világosan kimondta, hogy a vámterület egységét fenn kívánja tartani.

Nagy szó volt ez, uraim! Halál fekszik e szóban a magyar műiparra s vele a magyar kereskedelemre; mert hogy a vámterületi egység fentartása mellett legföllebb csak a fogyasztási adóknál s vámtérítéseknél szenvedett károkat lehetne enyhíteni, de a magyar műipart felvirágoztatni teljes lehetetlenség, az oly kétségbevonhatlan, mint az, hogy a nap világít. - Bizony, bizony, mondom is, hogyha önök akármilyen név alatt üzletérdeki országos gyűlést hívnak össze, s azon Tisza e veszedelmes szándoka ellen nem tiltakoznak, s tömegesen nem foglalnak ellenében határozott ellenzéki állást, szent kötelességet mulasztanak el, és ép azt mulasztanak el, a mit ez idő szerint a magyar ipar és kereskedelem érdeke a legelső sorban követel.

Tehát marad azon párt, mely, hogy az önök programjának kissé nagyon óvakodó szavaival éljek: „a nemzet önrendelkezési jogát irta lobogójára”. Kivéve talán néhány szórványos elemet, mely ha ekkorig közönbös tudott maradni a közügyek iránt, bizony az új pártban sem fog tevékeny érdekeltségre lelkesülni. Önök jóformán csak ezen párt tagjai közül remélhetnének csatlakozást. Az új párt tehát csak ezen párt rovására alakulhatna.

Hazafiságukra hivatkozom: őrizkedjenek árva hazánkat ez új csapással sujtani; ne gyérítsék azon párt sorait, melyről azt mondják programjukban, hogy a „közjogi téren” (miért csak a közjogi téren? miután annak programjában az önök által felkarolt specziális érdek is benne van?) támogatni fogják. Nagyon különös támogatás az, mely azon kezdődne, hogy annak sorait - s éppen most a tömeges defectiók paroxysmusa közben - tömörítés helyett megbontják.

Hogy szervezkedni s az üzleterőket (rövidségéért e szót használom, mert a nagy szótár szerint e szónak „üzlet” értelme ez: foglalatosság az ipar és kereskedelem valamely ágában) tömöríteni akarják a specziális üzletérdek biztosítására, ez egész rendén van s tökéletesen helyes. De erre nem új pártalakítást, hanem oly eljárási módot kell választani, mely a mellett, hogy a specziális érdeknek használ, más közérdeknek nem árt. - Ez nagyon könnyű, mert a mint igaz az, hogy két párthoz senki sem tartozhatik, úgy igaz az is, hogy a pártban groupirozhatnak, szövetkezhetnek, fegyelmezhetik magukat az egy specziális érdek által összefűzött elemek, miszerint összhangzatos működésük által e specziális érdekeknek a pártban kiváló figyelmet s általa a törvényhozásban érvényt szerezzenek. Ez nem árt a párt egységének, sőt annak súlyát mind bel- mind külterjileg öregbítheti.

És ez az, a mit javaslok. A mód felől is elmondom véleményemet.

Önök, úgy látom, „*közgazdasági congressust*” akarnak tartani, s ott tiz thesist megvitatni. Ha csak megvitatásról van szó, erre nem látnék külön mozgalomra szükségét, ezt az iparegyesületben is meg lehetne tenni. Különben a „congressus” czimet kissé pretentiosusnak találom, a mennyiben e szó alatt az egész világon mindig internationalis gyülekezet szokott értetni, legyen a tárgy diplomaticai, vagy forogjon posta-currentia, vagy socziális érdekek, közgazdaszat vagy tudományos kérdések körül, a congressus mindig internationalis. Egyébiránt az ily akadémiikus vitatkozás magában igen ártatlan időtöltés. Meglehet, a sok szó között akad egy-egy mag, melyet időjártával valamely ügyes kertész tenyésztésre juttat, de nem tudok esetet, hogy az ily fejtegetések rögtön nyomot hagytak volna maguk után gyakorlati actiók terén a nemzet közéletében. Pedig az ipar és kereskedelem érdekei gyakorlati actiót kívannak hazánkban. Nem kétlem, fog a tiz thesis felett tiz talpra esett beszéd tartatni, mit a közönség kisebb-nagyobb érdekekkel végig hallgat, ha ugyan lesz közönség, mely mind a tiz thesist megállja. Aztán szétmennek, s mindenki marad, a hol előbb volt.

Én nem gondolom, hogy ez volna az, a mire ez idő szerint szükség van. Valószínűleg azt fogja ön, uram, mondani, hogy nemcsak az akadémikus fejtegetések képezik célját a tervezett congressusnak, hanem az is: hogy egy erkölcsi egyesülés jöjjön létre egy életerős *középosztály létesítésére* s ez egy program alapján *párttá alakuljon*.

A pártalakulásról már elmondtam nézetemet. Nem helyeslem. A többire is vannak észrevételeim.

Én gyakorlati szempontból szeretvén a dolgok értékét mérni, megvallom: *az erkölcsi egyesüléseket*, melyek céljainak „hirdetője és végrehajtója mindenki abban a körben, a melyben él”, meglehetősen meddő actionak tekintem. Nem tudom, hol tegyem rá a kezemet. Nincs teste.

A mi pedig a „középosztály létesítését” illeti: én ismerem az Amerikai Egyesült-Államokat. Ott van szabadság, van törvénytisztelet, hazafiság, pénz, ipar, kereskedés, tudomány, jólét, - a henyélés szegény, munka és becsület egyértelmű. De én e szót „középosztály” ott soha még csak említeni sem hallottam. A munka tiszteletben áll s nem gát, hanem lépcső a legmagasabb méltóságokra. *Johnson* elnök szabó-mesterember volt, a nagy *Lincoln* mint favágó kezdte pályáját; *Franklin*, aki „eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis” könyvnyomtató volt. Az én tisztelt és kedves barátom, *Wilson* alelnök (a Senatus elnöke), mesterségére csizmadia, - de a középosztálynak ott hírére sem hallottam. Az embernek mint az emberiség tagjának keble büszkén kitágul, - bár mint magyarnak görcsösen összeszorul, - ha meggondolja, hogy egyetlen egy városban, mely annyira fiatal, hogy még nem volt, mikor én már férfikorom delén tul voltam (Chicagot értem), azon iparos elemek, a melyeket az aristocratiai kevélység „középosztálylyá” degradál, több értéket produkálnak évenként, mint a mennyit *egész* Magyarország földművellete előállítani képes; de azt is tudom, hogyha valaki ezen csodatevő elemeket, a nemzet diszt, büszkeségét, a nemzetek hátgerinczét így szólítaná: „*Ti középosztály!*” a sértett önérzet indignációjával utasítaná vissza e degradatiót. Mert hát, a ki középosztályt mond, az felső osztályt, alsó osztályt is mond, valakit maga alá teszen, valakit maga fölébe helyez. Kasztot mond, kaszt maga is, a juliusi Monarchia „Bourgeoisie”-ja, a legitimista monarchia aristokrátiának substituálva. Nem democraticus eszme. *Soyons Citoyens!*

Nem tehetek róla, én így érzek. Ámde, ha már a vénhedt Európa antiquált hagyományai folytán, még középosztályról beszélni lehet vagy kell, olyan dolog az, mint a forradalom. Nem lehet azt csinálni, az csinálódik. Vagy van, vagy nincs. Ha van, nem kell csinálni, ha nincs, nem lehet létezését decretálni. Annak teremnie kell.

Én azt gondolom, hogy társadalmi elméletek helyett, a *közelgő választások gyakorlati terére kellene az egész mozgalmat tervszerűen irányozni*; ez az, a mi most időszerű.

És pedig azért: mert sok dolog közreható ugyan az ipar és kereskedés előmozdítására, de ezekben bizonyos fokozat van. Mindenekelőtt azon alapfeltételek megszerzését kellene munkába venni, a melyek nélkül az ipar és kereskedés felvirágoztatása *teljes lehetetlenség*, bármint erőlködjék is a magán és társadalmi tevékenység. S mert ezeket csak törvényhozás útján lehet megszerezni, s mert a törvényhozási sikert csak a választásoknál lehet előkeríteni, s mert a választások a küszöb előtt állanak: hát biz én minden tevékenységet ezen dologra összpontosíttatnék: ezt tűzném ki (hadtanilag szólva) működési objectumul s azt semmi mással nem complicálnám. A ki sokat markol, keveset szorít. - Igenis, én is összehívnám országos értekezletre (nem congressusra) a magyar iparosokat és kereskedőket s az ipar és kereskedés ügybarátaikat; de csak úgy, ha magamat eleve biztosíthatnám, hogy felhívásomnak sikere lesz. Fiascotól minden áron óvakodni kell.

Kifejteném felhívásomban, hogy, ha közgazdászatiilag magunkat a végpusztulásnak resignálni nem akarjuk, miért van itt annak ideje, hogy a magyar iparosok és kereskedők nagy közfontosságú, speczialis érdekek biztosítása végett a nemzet közéletében határozott iránynyal tömörített erővel állást foglaljanak.

Nem gyámkodás alóli emanczipatióról szólnék, mert gyámkodásban bizony a hazai ipar és kereskedés érdekei nagyon mostohán részesültek, hanem szoknék arról, hogy ápoló gyámkodás helyett az ország legfontosabb érdekei a politikai gyávaság vélt exigentiáinak martalékul dobattak, és szólnék a veszélyről, mely Tisza miniszteriális programjában a magyar ipart és kereskedelmet fenyegeti.

És el nem mulasztanám megemlíteni, hogy az erőtömörítésre annál nagyobb szükség van, mivel a határozottan reactionarius s főkép a magyar kézműiparosok ellen intézett új választási törvény folytán a magyar iparos választók száma keservesen leapasztatott, s hogy e súlyos veszteség hatását csak a megmaradt erők tömörítésével s intensiv erélylyel lehet most ellensúlyozni.

Erre azonban nem elég az, a mire a pesti iparoskör szorítkozik, hogy az ipar és kereskedés érdekei szóhoz juthassanak, hanem tisztába kell jönni az iránt, hogy mik ezen érdekeknek leglényegesebb requisitumai? Concret alakot kell adni az érdekek igényeinek, miszerint a kívánt szóhozjuttatásnak határozott iránya s a nemzet közéletbeni állásfoglalása közt összhangzás legyen.

E czélból országos értekezletre hivnám össze az ügybarátokat oly végre:

1. Hogy megállapíttassanak azon cardinalis pontok, melyeket az összeműködésre tömörítendő iparos és kereskedelmi elemek mérvadó criteriumnak, elengedhetlen feltételnek fognak tekinteni a képviselőjelöltek kiszemelésénél, s a választásoknál az ipar és kereskedés szempontjából.
2. Hogy meghatározassék, melyik azon politikai párt, melynek programjában és irányában ezen cardinalis feltételek megszerzése körül erélyes törekvésre legtöbb garancia találtatik, s hogy az ahhozi tömeges csatlakozás kimondassék.
3. Hogy a homogén erők szerveztessenek, miszerint az iparos és kereskedő választók azon párt zászlója alatt, speczialis érdekeik alapján tömörülve, ezen érdekek érvényesítését összhangzatos működéssel erélyesen munkába vehessék.

Én, Uram, most ily keretet adnék a mozgalomnak.

A mi azon cardinalis pontokat illeti, melyek a közelgő választásokra mérvadó criteriummal lennének felállítandók, én háromra s csakis háromra szorítkoznék.

Az első és legfőbb az osztrák-magyar vámterület-összeolvadás felmondása s az önálló magyar vámterület felállítása. Ez az alpha; „hinc omne principium, huc refer exitum”. E nélkül sohasem lesz virágzó magyar műipar, e nélkül viszont nem lehet élénk belkereskedés, mert ez a nyerstermék, érték s iparáruérték cseréjének közvetítésén alapszik, pedig az élénk belkereskedés oly hatalmas közgazdászati tényező, hogy azzal fontosságban a legterjedtebb külkereskedés sem mérkőzhetik. Ez első pontban oly hatalmas emeltyű áll Önöknek rendelkezésére, hogy meg lennék győződve, miként ezt kellő erővel felhasználva, ha talán nem is absolut többséget az egész országban, de bizonyosan többséget lehet a magyar s különösen a városi elemekből a választási urnák körül összegyűjteni; még pedig tisztán közgazdászati alapon, azon magas politikai tekintet még csak nem is említve, hogy a mely perczben külön vámterületünk lesz, azon perczben magyar kérdés is lesz az európai politikában (most a boldogtalan fuzió folytán nincs többé!), mert a külön vámterület a külön államiságnak

symboluma. Önök e nagy dolognak három száraz szót szántak körlevelükben, míg meddő eszméknek, melyeknek kézzelfogható testük nincsen, vagy éppen czéltévesztők, ne mondjam veszélyesek, lapokat szentelnek. - Bocsánatot kérek, ez nem practikus eljárás.

Kapcsolatban az önálló vámterülettel, melynek az önálló magyar kereskedelmi politika természetes következménye, a második cardinális pont, az önálló vámterület vámtarifáinak tisztán hazai érdekek szempontjából osztályozása, oly módon, miszerint ne legyenek ugyan arra számítva, hogy mindent magunk gyártsunk s oly iparágat is meg akarjunk honosítani, melyekre földtani viszonyainknál fogva, szemben más fejlett iparú nemzetekkel, mi hivatva nem lehetünk; ne is arra legyenek számítva, hogy a tespedésnek premiumot nyujtsanak, hanem igenis arra, hogy a műipar azon ágainak életerős kifejtése, melynek geographiai, geológiai és népesedési viszonyaink által természetszerűleg indikálva vannak, a kérdés nehézségeinek legyőzésében mérsékelt védvámok által nemcsak a távolabb külföld, hanem a szomszéd osztrák ipar elnyomó versenye ellen is oltalmaztassék. Minden egyébre nézve pedig, a szabad kereskedés elvének hódolva, a vámok csupán jövedelmi szempontból szabályoztassanak, miszerint a chronikus deficitekkel küzdő országos financiaián segítve legyen s a már a nemzeti vagyontőkének megtámadásáig csigázott egyenes adóterheken könnyítve legyen.

(Anglia most már a szabad kereskedés elvének hódol, de azért roppant bevételi budgetjének 28%-jét a vámok adják, s ez teszi lehetővé, hogy a föld-, ház- stb. egyenes adó annak csak 3%-jére s a jövedelmi adó, mely mellett külön kereseti mód nincs, csak mintegy 9%-jére rug.)

Én azt gondolom, hogy különösen azokra az iparágakra nézve, melyek a hazai nyerstermények értékesítésére vannak irányozva, a mérsékelt véd vám-követelést a czáfolhatatlanságig hatalmas érvekkel lehet támogatni.

Csakugyan irtózatossá neme az a gazdálkodásnak, mely szerint (hogy példában szóljak) eladunk egy mázsa nyers gyapjút a külföldre 100 frtért, s aztán ugyanazon mennyiség gyapjút visszavásároljuk posztó alakban 200 frtért, a helyett hogy gyapjunkat saját munkánk által annyira értékesítenők. Ily bolond gazdálkodás mellett lehetetlen el nem pusztulni.

Azután a nemzetgazdászati nem mathesis, melynek minden tétele, minden időben, mindenhol egyaránt áll. A nemzetgazdászati is vannak ugyan absolut igazságai, például: hogy a pusztán vagy főképp földmivelő ország meteorológiai esélyek játéka lévén, biztosságra soha sem számíthat, ma saját zsirjában fullad, holnap éhenhalással küzd. Hogy műipar nélkül a nemzeti közvagyonosság sem magas fokra nem emelkedhetik, sem biztosságra nem számíthat. Hogy a nemzeti tőkegyarapodás kútfeje az értelmes munka. Hogy élénk kereskedési forgalom, könnyű s lehetőségig olcsó hitel s gyors, biztos és olcsó közlekedetés nélkül lehetetlen stb. stb. - de mikor aztán arra kerül a sor, hogy hát miként kell a munkának hóna alá nyulni? miként kell a hitelre módot nyujtani? a közlekedési eszközöket létrehozni? itt már megszűnik a matematikai formulák általánosítása, itt korral, viszonyokkal kell számolni, a mi egy helyütt czélszerű, másutt nem az; a mi itt jó, amott rossz.

Ha az egynemű civilizatio keretébe foglalt világ egy tabula rasa volna, mely csak most rendezné be nemzetgazdászati háztartását, kétségtelenül az okszerű munkafelosztás volna a legjobb rendszer; hadd csinálna mindenik nemzet azt, a mit ő képes legnagyobb bőségben s legolcsóbban előállítani, aztán cserélné ki áruját az egész emberiség szabadon. Igen, de a világ sorja nem így alakult, a közgazdászati fejlődés különböző irányban, különböző fokon áll. Tehát a tapasztalástól kell tanácsot kérni.

Már pedig tény, hogy nincsen egyetlen egy nemzet sem, melynek műipara védvámok oltalma nélkül fejlődött volna ki életerőssé.

Tény, hogy nincs egyetlen egy nemzet is, mely hamarabb fogadta volna el a szabad kereskedelem elvét mint akkor, midőn a védvámok oltalma alatt a kezdet nehézségeit már leküzdötte s magát életerősen, versenyképesnek érezte.

Tény, hogy még oly hatalmas, előretörő nemzet is, mint az észak-amerikai nagy köztársaság, mai napig sem véli elérkezettnek az időt, hogy a mérsékelt védvámrendszerrel lemondhasson. És tény, hogy ezen rendszer mellett a nemzeti vagyon tőkéje óriás mérvben növekszik, a közjólét bámulatos fokra emelkedett s a rabszolgatartók szakadarsága által előidézett irtózatos beháboruból eredeti adósságait száz meg száz millió dolláronként képes évenként a védvámrendszer segítségével apasztani, míg mi a vámterületi közösség pióczarendszere mellett rendes kiadásainknak béke idején fedezhetése végett száz meg száz millióként növeljük adósságainkat.

E tények tanúságával szemben miként lehetne kétségbe vonni, hogy nálunk a mérsékelt védvámrendszer parancsolólag indikálva van, miután a hazai műipar felvirágoztatása, - a mi védrendszer nélkül soha és sehol e világon el nem érhető - minálunk nemcsak jobblét kérdése, hanem valóságos élet-halálkérdés.

Ha az osztrák monopolium önző ügyvédei azzal akarják Magyarországot megrettenteni, hogy a magyar földmívelést represszáliákkal fenyegetik, ez merő üres hólágpuffogatás. Semmi nemzet nem oly bolond, hogy pusztán daczból ne vegyen tőlünk élelmiszereket és gyártási nyersanyagokat, ha nálunk hasonló árért jobb minőségben, vagy hasonló minőségben olcsóbban kaphatja; ha másutt kaphatja így, most sem oly bolond senki, hogy tőlünk vegye.

Sőt egyenesen a magyar földmívelésnek van legnagyobb speciális érdekeiben, hogy a magyar műipar felvirágoztassék, mert ez neki élénk és biztos belpiacot nyújt, míg most bő termés idején nem talál vevőre, ha csak (mint mondani szokás) a világ valamely részét az isten éhségcsapással nem látogatta meg.

És ezen élénk és biztos belpiac - mint a tapasztalás mindenütt bebizonyította - bizony bő kárpótlást nyújt azon csekély áremelésért, mely a mérsékelt védvámrendszer folytán az iparárukat érhetné, mely azonban *saját magunk javára* bizonyosan nem volna olyan nagy, mint a melylyel most *magunk kárára* az osztrákot gazdagítjuk.

Most későn veszem észre, hogy az eszmelánczolat fejtegetésekbe vitt bele, melyekre Önnek sem tölem, sem más senkitől semmi szüksége. Bocsánat! reménylem, nem fogja Ön a pár percznyi unalmat, melyet ezzel okoztam, oly nagyba venni, miszerint megnehezthetne, hogy e szükségtelen fejtegetések kihagyása végett egy új levél írására nem vállalkoztam.

Végre harmadik sarkalatos pont az önálló magyar pénzügy, mely nélkül a magyar ipar idegen kegytől, idegen féltékenységtől nem feltételezett olcsó és könnyű hitellel el nem látható.

Én e három pontot írnám fel a czélzott szervezkedés speciális zászlójára (mely szervezkedést én egyszerűen „szövetségnek” vagy „üzletérdeki szövetségnek” neveznék); ezen zászló alá tömörítve állítanám be az iparos és kereskedő választókat azon politikai párt soraiban, a mely a „nemzet önrendelkezési jogát irta lobogójára”, mint Önök mondják. E három cardinalis pontot semmi mással nem complicálnám, még az önálló kereskedelmi politikát is csak incidentaliter a második pontban említeném, de külön pontul nem tenném, részint azért, mert a politika concret esetekkel foglalatossá váván, kimerítőleg bajosan generalizálható, részint azért, mert ez a külön pontban felvett vámszabályzatban találja legpregnansabb nyilvánulását, részint mert egyebekben (például a consulusok kérdésében) a külön vámterületből önként következik. Az ipartörvények reformját pedig azért nem foglalnám a cardinalis pontok közé, mert bármi fontossággal is bírhat az, ezen három cardinalis pontokkal, melyek nélkül ipar és kereskedési virágzásról álmodni sem lehet, egy fokra, egy kategóriába teljességgel nem

sorozható. Ez az én véleményem. A többi aztán (s ez a dolog practicuma) az erélyes actio feladata.

Erre nézve kettőt akarok megjegyezni.

Az egyik az, hogy a siker leginkább a fiókbizottmányoknak országszerte berendezésétől függ. Ezeknek nyomban össze kellene vidékeiken gyűjteniök az iparos és kereskedő választókat. Elfogadtatni velök az országos értekezlet határozatait. Kijelentetni velök, hogy a kijelölt párt zászlója alá sorakoznak speczialis érdekek jelzett sarkalatos kívánalmainak alapján; aztán nyomban érintkezésbe bocsátkozniuk azon vidék orgánumaival, a képviselőjelöltnék az igazgató-bizottmánynyal egyetértőleg kiszemelése végett, nehogy ebben megelőztessenek, a miből az erőknek szétforgácsolása következne; a jelölttel megállapodásra jutniok s aztán a dolgot concret alakban éber agitációban tartaniok; végre ügyelniök, hogy mindenki helyt álljon a választásnál.

Másik megjegyzésem az, hogy én az igazgató-bizottmány székhelyét a vidékre, Szegedre vagy Debreczenbe s nem a fővárosba tenném. Igen sajnós dolognak tartom, hogy a közösügyes kormány czentralistikus irányának visszahatása folytán a főváros csaknem minden, a vidék úgyszólván semmi. Gonosz francia tempó ez. Nem szeretem. Szabadság sohasem volt Franciaországban. Olyan volt mint egy gyertya. Világít, de maga árnyékban áll. Az angol nem világított másnak, de maga mindig szabad. S ott bizony nem a főváros ad tónust a nemzeti közéletnek, nem az kezdeményezi a nagy mozgalmakat. A gabonatörvény elleni agitációt Manchester vezette, Birmingham a parlamenti reformot. London semmit.

Aztán a pesti iparoskör programja nem is program. Sem hús, sem hal; mindössze annyiból áll, hogy iparosok és kereskedők választassanak képviselőkül. Hiszen én már említettem, miként kívánom, óhajtom, hogy iparosok és kereskedők is foglaljanak helyet az országgyűlésen tekintélyes számban. De ezt, s csakis ezt, venni fel programmal, amolyan „quand même” alakban bizony furcsa dolog. Mit mondanának azon urak, ha a volt jobbágyok arra szövetkeznének, hogy csak volt jobbágyot, a nemesek, hogy csak nemest, az ügyvédek, orvosok, hogy csak ügyvédet, orvost választanak? Különben ezen exclusivitási irányra talpraesetten megfelelt nem régiben John Bright, az angol munkásoknak adott válaszában. Ismerni fogja Ön. Nem ismételtem.

Hanem nagyon jól emlékezem arra az enquétre, mely a fővárosi kereskedelem hanyatlásának okai felől tartatott. Nem volt a kihallgatott fővárosi iparosok és kereskedők közt csak egyetlen egy sem, a ki ki merete volna mondani, miként a hanyatlás főoka abban van, hogy a pesti kereskedelmi piac hitel dolgában Béctől függ, s hogy a vámterületi összeolvadás folytán az osztrák műiparnak monopolizált zsákmányul lévén odadobva, a magyar piac többé nem Pest, hanem Bécs a magyar kereskedelem központja. Egy sem merete kimondani. Köszönöm én az ilyen szakképviselőt. Bizzák ezekre bár teljhatalommal a bankkérdést. Lesz magyar bank? Soha! Azt fogják mondani, a mit a különben oly kitűnően jeles tehetségű Wahrmann mondott, hogy a valuta helyreállítása nélkül nem lehet, hogy két kurrentia bajos dolog, hát csak alkudjunk a bécsi bankkal.

Ellenben biznók e kérdést például Mudrony Somára, a ki (nem ismerem, de gondolom) nem üzletember, s lenne magyar vámterület s meg lenne védve a magyar műipar. Igen nagy elismeréssel tanulmányoztam e tárgyiról fejtegetéseit, melyekből szintoly független jellem, mint mély szakismeret szól a lélekhez. Van a fővárosi iparosok és kereskedők közt igen sok derék elem. Ismerem egykori iparegyesületemből, mely legkedvesebb emlékeim közé tartozik. De (a matadorok) bizony nagyon osztrákok. Én nem a fővárosba tenném az igazgatás székhelyét.

És ezzel befejezhetném már is túlhosszu válaszomat, ha még néhány megjegyzést tenni az önmagam iránti kötelesség nem parancsolná, nehogy hallgatásom helybenhagyásra magyaráztathassék.

1. A pesti iparoskör felhívásában ezt olvasom: „a magyar nemzetnek sikerült állami függetlenségét a lehető széles alapokon visszaszerezni”.

Nekem, ki akként vagyok meggyőződve, hogy a magyar nemzetnek a borzalomig sikerült állami függetlenségét nem visszaszerezni, hanem feladni, nekem oly mozgalommal, mely ily kiindulási pontot választ, semmi közöm.

Ez határozottan Deák-párti álláspont. Azt ugyan nem értem, hogy miként gondolhatják ez álláspontról a magyar ipart és kereskedést zöld ágra juttatni. De hát ők nem is fordultak hozzám tanácsért.

Hanem Önök, Uraim! hozzám fordultak. Hát álláspontjukat figyelem nélkül nem hagyhatom.

A mozgalom egyik vezére, Bakay Nándor ur (kit bár ismerni nincs szerencsém, közéleti nyilatkozataiból nagyrabecsülni tanultam), B. alatt ezeket mondja: „ne bántsuk egy időre a közösügyes szerződés magasb politikai részét, tegyük le a magas politikáról”.

Már kérem, ugyan miért? Hiszen a közgazdászati érdek előmozdítása ezt nem kívánja. Nincs itt egymást kizáró ellentét. Tehetjük az egyiket a nélkül, hogy a másikról le kellene tennünk.

Ha a pesti iparoskör a Deák-pártéra, Bakay ur a Tisza álláspontjára helyezkedett. Nagyon sajnálom. De ha ez meggyőződése, miként lehet az én ajtómon kopogtatni? Nem értem.

Tisza álláspontja a hazára nézve mondhatlanul veszélyes. Ha egy eventualis európai conflictus alkalmával Európa hazánkat fogja az osztrák cabinet-politika nagyravágyásáért megbüntetni, ezért Tisza lesz felelős a történelem ítélőszéke előtt. Hogy „magyar kérdés” nincs többé, az az ő műve. Deák a jelent adta fel, Tisza a jövőt compromittálta.

Ha a közösügyes törvények elfogadása után Tisza nyomban azt mondta volna: „én ezt nem helyeselve, elleneztem. De a többség elfogadta. Megvan. Hát hagyjuk aludni a magas politikát, „kezdjünk házias életet” (mint Bakay ur mondja), én szögre akasztom a közjogi ellenzékeskedést s kezet fogok veletek házias életünk javítására. Fusionáljunk!” Ha így szólott volna akkor mindjárt, nekem bizony egy cseppet sem fájna jobban a fejem, mint a miként Deák megfájtotta. De a mit most teszen, az egészen más, veszélyesen más. Volt volna nélküle kompakt közjogi ellenzék. Nem volt volna töredékre szakadás. Lobogott volna az állami függetlenség zászlója fennen, magasan Európa előtt. Volt volna magyar kérdés Tisza daczára. Nem állanánk Európával szemben mint eventualis bűnrészesei az osztrák politikának, hanem csak mint áldozatai, kényszerült eszközei, miként a multban mindég; és semmi hatalomnak nem jutna eszébe Magyarország felosztásával szegni szárnyát az osztrák kétfejű sas nagyhatalmi ambíciójának, miként a multban nem jutott eszébe senkinek.

De „turpius ejcitur quam non recipitur hospes”. Tisza kitűzte a bihari pontok zászlaját s azon bizonyos államférfiú mérséklet mázával, melylyel zászlaja rudját bekente, sikerült neki magához vonni az ellenzék zömét, a szélsőség bélyegét ütni a kisebb töredékre (mely bizony oly ártatlan minden szélsőségi velleitások ellen, mint a ma született bárány - nagyon is „bárány”), sikerült neki a maga zászlajában testesíteni meg Európa előtt az alkotmányos közjogi ellenzék eszméjét s a szélsőbalt forradalmi reputációba helyezni, egy kis socialistikus ráadással.

S ha ez a Tisza Kálmán, a ki ezt tette, most dob és trombitaszóval „Sack und Pack” egész táborával átrukkol azokhoz, a kiknek ellenében hét éven át úgy figurált Európa előtt, mint a magyar alkotmányos ellenzék vezére, hát biz ennek (hacsak a jövő választások nem

változtatnak a dolgon) csak az lehet a következése, hogy Europa azt fogja mondani: lám, lám! a magyar ellenzék mégis csak megadta magát a bécsi burgnak. Egyesültek. Nincs többé magyar kérdés. Nincs magyar állami politika, csak egységes van. A mit ez fog vétkezni, Magyarország fogja vétkezni, s a ki vétkezik, lakolni fog. - Ám jó, hiszen ott van előőrsl egy Hohenzollern Bukarestben. Jó lesz neki Erdély, egy darab ráadással. Jó lesz Bánát Szerbiának stb. Hadd ne csattogtassa többé fenhéjázó szárnyait a transigens magyarokra támaszkodó osztrák sas.

Ilyen a kilátás legyőzetés esetében. Győzelem esetében másféle, de nem kevésbbé szomorú.

A Tisza műve.

Az a „én nem adom föl az elvemet” a leglyukasabb mogyoró, melyet államférfiu valaha ropogtatott. Olyan mint a szólásszabadsági sérelem fentartása 36-ban. Nem ad arra senki semmit e világon. Nem is ér semmit.

Az állami függetlenség kérdése nem olyan kérdés, a melyet csak akkor kell előrántani, mikor közvetlen sikerre van kilátás; olyan kérdés ez, melynél „selbst das Streben ist schon Zweck”, már a törekvés is cél. A ki ezt aludni küldi, oly álomba küldi, mely tartani fog mint a hét alvó szűz álma, hacsak a rendes combinatiókon kívül eső rázkódtatások nem zavarják fel.

Nincs helye ezt itt tovább fűznöm, csak ennyit mondok: nem látom sem okát, sem logikáját annak, hogy a ki egy speczialis érdeket - itt az ipar és kereskedés érdekét - akarja felkarolni, miért kelljen annak letevésre kárhóztatni a magas politikát. Maradjon speczialis tárgyánál. Ne keverje össze a szerepeket. Midőn Cobden a gabna-törvények elleni agitációt megindította, nem mondta azt: hagyjunk fel ezzel, hagyjunk fel azzal, ne bántsuk a parlamenti reformot, hanem azt mondta: a kenyér drága, olcsó kenyeret akarunk, le a gabna-törvényekkel! - Ez praktikus eljárás.

Azonban Bakay ur nézete egy kis vidéki lap polemicus hasábjain jelenvén meg - bár tekintve az egyéniséget, azt mindenesetre sajnálnám, - nem untattam volna önt ez észrevételeimmel, ha azt nem látnám, hogy e nézet e mozgalom programjából is visszhangzik.

Ez aztán már komoly baj.

A 2. §. azt mondja: „a mennyiben e függetlenség (glossa: önállóság) ellenében oly kétoldalú szerződésnek qualificálni” stb. Nagyon sok szó fér e felfogáshoz és nagyon kényes dolog a nemzet törvényeltörési képtelenségét kimondani.

Ámde hagyjuk ezt. Én csak azt kérdelem: mi köze annak a könnyedén odaszótt előzménynek ahhoz, a mit önök akarnak? Hátha azok az ugynevezett „szerződések” ma eltöröltetnének vagy nem is léteznének, nem akarnák önök, hogy a munka érdekei képviselve legyenek? Bizonyosan akarnák. Mire való tehát az az előzmény?

És mire való a 3-ik §-ban az a merőben inopportunos kikötés, hogy csak annyiban kívánják a termelő osztályok erősödésére vezető intézkedéseket, a mennyiben a „törvényesen fennálló s egyelőre meg nem változtatható kétoldalú állami szerződésekbe nem ütköznek?”

Magamnak tartozom annak kijelentésével, hogyha ilyen irányban vezetették a mozgalom, én azzal - legkevesebbet mondva - nem rokonszenvezhetném. És ez első észrevételem.

2. Önök körlevelének bevezető része jóformán egy indulatos requisitorium *a bitorló osztályok és bitorlott szabadalmak ellen*. Minthogy még „született törvényhozók” vannak Magyarországon s minthogy az új választási törvény határozottan reactionarius, nem akarom feszegetni, mennyire lehet legitim 1848 után bitorló osztályokról szólni, azt sem akarom feszegetni, hogy miután a törvény a jogot megadta, kié a hiba, kié a mulasztás, ha az ige testté

nem vált; csak annyit mondok, hogy én nem látom át, minő gyakorlati célzt gondolnak önök azáltal elérhetni, hogy a productiv munka nevében úgyszólván had üzentetik a meddő fogyasztóknak? Avagy gondolja ön, hogy a productiv munka élélhet fogyasztók nélkül? Avagy gondolja ön, hogy az ipar és kereskedés érdekeinek előmozdítására czélszerű dolog oly invectivákhoz folyamodni, melyek okvetlenül ressensust fognának provocálni, s melyekről saját glossátoraik egyike megjegyezte, hogy „összeveszés a többiekkel?” Én nem gondolom. Nekem ugy tetszik, hogy - fájdalom - igen sok akadályokkal kellend amugy is küzdeniük; teljességgel nem gondolhatom, hogy czélszerű legyen az akadályokat szaporítani. Önézretre ösztönözni a productiv munka férfiai nagyon jó, de bizony-bizony mondom: a gyűlölet nem jó tanácsadó.

3. A körlevél-javaslat azt állítja, hogy „a küzdelem, mely a nemzet zömében foly, nem a politikai pártok, hanem a társadalmi rétegek küzdelme”. Én nem gondolom, hogy ez így van. Én nem látom annak nyomát, hogy már hazánkban is osztály osztálylyal mint ellenség állana szemben. Ne is adja Isten, hogy így legyen. Egészben is gyöngék, mint a minők vagyunk, annyi kül- és belellenségtől vagyunk környezve, oly méreg testünkben a nemzetiségi szakadárság, hogyha még a társadalmi rétegek s osztályok is ellenséges állásba helyeznék magukat egymással, nem hiszem, hogy saját testünknek e marczangolását megbirhatnók. De attól tartok, hogy a mi tudomra még nincs, az lehet, az lesz, ha egy osztály a harczot már létezőnek mondja ki. Az odadobott keztyüt fel szokták venni, s bárki legyen a győztes, a nemzet hal bele.

Én az irás szavaival azt mondanám: „atyám, muljék el tőlünk e pohár”.

Vigyázzon kiki, mit cselekszik, mert a késő bánat nem használ.

4-szer és végezetül. Legyen célzattal, legyen a nélkül, a körlevél-javaslaton bizonyos irány vonul keresztül (nem a végprogramban, hanem a mi azt megelőzi), mely azon eszmék rendjébe tartozik, melyeket szocialisticusoknak szoktunk nevezni; kell valami ilyesnek lenni benne, mert rám ezen benyomást tette.

Tartozom magamnak, hogy ezzel szemben jelezzem állásomat. Nem lehet tagadni és nem is lenne tanácsos ignorálni akarni, hogy részint a létért küzdelem törvénye folytán, mely az egész természetén végig vonul, s mely kényszerüleg egyenlőtlenségre vezet, részint évezredeknek egymásra torlaszolt bűnei s hibái folytán, a kóranyagoknak oly irtózatossá halmaza gyűlt s folyvást gyűl rakásra az emberi társadalomban, hogyha a gyökeres orvoslás biztos módja fel nem fedeztetik, előbb-utóbb egy rettenetes catastrophának kellend bekövetkezni.

S azért valóban méltó és kívánatos, hogy az emberiség legjobb fejei s legnemesebb szivei e társadalmi kórállapot gyökeres orvoslásának felfedezésén fáradozzanak. Nemesebb célzt nem tűzhetnek ki maguknak. Fenségesebb tárgyat nem választhatnak.

Sikerülend-e valaha azt felfedezniük? Hinni szeretném, hiszen még senki sem mérte meg, hogy az emberi ész karja meddig ér. De nem tudom.

Hanem azt tudom, hogy ha én nekem, gyarló, de sokat elmélkedett embernek e gyógykezelésre az egész emberiségtől teljhatalom adatnék, én az értelem azon szikráival, a melyek agyamban pislognak, az emberszeretet minden melegével, mely ereimben kering, a honszeretet egész tüzével, mely szivemben lobog, legfőlebb némi enyhítéseket tudnék, de gyökeres orvoslást nem lennék képes kijelölni.

Én tehát az eddig feltűnedezett szocialisticus iskolák egyikéhez sem tartozom. S vannak olyanok, a melyeket veszélyeseknek tartok.

Ennek kijelentésével enmagam iránt tartoztam.

*

És ezzel végére jutnék a feladatnak, melyet önöknek hazafiui érdekeltségemre számított felszólítása élémbe tűzött. Válaszom önök által kedvetlenül fogadtathatik. De én úgy szóltam, a mint lelkiismeretem sugallta s szóltam oly őszintén, amiként becsületes embernek szólani kötelessége. Követik-e önök tanácsaimat s mennyiben követik vagy nem? az önökre tartozik; ha nem követik, nem kell magukat mentegetniök, jogukkal éltek; ha követik, nem kell külön levelezéssel fárasztaniok magukat. Ugyis megtudom. E tárgyban az eszmecserét köztünk befejezettnek tekintem.

Hanem egy kérésem van. A mint itt-ott egy-egy törlésből, egy-egy tollban maradt szó közben szurásából látja ön (s ezért bocsánatot is kérek), e levél nincs letisztázva, tehát első fogalmazás. Irnokom nincs, s öreg kezem kifáradt. De meglehet, szükségem akadhat megemlékezni arra, a mit e levélben irtam. Méltóztassék levelemnek úgy venni hasznát, a mint jónak ítélendi hanem nagyon kérem, haszonvét után méltóztassék azt vagy eredetiben, vagy ha ezt meg kívánná tartani, correct átnézett másolatban nekem visszaküldeni.

A növénytanba vágó nyomtatványt köszönöm. Van szerencsém önt honfitársi indulattal üdvözölni.

Kossuth s. k.

IV.

A debreczeni függetlenségi pártnak.

Tisztelt Uraim!

Szives köszönetet mondok azon megtisztelő megemlékezésért, hogy pártalakulásukat külön levélben tudtomra adni elrendelték.

Keserédes emlékezetek rezgettek végig lelkemen a kiváló jóakarattal s megható szívéllyel írott sorok olvasása közben, melyekkel tisztelt elnökük és társai e megbízásnak eleget tettek.

Mert hát bizony nagy idők voltak azok, melyek engem egykor a tettek mezején Debreczennel közvetlen viszonyba hoztak s Debreczen évkönyveibe szerény nevemet bejegyzettek.

Oly idők voltak azok, a minőkkel az, a mit a vallásos ember isten ujjának nevez, a történelemben korszakonként mérlegtálczába teszi a nemzeteket, hogy megmérje, ha megütik-e vagy nem az életrealitás mértékét.

Nemzetünk megmértetett és *akkor* bizony könnyűnek nem találtatott. S hogy könnyűnek nem találtatott, abban Debreczennek nagy része van. Bécsben azzal kecsegtették magukat, hogy ha a jog és törvény fölibe helyezkedett erőszak fővárosunkat hatalmába keríti, a jogvédő ellentállásnak vége lesz.

Hatalmába kerítette. Országgyűlés és kormány Debreczenben kerestek menhelyet.

Ha Debreczen akkor a romboló vész lehangoló dühöngése közben csak kétségessékedik is a nemzetnek akár erélye, akár határozottsága felett, ha férfja, nője, apraja, nagyja magasztos hazafisággal nem veszi körül a kormányt és országgyűlést, kik nem kegyet oszthatni, hanem áldozatot kívánni jöttek hozzájuk, a honvédelmi erőködés tehetetlen parodiává sülyed s a világ birája: a történelem pálczát tör a magyar nemzetnek nemcsak élete, hanem becsülete felett is.

Hogy nem így történt, hogy a honvédelmi harcz nemzetünk életrealitásának a világ rokonszenves csudálatától kísért hatalmas revelációjává fejlődhetett, ezt jórészt azon támogatásnak köszönhetjük, melylyel Debreczen a kebelébe menekült országgyűlést és kormányt körülvette, ez tette lehetségessé azon szerves erő kifejtést, melynek következtében „névtelen félisteneink” a Tisza mögé szorult védelmi állásból rövid pár hó alatt a támadóra mehettek át diadalmasan.

S én, ki ama válságos időkben a kormánynak élén állottam, de nemcsak én, hanem a nemzet is, ezért Debreczennek örök hálával tartozunk.

Hanem a kitűnő történelmi állás kitűnő kötelességekkel is jár.

Önök, Uraim! érezik a kötelességeket. De bizony, úgy látom, vannak Debreczenben olyanok is, kiknek szükségük volna el nem felejteni, hogy Debreczenre, a nevéhez kötött emlékeknél fogva, kiválólag alkalmazható amaz ismeretes mondás: „a nemesség kötelez” (noblesse oblige).

Midőn a haza függetlenségének kérdése forog fenn, Debreczennek történelmi hivatásához tartozik az első helyet igényelni magának e zászló alatt, s azt még akkor sem hagyni el, ha (mitől az ég óvjon) más mindenki elhagyná.

Példátlan - unicum - a parlamentarismus történelmében, a mi legközelebb hazánkban történt.

Egy egész tekintélyes párt, a közjogi ellenzék képviselőinek legszámosabb árnyalata, beolvadt azon pártba (vagy, nehogy tiltakozásokat halljunk, mondjuk inkább: összeolvadt ép azon párttal), melynek ellenében ellenzékül volt az országgyűlésre küldve.

Szomorú jelenet! Tartok tőle, hogy ily példák nagyon meg fogják ingatni nemzetünk érzelmeiben a képviseleti rendszer iránti hitet, s bizonyosan nem alkalmasak arra, hogy megszilárdítsák a politikai erkölcsiséget, mely egyedül képes az intézményekbe életet lehelni.

Hogy a képviselő kötelezve van híven ragaszkodni a programhoz, melynek alapján képviselőül lett megválasztva, ez oly igazság, mely a képviseleti rendszernek sarkalapját képezi. - E nélkül a „képviseleti kormány” (mint az angolok helyesen nevezik) megszűnik „képviseleti” lenni s parlamentaris formák mezébe burkolt absolutismussá változik; a mi a palástolatlan absolutismusnál még kárhózatosabb, mert mind a kettő nyomás, de az első hozzá még csalás is.

Azonban, ha már arra voltunk kárhóztatva, hogy ezt az imparlamentaris parlamenti unicumot csakugyan megérjük, nekem, nem tagadhatom, különösen rosszul esik, hogy az Debreczen képviselői mandátumának auspiciuma alatt hajtatott végre.

Mert hát „noblesse oblige”.

Alig egy éve, Uraim! hogy Tisza Kálmán úrnak már volt alkalmja a miniszteriumba lépni. Senki sem állíthatandja, hogy az ország pénzügyi bajai kevésbbé nyomasztók, s velök kapcsolatban a közigazgatás gyökeres rendezésének szüksége kevésbbé szembetűnő volt már akkor, mint ma. Hisz' épen e nyomasztó helyzet, e szükség érzetének pressiója alatt lett kiküldve a 21-es bizottmány; s a debreczeni beszéd is azt mondja az akkori helyzetről, hogy „majdnem oda jutott volt már az ország, hogy napi tartozásait ne bírja fedezni”. És mégis a helyzet ez égető szükségével szemben Tisza Kálmán úr kötelességének ismerte (a mint hogy „képviseelői” kötelessége is volt) oly elvi kikötéstől feltételezni a miniszteriumba lépését, melyet a közjogi ellenzék álláspontja elengedhetlenül megkívánt.

És pártja - az akkori balközép - ezen elvhűséget, ezen kikötést hangos helyesléssel fogadta.

Azóta semmi váratlan nem jött közbe, a helyzet ugyanaz, a mi akkor volt; és Tisza Kálmán úr, dacára annak, hogy választóinak tett fogadása most ép úgy kötötte - mint egy év előtt, - mégis megengedhetőnek vélte magának, hogy adott szaván magát túltegye, s a párt jellegét képezett közjogi ellenzéki állást egyszerűen félretéve, minden kikötés nélkül kormányba lépjen.

És követői, a volt balközép, most szintoly hangosan tapsolnak ennek - mint egy év előtt az ellenkezőnek.

Mi tűrés-tagadás, ez aztán bizony ázsiai állapot. Valóságos Mandarin-Wirthschaft.

Én, ki Tisza Kálmán úr egy év előtti eljárásának nagyrabecsülésem kijelentésével adóztam, az igazságnak tartozom kijelenteni, hogy én egy kitűnő államférfiúnál a meggyőződésnek ily minden indokot nélkülöző változását a mily meglepőnek, szintoly szomorítónak találok.

Pedig van még egy súlyosító körülmény is, mely, nézetem szerint, igen nagy figyelmet érdemel.

E körülmény az, hogy a meggyőződés e meglepő változásainak egy oly új párt alakításával nyilvánítása, melynél a közjogi ellenzéki program egyszerűen félre tétetett, az országgyűlés végén történt, 3-4 hónappal az országos új választások előtt.

Ez, Uraim, tagadhatlanul annyit teszen, mint *praeoccupálni egy bevégzett tény nyomása által a nemzet akaratának szabad nyilvánulását*. Már, kérem! képviselőknek, a kik, mert képviselők, nem urai, hanem szolgálói a nemzetnek, mandátumuk lejáratainak előestéjén ily *parlamentaris államcsinyt* csinálni, egy menthetetlen usurpatio. Nagy szót mondtam, de távol minden indulatos heveskedéstől, komoly megfontolással mondtam.

És hozzá teszem, hogy e szó súlya egyenesen és kirekesztőleg a volt balközéppárti képviselőkre s első sorban azok vezérére esik vissza. Mert a volt Deák-pártiak eljárása tökéletesen correct. Ők a fusio által semmit sem adtak fel, semmit sem tettek félre programjukból, mely pártjuk jellegét képezte, sőt annak sikerét biztosították. Az usurpatio egyenesen a fusio másik részére esik vissza. Ezeknek tette jogtalan is, illoyalis is.

Nem is lehetne azt mással mentegetni, mint azzal, ha elmondhatnák, hogy azon három hónap alatt, mely még mandátumaik lejárásaig hátra volt, megmentették a hazát azon súlyos bajoktól, melyeknek orvoslását annyira halaszthatlannak ítélték, hogy hazafiúi kötelességüknek tartanák a hazát még mandátumaik megszegésének árán is megmenteni.

Ámde mit beszélnek a tények?

Hiszen igaz: midőn, a catilina-i összeesküvés elnyomása után Metellus Nepos tribunus azt kívánta Cicerótól, esküdjék meg, hogy megtartotta a törvényeket, nagy hatást idézett elő Cicerónak eme válasza: *Juro, quod servaverim rem publicam*. (Esküszöm, hogy megmenttem a köztársaságot.)

Fog-e Tisza Kálmán miniszter úr consulatusa végén hasonló esküt mondhatni? nem tudom, sőt minden elismerés mellett, melylyel úgy szándokainak tisztasága, mint kitűnő tehetségei iránt viseltetem, nem is hiszem; egyszerűen azért, mert oly rendszer talapjára lépett s oly elemekkel szövetkezett, melyen s melyeknek társaságában a hazát megmenthetni „*en principe*” lehetetlen. Érezni fogja e talap, e társaság zsibbasztó hatását mihamar. *Sőt már is érzi*, a mint debreczeni beszéde világosan mutatja.

De akármit is hozzon a jövő, hogy lefolyt három hónapi minisztersége végén még amolyan cicerói esküt nem mondhatott, azt tudjuk; hogy mondhatni nem is praetendált, azt ígéretekben szerény debreczeni beszédéből látjuk.

A mit a lefolyt országgyűlés alatt tett az új fusionális miniszterium, az vagy olyan, hogy leórlötte a részben meglehet tiszta, de nagyrészen bizony nagyon üszögös gabonát, melyet a volt miniszterium öntött a garadra (ilyen maga a budget is), mit hát bizony nélküle is leórlöttek volna azok, kik a garadra öntötték, vagy pedig olyan, hogy el lehet rá mondani: adtál, uram, esőt, de nincs köszönet benne.

Ilyen ama két monstruosus felhatalmazás, mely annyira ellenkezik a parlamentáris rendszer természetével, hogy hasonlóra nincs is példa az egész világon a parlamentarismus történelmében.

A mi magát az állítólagos honmentési munkát illeti, az alphától omegáig a jövő országgyűlésre vár. Meg is mondtotta dicséretes őszinteséggel a miniszter úr maga is egyik beszédében, hogy az új miniszterium még nem tud tetteket felmutatni, s hogy organikus vagy hosszabb tanulmányozást igénylő változtatásokat még csak szóba hoznia is egyáltalában nem lehet.

Ez tökéletesen igaz. De mert igaz, mert maguk is tudták, hogy az ország súlyos bajain a mult országgyűlésből még hátra volt három hónap alatt segíteni még csak meg sem kísérelhetik; hát - istenért! - miért nem vártak változott meggyőződésük nyilvánításával a választásokig, mikor már mandátumaik kötelezettsége megszűnik?

A képviselői kötelezettség parancsolta, hogy várjanak, ok pedig, mint mondtam, nem volt reá, hogy ne várjanak, mert a hazát eddig bizony nem mentették meg. Ha az új választásoknál nem egy bevégzett tény nyomásával, nem a hatalom prestige-ével, hanem csakis okokkal jelennek meg választóik előtt s ezek az ő változott meggyőződésüket helyeslik, én sajnálottam volna, hogy hazánk függetlenségének szent ügye ily kitűnő bajnokokat elveszít, de az eljárás tökéletesen correct és loyális volt volna; míg így, a mint történt, sem nem correct, sem nem loyális, sem nem jogszerű, sem a halaszthatlanság tekintetével nem menthető.

Hallottuk ezerféle változatokban magyaráztatni, hogy miért kellett már a lefolyt országgyűlés végén ama csodaszövegszerű új pártalakuláshoz folyamodniuk.

E magyarázatokat a képviselőház volt elnöke megéljenezett bucsubeszédében, e szavakban foglalta össze: szükséges volt az új pártalakulás, mert „a volt kormány azon eseményeknek állván előestéjén, hogy a ház többsége ellene fog nyilatkozni, csaknem bizonyosnak látszott, hogy a pártármialatokra szétoszlott házban oly többség nem is alakulhat többé, mely *bármely kormánynak* biztos támaszul szolgálhasson”.

Talán a tényt magát is kétségbe vehetném, de ha a dolgok csakugyan akként állottak, hát következik abból, hogy akár szükséges, akár szabad volt magán az országgyűlésen oly pártalakításhoz folyamodniuk, mely egy egész tekintélyes párt részéről a választási program legsarkalatosabb ágazatának félretételére lett alapítva?

Hiszen ez a következtetés egy oly veszélyes alkotmánytani heresis, mely a képviseleti rendszert alapjából kiforgatja!

Hogy a képviseleti rendszer valóság legyen, akkor így *nem a képviselőház, hanem a választási urna az ily pártalakulás színhelye*. A képviselőházban gruppirozhatják magukat a pártok, a mint a választási urnákból kikerültek, tömörülhetnek az egyes homogén töredékek, melyek egy alapelven lettek megválasztva, miszerint a megválasztatásuk által hűségükre bizott elveknek tömörülésükkel nagyobb súlyt szerezzenek, de a képviselőház nem arra van szánva, s a képviselőknek nem az a rendeltetésük, hogy ők ott saját képviselői pártjellegük félretételével *pártokat alakítgassanak*, minőkről megbízóik nem is álmodtak, hanem rendeltetésük az, hogy képviseljék a párt megkülönböztető jellegét, mely őket képviselőül megválasztotta, képviseljék tántoríthatlan hűséggel adott szavukhoz, mely képviselői minőségüknek szolgál alapul.

Ha csakugyan nem volt többség, mely bármely kormányzatnak biztos támaszul szolgálhattott, ez olyan baj volt, melynek orvoslására fel lehetett találni az utat az alkotmányosság legelemibb fogalmaiban. Szétoszlalni a tehetetlen országgyűlést, hivatkozni a nemzetre, nem vágni elibe határozatának, hanem reá bízni a többség alakítását; a mint joga is, hivatása is. Hiszen a debreczeni beszéd is elismeri, hogy ha nem volt is kormány, mely haladni tudjon (hiszen az új kormány sem tudott azon az országgyűlésen - maguk bevallják), de volt kormány, mely helyét megállani tudta; tehát a mely perczben kitűnt, hogy többség nincs, melylyel akárki is kormányozhasson, meg kellett volna szavazni egy ideiglenes budgetet, miszerint az új országgyűlésig az államháztartás fel ne akadjon s aztán rögtön hivatkozni a nemzetre. Ez lett volna az alkotmányos orvoslat. Nagyon hátra kellett volna esni nemzetünknek az alkotmányos ismeretekben is, érzelmeiben is, ha akadna ember, a ki ez állításom igazságát csak kétségbe is vonná.

Igen, de azt mondta Tisza Kálmán úr Debreczenben, hogy „félteni lehetett, miszerint, ha a képviselőház úgy oszlik el, hogy nem lesz egyöntetűség, nem lesz egyöntetű párt sem, hát a legközelebbi választások ismét egy oly házat fognak eredményezni, melyben nem lesz homogén többség”.

Ha a dolog oly szomorúan komoly nem volna, hogy a derűtséget bizony kizárja, fel kellene kacagni azon egyöntetűség, azon homogeneitás felett, mely a volt Deák-párt s a volt balközép közt fenforog. Látjuk! - Mikor a korhely Trinculo (a Shakespeare „Vihar”-jában) Caliban mellé kuporodik, imígy kiált fel: „a nyomorúság az embert különös hálótársakkal hozza ismeretségbe”. Biz’ igaz az!

Hanem Tisza miniszter úr vallomása nagyon épületes vallomás. Itt fekszik a nyúl a bokorban, Uraim! Praeoccupálni kellett egy bevégzett tény nyomásával a választók véleményét, miszerint a többség biztosíttassék.

Ez már aztán érthető érvelés. - Nagyon.

De hiszen ez egy felfordított világ, Uraim! Minő alkotmánytan szerinti hivatása az országgyűlésnek kortestanyává lenni? Mióta lett a képviselőház azzal megbizva, hogy a képviselteket vontató kötélre fűzze?

Már most persze mondhatják (a mint mondják is), hogy szabad a választás; senki sem gyakorol hivatalos pressiót, a nemzet szabadon nyilatkoztathatja akaratát.

Ez szóbeszédnek szépen hangzik s egy bizonyos mértékig valóságnak is megjárna, ha nem hagyott volna nyomot hátra a nemzet erkölceiben azon corruptio, mely nyolcz éven át rendszer volt a hazában. Hanem hagyott! Hogy a mostani miniszterium nem fog oly eszköz-
hez folyamodni, mint a minőkhöz a Lónyay-kormány idejében folyamodtak, azt reménylem is, hiszem is, de legio azoknak neve, kiknek „elve” az, hogy jó a fölkelő nap melegében sütkérezni. És a bevégzett tényben és a hatalom prestige-ében - akarjuk, nem akarjuk - pressio rejlik, kivált nálunk, hol az iszonylatig kiterjesztett kormány-patronátus folytán annyian élnek a kormány kegyéből, és még milyen azoknak száma, kik abból élni szeretnének! igenis, van pressio. - Tisza miniszter urat fényesen fogadták Debreczenben; hogy ez nem csak a miniszternek szólt, tudom. Ha a miniszter nem volt volna Tisza Kálmán, nem fogadták volna úgy, kétségtelen; de hogy Tisza Kálmánt sem fogadták volna úgy, ha nem volna miniszter, az is bizonyos.

Hanem ez nagyon szomorú surrogatuma annak, a mi a jövő hónapban okvetlenül elkövetkezett volna, ha a volt balközép és vezére néhány évi állhatatosságát még egy pár hónappal megtoldja - elkövetkezett volna az, hogy a közjogi ellenzék azon mérsékelt programmal, melyhez Tisza Kálmán úr neve kötve volt (minő bánatos hang ez a „volt”), többségben került volna ki a választási urnából. Hogyan ne került volna egy oly erkölcsileg tönkrejutott, pozdorjává zilált párttal szemben, mint egykori ellenei, szövetségesei most! És ezzel elkövetkezett volna az, hogy tisztába jöttünk volna a felől, vajjon valóság-e az alkotmányos élet Magyarországon vagy csak áltatás; mert tisztába jöttünk volna az iránt, hogy mi a hatalom szándoka, magatartása azon esetben, ha a közjogi ellenzék többségbe kerül?

Minő tapintatlanság volt ez alkalmat kiszalasztani! Sőt minő bűn!!

Ők ezt azért szalasztották ki, hogy kezet fogjanak elleneikkel azon dolgoknak megoldására, melyeket a közösgyes alapon is megoldhatóknak mondanak. E végett nem volt szükség a közjogi ellenzéki állást feladni. Ennyit az ellenzéki padokról is megtehettek. Az ország függetlenségének visszakövetelése sohasem zárta ki az ország ügyeinek minden irányban rendezésével foglalkozást; sem a pénzügyi bajoknak minden lehető, alkotmányos irányú enyhítését. A közjogi ellenzék programjában minden jó benne van, a mi a fusionális programban jó benne lehet; de ebben nincs benne az ország önállása, mely minden jónak alapja.

Hanem ők azt mondják, ez most nincs napirenden, ez a jövő kérdése.

Szerencsétlen, - több! elkárhozott nemzet ez, Uraim! melynél, ha függetlenségét elvesztette vagy eljátszotta, az annak visszaszerzésére intézett törekvés nincs mindig napirenden.

Hogy él magyar, áll Buda még, annak köszönhetjük, hogy ennek megóvása, midőn ez elég volt, visszaszerzése, midőn ez kellett, őseinknél mindig napirenden volt.

„Nincs napirenden! jövő kérdése!” Boldog isten! és ezt *most* mondják, épen most, midőn azon országgyűlésre választ a nemzet képviselőket, melyre a *quota* kérdése vár. Hát mikor lesz napirenden, ha ilyenkor nincs? Soha!

És így is van. Ez a manoeuvrek kulcsa. Megadták magukat a közösügyes állapotnak. Népiesen szólva - beadták derekukat.

Hogy erről a kapu előtt álló quota kérdéséről nem szeretnek említést tenni, azt értem, de hogy a választók sem tesznek, a felett bámulok; azt pedig tudom, hogy e derékbeadás igen szomorú kilátást nyújtott a nemzetnek, úgy a quota kérdésében, mint a többi nagyfontosságúakban, melyeknek szerintök egyezkedéssel kell megoldatni. Joggal kapcsolatban az állhatatosság imponál, a derékbeadás fenhéjázást provokál.

„Qui vivra verra.”

És most vigasztalásul mindezekért adtak a nemzetnek egy pártot, mely magát szabadelvűnek nevezi. Elménczkedni nem akarok. Nagyon lehetne. Szándokot gyanúsítani nem szokásom. De annyit mondhatok, hogy nem olyan könnyű dolog ám szabadelvűnek lenni, a szabadelvűség *conditio sine qua non*ját az állami függetlenséget kizáró közösügyes alapon és azon párt társaságában, mely culturállami bravádok hamis czéje alatt Napoleon-féle centralisatióval csinált szabadságot Magyarországon. Nézzék Deák Ferenczet. Ő fényes multjában bizony szabadelvű volt, mint jobban senki. Mennyit tanultam tőle, mennyi megnyugvást, mennyi erőt merítettem abból, hogy nézeteim nézeteivel találkoztak. És a mint a közösügyes alapra lépett, reformok helyett mennyi deformot, haladás helyett mennyi reactiót volt kénytelen támogatni, mennyi önkényt védeni, mennyi romlottságot fedezni szeplőtlen neve tekintélyével. Így jár Tisza is.

Már látjuk a jövőnek előre vetett árnyékát. „Erős kormány” a jelszó.

Erős kormány. Ez volt mindig a jelszó Franciaországban is, de ott sohasem láttam szabadságot, hanem láttam Sedant, Angliában sohasem hallottam erős kormányról, de erősnek láttam a szabadságot; s láttam biztosnak, boldognak a szabad nemzetet az intézményes önkormányzat izmos karjain, mint édesanya ölén az egészséges gyermeket.

Hiszen hallották önök is, Uraim, a debreczeni beszédben említetteti a magyar közigazgatás történelmi fejleményének alapját. S ez igen helyes. De nem hallottak önkormányzatról. És ez már baj. Hogy lesz megye, mely tágított munkakörben képezend engedelmes közeget az „erős kormány”-nak és kivetend adót a házi pénztárra, de e mellett azt az adót is fizeti az ország kincstárába, melylyel eddig onnan a házi pénztár fedeztetett, azaz, hogy egy contóra duplán fizet, azt elhiszem; de vajjon az új szabadelvűség merend-e csak a virilisekhez is, a népképviseleti eszme eme derisiójához hozzányulni? arról kételkedem; azt pedig sajnálkozva bizonyosnak tartom, hogy eme szabadelvű műhelyből nem fog kikerülni azon „megyei intézmény”, melyről mi, kik a parlamentarizmus kormányt megalkottuk, s biz’ a szabadelvű haladás útjain sem voltunk járatlanok, azt irtuk törvénybe, hogy az „alkotmányosság védőbástyája” s hogy „egész törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fentartandó”.

Sokat irtam, de bár csak felületesen is, félig sem futottam be a mezőt, melyet Önök felhívása s a körülmények elémbé tártak. Pedig még egyről kell szólanom. *Nagyon fontos dolog.*

Hogy mennyire hat már is Tisza Kálmán úr szabadelvűségére az új talaj s új társaság, megdöbbenően mutatja az, a mit Debreczenben a vámszövetségről mondott.

Ő a külön vámterület helyreállításának eszméjét azon odiosus színben tünteti fel, hogy a vámtarifákkal s más hasonló eszközökkel megindítandó háború akar lenni a szomszéd állam ipara s kereskedelme ellen.

Nagy szó ez, Uraim! S egy képviseleti kormánytag szájában nagyon meggondolatlan szó. Ellenségtől érteném az ily gyűlöletességi imputatiót, de magyar minisztertől meglep.

Nekem e szó ellen tiltakoznom kell a közgazdászati alapigazságai, hazánk érdekei s nemzetünk jó hírneve nevében, és saját politikai becsületességem nevében is.

Én, Uraim! senkinek a hazában nem állok mögötte az osztrák birodalom nemzetei iránti barátságos indulatban. Felemelt fővel mondom ezt s van jogom így mondani. - Én emeltem fel első szavamat a birodalmi nemzetek alkotmányos élete mellett, még mielőtt ők maguk szót emeltek volna a mellett. Sok viszontagságokon mentek azóta ők is keresztül, mint mentünk mi is, de a mi igaz, igaz, azon szó, mely akkor Ausztriában az alkotmányosság érzetét fellángolt, végeredményben nyomot hagyott hátra maga után. Ellenséget nem fogadnak úgy, mint engem ott egykor fogadtak. Én külön vámterületet akarok, de azt nem hagyom magamra fogni, hogy ezzel vámtarifaháborút akarok indítani az osztrák birodalom ipara s kereskedelme ellen. Legyenek azon birodalom nemzetei hazánkkal egy fejedelem alatt vagy ne legyenek, a mint a jövőendő könyvében megírva lehet, mi mindig szomszédok leszünk irányukban, mint már őseink 91-ben megírták, - csak jó szomszédokra, de erre igenis köteleztettek. Én óhajtom, tanácsolom nemzetünknek, hogy jó szomszédjak legyen, miszerint megvárhassa, hogy ők is jó szomszédaink legyenek. Barátaik legyünk, hogy barátaink legyenek!

Ha én elmékedésekben, tettekben, tapasztalásban és szenvedésekben megöszült agyamnak minden gondolatával, szívem minden lüktetésével gyűlölöm a közösügyes állapotot, e gyűlöletben nagy része van annak, hogy ez állapotban köztünk s a birodalom népei közt az őszinte, barátságos indulat mindkét oldalról lehetetlen.

Ha külön vámterületet akarok, abban nagy része van annak, hogy közös vámterület mellett köztünk az őszinte barátság lehetetlen.

Ez a szó „vámtarifá” nem harczot és háborút jelent a mai világban, hanem jelenti az érdekek méltányos kiegyenlítését viszonylagosan.

De hogy ily kiegyenlítés csak szóba is jöhessen, arra külön vámterület kell. E nélkül kiegyenlítést megkísérteni is lehetetlenség. Róla beszélni képtelenség.

Külön vámterület mellett igenis, a lehető legnagyobb méltányosságot tanácslom a szomszéd birodalmi nemzetek iránt, a vámtarifáknak kölcsönös egyezkedés útján megállapításánál, sőt ajánlok kiváló kedvezéseket is irányukban, - de külön vámterületet kívánok, mert a közös vámterület eszméjében hazánk közgazdászati megélhetésének oly absolut ruinája fekszik, miszerint e mellett teljes lehetetlenség, hogy köztünk előbb-utóbb az ipar és kereskedelmi érdekek azon elkeseredett harcza ne fejlődjék ki, melyet Tisza miniszter úr a *közgazdászati* eszmék bámulatos confusiojával a vámtarifáknál keres, melyek ép annak eszközei, hogy az érdekek kölcsönös kiegyenlítésével a háború kikerültesse.

Különben, hogy mik az én nézeteim a vámtarifá-rendszerről, az tudva van. Eszmezavar tisztázása végett itt csak annyit akarok megjegyezni, hogy midőn védvámról van szó, nem prohibitív rendszerről van szó, hanem arról, hogy oly mérsékelt oltalom adassék a hazai műiparnak a kezdet nehézségeivel megbirkózásnál, mely őt képessé tegye intelligens munka mellett a külföldi műiparral a szabad versenyt kiállani. Midőn szabad kereskedelmi rendszerről

van szó, ez alatt nem az értetik, hogy nemcsak az élelmiszerek s gyártási nyers- és segédanyagok, hanem még a kézgyártmányok is vámmentesen hoztathassanak be; hanem értetik az, hogy a vámtariffák tisztán államjövédelmi szempontból szabályoztassanak.

És e megjegyzés után berekesztésül áttérek a vámszövetségi kérdésnek egy oly oldalára, mely hazánk súlyos pénzügyi körülményei közt annyira fontos, hogy szeretném reá pártkülönbség nélkül minden gondolkozó ember figyelmét felhívni a hazában.

És ez a következő:

A hivatalos kimutatások szerint az osztrák-magyar monarchiának (hazánkat is beleértve) összes kereskedelmi forgalma a *külfölddel* 1872-ben tett 973 millió forintot, behozatalt és kivitelt összevéve.

Tekintve azt, hogy mi jobbadán csak nyers termékeket viszünk ki, s ennek nagy részét Ausztriába, a külföldről pedig a magas vámok miatt csak kevés kész gyártmányt vehetünk, hanem kénytelenek vagyunk jó magas prémium mellett Ausztriából venni (ez a prémium többre megyen évenként 40 millió forintnál, a mit kényszeradóként fizetünk a szomszédba), azt hiszem, inkább sokat mint keveset mondok, midőn állítom, hogy a külfölddeli kereskedelem összegéből (973 millió) Magyarországra nem esik több egy harmadrésznél, mondjuk 300-325 millió.

Ámde ugyancsak a hivatalos kimutatások szerint ugyanazon évben (1872) Magyarország összes kereskedelmi forgalma a külfölddel és Ausztriával tett 799,124.055 forintot, kerek számmal 800 milliót; vonjuk le abból a külföldi kereskedelemre eső 300-325 milliót, világos, hogy 475-500 milliónyi forgalom az Ausztriávali kereskedelemre esik.

Már kérem, minthogy nincs köztünk s Ausztria közt elválasztó vámvonal, ezen egész 475-500 milliónyi forgalom egyetlen egy fillér vámjövédelmet sem hozott s hoz be az ország pénztárába.

Mig ha külön vámterületünk lenne, igen mérsékelt s ha tetszik, tisztán jövédelmi vámtariffák mellett, ez maga annyit hozna be, hogy az egész évi deficitet fedezné.

No már kérdelem én: nekünk, kik a bukás szélén állunk, kik még folyó költségeinket is adósságokkal fedezzük, oly virágzó állapotban van-e pénzügyünk, hogy ezt a jövédelmi forrást önként bedugjuk? Szabad ezt tennünk? Lehet ezt tennünk? - és van-e ok megnyugvással nézni elibe egy oly kormány gazdálkodásának, mely azt állítja, hogy az ország pénzügyi bajai feletti aggodalom birta reá, hogy elveinek félretételével kormányra vállalkozzék, s most mégis világosan azon útra tereli a vámpolitika kérdését, mely okvetlenül ezen roppant jövédelemnek, ezen mentő csónaknak eldobására vezet?

Mert hogy ezen útra tereltetik, az kétségtelen. Minden újabb miniszteriális beszéd, elkezdve a február 3-dikain, arra mutat, mindenik jobban és jobban homloktérbe állítja a vámterületi közösség reconfirmatiójának eszméjét, és a megbotránkozásig arra mutat a kormány közlönyeinek e kérdésben napról napra szinváltoztatóbb súlyedése. Boldog isten! mivé nem lettek ezek a vámszövetség felmondásának hajdan erős bajnokai.

Miserere! miserere!

Pedig a közös vámvonal fentartása mellett *absolute lehetetlen e kidobást elkerülni*; akár a védvám, akár a szabad kereskedelem alapján rendeztessenek a közös vámtariffák a *külföld irányában*. A külvámokban részesülést lehet igazságosabban repartíálni, a fogyasztási adókat lehet méltányosabban elintézni, *de az Ausztriávali kereskedési forgalomtól minden jövédelem elesik*.

És ez az, a mit úgy hívnak, hogy „segíteni az ország pénzügyi bajain”.

És e segítséget az ország választóinak többsége hozsannával fogadja, dob-, trombita-szóval megünnepli.

Lássa. Dem nicht zu rathen ist, ist nicht zu helfen.

*

Feleltem kívánságuk szerint becses levelükre. Terjedtebben tán, mint a mennyit türelmük megbír. De feleltem, Dixi et salvavi animam.

Azt írják Önök, Uraim! hogy Debreczenben nem csatlakoztam.

Hogy Önökben nem csatlakoztam, azt hazafiúi tisztelettel ismerem el. Hogy Debreczenben nem csatlakoztam-e? azt a július 1-je fogja megmutatni.

Fogadják nagyrabecsülésem s barátságos indulatom kijelentésével legszívesebb üdvözlétemet, a ki, bármit hozzon az idő, vagyok és maradok a hazának holtomig hű, Debreczennek örök hálára kötelezett szolgája.

Collegno al Baraccone, Turin mellett, 1875 jun. 15-én.

Kossuth Lajos.

V. Levél Helfy Ignácához Deák Ferencz halála alkalmából.

Édes Barátom!

Tegyen Ön vallomást: azon bizonyos urakat, kik anynyira curiosuskodtak tudni, hogy Kossuth mit érez, mit gondol Deák halála alkalmából, nem Helfy Ignácznak hívják?

Én gyanítom, hogy igen.

Mert ugyan mit érdekelhetné az egységes monarchia Cis-Lajthán felének osztrák-magyarjait az, hogy a hontalan Kossuthnak szívében minő érzelmek, agyán minő gondolatok rezgenek keresztül azon hatalmas ember halálának hírére, a ki tudta, mert maga mondotta, hogy: „a mit erőszak elveszen, azt vissza lehet szerezni, de az veszve van, a mit feladunk”, mégis ezt tudva, vallva, feladta Magyarországot s belőle Lajthániát csinált.

Azok részéről, kik erre ráütötték a nemzeti akarat pecsétjét s az alkotónak sirja felett is szent örökségnek vallják, nem tartanám e curiositást sem jogosultnak, sem delikátnak; s minden bizonynyal felelet nélkül hagynám.

A nemzet (hadd nevezsem per euphemismum így azt, a mi nincs) gyászolja legkitűnőbb tagjának, legjelesebb polgárának elhunytát, kiben a hatalmas analytikus ész, a szándok önzetlen tisztaságát, és azt, hogy a depravatio ragályos korában mindig „vir probus et integer” maradt, még ellenségnek is tisztelni kellene, a mi én bizony-bizony sohasem voltam.

A nemzet gyászol, nagyon rendén van. - Én is gyászolok őszinte mély bánattal. A múlandóság érintésére felvonulnak emlékezetemben Schillernek ama szavai: So geht der Mensch zu Ende und die einzige Ausbeute, die wir aus dem Kampf des Lebens wegtragen, ist die Einsicht in das Nichts!” Gyászolom azt, ki egykoron testvéries benső barátom volt; gyászolom azt, hogy nem mindig maradt az; gyászolom annak halálát, kit hajdan - régen volt! - én is mesteremnek s ítéletét próbakőnek tekintettem, mely megmutatta, mi volt a nemes ércz, mi az „alliage”; gondolatimban, gyászolom az egykori bajtárs, kivel együtt izzadtuk meg a kötelesség homokát, gyászolom a későbbi nemes ellenfélt. - Én nemcsak mint ember, mint polgár is gyászolok. De mint ilyen nem azt a Deákot gyászolom, a kit amazok gyászolnak, hanem azt, a ki már 67-ben meghalt; gyászolom hagyományát, melyet a pulyák, meg rövidlátók, meg önzők áldanak; gyászolom azon erények lehunyát, melyekkel romlott korának posványára felett magasra kiemelkedett, melyeket ha nem is tőle tanulni el, de példájának varázstüzénél edzeni lelkenek jól esett, de melyeket ők, kik őt vezérüknek, mesterüknek mondják - fájdalom! - el nem tanultak. Bizony nem! Eszembe jut (jó forrásból hallottam egykor), miként a Deákpárt értekezletén egyvalaki őt „tisztelt vezérünk”-nek szólítván, Deák azt mormogta felé: „az ördög az uraknak vezére”. - Hja bizony az.

Miként érezhetnék én hivatást ezek gyász „cultus”-ának lármájába az én szivbánatom tárogatójával bele kiáltani! s curiosítások kielégítése végett megtörni a hallgatást, mely „sauf l'imprévu” aligha halálomig nem fog tartani.

Nem teszem.

De ha ama curiosus urakat - a mint gyanítom - Helfy Ignácznak hívják, ő a fentebbi sorokból kiolvashatja, mit érez Kossuth Deák halálának hírére; azonban vele szemben nem vonakodom - in camera sinceritatis - hosszabban is fenszóval elgondolkozni.

Kevéssel azután, hogy Deák halálának hírért vettem, egészen váratlanul betoppant lakomba elsőszülöttem, ki nem rég túlzott kötelességérzetből egy lángtengernek ment neki. - E szavakkal fogadám: „Meghalt keresztapád, ki annyit ringatott karjain.”

Mert nem tudom, hogy tudja-e Ön? neki Deák keresztatyja volt; s hogy a kapocs köztünk még bensőbb legyen, a Deák keresztnévét adattam neki, nem a magamét.

Némán borultunk egymás nyakába. És szemeink könnybe lábadtak.

Pedig! - - -

Hinné-e Ön, hogy minden hajdani barátaim közt épen Deák volt az, mindenek között épen ő, ki, a mióta száműzöttek vagyunk, irántam, vagy az enyimek iránt (kikkel pedig vérrokonságban is volt) a legkisebb érdeklődésnek soha jelét nem adta? - Kisded gyermekeim tömlőczen sinlődtek. Volt a ki bezáratta magát velük, hogy ápolhassa. Idegenek, politikai elleneim a legszívélyesebb részvételben versenyeztek irányunkban. Deák csak azt sem kérdezte soha, ha élnek-e. Számkivetésbe vándoroltak. A nép, az ismeretlenek ezrei, könyekkel, áldással kísérték hajójukat. Deáknak nem volt számukra a hontalan élet hosszú útjára egy: „Isten veletek” izenete. Két családi gyász súlya nehezedett rám idegen földön. Majd összeroskadtam a teher alatt. Részvét hangzott felém öt világrészből idegenektől. Deáknak nem volt számomra egyetlen részvétszava. Pedig ő, legbensőbb barátom egykor, ismerte lelkemet, mint jobban senki; meghitt tanúja családi életem házas boldogságának, tudta, hogy egyetlen részvétszava mi balzsamír lett volna szívem még most is vérző sebére. De a hazának száműzöttje az ő szívéből is száműzve volt.

Lehet, hogy e közönyben része volt annak, hogy egykor párhuzamos utaink ellentétes szögbe fordultak.

Lehet, csak vérmérsékletének volt természetes kifolyása. Jobbra, mint balra mindenkivel jól tudni lenni nagyon áldott szociális tulajdon, s az értelmi felsőségnek nagyon hatályos auxiliarisa a közéletben. De a ki e tulajdonnal bír, az, a mint senkit sem gyűlöl, úgy senkit sem szerethet igazán. - Az is meglehet, sőt legvalószínűbb, hogy az én hibám volt. Nem vagyok sympathikus természettel megáldva. Tudom. - Legyen akár miként, nekem e hideg részvétlenség fáj.

Hanem „der Tod hat eine reinigende Kraft das Sterbliche zu läutern”. Halálának hírére csak egy percze villant át lelkemen e fájdalmas emlékezet, s azonnal felejtve lett, hogy ama mélyebb, állandó fájdalomnak adjon helyet, melyet bennem azon időnek kedves emlékezete költ fel, midőn köztünk sem a magán, sem a közéletben nem volt boru; és felkölt annak érzete, hogy Deákkal hazánk egéről a legfényesebb csillag tűnt le.

Én az ő halála felett igen érzékenyen megilletődtem. Tán érzékenyebben, mint akárki más.

És ez természetes.

Hiszen alig van ember az országban, kinek szívében a legkülönbözőbb érzelmeknek annyi hurjait hozhatná rezgésbe az ő halála, mint az enyémben.

Negyvennégy év óta ismertük egymást.

44 év! és ilyen 44 év „der ewig still stehenden Vergangenheit”, mely az öregeknek világa.

Mi tömérdék emlékezet van e keretbe foglalva! Mennyi ész- és szívrokonság előbb; mi benső barátság sok éven át, mi éles ellentét utóbb!

Ez a szó „éles ellentét” logikai kényszerűséggel Deák politikai életének epochális szabású nagy tévedéséhez vezet.

Miként gondolkozom én erről, megmondtam neki magának Cassandra szózatomban, melynek sejtelmeit az idő oly megdöbbenő mérvben s oly szédítő rohamossággal igazolta.

Hanem ne beszéljünk sirjánál saját szempontunkról; de adjunk számat magunknak sine ira et studio Deákról - úgy, a minő volt - e tévedésében.

Ő nem hitt nemzetünk autovitálításában. Ez nála nem annyira felfogási hiba volt, mint temperamentum. Ő a bonczoló ész, nem az „actio” embere volt; s mert ez nem volt, nem birhatott mértékkel kimérni, hogy ennek karja meddig érhet el.

Tehát mert e hite nem volt meg, azt vette fel kiindulási pontul, hogy minden áron, áldozatok árán is, ki kell egyenlíteni a differentiákat köztünk és Ausztria közt, miszerint az osztrák monarchiávali benső egyetértés, hogy úgy mondjam: összegyalulódás által külbiztonságunk is erősödjék, s a Bécsből folytonos áskálódásoknak, támadásoknak is vége legyen. - Ez volt egyik kiindulási pontja.

A másik az: hogy annak árán, a mit a kiegyenlítés fejében részint feladott, részint elvállalt, visszaszerezze hazánkban az alkotmányos életet. Ennek már bizott életrevalóságában. Hitte, hogy ez olyan dolog, a mi „crescit eundo”, tehát másként, mint egészséges irányban nem is fejlődhetik. Arra számított, hogyha az alkotmányos érzelmek gyakorlat által a nemzet testében vérré válik, lesz elég ereje „józan és független politikával” (mire mint desideratumra utalt is, de nem lévén „actio” embere, nem létesítette), mondom: lesz elég ereje javítani az alkun (melynek tökéletlenségét maga is bevallotta) s feladott jogait kerülő úton realizálni, egyszersmind a szorosabb értelemben vett házi ügyek körül visszanyertnek vélt „független” önrendelkezési jog oly lökést adand az ország jólétének, hogy az Ausztriávali kibékülésért hozott anyagi áldozatokat nem fogja megsínyleni.

Deák jelleme mellett azt, a mit ő tett, csak így lehet megérteni. Ebben áll művének philosophemája.

Ne kérdjük sirja szélén, hogy szabad, hogy helyes volt-e, hogy kényszerűség volt-e, azt a mit feladott, azért, a mit nyerni vélt, feláldozni?

Hanem azt csak kérhetjük, hogy azt, a mit saját szempontjából jóhiszeműleg célul kitűzött, elérte-e?

El van-e érve az első cél, a kibarátkozás, az „entente cordiale” Ausztriával?

Feleletül utalok az osztrák parlamentre, az osztrák közhangulatra, az osztrák sajtóra!

Szenvedélyesebb, ellenségesebb az indulat, mint valaha volt.

Az idő meghozta a vám- és bank-kérdést. Csak ezt még s Ausztria a dühig fokozott indulattal kiáltja a világnak, hogy az ő hasznuknak kell mérvadó tekintetnek lenni, s ha Magyarország vonakodik közigazdasági tekintetben Ausztria fejős-tehene maradni, hát nekik a politikai kiegyezés nem kell. Sőt vannak, kik a dualismus helyébe trialismust pengetnek, egy kis „keleti politika” segítségével, még pedig oly trialismust, melynek harmadik numeratora nem az osztrák monarchiából, hanem Szent István koronája feldarabolásából kerülne ki.

Ide „fejlett” le rövid kilencz év alatt az epochális mű, melynek egy hosszú biztos jövőt kell vala megállapítania.

Nekem e le-„fejlődés” nem váratlan. Rég tudtam, hogy a kiegyezés értékét oda át forintokban számítják. Emlékezni fog Ön - rég megirtam, - hogy a közösügyes politikai combinatio csak közömbös accessorium az osztrák előtt, melybe ők teljességgel nem szerelmesek; adósság-vállaláson túl a hanyatt-homlok keresztülhajtott vámügyi szerződésben, az osztrák ipar

monopoliumának biztosításában, az olvasatlanul elfogadott vámtarifák alapelvében van a situatio kulcsa.

Hiszen tudom én, hogy a divergentia ki fog egyenlítettetni, ki az által, hogy Magyarország marad Ausztria fejőstehene. A nemzet nagy halottja megteremtette a helyzetet, s ez megteremtette a maga embereit. És ezek „módszerezsek”, mint Polonius mondja Hamlet örültségéről. Lesz hangzatos dialectica a fülnek, lesz por a szemnek és - lesz fejőstehén.

Hanem annyi tény, hogy Deák korszakos épületének egyik sarkoszlopa, az „entente cordiale” az egységes monarchia két fele közt - az már nincs meg.

A másik pedig, az egészséges alkotmányos élet, az nemcsak nincs meg, de soha sem is volt; bár ez a „nincs” ez „crescit eundo” - az alkotmányos formák minden mozzanata kilencz év óta egy-egy újabb távozó lépés, mely az alkotmányos élet valóságától elvezet. És ez is természetes, mert állami függetlenség nélkül alkotmányos élet lehetetlenség; s ha megfontolom, hogy a várt egészséges fejlődés helyett a közszellem mennyire veszendőben van az országban, azt kell sejtennem, hogyha az idők kerekének forgása a mostani alkotmányos élet helyébe, melynek áldásai alatt az ország a tönk szélére jutott, egy álczatlan, de szelid absolutismust találna ültetni (álczátlant mondok, mert hiszen álcázott az van, egyéb sincs), csak az kellene, hogy az absolutismus elég okos legyen az anyagi terheken egy kicsit enyhíteni, s Deák nagy épülete második sarkoszlopának névben is eltűnését aligha sok sóhaj fogná kísérni az országban: kivévén talán - de onnan sem. Hiszen „est modus in rebus”. A politikai cynismus korát éljük.

Ilyen az epochális mű már tényleg. Az én szempontomból oly jogfeladás, mely a nemzetet előbb anyagilag, majd jellemileg, erkölcsileg, végre nemzeti létében is megöli. Az alkotó szempontjából oly kettős cél, mely már is megghiúsult.

És én mégis azt mondom Önnek, e téves, e megghiúsult mű a legbámulatosabb revelációja Deák mind nagy eszének, mind nemes jellemének.

Mert mikor a dolgok akként állanak, hogy valakinek nézetei, érzelmei, aspiratiói nemzetének történelmi fejleményű nézeteivel, érzelmeivel, aspiratióival annyira találkoznak, miszerint az ő szavából a nép saját gondolatait, érzelmeiből saját vágyait látja mint egy tükörből visszacsugárzani, hogy ily körülmények közt valaki (mint egykor velem is történt) követőkre talál, abban nincs semmi rendkívüli, semmi meglepő - ehhez nem kell nagy ész, nem kell értelmi túlsúly, csak egy kis erély, egy kis tevékenység s jó adag kötelességérzet, - ennyi az egész.

De hogy valaki, mint Deák tevő, igénytelen egyszerű polgár léte, kinek kezében sem a megfélemlítés ostora, sem a kegyosztás bőségszarúja nincs, fellép egy eszmével, mely ellenkezik fájának minden érzelmével, ezredéves történelmének hagyományaival, nemzedékekről nemzedékekre örökségül szállott aspiratióival; ellenkezik magával az anyaföld porával, melybe annyi martyr vére vegyül, az intő szózáttal, mely az apák sirjából, az esengéssel, mely a gyermekek bölcsőjéből hangzik; ellenkezik mindennel, a mi egy nemzet lelkében halhatatlan; - és ez eszmét nemzetével mégis el tudja fogadtatni; el tudja fogadtatni mind a mellett, hogy az eszme felállításaival maga is ellentétbe jő saját múltjával, s elrúgja saját lábait alul a piedesztál, melyen mint általános tisztelet tárgya állott polgártársai bizodalmaiban; hogy valaki - miként Deák tevő - ma tolmácsa legyen a nemzet eszének, szívének, mint ő a 61-iki felirással volt; s miután a nemzet ezt egyetlen hanggá összeolvadt hálával, hódolattal fogadta, s ő annak holnap ellenkezőjét állítsa fel, mint Deák 67-ben tevő, s ezt a nemzettel mégis el tudja fogadtatni, elfogadtatni mint üdvöt azt, a miben nemzedékről nemzedékre negyedfél századon át mindig kárhozatot talált - ah kérem, ez oly óriási ésszerűnek, oly értelmi praepotentiának bizonyítványa, a mely valóban bámulatot kelt.

Az értelmi felsőség *ilynemű* diadalára én nem tudok példát a történelemben.

De ez a csodás diadal még egy más dolognak is revelációja. Revelációja annak, hogy a nemzet határtalan bizalommal volt Deák jelleme, becsületessége, önzetlen hazafisága iránt. Most már persze a függetlenség feladása s az annak nyomán logikai következetességgel felburjánzott közszellemölő institutiók, s a „szabad vásár”, a hivatalos állás földén emelkedett paloták, szerzett uradalmak s megsokszorozott milliók csábító példái, és annak szemlélete, hogy a köpenyforgatás cynismusa hatalomra vezet, megrontották a nemzet erkölcsét; ma már a pártfegyelem vak engedelmességének segítségével, melyet az önzés sophismái „alkotmányos dogmává” piperéztek fel, az, a ki hatalomban van, a többséggel mindent elfogadtathat, mindent! - Látjuk, a kolomp megszólal s a nyáj fut borura, derüre a kolomp után. Hanem 1867-ben még nem volt a magyar ily szépen disciplinálva. Ám próbálta volna meg azt a közösügyes labdacsot a nemzettel oly ember lenyeletni, a ki felette nem áll a gyanunak, hogy lelkéhez az udvari csábok hozzáférhetnek, megbukott volna okvetlenül. Hanem Deáknak sikerült. - Sikerült azért, mert az ő jellemének szeplőtlen tisztaságához a gyanunak még csak árnyéka sem férhetett. Az ész és jellem összhangzata teszen embert nagygyá. S a nagyság imponál. Az emberek imígy okoskodtak: Deák, az önzetlen hazafi, csak jót akarhat a hazának, annak hát jónak kell lenni, a mit ő nagy eszével jónak lát - és mentek utána.

Nagy észszel csak nagyot lehet tévedni. Deákon is megesett ez az emberi s tévedésének következtetése irtózatosság. De erkölcsi nagysága oszlohtalan nimbussal veszi körül emlékeztet; mert az ő önzetlen becsületességébe vetett nemzeti bizodalmat ő nemcsak mindig megérdemlette, hanem diadala után is igazolta.

Hiába, barátom! tagadhatlanul szép látvány az: hogy egy szükségtől ugyan ment, az élelmi gondok ellen vagyona által fedezett, de szerény helyzetű, egyszerű polgár, oly szolgálatot tegyen egy császár-királynak szerencsétlenségében, hogy (bármilyen legyen is a végeredmény) pillanatilag megmentőjének nevezhető, és a szolgálat után a megmentett császár-király oly koldus szegénynek legyen magát érezni kénytelen a megmentő egyszerű polgárral szemben, miszerint a fejedelmi kegyosztás egész tárházában semmije se legyen, a mivel hálája jeléül az egyszerű polgárt csak meg is kínálni merhesse - bizony szép látvány ez tagadhatlanul.

Hiszen tudom én, hogy a nagy jellemek fészke az arany középszerűség; ennek lélektani okai vannak. És azt is tudom, hogy önöknek soraiban, sőt azon kívül is vannak, kiknek meggyőződése nem eladó, sőt olyanokat is tudok, kik nem hogy a szerény egyszerűséggel be nem érnék, de még (és ez a jellemesség igazi próbaköve) az inséget is (a mivel Deáknak soha sem kellett megküzdenie) videron tűrik, a nélkül, hogy a keserves nyomás miatt magukat árúba bocsátani csak kísértetbe is jönnének.

Hanem eladónak vagy a csábok bármi nemével elszédíthetőnek lenni, egy dolog, s olyannak lenni, hogy még „post factum” se merhessen valakit sem nemzet, sem király valami jutalommal életében csak meg is kínálni - ez más dolog.

Deák szerencsés ember volt, hogy neki alkalmá nyílt e republicánus erényt monarchiában revelálhatni. Ha becsületes ember irigyelhetne valamit, ezt a szerencsét irigyelhetné. Oly ritkán nyílik ily alkalom. De mi büszkék lehetünk reá, hogy e romlott korban fajunknak jutott e manifestatio dicsősége; a demokratikus elvnek e diadala, mely koronás főeknek is imponál.

És én megvallom Önnek, én nem tartozom azok közé, kik ama koszorúban s könyecseppben, melyekkel a Habsburg fejedelmi pár Deák ravatalának adózott, számítást, politikai sakkhúzást keresnek. Dologknál, melyek a kedély birodalmába vágnak, nem szeretek játékszini szereplést látni. Hiszen a dolog nagyon egyszerű; az erkölcsi szegénységnek bámulatos szegénysége volt volna, egy koronáért még egy koszorút s egy könyecseppet sem adni annak ravatalára, a kivel szemben, míg élt, a kegyosztás királyi hatalmát koldus szegénynek tapasztalák. De ha kegyelet

dolgaiban számításokról szólhatnánk, azt mondanám: „Was kein Verstand der Verständigen sieht, das übt in Einfalt ein kindlich Gemüth.” - A királyné megtett mindent, a mi tőle, a koronás nőtől kitelhetett. Becsülöm érte. Megmutatta, hogy női tapintata ösztönszerűleg jobb tanácsot sugalt neki, mint sugaltak férjének tanácsosai - az ügyetlenek. Ennek semmi áron sem kellett volna Deák temetéséről elmaradnia. Az a szárnysegéd - surrogálás... baklövés volt. Hiszen ennyit Victor Emmanuel még Gino Capponinak is megtett. Pedig az neki nem adott koronát.

Különben én azt hiszem, hogy önök mindenkép csak vesztenek Deák halálával. Jobb szeretek egy önérzetes vezért ellenfélnek, ki bár fatális művének exigenciái által magát sokszor veszélyezve érezte is, de tartott becsületére, mint egy tábornok, melynek összetartó kapcsa nem meggyőződés. Aztán ő még betegen is genírozta kissé a reakciót. Félték rosszalásától. Tartottak tőle, hogy túlfeszítik a húrt, türelme szakadhat, s egyszer csak felviteti magát betegen a házba, mint az öreg Chatam, hogy megmondja nekik: „Ez már csak mégsem járja.” És ha majd a quota-kérdés előkerül s talán királyi arbitragera kerül, Deák nagyon fog hiányozni a nemzetnek.

Általában én azt hiszem, hogy a kinél, mint Deáknál, az ész és jellem összhangzata annyira megvan, hogy még tévedéseivel is imponálhat korának, annak elhunytá ürt hagy hátra maga után, melyet ismét csak nagy alkalmú idők tölthetnek be.

Hanem Deák nemes jellemével kapcsolatban van egy dolog, a mely felett csodálkozom, egy másik, a mi boszant, s egy harmadik, a mi elszomorít.

Csodálkozom a felett, hogy Deák a függetlenség ösztönét, melyre mint ember annyi becslet helyezett, hogy semmiért a világon fel nem áldozná, mint polgár a hazára nem vitte át. Ez csodálatos lélektani ellentmondás.

Boszant az, hogy mert Deáktól nagy tévedése mellett sem tagadhatta meg senki azt, hogy önzetlen, becsületes hazafi maradt, - hát a legcynicusabb apostasiák is arrogálni merik azt a pretenziót, hogy önzetlen, becsületes hazafiságnak tartassanak.

Elszomorít pedig az, hogy Deák szeplőtlen becsületessége nemcsak nem gyakorolt sem vonzó, sem visszatartó hatást korának erkölcsére, de sőt azt lehet mondani, hogy az ő alkotása, a 67-diki mű a depravatio Pandora-szelenczáját nyitotta rá a nemzetre. Üzérkedési lázragály hullott ki belőle a közéletre s a telhetetlen sáskák, a vérszopó nadályok egész serege. Undorító egy látvány volt. S a vezér jellemének e hatástalansága az őt követőkre egészen megzavarná államtudományi pszichológiámat, ha nem tudnám, hogy az institutiók mennyire visszahatnak az erkölcsökre. De mert ez a hatás törvény, és törvény az is, hogy viszont az erkölcsök visszahatnak az institutiókra, én egy oly vitiosus körbe látom terelve a nemzetet, mely jövődjére felett kétségbe ejt.

Deák szerencsés ember volt. Őt a hosszas betegség testi kínjai megmentették azon lelki szenvedéstől, hogy realisálhassa elméjében a hatást egész terjedelmében, melyet az általa jóhiszemmel ültetett upasz-fa már is gyakorolt a jelenre, mely a jövőnek méhe. Ő azon hittel halt meg, hogy hazánknek jövődjét biztosított. Ily hittel halni meg, nagy áldás. - Én azon aggodalommal halok meg, hogy a mit Deák tiszta jó lélekkel, de szörnyen tévedve alkotott, egy örvény, melybe e nemzet belevész. - És a fatalitás logikája annyira hajthatatlan, az Eumenidák boszúja annyira kérlelhetetlen, hogy én, a számbavehetetlen véletlenül kívül, ez örvényből nem látok szabadulást. Mert eltiport nemzet újjá születhetik, de öngyilkos nemzetre nincs föltámadás. Ily aggodalommal halni meg, keserves átok. Nekem ez látszik kimérve osztályrészemül.

Nem inopportunos Deák sirjánál részemről ez elmélkedés, édes barátom - bizony nem az!

A halál mysteriosus kaszájának e suhintása azt súgta fülembe: „Memento! most rajtad a sor.”

És én azt súgtam vissza a suttogónak: „All right”, készen vagyok.

Hát bizony igaz, rajtam a sor. Abból, a mit hajdan vieille gardenak neveztek hazánkban, már csak igen kevesen maradtunk hátra Deák után. Még a botokud is megszámlálhatna, a ki pedig csak ötig tud számlálni. És a hátramaradt kevesek közt, az unghi öreg Bernáth Zsigmondot kivéve, én a legöregebb. S hozzá már is csak egy élő szobor; a megtagadott multnak tragicus emléke egy sivatagon - és semmi más.

Hiszen jó; én készen vagyok. El is megyek helyemre, Genuába, szép csendesén, minden zaj nélkül, úgy, hogy még szomszédom is aligha tudja meg. - És biztosíthatom önt, hogy „the earth will continue to roll round and round nevertheless” és szűk családi körömon túl senkinek sem fog feje fájni miattam. - Ez is vigasztalás; tudni, hogy senkinek nem okoz az ember fájdalmat.

Ime túlkésőn veszem észre, hogy nagyon is hosszúra nyúlt a fenszóval elgondolkozás.

Egy kéréssel végzem. Vegyen Ön kérem időt magának, az ide zárt cupressus funebris ágacskát, a feltámadás jelképét nevemben letenni Deák sírkápolnájának küszöbére, egyedül, zajtalanul, szép csendesén. A szél el fogja kapni, vagy a járó-kelők eltapossák. „Never mind.” - Ha az a cosmicus imponderabile, amaz infinitesimalis részecske a „mens agitat molem, et magno se corpore miscet”-ből, mely a phisikai rokonság törvényei szerint testünkben összegyűlt, hogy azt élő, gondolkozó öntudatos lényynyé potenzirozza; ha mondom, ez a durva anyagnak elemeire szétbomlása után is megtartja personalitását (a mit az én tudományom nem mond lehetetlennek, minthogy az ő elemnek felbomlania nem lehet) és ha van kapocs a két lét között (a mit óhajtani természetes, bár hinni nehéz), az, a mit egykor Deák Ferencznek hívtak, meg fogja érteni, hogy mit izen én tőlem ő neki a czipruság.

Fogadja szives üdvözetemet.

Maradok igaz barátja

Kossuth Lajos.

VI. Levél Simonyi Ernőnek.

Collegno al Baraccone, 1876. decz. 3.

Kedves Barátom!

Nagyon ideje volt, hogy a magyar képviselőház kellőleg tájékozza Európát, nem a felől, hogy tulajdonképen mi politikát követ, s mi irányt vall magáénak az osztrák-magyar külügyminiszter a mindig megújuló keleti váltóláz jelen paroxismusában (mert mi tagadás benne, föllebbenteni a fátyolt, mikor az lebbenni nem akar, önöknek nem adatott), hanem ideje volt volna, hogy tájékozza az iránt, hogy minő politikai irányt tart a nemzet közvéleménye hazánk s a monarchia érdekei követelményének, minő politika az, a mely nemzetünk lelkesült támogatására bizton számíthat, s minő az, melyet a nemzet magától határozottan elutasít.

Várta e tájékozást az európai közvélemény, mert oly európai probléma forog fenn, melynél geographiai helyzetünkénél fogva nemzetünk magatartása mindenesetre oly fontos tényező, hogy azt számításon kívül hagyni nem tanácsos. Parancsolta a tájékozást azon vitális tekintet, hogy hazánk s a monarchia annyira közvetlenül, annyira létkérdésileg vannak a keleti kérdésnél érdekelve, miszerint valóban elmondhatják, hogy „res nostra agitur”. Tanácsolta a tájékozást azon körülmény, hogy köztudomás szerint nem alkotmányos természetű, de társadalmi állás, összeköttetések s a multak traditióiból merített támasz folytán, nagyon aggasztó befolyások vannak ez ügynél a döntő körök körül forrongásban, melyeket minden kitelhető módon ellensúlyozni hazánk s a monarchia fönmaradhatásának érdeke int. De indicálva volt a tájékozás azáltal is, hogy a legfonákabb nézetek vannak a magyar nemzet tendenciái felől Európaszerte elterjedve: érzelmei balul fogatnak föl, s félremagyaráztatnak; a mi nem is csoda, minthogy a Pesten megjelenő „Correspondance hongroise” félhivatalos kútfőnek tartatik, s ezért a külföldi sajtó által széltiliben idéztetik; ez a könyomatu lap pedig a legtendentiósusabb machiavellismussal mindent elkövet, hogy orosz érdekekben Európa közvéleményét félrevezesse.

Ön, határozati javaslatának benyújtásával alkalmat nyújtott a nemzet képviselőinek az annyira szükséges nyilatkozásra.

E határozati javaslatot, a bonyodalmak jelen stádiumában, szavazásra bocsátani természetesen nem volt volna tanácsos, még ha bármily többségre lehetett volna is önnek kilátása, hanem én sokkal jobban ismertem önnek parlamentáris jártasságát, mintsem, hogy bizonyosnak nem éreztem volna magamat, hogy ön *nem oly célból nyújtotta be határozati javaslatát*, mintha szavazást kívánna provokálni, hanem csak a végett, hogy az ügy „megbeszélését” provocálja, s a közérzület tolmácsolására alkalmat nyújtson.

Ön ezen eljárásának helyességét alig lehetett volna jobban igazolni, mint a ház conservatív töredékének vezére tette, a ki kívánta volna, hogy a kormányelnök felkérte volna a házat, hogy e kérdésnek „megbeszélésétől” tartózkodjék; de e kívánságát maga igen kézzelfoghatólag megczáfolta az által, hogy a szerinte nem megbeszélendő kérdés megbeszélésétől teljességgel nem tartózkodott, sőt azt tüzetesen megbeszélte. Egész programot adott.

És én szeretem, hogy megbeszélte. Óhajtottam volna, hogy képviselői állásában ne hagyta volna magán annyira uralkodni a diplomátát, a ki megszokta nézeteit akként formulázni, hogy az interpretáció rugékonyságára mindég tér maradjon. De azt megvallom, még is szerettem tőle hallani, hogy minden „terjeszkedési vagy foglalási vágyat” ő is határozottan repudál; szerettem hallani, hogy míg egyrészt a velünk szomszédos népek polgári állása és sorsa iránti

érdeklődésünknek ő is úgy, miként ön kifejezést adott, s azt alaposan indokolta is; másrészt a „*fajrokonságok szerinti csoportosulások* mozgalmaira” határozott kárhooztatást mondott; és szerettem hallani, hogy „a hatalmi viszonyok” nemcsak nyíltan ellenséges alakulásában, hanem megváltoztatásában is vitális érdekeinknek ő is megtámadhatását sejtí, s annak ellenében a monarchia népeinek bátor védelmére hivatkozik.

Ily nyilatkozatoknak kétségtelenül megvan a maguk fontossága. Hanem azt sajnálom, hogy a „megbeszélés” e példája nem fogott a miniszteriális többség padjain. Bámulatos politikai tapintatlanságot követtek el hallgatásukkal. Hiszen nem a kormány külpolitikájának bírálata, hanem az ország közvéleményének tolmácsolása forgott szóban: hát ugyan miként mulaszt-hatták el az alkalmat, hogy pártkülönbség nélküli egyöntetűséget adva a nemzeti érzelm tolmácsolásának, egy erős oszlopot állítsanak a külügyminiszter háta mögé, melyre az úgy az európai hatalmak értekezletein, mint ama bizonyos extraconstitutionalis befolyásokkal szemben támaszkodhassék is, és szükség esetén hivatkozashassék is, valahányszor oly iránylatokkal találkozik - a mint bizony nagyon is találkozik - a melyek hazánk, s a vele ez ügyben tökéletesen solidaris érdekű monarchiának (hogy báró Sennyei szavaival éljek) „létjogát és szív-erének szálait szétrepesztéssel fenyegetik”.

Hogy a miniszteriális többség ez alkalmat elmulasztotta, a fölött annál inkább csodálkozom, minthogy saját vezére, a kormányelnök őket a nyilatkozásra úgyszólván invitálta, midőn az ön indítványára közvetlenül adott válaszában csak arra, de csakis arra kérte a házat, hogy ez ügyben, „bármi határozat hozatalától tartózkodjék” (a mi ellen, hiszen önnek magának sem volt kifogása), hanem egyszersmind azt is kijelentette, hogy a „közvéleményt megismerni a kormánynak kötelessége, s a közvélemény megismerésére vezethetnek a házban tett alapos, higgadt egyes nyilatkozatok”.

Bizony sajnós, hogy ezt a többség padjain meg nem értették. Minő becses momentum volt volna, ha szemben a bécsi reichsrath azon jelenetével, hogy ott ez ügyben jóformán egygyel több vélemény hallatott, mint a hányan szólottak, a magyar képviselőházban pártkülönbség nélkül mindenki egy véleménynek adott volna kifejezést.

Hanem ők miniszteriálisabbak magánál a miniszternél, a ki pedig ugyancsak mindenáron miniszteriális. „Koste, was es kosten mag.” Ők hallgattak. Ügyetlenek!

Én nem tudok esetet a történelemben, hogy a mai világ augurjai, kiket diplomatáknak neveznek, annyi mesterséget fejtettek volna ki arra, hogy valamely kérdést eltorzítsanak, s a természetes alak felismerhetlenségeig agyon tatouirozzák, mint a keleti kérdéssel történik.

Mennyi álcza! mennyi kápráztatás! mennyi por szórva az emberek szemébe!

Nem gondolom, hogy a Sándor utczai „megbeszélés” feleslegessé tett volna egy kis szellőztetést.

Megkísértem.

Hanem egy nyilatkozatot kell előre bocsátanom.

Önök kíváncsiak voltak megtudni valamit az osztrák magyar külügyér politikája felől.

A magyar kormányelnök azt mondta önöknek, hogy semmit sem mond. - Nem csodálom. - És a semmi tudomásul vétetett „of course”.

Hanem mondott helyette a már idéztem „Correspondance hongroise” „La Maison d’Autriche” cím alatt, mely cikk, - ha jól tudom - akkor jelent meg, midőn a külügyér Budapesten volt. E cikket a nov. 20-kai külföldi lapok egész kiterjedésben reprodukálták.

E cikk határozottan azt mondja, hogy az osztrák-magyar külpolitika egy követ fúj az oroszszal, s hogy a császár nem fog az „osztrák ház” ellentállásával találkozni. No ha ilyen szél fú Bécsből, elénekelheti az az „osztrák ház” a „De profundis”-t. Az összeesküvésnek keresztelt Martinovicsféle reformaspirációk tragikus végnapján az áldozatok vesztőhelyre kísért egyike (gondolom: Őz) e szavakkal kopogtatta meg egyik fogolytársa börtön-ajtáját: „Engem már visznek.” Ezt Bécsben is elmondhatják, ha csakugyan akként áll a dolog, amint a „Correspondance hongroise” mondja.

Külömben revelatio-e ez, vagy tapogatózás? s mennyiben egyik, mennyiben másik? én nem tudom. Badarságait mellőzöm, hanem mond egyet, a mire nyilatkozni akarok.

Azt mondja, hogy azon „ultra magyarok” (ismer ön ilyen fajt? én nem), kik azt akarnák, hogy Magyarország „anti-szláv” (értsd: anti panszláv, azaz anti-orosz) politikát kövessen, ezt oly számítással teszik, hogy kerülő utakon azon célhoz jussanak, melyet én tűztem volt ki magamnak. Hanem reményli, hogy a mi nekem nem sikerült, ezeknek (kiket „intrigants de bas étage”-nek nevez) sem fog sikerülni.

No hiszen tudva van, hogy nekem megvannak a magam nézetei hazám állami életének alapfeltételei felől, melyekhez annál hajthatatlanabban ragaszkodom, minél erősebben hiszem, sőt biztosan tudom, hogy a történelem logikája nekem fog adni igazat, ha nemzetem életszivóssága ki bírja állani azon betegséget, melyet az ellenséggel s vaksággal egy gyékényen áruuló álhazafiság reá árasztott.

Hanem ki kell jelentenem, miként a lehető legalaptalanabb, de egyszersmind legármányosabb insinuatió az általam is vallott függetlenségi aspirációkkal akarni összeköttetésbe hozni azon nézetet, hogy Magyarországnak nem kell, *nem szabad* magát a keleti kérdésben az orosz politika vontató kötelére akasztani engedni.

Hinni merem, hogy annyit ellenségeim is el fognak ismerni rólam, hogy sem hazudni, sem csalni nem szoktam. S én határozottan kijelentem, hogy én e nézetben igen is osztozom, annyira osztozom, hogy minden kigondolható expedienst, még a rettenetes szerencsétlenségnek vallott háborút is kisebb szerencsétlenségnek tartom, mint az orosz hatalom növekedésének megengedését. Hanem e nézetemben annyira nem vagyok ismeretes politikai aspirációim által befolyásolva, miként ha óhajtom - a mint lelkemből óhajtom, - hogy e nézet döntő körökben is elfogadásra találjon, ezt azon tiszta meggyőződéssel teszem, hogy ez esetben hazánk létérdekei, az osztrák dynastia létérdekeivel tökéletesen szolidárisak.

Én igen is veszélyt látok abban hazámra, ha az orosz hatalomnak (territoriális terjeszkedésről nem is szólva) megengedtetik oly állást foglalni a balkáni félszigeten, mely diktatorialis befolyást biztosít számára azon félsziget szláv fajú népeinél s ezeket a szentpétervári „változhatlan gondolat” (pensée immuable) eszközeivé idomítja, le egészen az adriai tengerig; de én azt nem kevésbé veszélyesnek, sőt mindent (Berlint is) számba véve, még veszélyesebbnek tartom az osztrák birodalomra nézve, melynek területén máris akadnak, a kik az orosz autokratát már is uruknak, csárjuknak üdvözlögetik.

Boldogtalanok! a kik (akár a Száván innen, akár a Száván túl) be nem látják, hogy ily vágyakat táplálni annyit teszen, mint nemzeti individualitásról lemondani, a mi nélkül pedig a nemzeti szabadságnak nemcsak reménye nincs, de még csak alanya, még csak tárgya sincs.

A „Correspondance hongroise” insinuatiója oda megyen ki, hogy azon problematikus lények, kiket ultra-magyaroknak nevez, arra speculálnak, hogy ha az osztrák ház összetűz az oroszszal, megbukik s bukásából egy független Magyarország nőheti ki magát.

Minő badar beszéd! hiszen ily bukás esetében *Magyarország volna a máglya, melyen az osztrák sas megégettetnék*. S bizony nincs olyan bolond magyar a világon, a ki égő máglyának szeretné hazáját csak azért, hogy rajta s vele a sas is elégjen. - Nem instálunk az ily gyönyörűségből.

Általában igen nagy balítélet azt gondolni, hogy Magyarország teljes - az én értelmembeli - függetlensége, csak az osztrák monarchia romlásán épülhet fel. Ez teljességgel nem áll. Hanem ez a thesis nem e lapra tartozik.

De ide tartozik azt kimondanom, miként igaz ugyan, hogy a háboruk kimenetele mindig kétséges, partem fortuna sibi vindicat, s ép azért csak oly veszély esetén kell ehhez nyulni, mely a háborunál nagyobb szerencsétlenség: de én mindent számba véve, számba véve az erkölcsi rugókat, melyek a szuronyokba lelket öntenek; számba véve azt, hogy mire képes a magyar szív, melynek lüktetéseit én ismerem; mire képes a magyar kar, ha hazája életét kell védeni; számba véve azt a bizonyos beteg embert is, ki - úgy látszik - éppen nem oly beteg, mint a minőnek ellenségei hirlették, és számba véve azt az „élő szobrot” is, melynek szoborrá tételét Johannes Miller híres szavaival szólva, isten csak azért engedte meg, hogy a királyok erkölcsiségét megmutassa a világnak; és számba véve sok más egyebet, ha mindjárt azt mellőzzük is, hogy ama colossus, mely árnyékot vet a világra, agyag lábakon állónak mondatik, én a mondó vagyok: hogy ha az osztrák-magyar monarchia tekintélyének egész súlyával az orosz hatalom panszlavistikus terjeszkedésének megálljt kiállt; s az orosz elbizakodás ennek békés uton nem enged, s a dolog fegyveres eldöntésre kerül: az eredmény nem az lesz, hogy az osztrák sas elég, hanem az lesz a végeredmény, hogy az orosz hatalom Európa szabadságának ártalmatlan arányokra szállíttatik le.

Nem állítom ezt bizonyosnak. Háboruknál nincs bizonyosság. De valószínű „chance”-nak mondom. S a nem bizonyos „chance” mindenesetre tanácsosabb, mint a bizonyos romlás. Hogy egy régiebb hasonlatommal jelöljem a jelen esetet, az a madár minden bizonynyal a legostobább expedienst választotta, a mely, mert félt a krokodilustól, hát a krokodilus tátott szájába repült.

Ha Ausztria, miként a „Correspondance hongroise” akarja, az orosz politika vontató kötelére akasztja magát, elvész bizonyosan, elvész menthetetlenül. Itt chance nincs többé. Csak bizonyos halál van. A madár a krokodilustóli félelmében a krokodilus torkába repült.

És akármit tegyen is fel akárki a magyar függetlenség hiveiről, már azt a bárgyuságot csak - kérem - senki se tegye fel róluk, miszerint Magyarországot egy égő máglyának kívánhatnák, csak azért, hogy a lángok közt, melyek a máglyát elhamvasztják, az osztrák sas is elégjen.

Ennyit jónak láttam megmondani. Csak bevezetést akartam írni a keleti kérdés szellőztetéséhez, de úgy veszem észre, annyit s olyanokat írtam, hogy a szellőztetés talán már el is maradhat. - Meggondolom.

Addig is fogadja nagyrabecsülésem kijelentését s baráti üdvözetemet.

Kossuth.

VII. Levél Simonyi Ernőnek.

Collegno al Baraccone, 1876 decz. 12.

Kedves barátom!

Talán még sem lesz egészen felesleges a keleti kérdést kissé megszellőztetni. Nem mintha valami újat vélnék mondhatni, hanem mert a tisztázott fogalmak az ösztönszerűség sugalmait meggyőződéssé, s az óhajt akarattá szilárdíthatják.

A keleti kérdés európai kérdés. Nincs hatalom Európában, mely nem érezné, hogy annak phasisai kisebb-nagyobb mérvben, közvetve vagy közvetlenül saját érdekeivel kapcsolatban állanak.

Honnan e kérdés fontossága?

Mi által és mióta lett a keleti kérdés európai kérdéssé?

Az által és azóta, hogy az orosz hatalom a török birodalom csonkításaival és Lengyelország felkonczolásával *Európa szabadságának veszélyes arányokra növekedett.*

Én hálával tartozom a portának. S én a hálát nem mint sokaknál tapasztaltam tehernek, hanem szent és kedves kötelességnek tekintem. És én becsülni tanultam a török nép nemzeti jellemének nemes vonásait. Becsülni tanultam annyival inkább, minél bámulatosabb tünemény az, hogy e szívós erkölcsi népnek társadalmi erényekben gazdag jellemét még azon dögleletes levegő sem volt képes megrontani, mely Konstantinápolyból azon hosszú időn át reá özönlik, hogy a túlsúlyért minden eszközökkel versengő európai cselszövények, e világvárost a corruptió folyton forrongó boszorkány üstjévé alakították. E corruptió az üst körül haszonlesőleg ólálkodó magasabb körökben igen is talált, nagyon is talált fogékonyságra; de a tartományokban a nép zöme tisztán megőrizte az erkölcsök, a társadalmi erények szent ereklyéjét; miként nálunk is a nép zömének házi tűzhelyén lett megőrizve a nemzetiség örök szent tüze, midőn a palotákban kialudott. Igaz, a török nép abban, a mit polgárisodásnak szoktunk nevezni, nagyon hátramaradott. Nem fogékonyságán mult s nem az ő bűne. Hanem a mily kétségtelen, hogy csak a néperkölcös nyújthat a szabadelvű intézvények meggyökerezésére biztos talajt, s ama nélkül ezek elcsenevésznak vagy hazudsággá válnak: oly bizonyos az is, hogy bámulattal látná a világ, mi könnyen vernek gyökeret, mi természetesen meghonosulnak a legszabadelvűbb intézvények a török népnél, ha Európa meg nem engedné, hogy a török birodalom hereditarius ellensége, tendentiósus avatkozásával, a kor intelmei által sugalmazott törekvéseknek útját állja.

Hanem ezek az én egyéni nézeteim, egyéni rokonszenveim. A világ politikájában nem rokonszenv a mérvadó. Az érdek az, s ha nagy idő óta az európai súlyegyen politikájában a török birodalom feltartása dogmává vált, s *in foro conscientiae* most is az: ez bizony nem onnan van, mintha Európa a törökbe szerelmes volna, hanem onnan van, mert az orosz *praeponderantia* növekedésétől irtózik. És bizony méltán.

A keleti kérdés orosz hatalmi kérdés. „Hinc omne principium, huc refer exitum.” Ez a dolog veleje európai érdek szempontból. Minden politika vagy csalás, vagy csalódás, mely nem ezen tényt veszi kiindulási pontul.

A keleti kérdés orosz hatalmi kérdés. Legyen e vonás kitörölve a keleti kérdésből, s az *ipso facto* megszűnik európai kérdés lenni. Egyszerre leszáll egy tisztán belügyi kérdés szín-

vonására, melynek ily vagy amolyan fordulatait rokon- vagy ellenszenvvel kísérhetik az emberek, elveik sugalma, érzelmeik ösztöne szerint, de egy európai hatalomnak sem fogná álmát háborgatni. Sikerüljön a török portának (a mint én lelkemből óhajtom, hogy sikerüljön), különféle fajú s vallású népeit egymással és saját fenhatóságával kiengesztelni, legyen az alkotmányos intézvényekkel körülvelt jogegyenlőség alapján, legyen *personal unio* vagy szorosra fűzött federatív irány alapján; avagy ne sikerüljön, s feldöntött hatalmának romjain emeljék államéleti érvényre *nemzeti individualitásaikat* birodalmának népei: mindez nem fogja Európa békéjét, Európa szabadságát fenyegetni, mindebből nem fog senki európai kérdést csinálni.

Ellenben míg a keleti kérdésnek orosz hatalmi vonása a situációban fekszik; a török birodalom akár épségének megtámadására, akár fenhatóságának csorbítására intézett minden merénylet, mindig fenyegetni fogja Európa békéjét, mert minden, akár közvetlen, akár közvetett növekedése az orosz hatalmi túlsulynak Európában, egy-egy lépés Napoleon azon jóslatának teljesevé felé, hogy „*Európa kozákká lesz*”.

Humanitásról beszélnek. Boldog Isten! hát hol van az a *keresztény* hatalom Európában, mely az emberiségi érzelmeket minden scrupulus nélkül meg nem tagadta volna, nemcsak midőn ezt érdekében lenni vélte, hanem gyakran pusztá boszúból is. Beh keserves emlékezetek tolnak e szónál lázasan agyamba nekem magyarnak! s minő rettenetes példákat idézhetnék máshonnan is; végig a történelmi borzalmak hosszú során, le egészen a commune örült brutalitásáig, s ez örütség repressiójánál féktelenedett dühöngésig. És kérdelem én, ki? hol? és mikor csinált európai kérdést a humanitás lábbal taposásából, melynek a világ annyi irtózatot nyomát viseli?

Hanem az bizonyos, hogy lehetetlen az emberi kebelben indignationnak nem gerjedni, midőn azt látjuk, hogy épen azon hatalom burkolja veszélyes terveit a humanismus fátyolába, a mely a Visztulától a Behring-tengerig, a Fekete-tengertől a jegesig a humanitás lábbal tapodásával emelte magasra, s folyvást emeli hatalma colossusát, oly rendszerített consistentiával, oly kérlelhetlen kegyetlenséggel, s oly iszonyatos mérvben, hogy az példátlan a történelemben.

Nem humanitás forog itt kérdésben, hanem az orosz praeponderantia növekedése. Amaz csak por, mely az emberek szemébe szóratik, hogy ezt ne lássák.

És beszélnek szabadságról, önkormányzatról. Pedig a dolog úgy áll, hogy a mig az orosz hatalom Európa délkeletére reá nehezkedhetik, a Török-birodalom keresztény népei sem a porta fenhatóságával állandó kibékülésre soha nem fognak juthatni, sem szabadok és függetlenek nem lehetnek. Csak eszközei lehetnek az orosz politikának. Majd kényszerű, majd önkényes, de mindig engedelmes eszközei.

Ime Szerbia. A mi a portát illeti, Szerbia szabad volt, mint akár mely nemzet a világon, s bizony függetlenségéhez is jóformán csak a pusztá név hiányzott. Függetlenebb volt, mint Magyarország most politikai, közigazgatási, financiai, közgazdasági, szóval minden tekintetben. Még tributarius tekintetben is. Hanem az orosz irányában sem szabad, sem független nem volt, nem lehetett. A kinek patronusa van, ura van. Nem mintha a szerbek nem jobban szeretnék szabad szerbek lenni, mint az orosz dictatura vasallusai: hanem mert az orosz nyomásnak nem képesek ellentállani. Ez a helyzet fatális kényszerűsége. Szent-Pétervárról csak úgy ömlött a szóbeli biztosítás pora Európa szemeibe, hogy a cár tartóztatja Milán fejedelmet a háborútól. De orosz hivatalos ügynökök a háború tüzeit fújtatták; Bosnia birtokával, a „Nagy Szerbia” phantasmagóriájával hevítették a szerb nép gyűlékony szenvedelmét, orosz pénz özönlött Szerbiába; orosz tábornok állíttatott a szerb sereg élére; orosz tisztek, még activ szolgálatban lévő „express” e célra szabadságolt tisztek is, és orosz fegyveresek ezrei tódultak Szerbiába; és szerb álcza alatt az orosz viselt háborút a török ellen

Szerbiában, hogy ürügyöt nyerjen folytathatni a háborút álca nélkül. A szláv szabadság nagy szavaival (mely szabadság Russiában persze dicsőségesen virágzik), elámított szerb nép nem vette észre, hogy nem a szabadságért, hanem az orosz praeponderantia érdekeiért küzd, vérzik és hal. És mivé lett a „szabad” Szerbia? Ott csüng tehetetlenül az orosz horgon, Russia vasallusává lett, orosz őrzékek tartják a népet „rendben” Belgrádban. - Nagyon épületes dolgok ezek. És nagyon tanulságosak.

Vagy nézzük Romániát. Nincs helyem kivonatot csinálni történelméből, mit bizony jól tennék a diplomaták, ha kissé tanulmányoznának; megtanulhatnák belőle, hogy mit teszen az, midőn „önkormányzati reformokat” az orosz egy-egy „occupatióval” garantíroz. Csak annyit akarok emlékeztetni, hogy a mióta Mircea és Bajazeth szultán közt Oláhország részéről s II. Bogdán és I. Szelim közt Moldávia részéről capitulatio kötött, Románia szabadságát, önkormányzatát a porta mindig respectálta; respectálta mind a mellett, hogy hallatlan liberalitással ő a hatalmas, ő a souverain vasallusainak tartományából még saját vallását, még birtokolhatási jogát is kitiltotta. A török soha sem szegett meg frigykötést. Soha! Románia szabad volt, szabadságának minden csonkításait és minden szenvedéseit (pedig beh sokat szenvedett) orosz avatkozásnak köszönhetette. És minden román hazafi érzi, hogy ha az orosz hatalom Romániát - e szigetet a szláv tengerben - körülkeríti, hazája összetörik, mint őz a boa constrictor gyűrűi közt. Ezt minden román tudja. És Európa Románia szabadságát, semlegességét garantírozta.

És mégis Románia volt az országút, melyen át Russia szerb álca alatt a török ellen háborút viselt, és Románia lesz az orosz hadműveletek bázisa a porta ellen, mint volt ellenünk 49-ben. A román kormány összetett kézzel esengett a garantírozó hatalmaknál, óvják meg Románia semlegességét. De az orosz nagyon ügyes politikus, nagyon jól választotta meg az időt a keleti kérdést újból felzavarni.

Anglia hatalmas. Meg tudja óvni Konstantinápolyt, s el tudja seperi az orosz lobogót a tengerekről. De nem continentális hatalom. *Egyedül* nem küldhet százazrekekre menő sereget Havasalföldre.

A francia most még el van zsibbasztva, üdül, de még zsibbadt. Ha az nem volna, nem merné az orosz azt, a mit mer.

A német birodalmi kormánynak mindenki számára van udvarias szava, de politikája oda megyen ki, hogy senki se álljon a török mellé az orosz ellen; hogy lokalizáltassék a háború. Ez ha sikerül, a legnagyobb szolgálat lesz, mit az oroszoknak tenni lehet, a ki a török tartományok belbékéjének felzavarásával a tért magának jól előkészítette, miként majd annak során s idején elő fogja készíteni nálunk is, és Austriában is. És mi Bismarck herczeg e politikájának kulcsa? az, hogy fél megbántani az orosz, nehogy eszébe jusson kezét nyújtani a francziának egy „revanche”-ra.

A szerencsés (de szerencsését századok kitarásával megérdemlett) Olaszország, mely vesztett csatákkal tartományokat nyert, nézegeti a láthatárt, ha nem tűnik-e fel valahol egy complementariss fény sugar a „Stella d’ Itália” számára.

Ausztria tanácsában a traditionalis „osztzkodás” démona kísért; s a hol nem kísért, hát a máról holnapra tengő határozatlanság paralysise zsibong.

Magyarország pedig tartomány, nem állam, nem követhet önálló magyar politikát. Feladta magát. Agyon kiegyezkedett.

Szentpétervárott ezt mind jól számba vették, mielőtt a „békés” Sándor czár oly resolutusan „háborussá” lett.

S Romániára nézve a dolog vége az, hogy a „szabad”, a garantírozott semlegességű Románia orosz horogra kerül, mint már oly sokszor került. A lapok már ténynek hirdetik a szövetséget, melylyel az orosz auxiliarisává szegődött. Ha még nem tette, hát tenni fogja. Mit csináljon? Ő álljon ellent egyedül az orosz pressiónak? Ő nézzen farkasszemet azzal, kire az európai continens oly bárányszeliden mekeg?.... A situatio viszi.

Ilyen a keleti kérdés philosophemája. A míg az orosz birodalom annyira túlhatalmas, hogy egész sulyával reá nehezkedhetik a török birodalomra, ott szabaddá, függetlenné senki sem lehet, urat cserélhet, patronust kaphat, kinek életere a korlátlan autocratia, patronust, kinek kiterjesztett karjai alatt a szabadság elhal, s csak a „nihilismus” burjána kuszik titokban; irtózatoss növény, mely csak a reménytelenség, a desperatio földjében tenyészhetik. Ilyen „patronust” kaphat, de szabaddá senki sem lehet „orosz pártfogás” alatt.

És itt helyén lesz arról szólanom, hogy bámulatosan félremagyaráztatik az érzelmek, az aggodalmak áramlata, mely a magyar nemzet idegein végig rezeg. Az híreszteltetik, hogy a magyarok félnek a velök szomszédos szláv fajú népek szabadságától. - Ez nem igaz. Csak ármány mondhat ilyet, s csak vakság vagy tudatlanság hiheti.

Magyarország és a magyar nemzet szabadságszeretete „egy napon született iker-testvérek”, idősebb emez, mint Shakespeare Césárja magáról s a veszélyről mondja. A magyar sehol és soha nem félt, és nem fél a szabadságtól. És nem volt soha exclusiv a szabadság szeretetében, soha sem szabta fajhoz még a privilegiumokat sem, nemhogy a szabadságot. Keleti szomszédaink szabadságától pedig már épen annyira nem félünk, miként én erősen meg vagyok győződve, hogy ha valaha ezen népek igazán szabadokká lesznek, - de szabadokká, nem orosz szolgálkká, Magyarország (ha saját sorsának akkor ura leszen) minden bizonynyal kész lesz velök oly kölcsönös védelmi combinatióra lépni, mely saját függetlenségünk biztosításának is, az európai egyensúlynak is érdekében lesz ugyan, de mely egyszersmind a legbiztosabb, sőt egyedül biztos, egyedül possibilis mód arra, hogy azon népek *nemzeti individualitásaikat megóva*, kivándott függetlenségüket fentarthassák.

Én meg is vagyok győződve, hogy ily combinatio, melyben igen természetesen a török nemzetnek is helye van, a történelem logikájának postulatumai közé tartozik, csak ezen eszmerendben találhatják fel a kisebb nemzetek függetlenségük biztonságát a nagy agglomeratiók nyomása ellenében.

Nem a szabadságtól félünk mi, hanem az orosz hatalom növekedésétől féltjük hazánkat. A mitől mi magyarok félünk, ez az, hogy ha a török birodalom épsége felbontatnék, fenhatósága aláásatnék, mielőtt azon veszély elhárítottatott, hogy e felbontást, ez aláásást az orosz hatalom idézze elő, az orosz hatalom zsákmányolhassa ki: az eredmény nem az lenne, hogy a török birodalom romjain szabad független nemzetek emelkedjenek fel, kiktől bizonyára nem lehetne okunk saját szabadságunkat, saját függetlenségünket féltetni, hanem az eredmény az lenne, hogy akár foglalás által, akár (a mi egyre megyen, sőt veszélyesebb) a szolgaságért, a melylyel jár, compensatióul „nagyssággal” kecsegtető fajrokonság mézes madzagával, az orosz hatalom mindezen népeket saját vontató kötelére fűznék; s minket ekként dictatorialis befolyásának vasabroncsával szorongatva, oly sulylyal nehezkednék reánk, a mely irtózatoss küzdelmeknek, végtelen szenvedéseknek s meglehet Lengyelország sorsának perspectiváját állítaná szemünk elibe. - És meg kell jegyeznem, hogy ezen veszély, mely minket fenyeget, hasonló, sőt nagyobb mérvben fenyegeti az osztrák birodalmat. Itt tehát köztünk egy oly érdekközösség forog fenn, mely biztosságot nyújt a hatalomnak, hogy e közös veszély elhárítására, a magyar nemzetnél pártkülönbség nélkül, úgy, mintha milliói csak egy férfiú volnának, nem pusztán rideg engedelmességre, hanem mindazon erőfeszítésre számíthat, melyre egy létét, életét védő hős nemzet képes lehet.

Ez a veszély az, a mi rezgésbe hozta a magyar nemzet szív-hurjait. Ez az, a miért minden erőfeszítésre, minden áldozatra kész, hogy a török-birodalom integritása, s a porta fenhatóságának épsége az orosz praepotentiának zsákmányává ne legyen.

Ha ezen praepotentia veszélye elháríttatik, mi magyarok ugyan mindig rokonszenvvel fogjuk kísérni a török birodalom regenerationalis törekvéseit, s lelkünkben örvideni fogunk, ha e regeneratio, a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli egyenlő jog s egyenlő szabadság engesztelő áldozatával sikerül; mert mi magyarok ekkor a török nemzetben egy oly barátot nyerünk, minőt rajta kívül e tág világon hiába keresnénk; de ha a fátum, melynek gombolyaga a változhatlan mult szálaiból alakult, úgy hozná magával, hogy ne sikerüljenek ez engesztelő törekvések, melyeknek útjába ármány, önzés, szenvedély és külvatkozás annyi akadályt gördít; mi távol attól, hogy félnénk szomszédaink szabadságától, testvéries érzéssel üdvözölnek őket a szabad független nemzetek kerek asztalánál; nekik kezet nyújtani készek, hogy vállat vállhoz vetve, mindannyiunk szabadsága, függetlensége, minden kultámadás ellen biztosíttassék.

Távol a hazától magányban töltöm és végzem örömtelen napjaimat. De ha sokat el kellett is felejtenem, egyet soha sem felejték el: ismerni a romlatlan magyar szívet, melynek dobbanásai felett kezem annyit nyugodott.

Én meg vagyok győződve, hogy ezekkel, a miket mondék, nemzetem érzelmeit tolmácsolám.

Fogadja baráti üdvözetemet.

Kossuth.

VIII.

Levél Nyújtó Pál czeglédi választási elnöknek.

Collegno al Baraccone, 1877 január 5-én.

Tisztelt elnök úr!

Volt szerencsém venni decz. 27-ről kelt táviratát, melylyel értesíteni méltóztatott: hogy a czeglédi választókerület országgyűlési képviselőjévé egyhangúlag én lettem megválasztva.

Mindig a legmélyebb hálára érzem magamat kötelezettnek, valahányszor engem, a több mint egy negyedszázad óta tőlük elszakítottat, bizalmukkal, jóindulatuk kegyével vigasztalnak meg hazámfiak, kiket én, közös édes anyáknak, a hazának egyik igénytelen, de hű gyermeke, testvérileg szeretni soha meg nem szünök.

Kérem is tisztelt elnök urat, méltóztassék hálaérzetem kifejezését a czeglédi választóknak tudomásukra juttatni.

Azonban tudva van országszerte, hogy hazánk államéletének alapfeltételei felől én oly meggyőződést táplálok, mely engem, ki jó lélekkel vallott meggyőződésemet meg nem tagadhatom, s megtagadni soha nem is fogom: eltilt attól, hogy a létező viszonyok közt képviselői tisztet vállalhassak. Én nem is gondolhatom, hogy tisztelt választóim azt várták volna, vagy várnák tőlem, hogy a választást elfogadom.

E választásnak nem személyes, hanem tisztán, határozottan politikai értelme van. - Hogy mi legyen ez? Annak világos magyarázatát bírom azon levélben, melyet december 25-ikéről többen a választók közül hozzám intéztek s melyben a következőket olvasom:

„Felhasználjuk az első alkalmat arra, hogy a magyar nemzet közvéleményének egy újabb nyilvánulása által azon politika mellett tüntessünk, melyet ön s vele az egész nemzet a keleti kérdésben magáénak vall. Ezen ok indított bennünket, hogy az Ön nevét tűzzük zászlóinkra most, midőn új országgyűlési képviselő választására hivattunk fel.”

Ez világos és határozott értelmezés. A decz. 25-ikén írott levél természetesen csak a választás után juthatott kezemhez, máskülönben szabadságot vettem volna magamnak megkérni Czegléd választópolgárait, találjanak politikai nézeteiknek - minden bizonynnyal kíváncsi - kitüntetésére más oly módot, mely nem vonta volna maga után azon sajnos következtetést, hogy Czegléd képviselői széke a jelen válságos viszonyok közt egy újabb választásig üresen marad.

Ilyen mód volt volna például: egy kérvény benyújtása a képviselőházhoz, hogy méltóztassék alkotmányos hatóságát a kérelmezők nézeteinek megfelelő politika érvényesítésére felhasználni. Továbbá e kérvénynek Pestmegyéhez is azon kéréssel benyújtása, hogy azt maga is pártolja s pártolására az ország többi törvényhatóságait is felszólítsa, melyeknek e végzetterhes kérdésben hallgatása egy újabb, igen szomorú bizonyossága annak, hogy mennyire ki lett irtva minden vitális szikra a nemzetélet ama megbecsülhetetlen szervéből, melynek neve: megyei intézmény.

Én ezt a módot ajánlottam volna, mint célszerűbbet és fogatosabbat is.

Azonban a választott mód e másikat nem zárja ki s nekem, mint hazafinak, a fenforgó súlyos körülményekből származott aggodalmaim között nyugasztalásul szolgál az: hogy hazánk minden pártszemponti fölfogáson fölül álló létérdekeire alapított nézeteimet pártkülönbség nélkül egyhangúlag helyeselve látom egy ily nagy magyar város által, melyet a nemzetélet történelmi mozzanatainál tekintélyes tényezőnek ismerünk.

Kapcsolatban különböző oldalról hallatott nyilatkozatokkal, melyek közt örömmre szolgált Somssich Pál képviselő úrnak nem régiben a képviselőházban kifejezett szintoly bölcs, mint hazafias nézeteit olvashatni: Czegléd városa nyilatkozatának kétségtelenül megvan a maga nyomatéka.

És én, tekintve a magyar időszi sajtó által a keleti kérdésben pártkülönbség nélkül elfoglalt s fentartott állást, tekintve a közvéleménynek minden oldalról összhangzó nyilatkozatait, és tekintve azt is, hogy minő fogadtatásban részesült az én nézeteimnek nyilvánosságra hozatala, még azon oldalról is, melyről különben csak ellenszenvvel, gúnynyal, megtámadásokkal szoktam találkozni; nem tarthatom alkalmoszerűtlennek kifejezést adni azon ohajomnak, hogy bár kellőleg fontolóra vennék a döntő körökben azt: hogy oly kérdéseknél, melyeknek mérlegében a jövőendő létérdeke méretik, mindenek előtt és mindenek fölött a népérzelemmel számolni nagyon tanácsos; mert minden politika, mely ezzel ellentétben áll, okvetlen bukásra vezet. Igaz, a népek nagyon türelmesek, s a magyar különösen az. Talán ennek tudata teszi néha túlbizakodottakká a hatalmakat. Azt gondolják, a mienk a „parancs” szava, a nép talán zúg, talán morog, de végre is engedelmeskedik, s nekünk ez elég. Nem akarom feszegetni, ha nincs-e oly vonal, melynél az önfeltartás ösztöne a legtürelmesebb nép engedelmisségének is határt szab. Midőn engedelmeskedni annyi, mint a hazát megölni, a történelem azt mutatja, hogy a népek meg szokták kísérteni, ha nem lehet-e a megölettetést kikerülni, mert végre is ilyenkor még a meghiusult kísérlet sem hozhat a nemzetre végeredményben nagyobb állandó bajt, mint az engedelmisség hozott volna. - Számítás dolga az egész. Hanem ezt nem feszegetem. De arra igen is helyén látom figyelmeztetni, hogy vannak helyzetek, midőn maga a rideg engedelmisség nem ad sikert. - 1859-ben is parancsoltak, és parancsoltak 66-ban is korlátlan hatalommal, feszélyezetlenül, - és volt engedelmisség is, a mennyit csak parancsolhattak. Hanem az anyák, a nép leányai azt kiálták utána a harciba vitt hadfinak: „aztán kéznél tartsd a fehér zsebkendődet!” És e pár szó elvezette a „parancsot” Solferínóhoz, Szadovához! - Mire való a történelem, ha nem tanulságnak?

Bizony, bizony mondom, ha a „tradíciók” tévcsábjai a „parancsot” az orosz vontató köteléhez csatolnák: az a magyar nemzet részéről legfőlebb is csak amolyan „fehér zsebkendő” engedelmisségre számíthatna. *Legfőlebb is.* Mig ha - mit ne adjon Isten - az orosz hatalmi túlsúly terjeszkedését békés uton (más egyebek közt Romániának európaiilag garantizált semlegességű keleti Belgiummá alakításával) elhárítani nem sikerülne, s a kérlelhetlen szükség a fegyver ítéletét tenné kénytelenséggé, a magyar anyáknak honszerelemtől lángoló hős fiai nem fehér zsebkendőt lobogtatnának szuronyaikról, hanem a „*Hazádnak rendületlenül*”-t énekelve, „balance”-ba fogott fegyverrel mennének neki diadalmasan, mert rendületlenül, a halált okádó ütegek keresztűzének - - a mint Szolnoknál tévék.

Pedig végre is a monarchia minden országa és tartománya közt a „legcompactabb” erő mégis csak Magyarország. Jó lesz ezt megfontolni.

Hanem az minden esetre bizonyos, hogy midőn ily válsággal áll szemben a monarchia, a minő most kelet felől fenyegeti, a kormányzati mesterségnek nem lehet sürgősb, nem életbevágóbb feladata annál, hogy a monarchia két fele közt villongó viszályokat elenyésztesse, miszerint a „viribus unitis” cselekvés a lehető legnagyobb belterjes erőre emeltethessék. Mert 36 millió alattvalónak uralkodója bizony „nagy hatalom”, ha trónját népeinek elégedése s a közszellemnek egy érzelmebe összeforrása veszi körül; de ha népei (melyek hiában a „Knout” alul bizony már mind kinőttek) egymással viszálykodásban élnek, mert érdekeik kölcsönösen összekocczanásba hozatnak, hát akkor hiszen lehet „nagy hatalmasdit” játszani, de „nagy hatalom”-nak lenni bizony nem lehet, sem Európa tanácsaiban, sem a harctéren. - Az ítélet oda megyen ki, hogy a kinek háznépe saját magával villongásban él, az barátjának bizonytalan, ellenségnek nem félelmetes.

Ámde a viszálykodások *elenyésztetését* mondtam, nem *eltakargatását*. Ez semmit sem ér. Olyan, mint mikor a szolgáló hamut szór este a parázsra. Reggel izzónak találja. Vagy a ki úgy vél a kigyótól szabadulni, hogy a gyepű alá kergeti. - Előjön és mar. Hiszen „okkal, móddal” mindent keresztül lehet kergetni a törvényhozáson. Bécsben és Budapesten is. Hanem ez csak „hamu”, csak „gyepű”. A parázst nem oltja ki, a kigyót nem öli meg. - A nép érzelmén mit sem változtat. - Válságok idején nem az a fődolog, hogy a parlamentek valamit határozzanak, hanem az, hogy olyat határozzanak, miben a népek innen is, túl is a Lajthán megnyugvást találhatnak, mert érdekeiknek megfelel.

A viszályt csak a viszály forrásának kiszárításával lehet elhárítani.

Hát lássuk „*quo fonte derivata clades in patriam populumque fluxit*”. Lássuk a forrást.

Deák Ferencz halála alkalmából írott levelemben azt mondtam: ne kérdezzük ravatala fölött, hogy szabad volt-e azt, a mit feladott, azért a mit nyerni vél, feláldozni? hanem nézzük csak azt: vajjon elérte-e azt a cél, a melyet magának kitűzött, a melyért oly sokat áldozott? elérte-e azt, hogy viszály ne legyen Ausztria s Magyarország közt?

Boldog isten! hiszen már csak a bankkérdés is (nagyon fontos kérdés, mind hazánkra, mind Ausztriára, az bizonyos, de végre is, bankkérdés) olyan indulat-vihart költött föl a két „örökre kiengesztelt szövetséges jó barát” közt, hogy mérgesebb akár a török és orosz közt sem lehet. Rablóknak, fosztogatóknak nevezik egymást; vérszopó pióczáknak, kik egymás vérén táplálkoznak.

Pedig (hogy jogról, melynek megsértése magát előbb-utóbb mindig megbünteti, s hogy magasb állam-életi érdekekről ne is szóljak) ez mindig, de mindig így lesz, valahányszor egy-egy *zseb*-kérdés fordul elő; mindig így lesz, mert czáfölhatlan igazságot irt le európai hírű államgazdánk, *Horn Ede*, midőn ezeket írta: „*Ausztria és Magyarország két külön gazdasági egészet képez, külön érdekekkel, külön viszonyokkal, külön iránylatokkal.*”

Ez tagadhatatlan tény, melyet dissimulálni hiába való törekvés, mert minden közigazgatási kérdésnél utat tör magának az életbe.

S mert tény, hát ugyan miként lehetett arról ábrándozni, hogy Ausztria s Magyarország közt viszály nem lesz, ha ez különböző érdekű, különböző viszonyú, különböző iránylatú két külön gazdasági egész, ugyanazon egy kereskedelmi politika, ugyanazon egy jegybank-társaság monopoliuma, ugyanazon egy közigazgatási rendszer keretébe erőszakoltatik?

Miként lehetett be nem látni, hogy két ily külön gazdasági egész egy vámterületbe össze nem fűzethetetik a nélkül, hogy egyiknek vagy másiknak, sőt mindkettőnek érdekei érzékenyen ne sértsenek? Hisz ez gondolatnak is merő örülség, mint Mudrony képviselő helyesen megjegyezte Szegeden. - S azt mondom: „*mind a kettőnek*”, mert annak a bizonyos kecske is jóllakjék, káposzta is épen maradjon mesterkélésnek, mit kölcsönös temperamentumnak neveznek, soha, de soha sem lehet más eredménye, mint az, hogy mind a két félnek fájdalmat okoz, s egyiket sem nyugtatja meg. - Ausztriának drága magyar kenyér, Magyarországnak drága osztrák iparczikk: s mind a kettőnek finánciális nyomorúság és pangó kereskedés - aztán legyen „béke” közöttük! - Uram bocsáss!

Miként lehetett be nem látni, hogy a két külön gazdasági egész, ugyanazon egy közvetett adózási sajtóba nem préselhető a nélkül, hogy mind a kettő ne szenvedjen?

Miként lehetett arról álmodni, hogy a két külön gazdasági egész hitelszükségletei ugyanazon egy bank útján elláthatók? mikor már magában az egy bank eszméjében kikerülhetlenül benne fekszik az a fatális kényszerűség, hogy a mit az egyik fél kap, az a másik fél szükségleteinek fedezésétől vonatik el.

Ezek mind merő lehetetlenségek s mennyit lehetne még mondanom, a mi mind onnan származik, hogy e szerencsétlen rendszer miatt egyik fél sincs azon helyzetben, hogy közigazgatási háztartását, finansziáit, adózási rendszerét, kereskedelmi politikáját saját érdekeinek kívánalmai szerint rendezhesse be.

Aztán ne legyen kölcsönös gyűlöletesség, ne legyen örökös viszály Ausztria és Magyarország közt! Hiszen egyéb sem lehet, mint viszály. Ha a közösügyes terheket kell megosztani, Magyarország azt mondja: én nem bírom a reám mért terhet, Ausztria meg azt mondja: Nem oda Buda! paritásunk van a delegációkban, hát viseld a paritást a terhekben is. És milliók torkával kiáltja: „*Keine Mehrbelastung*”. És mind a kettő védi indulatosan a maga álláspontját. De hát el lesz a viszály háritva, ha a kormányzati „bölcse” akár egyiknek, akár másiknak ad igazat, vagy hagyva a dolgot, a mint van, mind a kettőt fölbosztja? Ha közös vámtariffáról van szó, az osztrák ipar természetesen magas védvámok által kíván külföldi verseny ellen fedezve lenni a magyar piacon; a magyar meg azt mondja, hát még sem eléggé élődteél rajtam, te fosztogató! még sem eléggé szívtad véremet, te nadály! - és éljen a kiengesztelő 1867-iki bölcse! - Ha bankról van szó, a rendszer fatális logikája oda tereli a kormányokat, hogy egy bankból akarják ellátni a két külön gazdasági egész hitelszükségletet. Tehát repartíálni kell kettő között, a mit az egy bank nyújthat. És mi a kikerülhetlen következés? az, hogy mind a két fél sokallja azt, a mit a másik kap, és kevesli, a mit maga kap, és nehezteli a befolyást, melyet a másik igényel. - És ez így megyen, és így fog menni, mert másképp nem is mehet, mindig és mindenben. És a szerencsétlen rendszer egy kiapadhatatlan forrása az örökös viszálynak.

Megmondjam-e, hogy hova fog ez vezetni, ha a hatalom nem okul a tapasztaláson, s nem tér vissza az okszerű történelmi alapra, *a mig nem késő?* - Én nem negélyzem a jóst, s nem is akarom senki loyálisát gyanúsítani; hanem megtanultam felismerni az örök törvényhozó ujját a történelemben; a ki meghozta a törvényt: „ilyen okra, ilyen okozat” s ezzel logikai összefüggést hozott be az események láncolatába. - A dolog végső vége az lesz, hogy az osztrák elmegyen németnek, a szláv elmegyen oroszoknak, - Magyarország pedig miután koldus iszákot hordott, elmegyen az enyészetbe.

Hja! ha azok az üres nagyszavak nem volnának, melyeknek kongása miatt nem hallják a csepphullást, a mely sziklát váj. - „Birodalmi egység!” - És ugyan mi tényleg ez a „pengő czimbalom?” - Kifelé impotentia; mert bent „*Domus se ipsa divisa*”, a miről meg vagyok írva, hogy „desolabitur”.

A 67-diki rendszer a viszálykodás forrása Ausztria s Magyarország közt, viszályt csak a viszály forrásának bedugásával lehet elhárítani.

És, mert most a viszály különösen a bankkérdés körül forog, legyen nekem szabad elmondanom, hogy hol van e viszály fészke s mi az egyedüli lehetséges mód azt megszüntetni.

A kormánynak bámulatosan sikerült egy olyan tervet gondolni ki, a mely senkinek sem tetszik sem a Jordánon innen, sem a Jordánon túl. Magyarországon egy hang sem emelkedett, mely azt jónak vallotta volna. Még védelmezői is bevallják, hogy az irtózatosságot áldozatokba kerül. Még a budapesti kereskedelmi kamara (még az is!) csak nagyon savanyu képpel resignálta magát reá, hogy elfogadja. Ausztriában pedig senkinek sem kell, senkinek. Még magának a törvényesítendő monopoliummal megkínált osztrák banknak sem.

Hogy *ennek* miért nem kell? Ahhoz semmi közöm. Nem vagyok részvényese. Nekem a bankkérdés nem „dividenda”-kérdés. S gondolom a nemzetnél sem ez a tekintet lehet mérvadó.

De miért nem kell sem osztráknak, sem magyarnak?

Azért, mert a két miniszterium azt vette fel alapul, hogy lakjék jól tizenkét ember egy oly tál paprikásból, a mely hat embernek is szűken elég.

Az osztrák nemzeti bank, vagy hozzá hasonló bármely társulat nem képes az osztrák-magyar államcomplexum hitelszükségleteinek megfelelni.

90 millió alaptőke (legnagyobb részben depreciaált ezüstben) árfolyam szerint kevesebb, mint a mennyivel a kis Piemont bankja bir, melyhez még más négy vagy öt bankot kellett hozzáadni, hogy a csak 25 millió lakosú Olaszországnak elég lehessen; 136 millió érczfedezet, mely csak épen arra elég, hogy a bank azon adósságát (jegyeit, mely nem hitelezésképen forog a közönség kezén) fedezze, úgy, hogy az, a mi hitelezésképen forog a közönség kezén (kivéve a devisekre adott 12 milliót), bankszerű fedezettel igen, de érczfedezettel épen nem bir; kerek számmal vagy 300 millió adósság (bankjegyforgalom), melynek aránya, disagiója 29 százalék, míg a szintügy kényszerforgalmu olasz bankjegyé csak 9-10 százalék és a 300 millió bankjegyből *csak 140-177 millió olyan, a mi a közönség hitelszükségleteinek ellátására fordítható.*

Hát egy ily jegybank láthassa el egy oly államcomplexum hitelszükségeit, melynek 36 millió lakosa van, kik több mint 360 millió adót fizetnek, melynek adósságai milliárdokra mennek, külkereskedelmi forgalma 800 millió körül jár, a monarchia két fele közti forgalma majd ismét annyi, s melynek mezőgazdasági, ipar- és belkereskedelmi hitelszükségei kiszámíthatlanok?

Egy ily jegybankkal érhesse be egy ily államcomplexum? képtelenség azt csak gondolni is. Hat emberre való étel, tizenkét embernek.

S mert a 12 ember „par force” erre a szűk elemősinára szándékoltatik szoríttatni, hát lehet-e csodálni, hogy az osztrákok e koplaltató vendégségnél maguknak minél tágabb rendelkezési szabadságot követelnek? Természetes ez. Hisz az övék, nem magyar-bank az, hanem „Oesterreichische Nationalbank”. Igen, de ha ez az ő természetes követelésük elfogadtatik, Magyarország koplalni fog. Hát a józan ész nevében kérdelem, miként lehet egy ily absurd alaphoz ragaszkodni, melyen mind a két fél érdekeinek kielégítése matematikai lehetetlenség.

A kormány ragaszkodik. Azt mondja, ebből a szűk elemősinából te osztrák kapsz *hét* kanállal, te magyar *három* kanállal.

Erre a magyar azt mondja: ez a három kanál az én hitel-h-gyomromban meg sem kottyán. Az osztrák meg azt feleli: ha te ebből a szűk közös tálból, az én szám elől csak három kanállal is elveszel, én éhen maradok.

Mind a kettőnek igaza van. A magyarnak is kevés a 30 százalék, az osztráknak is kevés a 70 százalék.

A magyarnak is kevés a 30%. Mert: hogy az, a mit Magyarország ekkorig kapott, hitel-szükségleteinek csak a legtávolabbról sem felel meg, azt elég tisztán bebizonyítja az általános panasz, a vidék általános ellátatlansága, a pénzszükség, a hallatlan mérvű kamatláb, a rettenetes uzsora, az ipar szálnalmas nyomorúsága, a kereskedés pangása, az általános nyomor. - 30%? A „Hon” államgazdászati rovatának vezetője (ki pedig, gondolom, képviselő is) kiszámította, hogy 29-30 millióval - ez bizony távolról sem volna elég, de mégis valami volna, ha igaz volna. *De nem igaz!* Im e számítás szóról szóra: 290 millió bankjegy van kibocsátva (akkor annyi volt), ebből levonva a 80 millió államadósságot, marad 210 millió a bank *birtokában*. A 30-as arány szerint jutna Magyarországra 64 millió, kapott csak 34 milliót. Helyzet - javulás 29 millió. - Igen, de ez az arithmetica abban a *kis(?)* hibában szenved, hogy a bank *adósságát* a bank *birtokának* veszi. A 210 millió a bank adóssága, azzal ő tartozik, a közönség viszont neki nem 210 millióval, hanem csak annyival tartozik, a mennyi *hitelezésképen* lett kibocsátva, s mint ilyen visszakerül a bank birtokába. Csak ez a bank *birtoka*. Pedig

ez milliókra és milliókra megyen, a mi nem hitelezésként (jegykészítésre, építkezésre, házbérekre, üzleti költségekre, dividendákra stb.) ment ki a bank kezéből, tehát a bank birtokában nincs. - Ilyen nem hitelezésként kibocsátott bankjegy például a szeptemberi kimutatás szerint 64 1/2 millió volt forgalomban, míg a hitelezhető s valóban hitelezett összeg csak 145 1/2 milliót tett. - Ez szolgál a repartíció bázisául, nem a 210 millió. S ebből egész praecisióval számítva, a 30% arány szerint Magyarországra jutott volna: 43 millió, 694.214 forint 30 kr. - Kapott 37,443.409 forintot, tehát a 30% arány szerint az egész helyzetjavulás tenne 6,250.805 forint 30 krt. Magának Budapestnek is csak nyomorult helyzetjavulás. A „Hon” államgazdásza 23 milliót tévedett. - Tanulság: hogy Magyarországnak igaza van, hogy a 30%-kot keveseli.

De Ausztriának is igaza van, hogy a 70%-kot keveseli; mert ámbár ekkorig Magyarország nem kapott 30%-kot, mégis az *egész osztrák császárságnak, Bécsét kivéve*, a szeptemberi kimutatás szerint, csak 43 millió, az októberi (rendkívülileg magas) kimutatás szerint 51 millió jutott (csak 11 millióval több, mint a kevesebb népességű Magyarországnak); *első esetben 21, a másodikban 32 millióval kevesebb, mint magának Bécsnek*. Már ki merné azt állítani, hogy az osztrák császárság Bécsen kívüli összes munkás tevékeny népessége, fejlett iparával s terjedt kereskedésével ily nyomorult hitel-ellátással beérhesse; vagy pláne annak még reductiójában is megnyugodhassék.

Hiában, a számok kérlelhetlenek. Bécsét igenis mindig el fogja látni ez a bank. Ez a situációban fekszik. Ott van részvényeseink nagy többsége, mely Tisza Kálmán úr terve szerint a budapesti directiót is választaná; ott székelne a „központi orgánus”, mely a kamatlábat, a lombardirozandó értékpapírokat, a reájok adandó kölcsönmérvet, az üzlet kitágítását, vagy megszorítását, az üzletágak közti arányt, a jegy tartalék szaporítását vagy kevesítését, szóval *mindent, a mi normatív, a mi lényeges*, elhatározná. Igen, - Bécs ellátná, de hogy az osztrák császárság is, Magyarország is ellátná, az lehetetlen.

De a miniszterek, úgy látszik, nem értek rá tanulmányozni a kérdés számtani oldalát. Még mindig abban törik fejüket, hogy így vagy amúgy csak lakják jól a tizenkét ember a hat emberre sem bő ebéddel.

Ennek e kérdésnél csak egyetlen egy módja van.

Hagyassék meg az osztrák nemzeti bank egészen Ausztriának. Szüksége van rá. Ne kíváncson Magyarország Ausztria hitelszükségeinek ellátásától egy fillért is elvonni.

És állítson fel Magyarország magának önálló jegybankot vagy inkább jegybankokat; mert erre nézve gróf Lónyayval (Bankügy) tökéletesen egyetértek. Javaslata helyes, gyakorlatias és nehézség nélkül kivihető, mint általában, a mit az osztrák banknak infeudálása ellen, a magyar bank-rendszer mellett, s a felhozni szokott nehézségek megczáfolására felhoz, ha nem is kimerítő, de alapos és nagyon figyelemre méltó.

Amott az osztrák-bank, imitt a magyar bankok két külön téren működve, nem hogy ellenségei lehetnének egymásnak, de sőt kölcsönös támaszai lesznek. Ezt mutatja az élet a világon mindenütt. És áldás forrásai lesznek Ausztriára is, Magyarországra is. És szent lesz a béke közöttük e kérdésben.

Értik is ezt Ausztriában igen jól. A jeles „Öster. Oekon.” határozottan kimondta szeptemberben, hogy: *nagy előny lenne, ha két teljesen független bankot nyerne a monarchia két fele*.

Sőt még az alsó-ausztriai *alkotmányhű* párt is kimondta Bécsujhelyen, hogy egy teljesen elkülönített önálló magyar bank felállítása még *Ausztria érdekei szempontjából* is többet ér, mint a miniszteri tervezet; és kimondták, hogy nem bánják, ha az *osztrák nemzeti bank hatásköre kizárólag Ausztriára lesz szorítva*.

Magyar kormány-lapok nehézségeket hoztak fel az önálló magyar bank ellen, de azokat nemcsak gr. Lónyay czáfolta meg, hanem a mióta a viszály kitört, *ők maguk* is megczáfolták.

Bevallják, hogy azok tulajdonkép nem is nehézségek, hanem csak legyőzhető alkalmatlanságok. És úgy is van. Minden változás alkalmatlansággal jár. Még az új ruha is. De azért adott isten értelmet az embernek, hogy megfontolja, több-e a haszon a változásban, mint kár az alkalmatlanságban: s ha a mérleg a hasznát *infinite* nagyobbnak mutatja, ne dobja ki a hasznát az ablakon csak azért, hogy a mulékony alkalmatlanságot kikerülje. Itt ilyen az eset: Ha az önálló magyar jegybank vagy bankok tömérdek áldásai közül csak azt az egyet tekintem is, hogy a kamatlábat leszállítaná, s az uzsorát lefegyverezné, lehetetlen a haza elleni véteknek nem tartanom, ha a viszály megszüntetésének ezen egyedül lehetséges módja foganatba nem vétetik.

Hanem Tisza Kálmán úr, még a bankkérdésnél is, az *összetartozandóság* tekintetét emlegeti.

Különös! az osztrák „*alkotmányhű*” párt nem talál semmi *összetartozandóságot* a bankkérdésben, sőt gr. Lónyay sem, a ki pedig az „*összetartozandóság*” egyik fatális kovácsa volt. - Tisza Kálmán úr, a ki annak ellenzője volt s ki „*elveit nem adta föl*”, ő már talál.

Thiers minap e kérdésre: mi a különbség az ellenzéki s kormányi álláspont közt? ekként felelt: a míg az ember oppositio, magát vágatja *kétfelé* elvéért; - ha pedig kormányra jut, elvét vágja *négyszékre*. - Szomorú, ha igaz. De hát legalább legyen valami ok rá. A bankügyben nincs.

*

Tisztelt elnök úr, a miket irtam, nem pártszempontból irtam. Én kívül állok a mostani parlamentáris pártokon. Polgári pályám sok mindenféle fokain át, nagy alkalmam volt tapasztalásokat szerezni. Ezeknek világánál számot vetettem a tényekkel s a viszonyok logikájával. Számvetésemben nem indulatoskodás, hanem a kötelességérzet lelkiismeretes szigora vezetett, s az eredmény azon változhatlan meggyőződés, hogy miután a balsors száműzötté tett, nekem *nem szabad megtagadnom nemzetem viszontagságos életének egyik leglogikusabb, legmagasztosabb momentumát, nekem nem szabad újra fölvennem az alattvalói viszonyt oly uralkodó irányában, a ki egyszersmind osztrák császár is*. - Isten a bizonyságom, én hazám jogos vitális érdekeinek keretében minden emberileg lehető megkísérlettem, hogy e viszony megszakadása kikerültesse. De megszakadt. És személyemre nézve megszakadva marad, ha mindjárt - a mi kimondhatlanul fájna - egész nemzetem neheztelésével találkoznom is. „*Nec civium ardor mentem quatit solidam*. ”

Ha engem pártos indulat vezetne, nem emelnék fel intő szózatot a mellett, hogy a hatalom térjen el a tévesen választott ösvényről, mely hazámat is szenvedésekbe bonyolítja, érdekeit összekocczanásokba hozza, s a kölcsönös jó egyetértést lehetetlenné teszi, mely pedig a trón biztonságának, hatalmának feltétele. Pártos szempontból inkább azt kellene ohajtanom, hogy csak maradjon a hatalom a rossz ösvényen, hisz' az az én programom malmára hajtáná a vizet, ha a nemzet életszivóssága a kiaszásnak talán ellentáll, míg a jobb útra térés a vizet elvezetné, mert a magyarnak nincs természetében, hogy a türhető jót egy lehető jobb reményében kockáztassa.

Hanem hazám szenved, s ez fáj lelkemnek. Hanem kiapadhatlan viszály-forrást látok a felvett rendszerben hazám és Ausztria között, s e viszályt én minden körülmények közt sajnálatosnak tartanám, mert bárminő politikai változást rejtse is méhében a jövőnk akár Ausztria, akár

hazánkra nézve, én lelkemből ohajtom, hogy mindig szives barátságban, kölcsönös jó egyetértésben éljünk nyugoti szomszédainkkal, de a mindenha sajnálatos viszályt most, szemben a válságos külpolitikai helyzettel, már még veszélyesnek is tartom.

A két külön gazdasági egésznek érdekei nagyon eltérők, de ez nem zárja ki azt, hogy legyenek oly politikai érdekek, melyek Magyarország és Ausztria közt solidarisak. Ily érdektalálkozás még egészen idegen államok közt is, melyek egymáshoz semmi kapcsolattal nem kötve, gyakran előfordul. Még inkább ott, hol a fejedelem egysége kapcsolatot képez.

Ily solidaris érdek hazánk s Ausztria közt az, hogy az orosz hatalmi túlsúlyt nem kell hazánknak, nem kell Ausztriának fejére nőni engedni.

Ez most az imminens veszély. Ennek elhárítása most a legfőbb feladat.

És e feladat élénk viszályban találja Magyarországot s Ausztriát. Ezt meg kell szüntetni. De ne gondoljuk, hogy meg lehet szüntetni az által, ha hazafiságra s nem tudom én mire hivatkozva azt kiabáljuk: engedjen mindenik fél, hallgassanak el az érdekek. Azok nem fognak elhallgatni. Ennek ellentmond a természet és a lélektan. És az elhallgatás nem megnyugvás. Pedig megnyugvást kellene előidézni.

E szempont vezérlett jelen válaszom megírásánál, melynek terjedelmét mentse ki az hogy megválasztásom ünnepélyes alkalmából sokféle tárgyról véltem tanácsosnak szólni.

És most nincs egyéb hátra, minthogy megújítva hálás köszönetem az irántam tanúsított jóindulatú kegyért s bizalomért, tisztelettel kijelentsem - a mint ezennel ki is jelentem, - hogy képviselővé választatásomat el nem fogadom.

Tisztelt elnök úrnak

alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

IX.

Beszéd a czeplédi százas bizottsághoz.

(Elmondott Baracconéban, 1877 január 24-én.)

Kedves hazámfiak!

A mióta Olaszország nemzetközi viszonyai akként alakultak, hogy az itteni államférfiakkal érintkezésemre sem tárgy, sem ok nincsen, én akként élek, mint az a hajótörött, kit a habok egy lakatlan szigetre dobtak ki; egészen kívül állok az emberi társadalmon, nincs e népes országban egyetlen egy ember is, a kivel nem hogy baráti viszonyban, de csak ismeretségi érintkezésben is állanék; a társasélet mindazon mozzanatai, melyek embert emberhez közel hoznak, reám nézve nem léteznek; annyira természetemmé vált az örökös magány, miszerint megvallom, napok óta lázas idegességben tart e tömeges látogatás kilátásának már csak gondolata is.

És önök, uraim! kik engem most körülvesznek, hazámfiak! véreim! fiai közös édes anyáknak, a hazának, melyet én huszonnyolcz év óta nem láttam.

Elgondolhatják önök, minő rohamát az idegrázó emlékezetnek költi föl agyamban e találkozás! minő viharát az érzelmeknek e búbánatos öreg kebelben.

És van e találkozásnak egy különösen megindító vonása.

Önök barátaim! (engedjék meg, hogy így szólítsam önöket) elhagyták ily számosan házi tüzhelyeiket, hogy télnék idején, messze idegen földre, egy több száz mértföldnyi, költséges, fáradságos utat tegyenek; csak azért, hogy nekem - az önöktől oly rég elszakítottak - meg-hozzák a kegyeletes megemlékezés üdvözlét, s engem hontalan magányomból szülőföldemre visszahivjanak.

Ha megfontolom, ki és mi vagyok én, kit önök ily rendkívüli megtiszteltetésre méltatnak, - ha számba veszem a körülményeket, én nem gondolom, hogy egy ily jelenetnek egy másik példájáról tudjon a történelem.

Méltóztassanak is meggyőződve lenni, hogy, bár nem remélhetem e találkozás közvetlen eredményével önöknek várakozását kielégíthetni, én ez indok nemességét, mely önöket e lépésnél vezérelte, teljes mértékben méltánylom s teljes mértékben érzem a hála szent kötelességét, melylyel önöknek tartozom.

Adta volna isten, hogy a szíves megemlékezés kelyhének, melyet önök felém nyújtanak, fenekén öröm ne legyen.

Fájdalom, van.

Én ismerem nemzetemet s ép azért már egy alkalommal kijelentettem: miként én tudom, hogy ha a hatalom, a jog, a történelem s a nemzet érdekei által követelt alapra visszatérne s azon hűségesen meg is maradna: a magyar nemzet ebben teljes megelégedését találná, bármi legyen is az én véleményem.

S ha most önök, kik engem hazahivnak, ekként szólnának énhozzám: ime lásd, mi elégedetteknek érezzük magunkat az intézvények oltalma alatt, melyeknek alapját egykoron te vetted meg, a csemete, melyet ültettél, sok zivatarral találkozott, de gyökeret vert, megnőtt, gyümölcsöt hozott; jer megpihentetni a sir felé hanyatló ősz fejedet az elégedett haza kebelén;

jer, nemzeted elégedésének szemléletében vigasztalást találni, te sokat hányatott szegény száműzött.

Ha önök én hozzám ekként szólanának - lelkemre mondom - én nem zavarnám önök meglegedését kételyeimmel; én tudom, hogy az ember hite az ő mennyországa; tehát azt mondanám: most bocsássad el uram! a te szolgádat békességben, mert látták az én szemeim hazám meglegedésének hírnökeit.

De önök, fájdalom! így nem szólhatnak, sőt azt mondják: a haza bajban van, a hazát veszély környezi, s ennek súlyát annyira érzik, hogy menekvés után sovárogyva, még az én gyöngye tehetőségem közreműködését is ily rendkívüli módon igénybe venni akarni nem restellenék.

Ez nagyon keserű ürömcsepp, az idők minden viszontagságait túlélt bizalom és ragaszkodás becses kelyhében, melyet önök felém nyújtanak.

E megtisztelő bizalom igen kedves vonása gyanánt veszem tisztelt szónokuknak azon nyilatkozatát, hogy méltányolják meggyőződéseim őszinteségét, s hogy nem oly szándokkal jöttek hozzám, mintha reám nyomást akarnának gyakorolni: hanem különféle kútfőkből vett értesítések után azt látom, hogy az én eljárásom indokai sok oldalról a hazában, nem akarom mondani, hogy szándékosan félremagyaráztatnak, hanem csak azt mondom, hogy félreértettek. Azért élni kívánok ez ünnepélyes alkalommal arra, hogy azt a hazameneteli kérdést tisztába hozzam.

Midőn néhány év előtt a váci választók úgy, miként a czeplédek most, engem bizalmukkal tiszteltek meg, én válaszómban egy kifejezést találtam használni, melynek közzététele miatt szegény Böszörményi börtönbe vettetett s börtönben hagyatott meghalni.

Azért említem ezt, mert rectificálni kívánom ama kifejezést.

Én azt mondtam volt, hogy az osztrák ház uralmát Magyarország állami s alkotmányos életével összeférhetlennek tartom.

Ez a kifejezés nem volt szabatos. Ugy kellett volna mondanom, hogy Magyarország állami s alkotmányos életével nem fér össze oly fejedelmek uralkodása, a kik egyszersmind osztrák császárok is.

Az incompatibilitás ebben van s nem abban, hogy a fejedelem az osztrák ház ivadéka. Mert ha ez egyszersmind osztrák császár is nem volna, neki magyar királyi minősége keretén kívül nem volnának érdekei, ha alkotmányos szellemű s ha jó indulatú volna; ennek gyakorlati becsét nem korlátozná az osztrák érdekre való tekintet kényszerűsége; ha jelleme nem felelne meg a nemzet jogszerű várakozásának, a baj csak mulékony lehetne, mert csak személyességből eredne s nem a helyzetből, mely a bajt minden személyes tulajdonoktól függetlenül állandóvá teszi. A magyar király, ha csak magyar király, nem üzhetne mást, mint magyar politikát; nem lenne azon helyzetben, hogy Magyarország érdekeit osztrák érdekek miatt háttérbe szorítani, vagy politikájában speciális osztrák érdekektől is tanácsot kérni kénytelen legyen. *A magyar állam kormányoztathatnék jól, kormányoztathatnék rosszul, de mindenesetre mint önczél foglalna helyet a történelemben.* S nem mint oly tekintetek érvényesítésének factora, melyek érdekei körén kívül állanak, vagy azokkal épen ellenkeznek is. Szóval nem a személyben, nem a családban van az incompatibilitás, hanem az osztrák császári minőségben.

E tekintetek által vezéreltetve tettem én már egyszer azon nyilatkozatot, hogy ha még az én életemben akként alakulnának a viszonyok, - a mint egykor valószínűleg alakulni fognak - t. i. hogy Ferencz József császár és király fején nem lenne többé az osztrák császári korona, hanem csak Szent-István koronája: engem a kormányformák iránti igen határozott nézeteim nem akadályoznának abban, hogy haza menjek, habozás nélkül megtenném és minden tartalék-

gondolat nélkül letenném kezébe a hűség esküjét és meg is tartanám becsületes loyaltással mind halálomig.

Nagy szó ez én tőlem uraim! én tőlem, ki indítványozója valék annak, hogy a nemzet a trónvesztést elhatározza, én tőlem, a ki közt és azon kéz között, melybe a hűség esküjét leteendő volnék, egy iszonyatos vértenger áll, melynek képét az én szemeim elől az idők folyásának semmi fátyola sem képes elfedni, mert az emberi lélek szerencsétlenségeihez tartozik, hogy míg azt, a mire emlékezni szeretne, igen könnyen feledí, az nincs tehetségében, hogy magának feledést parancsolhasson ott, a hol a megemlékezés egy örökös lelki kin.

És én mégis szavamnak állanék és haza mennék és hűséget esküdném nemzetem királyának.

Ezeket azért tartottam jónak ily határozottan elmondani, mert a nyilvánosságnak némely tekintélyes közlönyei az országban azt vetették szememre, hogy az én haza nem menetelem az „engesztelhetlenség” bélyegét viseli magán.

Remélem azok után, a miket elmondtam, meg fognak önök győződni, hogy ez nem így van. Szavamat is adom önöknek uraim! hogy engem nem engesztelhetlenség, nem szenvedély, nem személyes tekintetek vezérelnek.

Én képviselővé lett megválasztásomra adott válaszomban csak azért s egyenesen és kirekesztőleg csakis azért ismétlem azon nyilatkozatomat, hogy én nem léphetek alattvalói viszonyba egy oly fejedelem iránt, a ki egyszersmind osztrák császár is, mert én a fejedelmi souverainitásoknak egy személyben ily cumulatióját hazánk állami jogaival, jólétével, alkotmányos életével merőben összeférhetetlennek tartom.

Nem is hiszem, hogy e nézetem alaposságát kétségbe vonni lehessen: oly tény ez uraim! melynek súlyát az ország minden közérdekű kérdésénél, a nemzetélet minden mozzanatánál mindennap keservesen érezi: a közjognál, az országlati rendszernél, a közigazgatási szervezkedésnél, a pénzügyiáknál, az adózási systemánál, a vámkérdésnél, a bankkérdésnél, a közigazdászat egész terén, a nemzeti háztartás minden ágánál.

És ez másképpen nem is lehet. Mert azon egy körülmény folytán, hogy a magyar király egyszersmind osztrák császár is, idegen érdekek keverednek az országlati politikába; idegen érdekek, melyek - kivéve az érdektalálkozásnak oly igen, igen ritka esetét, mint a minő a keleti kérdésnél előfordul - Magyarország érdekeitől jóformán mindig eltérők, velünk igen gyakran ellentétesek. Pedig nincs az a bölcsesség, nincs az a hatalom a világon, mely az eltérő vagy ellentétes érdekvonalakat párhuzamosan egymás mellé coordinálni képes lehetne. Ezt még az isten sem teheti, mert matematikai absurdumot ő sem tehet.

A helyzet e fatális összeférhetlenségéből elkerülhetlenül ki kellett fejlődni azon végzettjeljes iránynak, melylyel szemben nemzetünk századok óta egy sysiphusi küzdelemben áll, örökké abban izzadva, hogy a töméntelen sziklát fölhengerítse a meredélyen: ha irtózatoss küzdelmekkel pár ölnyire föl lökte, a szikla ujra visszagördül; azt az irányt értem, melyet az utóbbi szerencsétlen eredményű alkukisérletnél a hatalom akként formulázott, hogy a „birodalom egységének és nagyhatalmi állásának tekintete előtt minden más tekintetnek hátra kell vonulni” - jognak, igazságnak, önállásnak, önkormányzatnak, a történelem ölen kifejtett nemzeti szellem követelményeinek, az anyagi jólét szabad fejlődésének; - mindennek.

Ez incompatibilitás következtében hazánk nem önczél; s az nem is lehet. Ha és a mikor ama mindent háttérbe szorító tekintet nem állná útját annak, hogy a nemzet saját javának mint önczélnek eszközlésében szabadon mozoghasson, akkor Ausztria érdekei állják útját; s ezeket, ha a hatalom, mint magyar király mellőzni hajlandó lenne is, mint osztrák császár nem mellőzheti. Ez a helyzet fatális kényszerűsége, melyen személyiségek nem változtathatnak; ha és a mikor pedig Ausztria érdekei nem állanak útját nemzetünk szabad mozgathatásának, akkor

elé áll ama mindent háttérbe szorító tekintet, és azt mondja: nem az a mérvadó, hogy mit kíván a te javad, te Magyarország! hanem az, hogy mit enged meg a birodalom egységének, nagyhatalmi állásának tekintete, mely előtt a te javadnak háttérbe kell állani.

Ha e fatális helyzetnek még szüksége lehetett volna valamely nagyon kézzelfogható illusztrációra, azt megadta önöknek a legutóbbi napok történelme a bankkérdésben. E kérdést már csak még a legengedékenyebb hunyászkodás sem merte a „közösügyek” rovatába beleírni; hangosan kiabálják, hogy Magyarországnak joga van önálló nemzeti jegybankot állítani; és mégis akadályt akadályra gördítenek elébe; mert az „összetartozandóság” vontató kötele még azt is oda ránczигálja annak a mindent háttérbe szorító tekintet molochjának áldozatai közé.

Ilyen a helyzet. No már uraim! én ezzel az incompatibilitással szemben hontalanságommal egy élő tiltakozást képezek. Én a magyar nemzet állami függetlensége nagy elvének jóformán utolsó képviselője vagyok az élők között. - Minden igénytelenségem mellett is egy kapocs vagyok az elévülhetlen jog s az esélyek változandósága között; *letéteményese* vagyok egy szent ereklyének, mely az ősök, és a velem egykorú nemzedék vérrel pecsételt hagyományai-ból szállott kezemre, hogy annak az utódok számára rendületlen őre legyek. Istent hívom bizonyosságul, hogy e helyzetemre, melyet a változhatlan múlt jelölt ki számomra, s a hazafiui kötelességre, mely e helyzethez kötve van, nincs és nem lehet semmi befolyással semmi abból, a mi bennem emberi; nem azért állok én meg őrállásomon, melyet a történelem parancsolt reám, mintha nekem abban kedvem telnék, hogy a jellemsilányság satnyaságaival szemben rendíthetlen következetességet fitogtassak; nincs bennem semmi hajlam ágaskodni, hogy másoknál magasabbnak hazudjam magamat. Ezek hiábavalóságok, mint a prédikátor mondaná. - Hogy mit mond, vagy mit nem mond a történelem annak nevére, ki porrá lett, arról az a por semmit sem tud. S én hetvenöt évemmel e porraléthez már nagyon közel állok. A hiuságok hiuságai számára nem lehet hely annak keblében, a ki fél lábbal már sirban áll. Ha én őrállásomból senki kérésére meg nem szököm, azt azért teszem, mert helyt állanom a kötelesség parancsolja.

Vajjon azon kevés homokszem legördülése közben, mely az én életem homokórájában még hátra lehet, előadja-e még magát a viszonyok oly fordulata, hogy a történelem logikája az alkalmiságot beleakaszthassa azon kapocsba, melyet az én őrállásom képez? Azt nem tudom; ámbár hitem erős, hogy az isten nem halt meg, azért, hogy oltára elhagyatott; hanem azt tudom, hogyha az esélyek változandósága, mely gyakran igen váratlan fordulatokban mozog, ily alkalmat hozna elő, s az nem találna kapocsra, melybe magát beleakasztsa, mivel hogy én őrállásomat hűtlen elhagyám: ennek hazánk jövődjére oly balvégzetű következményei lehetnének, miszerint én megérdemleném, hogy nevem emlékéit nemzedékről nemzedékre átok terhelje, a mig magyar él!

Hát kérem önöket, hazafi barátaim! ne akarjanak engem kísértetbe hozni. Méltóztassanak megfontolni, hogy végtelenül nagy a különbség az önök helyzete közt, kik a hazában benlaknak, s az enyém között. - Önök, bármi legyen is keblük hite, szíveik aspiratiója, az által, hogy az incompatibilis helyzetet türik, s annak keretében iparkodtak a haza bajain enyhítgetni, nem adnak fel semmi hitet, semmi aspiratiót, nem zárnak ajtót semmi alkalom előtt, melylyel a jövődjő kínálkozhatik. De én feladnám, én ajtót zárnék; mert az én hazamenetelem formális erkölcsi kötelezettséget róna reám, hogy bármit hozna is a jövődjő, én mindenesetre respectáljam és sérthetetlennek tekintsem azon kapcsolatot, melyet én hazánk állami létével, s alkotmányos életével összeférhetetlennek ismerek. Az én helyzetem uraim! még azokétól is különbözik, kik az emigrációból hazatértek. Nem akarom ezt bővebben fejtegetni, nehogy arrogansnak látszassam, a mi bizony nem vagyok, csak annyit mondok, hogy én hazamene-telemmel nemcsak magam hajlanám meg (a mi nem sok tárgyilagos nyomatékkal birna),

hanem az ügynek, melyet képviselek, zászlóját is letenném azon viszony zsámolya előtt, a melyet nemzetem állami életével incompatibilisnek tartok.

Hosszasabban időztem álláspontom politikai természetének fejtegetésénél; mert az én hazamenetelem kérdéséről sokan akként beszélnek a hazában, mintha az személyes áldozat kérdése volna. Ha ilyen volna, önöknek, uraim! joguk volna azt tőlem feltétlenül megkövetelni. De itt nem személyes áldozat kérdése forog fenn, hanem az, hogy én lemondjak hazám azon jövődjéről, melyre nemzetünket jogosultnak is tudom, képesnek is tartom, lemondjak annyiban, a mennyiben arra befolyással lehetni a történelem logikai folyama tán képesíthet.

No már én azt gondolom, hogyha ilyesmit csak kívánni is általában valaha lehetne, a kívánság csak azon esetben birhatna indokoltság színével, ha a körülmények akként állanának, hogy az én hazamenetelem nyomatékosan segítségére lehetne a nemzetnek az ország szomorú helyzetében oly változást idézni elő, a mely hazánknak úgy jelenére, mint jövődjére határozottan üdvös befolyást gyakorolna.

Hát méltóztassanak kérem nem határozatlan sejtelmek, hanem gyakorlatiasság szempontjából maguknak számot adni, hogy mi lenne annak eredménye, ha én önök kívánságát teljesíteném.

Arra, hogy én haza menve, a helyzet megváltoztatására sikerrel közreműködhessem, kettő közül egy okvetlenül megkívántatnék. Vagy az, hogy a képviselőház kifolyása legyen a nemzet elhatározott akaratának, visszatérni azon jogos történelmi alaphoz, mely ha nem is enyészethetné el egészen az incompatibilitástól elválaszthatlan bajokat, de azokat legalább gyakorlati minimumra szállítaná le; vagy pedig megkívántatnék rendelkezési hatóság.

A mi az elsőt illeti, kérdelem én, mit tett a nemzet, miként készítette elő a talajt az említett irány valósíthatására, mely nélkül pedig az ország súlyos helyzetén segíteni lehetetlen? A boldogtalan közösügyes alku megkötése óta háromszor volt a nemzetnek alkalma a felett ítéletet mondani, s az ítélet mindig a jogos történelmi alap megtagadására ütött ki. Nagy felelősség terheli ezért a történelem, az utókor előtt a jelen nemzedéket. Önöknek uraim! nagy lelki megnyugvásukra szolgálhat, hogy Czegléd e felelősségben nem osztozik: de Czegléd még nem a nemzet; s ez háromszor reá ütötte pecsétjét a közösügyes alkura, mely a nemzetet az alkotmányos élet pusztá látszatának maszlagával elszédítve, az országot irtóztos nyomorúságba sodorta, a nélkül, hogy még csak annyit is eszközölne, hogy e nyomorúság árán béke legyen Magyarország és Ausztria közt. Hát miként lehet azt gondolni, hogy, nem mondom, egy ily közönséges ember, mint én, de akárki is segíthetne a nemzetet, a míg az saját vesztébe ily megátalkodottan rohan?

A mi pedig a hasznos működhetés másik alternatíváját, a rendelkezési hatóságot illeti: valami oly ábrándban csak senki sem ringatja magát, remélem, hogy ha én haza mennék, a bécsi udvar hajlamot érezhetne magában engem felszólítani, hogy csak méltóztassam a dolgokat elrendezgetni legjobb belátásom szerint; ők mindent aláírnak, mindenre megesküsznek, mint 1848-ban tévék (persze azon tartalékgondolattal, hogy majd keresnek módot a kibúvársra, ép úgy, mint akkor tévék). Sőt remélem, még csak azon ábrándban sem ringatja magát senki, hogy a bécsi udvar, ha nem is kínálna meg rendelkezési hatósággal, de legalább alkuba bocsátkoznék velem, mint bocsátkozott Deákkal tíz év előtt. Ily ábrándhoz sok más egyeben kívül, a mi nincs és nem is lehet, a körülményeknek olyatén pressióját kellene feltenni, mint a minő akkor fennforgott, de minőnek most hire sincs. Mert a keleti bonyodalmak nagyon veszélyesen fontosak ugyan, de nem oly természetűek, hogy az országlati rendszer megváltoztatására pressiót gyakorolhatnának. Mert e kérdésben a dynastia hatalmi állása s jövődje és hazánk s a birodalom érdekei közt találkozás van; - ha tehát a hatalom oly politikát követ, mely ez érdeksolidaritásnak megfelel, nincs azon helyzetben, hogy engedményekkel legyen

kénytelen e politika számára nemzetünk lelkesült támogatását megszerezni, mert ez a nemzet létfontosság-ösztöne által számára biztosítva van. Ha pedig ellenkező politikára határozná magát, azt lehetetlen nem tudnia, hogy ilyennek lelkesült támogatására a magyar nemzet semmi áron meg nem nyerhető; azt pedig, úgy hiszem, mégis csak senki sem teszi fel én rólam, hogy én akármi engedmények árán is segédkezet nyújthatnék arra, miszerint a nemzet ily öngyilkos politikának támogatásába beleszédítettetni csak meg is kíséreltessék.

Az én hazamenetelemnek tehát ily ábrándos suppositiói magukban elenyésznek. - Hát mi maradhatna fenn? Egyedül az: hogy én elfoglalva a képviselői széket, melylyel Czegléd megkínált, egy kis gyakorlattal ismét beletanulnék a szónoklás rég elszokott mesterségébe; hát hébe-korba felszólalnék; s tegyük fel, hogy tán figyelemmel meg is hallgatnának. - És aztán? - aztán szépen leszavaznának; és maradna minden, a mint van; és a nemzet látná, hogy biz az én hazamenetelem is csak amolyan üres hólyag, a mely kisebb-nagyobb zajjal elpattant, nem hagyva hátra nyomot maga után; és én pár hónap alatt tökéletesen lejárnám magamat; tökéletesen nullifikálnám magamat, még csak azon kis befolyást is eljátszva, melyet egy vagy más kérdés felvilágosításával a közvélemény tájékozására innen, távol magányomból tán néha gyakorolhatnék.

Ez volna a gyakorlati eredmény. No már én ugyancsak nem vagyok nagy véleménynyel tehetségeim felől, de álszerűkedésből azt még sem akarom dissimulálni, hogy a kinek egykor a viszonyok megengedték hatályosan belenyulni nemzete történelmébe, az bármi közönséges ember legyen is különben, a körülmények kedvező alakulása mellett, meglehet, még nyomhatna valamicskét a mérlegben. S azért azt mondom: kár azt a kártyát, melyet Kossuth Lajosnak hívnak, elvesztegetni akarni. Jobb azt nyugodni hagyni, míg a viszonyok akként alakulnak, hogy kijátszásának megkísérlésével a nemzet tán még nyerhet is valamit.

Vajjon, ha ily eset előadná magát, nekem mit parancsolna a hazafiui kötelesség? E felett most hasztalanság volna elmélkedni, mert a számbavételt igényelhető körülményeket nem ismerjük. Arról méltóztassanak meggyőződve lenni, hogy az én eljárásom felett, a miként most, úgy a mig élek, mindenkor nem személyes tekintetek, hanem a józan politikai számtan, s a gyakorlati szempontból jól átgondolt hazafiui kötelesség érzete határoznak.

Ezeknek sugallatából teszem most azon nyilatkozatot, hogy önök megtisztelő kívánságának engedni nekem sem nem szabad, sem nem tanácsos.

Avagy azt gondolják önök uraim! hogy ha én édes hazánk nagy érdekeinek megsértése nélkül hazamehetnék, én meghívást várnék arra, hogy a hontalanság sivatagját szülőföldem viszontlátásával felcseréljem?

Tudják-e önök, mi az, a mit honvágnak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, a ki benne szenved, csak az által fejezhet ki, hogy „fáj szívem, lelkem, fáj minden tagom”.

Oh! én ismerem! velem jár magános bolyongásaimban, melyeknek fátalmában az érzékek eltompulását keresem; velem viraszt az éjnek csöndében éjféle mécssem mellett; velem fekszik le, hogy csak szakgatott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fátadt tagjaimra; velem kél fel, hogy mellemen üljön a napnak foglalatosságai közben, és megkeserítse ételem szűk falatját, ürmöt vegyítsen italomba, és elhomályosítsa még azt a gyöngye örömsugárt is - az egyedül, mely bús magányomat még kissé felderíthetné - azt, melyet a nyugodt elmének a tudomány, s a természetbeli társalgás adhat.

Igen, én tudom, mi a honvágy; s kifejezhetlen hálával áldanám a percet, mely fel hagyja lélekzenem a nélkül, hogy lélekzetembe a honvágytól elszorult kebel tompa sóhaja vegyüljön.

Hanem volt nekem egy öreg barátom: Ujházy László. Mig én a népes Olaszországban száműztem magam az emberek társaságából, ő száműzte magát Amerika rengeteg vadonjaiba.

Erőt vett rajta a honvágy. Kezeit tördelve járt fel s alá kalibájában búsan, szomorúan, mint a fogoly oroszlán, és fel-fel sóhajtott: Könyörülj rajtam, jóságos Isten! ne hagyd lelki erőmet összeroskadni a lelki kín alatt! És gyermekei, látva, hogy mennyit szenved, azt mondák neki: menj haza, édes jó apánk! És az ősz száműzött öklével mellére ütött és imigy felelt: „Menjek haza! Hát ez a kisbíró *itt!* Azt akarjátok-e, hogy miután más mindent elveszítettem, még önérzetemet, lelkiismeretem tisztaságát is elveszítsem?” Nem ment haza. De nem birt a honvágygyal tovább küzdeni. Főbelőtte magát.

Nemde tragikus legombolyítása az élet tragoediájának!

Hanem mivé lennének a nagy elvek, ha mátyrjai nem akadnának!

Én kérem az istent, tartsa meg, a miként eddig tevé, lelkemben az erőt, hogy a búbanatnak semmi terhe miatt ne vágiak elébe a halandóság törvényeinek; de bármit hozzon is a jövő, azt tudom, hogy, miként Ujházy nem tevé, úgy én sem fogok a honvágy kinjaitól lelkiismeretem tisztaságának árán szabadulni.

Higyjünk barátaink! Várjuk el, mit hoz a jövő; várjuk el azon türehtlen elhatározással, hogy jó mint balsorsban, rendületlenül megálljuk helyünket, mely számunkra kijelöltetett.

Jézus egykoron ekként szóltott keresztlő Jánosnak: „Hagyj békét most nekem, mert így illik nekünk, a mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.”

Én is azt mondom önöknek: Hagyjatok most engem békével atyámfiai, mert illik nekem az én tiszttemnek minden igazságát betöltenem.

Fogadják önök mély hálámat rendkivüli szivességükért.

Tartsanak meg engem, öreg szolgájukat, jó emlékezetükben. Engedjék remélenem, hogy neheztelés nélkül válnak meg én tőlem. Isten áldja meg a hazát! Isten áldása legyen önökkel!

X.

B. Molnár Samu orsz. képviselőnek.

Collegno al Baraccone, 1877 aug. 12.

Tisztelt képviselő úr!

Midőn hónapok előtt Czegléd polgárai engem nagybecsű bizalmuknak egy rendkívüli nyilatkozatával tiszteltek meg, t. képviselő úr volt az, ki számos polgártársa élén engem e bizalmi nyilatkozat politikai értelme felől akként világosított fel, hogy Czegléd azon politika mellett kívánt tüntetni, melynek a keleti kérdésben kifejezést adtam.

Akkor önök helyeselték az én nézeteimet; most rajtam a sor kijelenteni, hogy én a czeglédi népgyűlést, s annak t. képviselő úr indítványára hozott határozatait mind tartalmukban, mind formájukban határozottan helyeslem.

Vannak tudtomra tekintélyes körök Európában, melyek a politikai combinációknak hazánk érdekeivel összhangzatos alakulására akarattal is birnak, befolyással is lehetnének.

Ezeknek tevékenységére zsibbasztólag hatott az, hogy a magyar országgyűlésnek igen tendenciosus modorban történt elnapolása után nemzetünk közvéleményének előbb oly erélyes nyilvánulásában szünet állt be ép akkor, midőn az erély folytonosságára kiválólag szükség volt volna, minthogy az országgyűlés bezárt termeiben sem a nemzet kívánatainak kifejezést adni, sem a kormány politikáját ellenőrizni nem lehetett.

Ily körülmények közt a közvélemény nyilvánulásának szünetelése, ha nem is változásra, de lankadásra magyaráztatott, s ez azon aggodalomra szolgáltatott alkalmat, hogy a bécsi cabinet tanácsaiban döntő súlyra emelkedhetnek ama bizonyos befolyások, melyeknek létezése nyilvános titok; iránya hazánk s a monarchia jövődjére a legnagyobb mértékben veszélyes, s melyeknek tulajdoníttatik az, hogy a török birodalom vesztére törő orosz törekvésekkel szemben az osztrák-magyar monarchia trinitarius kormánya ekkorig (nehogy többet mondjak) oly nyomorúságos szerepet játszott; holott, mint a válságnál legközvetlenebbül s legsúlyosabban érdekelt fél, a politikai combinációknak tengelyét képezhetné.

Ez aggodalmak, fájdalom, nagyon is indokoltaknak bizonyultak. A prédában osztozkodhatást előkészítő „állásfoglalás” már-már ténynyé vált, midőn szerencsére a török győzelmek „megállj”-t kiáltottak a veszedelmes „Bereitschaftok”-nak, s egyidejűleg országszerte felhangzott a magyar honszeretet örkiáltása: *„Ébren légy magyar! őrt ki fog állni, ha nem te hazádért.”* Felhangzott s körben fut a hazán hatalmasan, tudtul adva barátnak, ellenségnek, hogy a magyar nemzet ébren örködik hazája felett.

Midőn magyar nemzetet mondok, nemcsak magyar fajt mondok, hanem mondom hazánknak faj, nyelv, valláskülönbség nélkül minden hú fiait, kik honszeretettel ragaszkodva azon államéleti typushoz, melylyel Magyarország az európai nemzetcsaládban egy ezredév óta helyet foglal, Magyarországot jövődjére is Magyarországnak, s e minőségben egységesen épnek és épségében biztosnak akarják.

Ez adja a criteriumot annak megítéléséhez, hogy melyik vélemény a magyar nemzet közvéleménye. Ez, és nem érzélgési lob, nem rokon- vagy ellenszenv a kiindulási pont azon meggyőződéshez, hogy az orosz hatalom terjeszkedésének gátat kell vetni, mert ha ezt nem tesszük, hazánkat s a vele e tekintetben érdek-egységes osztrák monarchiát azon kimaradhatlan következésnek tesszük ki, hogy a Lengyelország felosztásával már is veszélyes arányokra duzzadt orosz hatalom ez újabb erőgyarapodás folytán az osztrák-magyar monarchiát két

módon szorongathassa, - mint boa constrictor, mely gyűrűzeteibe szorít, s mint százkarú polyp, mely csápjaival testünkbe ragad.

Hogy ez volna az orosz terjeszkedés kimaradhatlan következménye, arról az osztrák-magyar monarchia földrajzi fekvése s ethnographiai viszonya kétségbevonhatlan bizonytságot tesznek.

Hát itt nemcsak a magyar faj, melyet az oroszbarátok már csak négymillióra szeretnének összezsugorítani, - itt az forog kérdésben: hogy Magyarország Magyarország maradjon-e? A kik az orosz terjeszkedést vágyaik közé számítják, azok arra speculálnak, hogy e terjeszkedés Magyarországnak vagy feldarabolására, vagy ezredéves állami typusából kivetköztetésére fog vezetni.

És itt szükséges egy veszedelmes hálóra reá mutatnom, mely már körülünk lebeg. Ez a háló azon fonák fogalom szálaiból van kötve, hogy az orosz hatalom csak földfoglalás útján terjeszkedhetik reánk nézve veszélyesen.

Azt mondják: a czár szavát adta, hogy *foglalni* nem akar; és a czár emberséges ember (Brutus is an honourable man), hát hagyjuk gazdálkodni (majd azt irám garázdálkodni) amott Keleten; az osztrák-magyar monarchiának most csak az a feladata, hogy magát „Bereitschaftba” helyezze (ezt is persze csak amott dél felé, a hol a töröknek igen is árthatunk, de az orosznak semmi kigondolható esetben nem); hanem actióba lépni majd csak akkor lesz idején, ha a békekötési alkudozások alkalmával kitűnnék, hogy a czár be nem váltja szavát s foglalni akar. Oh! akkor kardunkra ütünk és Európa velünk lesz, s aztán így lesz, amúgy lesz.

Óvakodjék a nemzet e hálótól. Nagyon veszélyes háló ez. Először, én azt mondom: ha a czár győzelmesen lép ki e háborúból, akkor már a bécsi cabinet nem a végett üt majd kardjára, hogy a czárt a foglalásban meggátolja; hanem a végett, hogy a prédában részt követeljen. Csak a „Bereitschaftba” helyezkedés terére kell nézni, s vak a ki nem látja, hogy mi gyékényen árulnak. - Az isten óvja meg szegény hazánkat az ily öngyilkos kardcsörtetéstől, melynél az öngyilkosságot még becstelenség is tetézné. De tartsuk eszünkben, hogy Isten csak azt óvja, a ki maga is óvakodik. - Másodszor azt mondom, hogy ha mégis meg akarná a bécsi cabinet *akkor* az orosz foglalást akadályozni, akkor egyetlen egy szövetséggel sem lehetne többre kilátása a bevégzett tény felforgatásának nehezebb feladatánál, mint a mennyit most biztosíthatna magának - ha akarna - azon könnyebb feladathoz, hogy a dolog bevégzett tényné ne váljék. A porosz egy okból, a francia egy másik okból, az olasz egy harmadik okból akkor sem húzna kardot az orosz ellen. Ez bizonyos. Tehát nem lenne több szövetségese a bécsi cabinetnek, hanem *lenne egy hatalmas szövetséggel kevesebbje*, mely az adott viszonyok közt minden képzelhető szövetségesnél többet ér; *és ez a török*. Ezt azzal a hálózó politikával mindenestre elvesztenők, a nélkül, hogy helyébe valakit nyerhetnénk. Elvesztenők azért, mert a czár szavának be- vagy be nem váltása csak két eset közül egynek bekövetkeztével lehetne constatálható. Vagy akkor, ha sereget sereg után zúdítva a mindenkitől elhagyott törökre, azt elvégre is tönkre tette, ekkor a török szövetség lehetősége természetesen elesnék; vagy akkor, ha a török türelmét veszve a kutjáték felett, melyet vele Európa s különösen a bécsi cabinet üz, azt találja mondani, ha velem nem gondol Európa s különösen a bécsi cabinet, hát én sem gondolok ő velük; és separat békét köt az oroszszal, - akkor aztán bámulhatja a bécsi cabinet politika-bölcsesége a faképet, melyet magának faragott; és firkálhat protocollumokat, miket a „világ bírāja”, a történelem szépen „ad acta” teszen, mint tette mindekkorig.

Hát ez a czár szavatartását lesegető politika: vagy gonosz számítás, vagy rossz számítás. Vagy bűn, vagy ügyetlenség. - Tessék választani.

Hanem van egy még ennél döntőbb tekintet reánk nézve. S ez az: hogy az osztrák-magyar monarchiát fenyegető veszély teljességgel nem volna az által elhárítva, ha a czár adott szavát

beváltaná és nem foglalna; mert ha nem foglalna is, de győzelemmel végezné a háborút, maga az, hogy győzött, biztosítaná számára azon vezéri hatalmat, azon dictatori befolyást, melyet a „szláv ügy” zászlájának kibontásával célul tűzött ki magának. Az osztrák-magyar monarchiára pedig az nem nagyobb veszély, ha a csár foglalás útján terjeszkedik a Keleten, mint az, ha győzelmével megmutatja, hogy ő erős vára tud lenni a „szláv ügynek”, s hatalmát, befolyását ekként terjesztve ki, a keleti szlávokkal, s kik velők egy táborba szegődnek, mind szomszédunkban balra, mind szomszédunkban jobbra, mind saját hazánkban is mint vezér, mint úr, mint pártfogó rendelkezhetik. - A moszkva lapok már nem is csinálnak titkot abból, hogy a „szláv ügy” zászlaja ki lévén bontva, a török „szláv ügy” után az osztrák-magyar monarchia „szláv ügye” következik. - És ez nem handabanda. Ez logika. - Valóban reánk s az osztrák birodalomra az orosz terjeszkedés emez utóbbi neme még veszélyesebb, mint a föld-foglalás. Ez itt nem nyeri meg, sőt elidegeníti azt, a kit elfoglal. Orosz alattvalónak lenni nem kívánatos állapot s a foglalás a legrosszabb esetben boa constrictor, melylyel végre is küzdeni lehet; de az a másik, az a polyp, mely ha testünkbe ragad, csápjai közül ép testtel nincs menekülés.

Tehát az orosz törekvésekből hazánkra s az osztrák birodalomra háruló veszély elhárításának sikeres módja nem a csár szavatartásának élehetetlen lesegetésében, nem a béketárgyalások zenezunás fináléjánál található fel, hanem abban s egyedül csak is abban, hogy a *mig nem késő*, kezet fogjunk a törökkel, miszerint az orosz támadás győzelmes visszautasításával az ottoman birodalomnak épsége és függetlensége is megóvassék s az orosz hatalmi terjeszkedés minden alakban meggátoltassék.

Ha ezt nem tesszük, ha az orosz a jelen háborúból győzelmesen kilépni engedjük: a csár, akár tartja szavát, akár nem, mindenesetre mint a panszlavizmus győzelmes vezére foglal állást a történelem piedestálján; a viláгурalmi szláv aspiratiók a czárizmus körül összpontosulandnak, az lesz a csillag, mely útjukat vezérlendi, az lesz a Messiás, melynek hívását lesik; istenük, a kit imádnak; uruk, ki nekik parancsol, és ők az uruknak engedelmes szolgálók; és a *panszlavizmus panszlavo-czárizmussá evolválódik*.

De ha a pánszláv zászlót lobogtató czárt győzelem nélkül küldjük haza, Dsengisz kháni röptének szárnya lesz szegve, a varázs törve lesz, s a pánszláv aspiratiók elvesztik fullánkjokat. A szlávok látni fogják, hogy nem jó dolog maguknak bálványt faragni, miszerint a szabadság istene helyett azt imádják. A támasz gyarlónak bizonyulván, mint bontott kéve hull szerte a mi reá támaszkodott. A különféle szláv nemzetek nem a czárizmus cultusában, melynek russificatióra s vele a szolgaság béklyóiba és ezzel a pálinkás nyomor és brutalitás útjára vezet, hanem saját nemzeti individualitásaik fentartásában, emelésében, saját nemzeti önértékük Vestatüzének ápolásában fogják üdvöket keresni. Ez az út az, mely a szabadságnak megszerzésére vezet, a hol még nincs; megtartására, fejlesztésére, a hol már van. És mi magyarok őket mindannyiokat ezen az úton barátilag üdvözlendjük és meleg rokonszenvvel kísérendjük, miként kísértük a multban és kísérendjük a jövőendőben, s a mennyire rajtunk áll, támogatandjuk is a kiirthatatlan életerőnek minden lüktetését ama bámulatos szláv „*élőszobornál*”, melynek nemzeti önértékét sem üldöztetés, sem csáb, sem a hosszas szenvedés tengerárja nem törhette meg.

Valóban, ha valaha helyzet világos volt, a mostani az.

A török megértette az időnek jeleit. Alkotmányt adott birodalma minden népeinek, faj, nyelv, valláskülönbség nélküli jogegyenlőség alapján. Felvilágosodott államférfiai hozzáfogtak, hogy a multak sirjába temessék azon exclusivitási kinövéseket, melyeket a hódítások rég elmúlt korszaka fűzött az alapelveiben oly egyszerű, oly erkölcsileg tiszta s a civilizationnak semmikép útjában nem álló mohamedanismushoz. - A minden oroszok czárja közbevetette fegyvereit, hogy a török ne valósíthassa a szabadságot. Mert félt, hogy ha még a török félhold is a

szabadság napjának fénycsomóját tükrözi vissza, annak fénye behat saját szolga birodalmának sötétségébe, a mint behatott a magyar jobbágy-felszabadítás fénysugara az orosz rabszolgaság éjjelébe. Hát félre azokkal a szabadsággátló fegyverekkel, melyek autonómia czime alatt orosz mintára, orosz nyelven készítenek kényszerínget a bolgároknak.

Az osztrák-magyar kormánynak tisztában kell az iránt lenni, hogy mit lehet még a török kormánytól jogosan, méltányosan kívánni keresztény alattvalóinak érdekében a nélkül, hogy az ottoman birodalom állami életképessége aláásatnék. Siessen ez iránt egyetértésre jutni a török kormánnyal. - A dolog nem lesz nehéz, mert megvan a portánál az értelem is, a jóakarát is. Ez egyetértés alapján kössön szövetséget a törökkel az orosz támadás visszautasítására, mely következeiseiben hazánkat is, az osztrák birodalmat is irtóztatós veszélylyel fenyegeti. E szövetséggel kezében mondja azt az oroszoknak: im a török igazságot szolgáltatott népeinek; ha mégis folytatnád a háborút, ennek más értelme nem lehetne, mint az, hogy hatalmadat akarod kiterjeszteni. Ezt én saját monarchiám életérdekeinek tekintetéből nem engedhetem; s el is vagyok határozva nem engedni. Hát legyen vége a vérontásnak.

És vége lenne. Az orosz nem fogná magát annak kitenni, hogy mig szemben vele a török oroszán áll, háta megett az osztrák-magyar haderő foglaljon állást és utját vágja. - A haza s a monarchia valószínűleg kardcsapás nélkül, mindenesetre aránylag kevés áldozattal meg volna mentve, az áldozat jobbadán egy tekintélyes haderőnek összpontosítására szorítkozandván; természetesen a Duna körül és Erdélyben, nem pedig amott Dalmáciában és a horvát határörvidéken, a mi oly nevetséges volna, ha oly igen-igen gyanús nem volna. S a haza és a monarchia megmentésével kapcsolatban egyszersmind elég tétetnék a humanitás követelményeinek, mert az mégis csak rettenetes dolog, hogy a XIX-ik században irtóháború viseltessék, mely borzalmakban még a XIII-ik század tatárjárásán is túlteszen; és gondoskodva volna a keleti keresztény népek jobb sorsáról is, a nélkül, hogy a török birodalom épsége, függetlensége megcsorbítottatnék, vagy állami méltósága megsértetnék. Oly eredmények, melyek a csak így, de így teljes sikerrel biztosítható monarchiának súlyát, tekintélyét, fényét, dicsőségét nagy mérvben növelnék.

Politikai irányt akartam jelölni, nem végrehajtási részleteket. Arról meg vagyok győződve, hogy hazánkról s a monarchiáról csak ily irányt tartó politikával lehet a fenyegető veszélyt elhárítani.

És az bizonyos, hogy ily irányban a kormány pártkülönbség nélkül az egész magyar nemzet lelkesült áldozatkészségére a legbiztosabban számíthat.

Hát mért nem siet azt felhasználni? Ritkán adatik kormánynak ily szerencse. Miért nem veszi hasznát? Gróf Andrassy Gyulának nagy, maradandó dicsőségre nyujtanak alkalmat a körülmények. Hazájának, a birodalomnak, az uralkodóház jövődjének megmentőjévé lehet, ha az alkalom intését fel tudja fogni. - Sirásójává lesz, ha vagy nem tudja, vagy nem meri.

Mi akadályozza, hogy merje.

A porost hallom emlegettetni. Igen, tiz év előtt a közösügyes alkuba ijesztgették be a nemzetet az oroszszal, most meg az orosz karjaiba ijesztgetik bele a poroszszal.

Én nem tagadom a berlini kabinet oroszos hajlamait. Része van ebben Vilmos császár személyiségének, mely a berlini politikában kétségtelenül nagy súlylyal bír s van része azon fonák positionak is, melybe Elszasz-Lotharingia elfoglalásával bonyolódott s melynek feszélyező befolyása pillanatilag még azon magasabb tekintet is háttérbe látszik szorítani, melyet a német birodalomnak, mint jelenben Európa első hatalmának soha sem kellene szem elől téveszteni, s mely abból áll, hogy az orosz hatalomnak minden további növekedése okvetlenül compromittálja a német birodalom primatusi állását Európában; véganalysisben pedig logikai

kényszerűséggel (mely ellen személyes hajlamok hiában küzdenek) a német és szláv faj közt egy oly irtózatossá összeütközésre kell hogy vezessen, a minőt még tán soha sem látott a világ. Róma és Carthago egymás mellett soká meg nem állhat.

De bárminők legyenek is a röppenő percz feszélyező hatása alatt a berlini kabinet hajlamai, azok odáig nem mehetnek, hogy az orosz patronusává fogadja, maga pedig cliensévé szegődjék. S végre is a német császári politikának a német fejedelmekkel s a német nemzettel is számolnia kell, s amazok közt, és ennek soraiban bizony még vannak, a kik emlékeznek, hogy mit jelent az orosz patronatus, az orosz cliens Németországnak; és a kik erre emlékeznek, bizonyynyal emlékeztetnék a berlini cabinetet, hogy a német vér Németországé s nem az oroszé.

Engem a történelem logikájának azon ismerete, melyet ősz fejemnek a komoly tanulmány és szenvedések közt gyűjtött tapasztalás szereztek meg, a felől biztossá teszen, hogy a német császár adhat az osztrák császárnak oroszos sympathiák által sugallott tanácsokat, de bárminő politikát kövessen is a bécsi kabinet a keleti kérdésben, *e miatt* ugyan a német birodalom az osztrák-magyar monarchiának háborút izenni soha sem fog.

Én a poroszszali ijesztgetést egyszerűen fogásnak nyilatkoztatom azon camarilla részéről, mely oda működik, s fájdalom hatással működik, hogy *a bécsi cabinet ép azt tegye most a török birodalom vesztére törő orosz törekvésekkel szemben, a mit tett a Lengyelország vesztére irányzott orosz törekvésekkel szemben, t. i. hogy szegődjék az oroszoknak osztályos czinkosává a rablásban*, a helyett, hogy a törökkel kezet fogna, mint kellett volna a lengyellel kezet fognia, hogy a rablást meggátolja.

Ez a veszély az, melyet mint egy halálmadárt látok kiterjesztett szárnyakkal lebegni hazám felett, s azért a honszeretet ösztönöz, hogy erről még emlékezetbe hozzak némelyeket, kapcsolatban egy pár szerény figyelmeztetéssel a nemzeti közvélemény megindult nyilatkozatait illetőleg.

Ezt, tisztelt képviselő úr engedelmével, egy második levelemben fogom elmondani. Addig is fogadja tiszteletem nyilvánítását s barátságos üdvözetemet.

Kossuth Lajos.

XI.

B. Molnár Samu orsz. képviselőnek, Czegléd.

Collegno al Baraccone, 1877 aug. 30.

Tisztelt képviselő úr!

Igazán nagyszerű egy jelenet a magyar nemzet közvéleményének legújabb nyilvánulása.

Van abban két vonás, mely különösen jellemző. Egyik az ösztönszerű, józan felfogás a szomszédunkban dúló háború politikai értelme és hordereje felől, a másik a pártszenvédélyeken felülemelkedett hazafiság, mely a nézeteltérést csak is a kifejezésekre szorítja, de a dolog lényegére nézve az egész nemzetet egy testté, lélekké forrasztja össze.

Mégis csak sajátságos egy nép ez, a mi áldott jó magyar népünk. Másutt egyesek ütik reá saját egyéniségük bélyegét a nép érzelmeinek irányára. Nálunk meg fordítva van. Másutt a nép lelkesedése az óramutató, mely jelzi az időt, melyet egyes emberek csinálnak. Nálunk egyes emberek az óramutatók, a nép az idő. - Voltak, vannak és lesznek emberek hazánkban, kik olyanok, mint az üveglencse, melyben a hő sugárcsomó összepontosul, de a hő sugárcsomó a nép ösztönszerű érzelme.

Ez mindig így volt és most is így van. - Örömmel tapasztalom, mennyi jeles, tárgyavatott tolmácsa akad hazánkban pártkülönbség nélkül a történelem logikájának, mely a jelen bonyodalmakhoz fűződik. De ha az úgynevezett döntő körökben azt hinnék, hogy ez a mozgalom hazánkban csak amolyan izgatottság, a mely fellobbant egyesek gyújtó szavára, s a mint fellobbant, úgy el is alszik, hát én azt mondom nekik, vigyázzanak, nehogy az idő saját kárukkal tanítsa meg őket, hogy mily irtózatosan csalatkoztak. Ez a mozgalom a magyar nép józan eszének, ösztönszerű tapintatának s az áldozatkészség legmagasb fokára emelkedett honszeretetének revelatiója. Amaz ezredéves tölgy ép, egészséges lombjainak suhogása az, mely annyi vésznek, viharnek ellentállt, s ellent fog állani ezentúl is „*veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell*” - ellent fog tudni állani, mert gyökerei a honszeretetnek, a minden ösztönök legerősbikének, a nemzeti önfentartás ösztönének szivós talajában állanak megrendíthetlennül.

Istenemre mondom: e tölgygyel számolnotok kell - „*au bon entendeur, salut!*” (vegye hasznát, a ki megértett).

*

A fenforgó kérdésnél a magyar nemzet kiindulási pontja az: hogy a szomszédunkban dúló háborúban úgy hazánk, mint Ausztria létérdekei koczán forognak.

Én súlyt helyezek arra, hogy ez alkalommal Ausztria létérdekei hazánk létérdekeivel összhangzanak.

Nézeteim Magyarországnak Ausztriával kapcsolatáról ismereteseek. Mind állami lét, mind közigazgatás tekintetében az érdekeknek oly és annyi ellentéte forog fenn a kettő között, hogy teljes, abszolút lehetetlenség a kapcsolatnak oly formuláját csak képzelni is, mely mind a két felet kielégíthesse. Ezért képezek én hontalansággommal egy élő tiltakozást a kapcsolat ellen.

Én hát bizony nem tartom hivatásomnak aggódni Ausztria speciális érdekei felett, ha s midőn azoknak veszélyeztetése hazánknak érdekeit nem veszélyezteti, de midőn egyiknek veszélye a másiknak veszélyével karöltve jár, nagy fontosságot helyezek arra, hogy a veszély közösségét mind Ausztria, mind Magyarország átérezzék.

Egy háborúval állunk szemben, mely hazánkat is, Ausztriát is eventualis halállal fenyegeti, ha nem segítjük a törököt, hogy az orosz terjeszkedési politikának gát vettessék. Ez a háború Magyarországot Ausztriával állami kapcsolatban találja. Nem hiszem, hogy az orosz sokat hajtana szavunkra, ha azt kívánnók tőle, hogy várjon ezzel a háborúval, míg ez a kapcsolat feloldatik. Biz' ő nem vár. Hát a dolog úgy áll, hogy az a magyar király, a kitől nemzetünk azt kívánja, hogy az orosz terjeszkedési politikának gátat vessen, egyszersmind osztrák császár is. Ez az osztrák császár nagyon gyakran ellentétben van a magyar királlyal. Ez alkalommal nincs. - S én azt gondolom, nemzetünk kívánata csak nyerhet súlyban, ha midőn azt kívánja fejedelmétől, hogy teljesítse a honmentés köteleességét, melylyel mint magyar király Magyarországnak tartozik, egyszersmind reá mutat arra is, hogy ez neki mint osztrák császárnak is létérdekében áll. - Ezért szeretek én ez ügyben Ausztria érdekeire is hivatkozni. Ezért emelem ki azt, hogy a jelen háborúban úgy Ausztria, mint Magyarország létérdekei vannak veszélyben.

E nézet tökéletesen indokolva van a keleti kérdés politikai értelme és nemzetközi hordereje által, a miként a jelen háborúnál előttünk áll.

Ha a török birodalom ment volna azon nyomástól, melylyel a Lengyelország romjain Európa szabadságának veszélyes arányokra duzzadt orosz hatalom reá nehezedik: a keleti kérdés tisztán belügyi kérdés volna a török és birodalmának más fajú, vallású népei közt.

És ha a kérdés ily alakban, akár a török birodalom épségének a közös szabadság forrasztó kötelékeivel megszilárdításában, akár szétbomlásában találná végmegoldását, ez nemcsak Európának távolabb fekvő részeit, de még minket s Ausztriát is, kik tőszomszédjai vagyunk, csak humanitás, vagy rokon- avagy ellenszenv szempontjából érdekelhetne, de politikai szempontból nem.

Mi megtanultuk igazságosan méltányolni a török népjellem tiszteletreméltó alapvonásait. Mi tudjuk, hogy az ottoman nemzetben egy oly megbízható barátot birunk, minőt a föld hátán többet nem találhatunk, mert érdekeink annyira összhangzók, hogy nemcsak érdekellentét, de még csak eltérés sem foroghat fenn közöttünk. Mi hálával emlékezünk a nagylelkűsége, melyet a törökök irántunk tanúsítottak a mi szorongattatásaink napjaiban, és bizonyosan csakis becsületére válhatik nemzetünknek, hogy oly meleg érzettel emlékezik épen most, az ő szorongattatásuk napjaiban (bizony, bizony mondom is, jó politika a magyarral jót tenni, mert a magyar nemzet hálás egy nemzetre, - az Isten áldja meg az ő jó szivét). Mindezeknél fogva bizonyos, hogy mi magyarok mindig a legmelegebb rokonszenvvel, a legőszintébb jókívánattal kísérrők a török nemzet regenerationalis törekvéseit, melyeknél sikerhez csak a szabadság útja vezethet; de ha az nem állana előttünk, hogy az orosz nyomás következtében a török birodalom minden megcsonkítása egyértelmű az orosz hatalom terjeszkedésével, nem volna magyar ember, a ki a török birodalom úgy területi, mint függetlenségi épségét saját hazánk biztonságára nélkülözhetlennek ítélné s azt saját nemzeti ügyünknek tekintené.

Senkinek sem jutna közülünk eszébe annak fentartásáért nemzetünk véráldozatát felajánlani, minket teljességgel nem aggasztana az, ha a szomszédunkbani szláv népek szabad nemzetekké fejlődnének.

De a dolog teljességgel nem ebben a karban van. Internationalis és politikai szempontból a keleti kérdés, az orosz nyomás folytán, már nem a török birodalom belügyi kérdése, nem török, szerb, bolgár, bosnyák stb. kérdés többé, annyira nem az, hogy ha ma sikerülne az

orosznak Európából minden törököt az utolsó emberig elpusztítani, ha Törökország minden európai tartománya ma felruházhatnák oly „autonómiával” (?!), a minőt Cserkaszký herceg a bolgároknak készít orosz mintára, orosz nyelven: mindezek által a keleti kérdés nemcsak nem lenne megoldva, de még csak akkor állana Európa előtt, s különösen előttünk és Ausztria előtt oly irtózatossá arányokban, mint még soha.

Igen, mert a keleti kérdés orosz hatalmi kérdés. Tisztán, határozottan orosz terjeszkedési politika kérdése.

És az is marad mindaddig, míg Európa sokáig, késő bűnbánattal azon határozatra nem jut, hogy Lengyelország helyreállításával elhárítsa magáról azt az átkot, melyet Lengyelország felkoncolásának bűne reá hárított.

Csak ha Lengyelország helyreállításával az orosz hatalom azon határok közé utasított, melyek közt társ birodalma népeinek szabad emberekké emelésével, egy mindig nagy, fényes és dicső helyet biztosíthat ugyan magának a polgárosult nemzetek kerek asztalánál; de mely határok mögött többé minket, Ausztriát, Európát a pánszláv csarizmus világuralmi ambíciójával nem fenyegethet; csak ha a Visztula partján biztosítva lett az, hogy az orosz hatalom a török birodalomra többé ne nehézkedhessen, csak akkor száll ismét vissza a keleti kérdés egy tisztán belügyi, vagy ha úgy tetszik humanitárius kérdés színvonalára, mely bármely irányban oldassék is meg, sem Európára általában, sem különösen miránk és Ausztriára veszélyt nem hozhat.

De a míg ez meg nem történik, a keleti kérdés orosz hatalomterjeszkedési kérdés lesz mindig; s a míg ilyen, a dolog mindig akként fog állni, hogyha a török birodalom az orosz nyomás folytán szétbomlanék, vagy csak meg is csonkítottatnék, minden talpalatnyi tér, melyet a török elveszítene, az oroszoknak már is veszélyes arányokra duzzadt hatalmát növelné; a török fenhatóság függetlenségének minden csökkentése, az orosz hatalomnak, reánk és Ausztriára, dissolvens méreg gyanánt ható befolyását gyarapítaná; s ennek kimaradhatlan következménye az volna, hogy az orosz nyomás által megbomlasztott török birodalom szláv népei nem lennének szabad nemzetek, hanem lennének orosz eszközök, lennének orosz szolgák, lennének a boa constrictor farka, melylyel az minket körülszorít, lennének a csápok, melyekkel a polyp testünkbe ragad.

*

Ezek azon tekintetek, melyeknél fogva a magyar nemzet azon nézetből indul ki, hogy a szomszédunkban dúló háborúban hazánk létérdekei forognak kockán.

És e tekintetek annyira fontosak, hogyha mi magyarok a török birodalom romlását vagy megcsonkítását s a mi ezzel egyértelmű, az orosz hatalom bármi alakban terjeszkedését gyáván, tétlenül elnéznők, ha néznők gyáván, tétlenül, miként a boa constrictor a mi vesztünkre magának a keleti szlávokból farkat növeszt: a polyp csápokát ereszt: ez az öngyilkosságnak oly örütsége volna, melynek jellemzésére szót nem talállok. Rosszabbak volnánk a földön csúszó férgeknél, ha az ellen magunkat nem védenénk.

Szomorú időket élünk. Annyi vér után, mely azért folyt, hogy a népek egyszer már öncélökká legyenek, még mindig ott vagyunk, hogy két-három biboros halandó szeszélye, hajlama s nem a népakarat az irányadó. De a magyar nemzet élni akar s nem fog a resignációban annyira menni, hogy bármi halandó személyes hajlamai kedvéért öngyilkossá legyen. *Gátat kell vetni az orosz hatalom terjeszkedésének, s mivel gátat kell vetni, hát fel kell tartani a török birodalom épségét s függetlenségét*, mert ez idő szerint ez a gátvetés practicum. Ez a magyar nemzet elhatározott akarata. Bármi kifejezést használt is ez akarat formulázására, ebben az egész nemzet pártkülönbség nélkül egyetért; egyetért azért, mert pártkülönbség nélkül meg

van győződve, hogy *ez hazánk létérdekét képezi*. S ép azért *indignatióval utasítja vissza az összes magyar nemzet azon szint oly erkölcstelen, mint improvidens gondolatot is, hogy az osztrák-magyar monarchia a török birodalom bármely részének elfoglalása által hazánk létérdeke megsértésének czinkosává szegődjék*.

Kormánynak sohasem tanácsos, ha alkotmányos tógát visel, magát a nemzet akaratával ellentétbe helyezni. Ez alkalommal a nemzet akarata annyira félremagyarázhatlanul világos, hogy azt holmi parlamentáris fogásokkal kijátszani akarni veszélyes merénylet volna. Létérdek forog fenn. A nemzet tudja, hogy ez forog fenn. És e nemzet loyális nemzet. Hát teljesítsék akaratát. Ne kényszerítsék oda, hogy létének biztosítását maga legyen kénytelen kezébe venni. Tenni fogja, ha kénytelen lesz, mert nem akar meghalni. A magyar nemzet nem lesz főreg, mely ellapul a taposónak sarka alatt. Senki kedvéért nem fogja eltűrni, hogy a szívélyesen egyetértő czárok és caesarok tekintete előtt meghunyászkodó august diplomaták a magyar hazát puszkaporos hordóvá alakítsák, melyet az orosz ármány pánszláv kanóczzal légbe röpíthet.

Azt mondták neked édes magyarom! békülj ki Ausztriával, miszerint biztosítva légy az orosz ellen - kibékültél. - Hát lássuk azt a biztosítót! Hol van ő?

Irgalomnak Istene! Ha a magyar most független volna!

De profundis ad te Domine clamavi! (A mélységből kiáltok hozzád Uram!)

*

Tudom, hogy azokkal, a miket nemzetünk álláspontjának indokolásáról mondek, újat nem mondtam. De mégis jónak láttam elmondani, mert Magyarország miniszterelnöke nem régiben egy igen megdöbbentő nézetnek adott kifejezést.

Az egri népgyűlés oda nyilatkozott, hogy a török birodalom épsége minden eszközzel, még fegyveres hatalommal is megóvassék.

Erre Magyarország miniszterelnöke azt adta válaszul, *hogy a magyar vért nem szabad semmi más hatalom érdekében igénybe venni, s hogy a kormány soha sem fog abba beleegyezni, hogy a magyar nép hősiek önfeláldozása mások miatt igénybe vehető legyen*.

Tehát Magyarország miniszterelnöke a török birodalom épségének fentartását, még most, a pánszláv zászlót lobogtató orosz invázióval szemben is csak „más hatalom”, csak „mások” érdekének tekinti!

Magyarország minden lakosa, azok is, kik hazánk fenmaradását óhajtják, azok is, kik bukására speculálnak, mindannyian tudják, hogy itt *hazánk létérdeke forog fent*. A miniszterelnök - talán maga az egész hazában - a dolgot nem így látja.

De míg a török birodalom épségének megcsonkítása egyértelmű az orosz hatalom terjeszkedésével, senkinek a világon nincsen joga magyar embert azzal gyanúsítani, mintha mások miatt akarná a magyar vért igénybe venni, midőn azt: a török birodalom fentartásáért ajánlja fel. Miniszter úrnak, tudnia kell, hogy azon áldozatkészség, melynek az egriek kifejezést adtak, oly virág, mely a nemzeti önfentartás talaján termett s a legtisztább honszeretet napsugarában nyílt ki.

A magyar miniszterelnök megdöbbentő nagy szót mondott. Ha ez a kormány politikájának akarna kiindulási pontja lenni, úgy határozottan azt kellene mondanom, hogy Magyarország kormánya veszedelmes kezekben van.

A ki most ebben a háborúban a török birodalom épségének fentartását csak amolyan idegen érdeknek tekinti, *az nem akar gátat vetni az orosz hatalom terjeszkedésének: mert talán nem idegen azon gondolattól, hogy megosztozzék a török prédán az oroszszal.*

*

De én hinni szeretem, hogy ama szerencsétlen kifejezés csak amolyan elhirtelenkedett pisztolydurranás volt, mely messzebb lőtt, mint a hová célzott. Én nem mondom, hogy Magyarország kormánya már elhatározott szándokkal oda dobta magát ama veszedelmes hajlamok karjaiba, melyek a döntő körök vidékén tagadhatlanul mozgásban vannak. Lehetnek kételyeim, vannak aggodalmaim, de nem mondhatom, mert nem tudom. Hanem azt, fájdalom, tudom, hogy sem a magyar kormánynak eddigi hivatalos nyilatkozataiban, sem a külügyi politika vezetőjének eddigi eljárásában magyar hazafi megnyugtatót nem találhat.

Nem lesz felesleges ezeket kissé emlékezetbe hozni most, midőn az ország képviselői újra egybegyűlnek, kiktől a nemzet pártkülönbség nélkül azt várja, hogy párttekinteteken felül emelkedett hazafisággal biztosítani fogják a nemzet akaratának teljesítését.

Magyarország miniszterelnökének legnyomatékosabb nyilatkozata az volt, melyben - szóról szóra idézek - a felől biztosította a képviselőházat, hogy: *nincs a döntésre hivatott körökben senki, a ki külügyi politikánk feladatának azt tartaná, hogy szomszédunkban a birtoklási és hatalmi viszonyok megváltozzanak.*

E nyilatkozat akkor zajos tetszéssel fogadtatott, mert (a mint pozitív ténynek tudom) a ház minden oldalán sokan voltak, a kik egyszerű hallás után e diplomatikai ügyességgel összeállított szóalkatot oly értelemben vették, mintha a felől nyertek volna biztosítást, hogy a monarchia külügyi politikája feladatának tartja azt, hogy szomszédunkban a birtoklási és hatalmi viszonyok meg *ne* változzanak.

Fájdalom, a magyar miniszterelnök ezt nemcsak nem mondta, nemcsak mondani nem akarta, de sőt, midőn pár nappal később két képviselő a miniszteri nyilatkozatnak ily értelmet tulajdonított, a miniszterelnök úr szavainak ily értelmezése ellen ismételten tiltakozott.

„Quaesivi lucem, ingemuique reperta.”

A miniszteri nyilatkozat eme hirhedt passusa ide megyen ki: Szomszédunk háza oly viszonyban áll saját házunkhoz, hogy ha amaz lángba borul, a mi házunk is utána ég. És ama szomszéd házát lobogó fáklyákkal rablók, gyújtogatók rohanják meg. Ez a mi háznépünket aggodalomba ejti saját házában biztossága felett. És a magyar háznép felelős öre azt mondja: ne aggódjatok, én biztosítalak, hogy köztünk, őrseitek közt nincs senki, a ki feladatának tartaná, hogy a szomszéd ház felgyújtassék.

No hiszen csak az kellene még, hogy ezt pláne ők tartsák feladatuknak. - Szépen köszönöm a biztosítást. - Tartsák feladatuknak segíteni a megrohant szomszédot, hogy a gyújtogatók elűzessenek: ez az, a mi a magyar háznépet megnyugtathatja.

A miniszterelnök másik nyilatkozata az volt, hogy: *„a kormánynak senkivel szemben és semmi irányban arra nézve, hogy mit fog tenni, sem szövetsége, sem kötelezettsége nincsen, hanem teljes mértékben bírja önelhatározásának szabadságát”.*

E nyilatkozatból két dolgot tanultunk, de bizony egyik sem megnyugtató. Tanultuk azt, hogy a kormány még maga sem tudja, hogy mit akar. Nincs szabott célja. Politikájának nincs határozott iránya. Compas nélkül hajózik. Várja a jó szerencsét, hogy merre fogják a szelek terelni. Ha ez politika, bizony improvidens politika. - „Jön idő, jön tanács.” (Kommt Zeit, kommt Rath.) - Ennyiből áll az egész. Az önelhatározás szabadsága kétségtelenül nagyon jó dolog arra nézve, hogy *miként* jussunk el a célhoz, melyet magunknak kitűztünk; de nem

gondolom, hogy az ország létérdekeit veszélyeztető ily nemzetközi bonyodalommal szemben a politikának irányát is (nem a *mikéntet*, hanem a *mit*) a jövőendő elhatározás szabadságára delegálni akár tanácsos, akár szabad legyen.

És én tartok tőle, hogy a miniszter úr nagyon is igazat mondott. Én úgy látom, hogy a monarchia külügyminisztere - a két fél miniszteriumának beleegyezésével - csinált magának egy keretet, melybe sok minden befér, de hogy mit fog befoglalni? ennek meghatározását az időre bizza. „Kommt Zeit, kommt Rath.” - A keretnek pedig értelme ez: „Hagyjuk az országot tenni a mit akar. - Állásunk az ő irányában egyelőre a barátságos neutralitás.” (*Neutralitás! és barátságos!* fából vaskarika, contradictio in adjecto. Hanem, fájdalom, mégis igaz. *Barátságos* az orosz iránt. *Ellenséges* a török iránt. De nem *neutralitás*. Mikor egy ország oly létérdekileg érintve van egy háború által, mint most hazánk, a neutralitás teljes lehetetlenség. - Inactio, nem neutralitás. Hogy az eddigi inactio nagy szolgálat volt az oroszoknak, az égre, földre kiáltó tény. - De folytatom a keretet.) „Ha a török találna győzni, marad minden a réginél - s mi a végtárgyalásoknál közbejárunk, hogy a győztes török ne nagyon szorongassa az oroszokat, mivel mi a „szívélyes egyetértést” fel kívánjuk tartani; ha ellenben az orosz halad előre győzedelmesen, mi „állást foglalunk” a vert török hátán, iparkodunk a végtárgyalásoknál mérsékelni az orosz exactiókat; mindenesetre pedig, ha az orosz rabol, hát rabolunk mi is; *ha lehet, le egész Szalonikiig!!* s azt mondjuk Ausztriának és Magyarországnak: *im! érvényesítettük a monarchia érdekeit szemben az orosz terjeszkedési politikával;* - az orosz terjeszkedett, de terjeszkedtünk mi is; a rablással megzavart egyensúlyt rablással helyreállítók.

Ilyen *keretje* van annak az „*önelhatározási szabadság*” politikájának, melylyel a miniszterelnök dicsekedett. Mondhatlanul fogok örvesteni, ha az ország képviselőinek hazafisága a nemzeti akarat teljesítésének oly biztosítást szerzend, mely ezen gyanumat (csaknem azt íram: tudomásomat) megcáfolandja.

Második, a mit az idézett nyilatkozatból tanultunk, az: hogy a kormánynak *nincs szövetségese*. Én azt gondolom, hogy ily körülmények közt, minők a mostaniak, a kormánynak két dolog főképen kötelességei közé tartozik. Egyik az, hogy tisztában legyen politikájának iránya, célja, feladata felől - erről már szólottam; - másik az, hogy ennek érvényesítése végett szövetségesekről gondoskodják. Baj, hogy nincs a kormánynak szövetségese. Kötelességmulasztásnak is nevezhetném, mert lehetne szövetségese, ha jó politikája volna.

De még ennél is nagyobb baj az, hogy a *szabad kéz*, melylyel a miniszterelnök dicsekedett, az orosz felé hajlik. Hiszen a bonyodalmak kezdete óta semmit sem hallottunk annyiszor s több emfázissal hangoztatni, mint a három császár szövetségét előbb, „szívélyes egyetértését” még mindig. E szívélyesen egyetértő három császár egyike orosz. Bizony veszélyben vagy édes jó hazám azzal a *szabad kézzel*, a mely az oroszokkal szívélyes egyetértésben működik. - Eddig így működött. - Sok bizonyítványt idézhetnék, hanem csak egyre szorítkozom.

Azt mondja a kormány, nincs semmi kötelezettsége. Mit? hát nem vállalta el azt a kötelezettséget, hogy szabad kezét enged a szláv ügy zászlaját lobogtató czárnak, megszállani s hadműveleti alapjává átalakítani Romániát, melynek sértetlensége szerződésileg Európa védnöksége alá volt helyezve? Elvállalta s még pedig nem is hallgatagon, hanem formális alkuval vállalta el, mert köztudomás szerint bérül kötötte ki magának, hogy a czár ne vonja bele Szerbiát a háborúba.

Ez ádáz kötelezettség-vállalás a kútforrása mindennek, a mi eddig történt, mindennek, a mi még történni fog s minden veszélynek, a mely hazánkat fenyegeti.

S itt a dolognak még nincsen vége. Tele van a világ azon aggodalmas hírrel, hogy már ama kikötés is elesik, hogy a bécsi cabinet már azt sem ellenzi, hogy a czár Szerbiát bele vonja a

háborúba. Hja! mert a török oroszán oda legyintett a cár körmeire. A nagy csárnak szüksége van a kis Szerbia hitszegésére, kinek a török csak éppen tegnap kegyelmezett meg. Hát a „szabad kéz” újra egyet hajlik az orosz felé.

Magyarország képviselői bizonyosan érezni fogják pártkülönbség nélkül a kötelességet, melyet a hazánkat fenyegető veszélynek ez újabb aggravációja reájuk hárít.

Még egy harmadik kormánynyilatkozatra kell reflectálnom, és erre különösen súlyt helyezek.

A politikájának iránya felől interpellált kormány a helyett, hogy irányt vallana, mindig azzal ütötte el a dolgot, hogy az *osztrák-magyar monarchia érdekei vezették és vezetendik politikájukat s hogy a monarchia érdekei minden körülmények közt érvényesíttetni fognak*.

Mindig ezt az ételt tálalta, melyről senki sem tudja „hús-e vagy hal”, még maga a tálaló sem tudja. Hiszen ép az a nagy kérdés, hogy minő irányban (*nem minő eszközökkel, hanem minő irányban*) keresi? s vajjon a nemzet akarátának megfelelő irányban keresi-e a monarchia érdekeinek érvényesítését?

Ha a képviselőház elébe ismét csak ez a „sem hús, sem hal” étel tálatatnék, s az beérné azon biztosítással (melyet a parlamenten kívül csakugyan hallottunk is), miként „*a kormány szem előtt tartja a nemzet azon kívánatát, hogy a monarchia érdekei - szemben az orosz terjeszkedési politikával - érvényesíttessenek*”, a helyzet kétértelmősége nem változnék, s az ajtó nyitva maradna arra, hogy ha az események fordulatai ama bizonyos „osztzkodni vágyó befolyások” malmára találnák a vizet hajtani, nemzetünk egy reggel arra ébredjen fel, hogy *a monarchia érdekei érvényesítésének czimén* oly dolgok történtek, melyektől a nemzet mint kárhozattól irtózik.

Nem könyv nélkül beszélek. Nem szándékom principialis fejtegetésekbe bocsátkozni. Nem akarok saját történelmünk annyi szomorú lapjaira, nem Polignac, Mac Mahon sok példára hivatkozni, annak illusztrációja végett, hogy nem volt: s nincs istentelenség, melynek elkövetésénél a hatalommal való visszaélés nem az ország érdekeire hivatkozott volna; hanem mert orosz terjeszkedés veszélyével állunk szemben, kérem t. képviselő urat, méltóztassék a történelem azon lapjait felütni, melyeken meg vagyunk irva, hogy *miként szokta a bécsi cabinet a monarchia érdekeinek érvényesítését érteni szemben az orosz terjeszkedési politikával*? Ez annyira actualitási érdekekkel bír, hogy szinte borzadok, a mint reá gondolok.

A ki e lapokat felüti, meg fog győződni, miként *a bécsi cabinet a monarchia érdekeinek érvényesítését soha sem értette akként, hogy az orosz terjeszkedést nem kell megengedni, hanem mindig akként értette, hogyha az orosz rabol, hát raboljon Ausztria is; ha az orosz terjeszkedik, terjeszkedjék Ausztria is*.

Ekként értette Lengyelország felosztásánál, ekként mindig, kivétel nélkül mindig az egész múltban, szemben az orosz terjeszkedési politikával.

Irtózatot „memento” ez!

S ezt az „egyensúly helyreállítása” politikájának nevezik!

És mit felel ez irtózatot politikára a történelem! Moralitásra, becsületességre - mely végre is mindig a legjobb politika - már nem is utalok. - Ez a diplomácia szótárából már rég kitöröltetett. - Tényekre utalok.

E politika mellett az orosz hatalom világveszélyes arányokra duzzadt. E politikának következménye a mai háború is. Ennek következménye az, hogy az orosz, a török „szláv ügygyel” magának a magyar és osztrák „szláv ügyhöz” utat egyenget.

Ellenben ez az osztozkodási politika az osztrák ház uralmát a zsugorodástól nem mentette meg.

Az orosz nőtt, az osztrák fogyott.

Hát még ha most is e kárhozatos expedienshez nyúlna a bécsi cabinet?!

A múltban ez a politika borotvát adott az orosz kezébe, most e borotvát torkára vinné Magyarországnak is, Ausztriának is.

„Duo cum faciunt idem, non est idem.”

A mit az orosz rabolna a töröktől, a mely tért az orosz befolyás nyerne az Al-Duna mindkét partján, s a balkáni félszigeten, az neki hatalmi gyarapodás, erőnövekedés volna; s az ekként gyarapított befolyás, mint mágnes a vasra, úgy hatna az osztrák birodalom, és a magyar korona szlávjaira. A mi szlávot az orosz fogna, azt vinné is.

De a mit az orosz utonálló árnyékában a bécsi cabinet elcsenne a monarchia biztonságára annyira szükséges török birodalomtól, az nekünk s Ausztriának gyöngeséget s eventualis halált hozna, mert megszorítaná kívülről, forrásba hozná belül a már is forrongó dissolvens elemeket. - A mi szlávot a bécsi cabinet fogna, az őtet vinné.

És a kimondhatlan végeredmény? - A talió büntetése. Ha most Szent-Pétervár és Bécs a török birodalom szétszaggatott rongyain megosztzkodnának, nem telnék bele 25 év, hogy orosz, porosz, olasz Ausztrián s Magyarországon osztozkodnának; juttatva a prédából az orosz fensőség árán az oláhnak is. - Oly igaz, mint a hogy Isten él. No hiszen nekem teljességgel nem hivatásom Ausztria szétbomlása felett aggódni - hogy helyébe szabad nemzetek lépnek. - De igen is hivatásomnak tartom aggódni az oly felbomlás felett, mely az orosz hatalmat s befolyást terjesztené. Annyira hivatásomnak tartom, hogyha hazánkat s Ausztriát semmi más kapocs nem kötné is össze, mint a jó szomszédság viszonya, s Ausztriát az orosz fenyegetné, szintoly elhatározással mondanám nemzetemnek: védjed osztrák szomszédodat utolsó csepp véredig az orosz ellen; mint a miként most mondom: védjed török szomszédodat utolsó csepp véredig az orosz ellen.

Az uralkodóház pedig vessen számot a történelem logikájával. Elkövetkezhetik az idő - el fog következni midőn német tartományai - - - haza mennek. - Bizony, bizony mondom: Budavárának királyi széke dicső egy szék. - Jó lesz arról gondoskodni, hogy ennek sem épségét, sem ezredéves történelmi típusát az orosz szörny sem boa constrictor, sem százkaru polyp alakjában ne fenyegethesse. - Itt van az idő, itt az alkalom e gondoskodásra: amott az élet-halál harcot oly dicsőségesen vivő török oroszán oldala mellett. Ne szalaszszák el az alkalmat! „Sero medicina paratur! Mene! Thekel! Upharsin!”

*

Én nem mondom, hogy a magyar kormány az osztozkodási hajlamoknak már megadta magát. - Csak azt mondom, ez sincs kizárva „keretéből”. - Ez a lidércz ül agyán, mellén, karjain. Rázza le a lidérczet. *Tegye szabaddá kezét a nemzet élére állani.* Dicsőséges egy állás ez. Egy nemzet hálája jár vele. - Egy nemzet átka, ha nem teszi. - Ily nagyszerű körülmények közt nagyon kisszerű ambitio volna azt tűzni ki célul, hogy egy ügyesen összekerekített frázis „tudomásul vétele” által magának pártja által bizalmat szavaztasson. - Excelsior! Tegye, hogy az összes nemzet bizalma vegye körül. - Megteheti. - Fogja fel az irányt, melyet az összes nemzet kijelölt. Hiszen nem jó magával ellentétbe, azt mondá, hogy *keze szabad*.

A nemzet képviselőinek pedig azt szeretném távol magányomból kiáltani: A haza veszélyben van! melyhez hasonlóan, tekintve a helyrehozhatatlan következtetéseket, még soha sem volt. Hát ne legyen a „Haza” pártkérdés köztetek, atyámfiai. - Lebegjen felettetek a kölcsönös

engesztelődés angyala, a mint kart karba öltének a Haza oltára körül. - Nem arra kérlek én, hogy buktassátok meg a kormányt, hanem arra kérlek, tegyétek oly helyzetbe, miszerint megértse, hogy állásának biztosítása a nemzet világosan kifejezett akaratának teljesítésétől függ. - *Szerbia készülődései megadták erre az alkalmat, mely még a diplomatikai tekinteteknek is megfelel;* ne legyen ez alkalom elszalasztva.

A nemzet akaratának teljesítése, a legtisztább loyaltás is. Ezt én mondom, a ki nem tágít. És nem sajnálom, hogy mondanom kell. Én nem szeretem az osztrák sást „hazánk”-ban; de azt nem akarom, hogy e sást az orosz égesse el, attól pedig borzadok, hogy hazám legyen a máglya, melyen a sas elégettetik.

Nagyon öreg ember vagyok. Rég túlléptem a vonalt, melyet az irás az emberéletnek határául jelölt. Ki tudja, nem utolsó szavam-e ez? Hadd ne legyen a pusztában kiáltónak szava!

Fogadja képviselő ur, s adja át az én kedves jó Czeglédemnek szives üdvözetemet.

Kossuth Lajos.

1881-1894.

I. Előszó az „Irataim” I-ső kötetéből.

Kifejezhetlen érzelem-vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.

Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna.

Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; zokogva nyomtam reá a fiúi szeretet búcsucsókját; - egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz; - még egy lépés, és - - - úgy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.³⁴

Egy török főtiszt, „Alláh”-t említve, üdvözölt barátságosan; - elvezetett a fekhelyhez, melyet isten szabad ege alatt számomra készítettett barátságosan, és - - - kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha szégyenlené, hogy török magyart lefegyverez.

Lekötöttem, átnyújtottam szótlanul, könnyel szememben, és ő, jó nyugalmat kívánva, magamra hagyott bánatommal.

Nyugalom és hontalanság!

Ha tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitaszított mögött, Éden kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

Én is ettem abból a gyümölcsből, és felismertem a jót s a gonoszt; és felemeltem kezem a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött, és én hazámból, - az én Édenemből kitaszítottam.

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjaiba - amonnan felülről, - a magyar nemzet könyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zugva, morogva, mintha szitkozódna a meg nem érdemlett végzet ellen.

Én hallgattam e zugást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meg-híúsult honfi remények semmiségébe: és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könnyzápora ömlött alá.

Minden volt e könnyzáporban a mi a hazafi szívének fáj; minden! csak egy nem! a reménytelenség *nem*; a kétségbeesés hazám jövője felett *nem*.

Ugy tetszett nekem, - még akkor a fájdalom első lázrohamában is úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából, könyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatot fog szenvedni; mert bosszúja rettenetes a féktelen uralomvágnak, mely a megaláztatás porából nem maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatot, *de nem hal bele!*

Ez akkor az érzelmek lázában csak amolyan sugalom volt, mely átvillan a szíven a nélkül, hogy a gondolkozó agy idegcsövein keresztül venné útját; olyas valami, mint az, a mit a könyörület istene szokott lövelleni a szenvedőnek lelkébe, hogy meg ne örüljön a bú miatt.

Később a török nagylelkűen megvédte életemet és hontalan társaim életét. Megvédte, nem veszély nélkül magára nézve. A győzelmében elbizakodott két szomszéd hatalmasság háboru-

³⁴ Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai sajtóban egész körutat tett egy búcsú-szózat nemzetemhez nevében. Az költött szózat. Én sem azt, sem mást nem irtam.

val fenyegette, ha ki nem ad. S midőn a helyzet már oly fenyegető szint öltött, hogy a szultán tanácsosai nem vélnék kiadatásunkat kikerülhetni, ha csak a menekvők török vallásra nem térnek át, s ez által török alattvalókká nem lesznek, *Abdul Medsid* szultán felemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen ezeket mondá: „Alláh hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom, hogy meg is találják. Jöjjön, a minnek jőni kell. Én nem adom ki. Így akarom, Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.”

És nem adott ki. Háboru nem lett belőle. De lett számunkra letartóztatási fogság a távol Ázsiában. Így látta jónak a dolgot közölni az európai diplomácia.

És mi ott, a távol magányban gondolkoztunk hazánk multja, jelene, jövője felett. És én végigtaglalva elmémben 1848-49-ki szabadságharcunk keletkezését, jellemét, lefolyását és az okok kutfejét, melyek a bukást lehetővé tették, minél inkább számot vetettem a helyzettel, minél inkább számba vettem nemzetem életerejének úgy történelmi mint lélektani elemeit, annál inkább megerősödtem azon meggyőződésben, hogy a hit és remény, mely amott a Duna partján, a hontalanság fájdalmának első rohama közben lelkemen átvillant, a higgadt megfontolásban csak megerősítést találhat.

Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek. A magyar kérdésnek történelmi alapja is van, jogi alapja is van, földleirati, népességi, politikai, számtani alapja is van; s e kérdés Európa szabadságának, Európa hatalmi súlyegyenének érdekeivel kapcsolatos. Ily kérdések belekiáltanak a világtörténelem logikájába. E kiáltást ideig-óráig az erőszak elfojthatja, de a kérdést ki nem törülheti az események számla-könyvéből, hová azt a történelem beírta. - E kérdés helyet fog magának követelni Európa függő kérdései közt mindaddig, míg vagy jog és igazság szerint meg nem oldatik, vagy a nemzet róla maga le nem mond.

Így gondolkoztam én, s így gondolkozott az összes magyar emigráció. Bármilyen viszályok keserítették is a már magában is keserű hontalan életet; bár elszóródtunk a föld hátán, mint egy második Izrael; bár legtöbbünknek vállait, a hazafi bánat nehéz terhén kívül a becsületes megélhetés bizonytalanságának keresztje is nyomta, a mint tapostuk a nyomoruság változatos utjait, idegenek közt idegenek - e gondolkozásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: mint akár barátilag összetartva, akár barátságtalanul szertehuzva egyetértettünk abban, hogy a magyar emigrációra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár.

Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

Szólania kell a némaságra kárhoztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet helyett, a bilincsre vert nemzet javára.

Fennen kell lobogtatni a zászlót, melyet „névtelen félisteneinknek” honszeretettől izmosult karjai enyészthetlen dicsfénnyel vettek körül, - s melynek bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél.

Fenn kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek annak elmészetétől megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint.

Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai vallásának ama hitágazatát, hogy ha a hármass hegy országunk czimerében mártírok vérével áztatott Golgothává lett is 49-ben, mint volt már többször ezelőtt: a kereszt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejfája, hanem a feltámadás jelvénye.

Hirdetnie kell hitét nemzete független jövődjében, miszerint a világ is higgyen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.

S míg ernyedetlen tevékenysége által a bátorítás delejfolyamát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet jog és természetszerű aspirációit testesítenie, és kapcsot képeznie ezek közt és a világesemények közt.

Nem mondhatom, hogy a magyar emigráció „házi élete” egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a száműzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk, s az ember gyarló teremtés. És annak a szabályszerűtlen társadalomnak, mely a „száműzöttek nemzetének” lett elnevezve, kényszerű ziláltsága nagyon kevésbé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani.

De a számkivetettség aprólékos nyomorúságai csak amolyan tűnékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.

Ellenben azon elismeréssel tartozik a magyar emigrációnak a történelem, hogy a haza iránti hivatásának híven megfelelt, kötelességeit becsületesen teljesítette.

Sőt állíthatom, hogy a magyar emigráció tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatára sem, melyet otthon új alkotmányos korszaknak neveznek.

A mi saját személyemet illeti: reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden erőmből iparkodjam *utat egyengetni* nemzetemnek független állami létének visszaszerezhetőse felé, melyet egy ezredéves mult, az ősök szent hagyománya, az utódok elidegeníthetlen öröksége gyanánt szállított reá.

E szó „útegyengetés” adja meg a keretet azon tevékenységhez, melyet külföldön kifejthettünk. Mi tehetségünket nem becsültük túl. Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhettük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez ezredéves történelménél s az európai közjog egészítő részét képező diplomáciai kötéseknel fogva is kétségbevonhatlan joga van. Ezt csak a nemzet maga teheti.

A mi hivatásunk volt oda hatni, hogy ha tenni akarandja, a külviszonyokban oly támaszt találhasson, miszerint - a mennyire emberi számítás biztos lehet - a siker csak saját határozottságától függjön.

E szempontból indulva, én három irányban tartottam kötelességemnek a becsületes igyekezetet.

Az egyik irányt annak tudata szabta élémbe, hogy a kútfő, melyre 49-ben a magyar nemzet óriási erőfeszítésének meggyőződése visszavezethető, az önbizalomban megfogyatkozás volt.

A másikat Európa viszonyainak ismeretéből merítettem, mely vagy egy általános európai rázkódtatás, vagy egyes függő európai kérdések felmerülésénél oly kombinációk lehetőségére mutatott, melyek az érdektalálkozás alapján nemzetünknek a felszabadítás munkáját megkönnyíthetik.

A harmadik irányt azon szükség érzete jelölte ki, hogy sikerre még kedvező esélyek felmerülésével is csak úgy lehet kilátás, ha egyrészt célban és szándokban szolidaritás áll fenn a nemzet s az emigráció között, másrészt pedig a kedvező esélyek a nemzetet készületlenül nem lepik meg.

A mi az elsőt, ama végzetes szerencsétlenséget illeti, melyet az önbizalomban megfogyatkozásnak neveztem: én akként voltam és vagyok meggyőződve, hogy bármi sok összeszivárgás táplálta is azon földalatti folyamat, mely a nemzet önbizalmának partjait aláásogatta, mindez

nem volt volna képes a nemzet közszellemét a reménytelenségig megingatni, ha nemzetünk magát az egész világtól oly kimondhatatlanul elhagyatottnak nem érezte volna.

Pedig a magyar nemzet ügye távolról sem volt oly reménytelenül elhagyatott, mint szerencsétlen elszigeteltségünkben képzeltük volt.

Mind inkább tért kezdett nyerni az európai kormánykörökben is azon igazság elismerése, hogy a magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivívására intézett forradalmi rázkódtatások rovatába, melyek azon időben Európán végigzugtak. - Be kezdé látni, hogy minálunk nem a nemzet csinált forradalmat az országló hatalom ellen, hanem az országló hatalom, egy oly törvényes állapotnak fegyveres erővel felforgatására, mely diplomáciai kötésekben alapult s az európai közjog integráns részét, az európai egyensúly egyik tényezőjét képezte.

Mind inkább méltatásra kezdett találni azon körülmény, hogy a magyar nemzet s az uralkodóház közti szerződést is nem a nemzet volt az első, a ki széttépte, hanem az, a ki fegyverrel támadta meg a megvédeni tartozott országot s azt állami lététől megfosztottnak, egyszerű birodalmi tartományyá leszülyesztettnek nyilatkoztatta ki.

Az orosz intervenczió felháborodást keltett világszerte. A francia nemzetgyűlésen a „szabadság jövődjére veszélyesnek lett határozatilag kijelentve. - Az angol külügyér - bár ügyünknek éppen nem volt barátja - a parlamentben hivatalos kifejezést adott a kormány azon nézetének, hogy a mi Magyarországon történik, *az fontos európai rendű esemény (an important European transaction)*, mely elismervénynek a nemzetközi politikában megvan a maga szükségszerű korollariuma. - Az éjszak-amerikai hatalmas köztársaság már éppen diplomáciai ügynököt küldött Magyarországra; a mi előkészítő lépés volt függetlenségünk elismerésére és számunkra mindazon politikai és anyagi előnyök felhasználhatására, melyeket a népjog ily esetekre biztosít.

Mindezeken felül pedig hatalmasan kezdett nyilatkozni igazságos ügyünk mellett a mívelt világ közvéleménye. - Bátran merem mondani, miként alig van eset a világ történelmében, hogy egy nemzet szabadságharcza nagyobb rokonszenvet keltett volna fel világszerte, mint a miénk.

De mi el voltunk zárva a világtól. E rokonszenv melege nem hatolt el élet-halál küzdelmet vívott nemzetünk szívéhez s én azon nyomasztó érzéssel fogtam kezembe a hontalanság vándorbotját, hogy az elhagyatottság gondolatja nyitotta meg a tért a fondorkodásoknak, az önbizalom azon aláásására, a mely bukásunknak kútfejévé lön.

Hazafiúi kötelességemnek tekintettem tehát azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret verjen a szabad népnek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet újra kitűzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elzsibaszsa.

Feladatom aránylag könnyű volt, mert készen találtam a lelkesedésig fokozott rokonszenvet, melyet „névtelen félisteneink” világszerte felköltöttek; és készen találtam a fájdalmas részvétet, melylyel nemzetem meg nem érdemlett bukása s bukására következett mártíromsága az emberiség szívét megrázkódtatá.

És e rokonszenv és e részvét nem valamely tűnékeny fellobanás volt. Több mint két év mult már el, a mióta Magyarországra az elnyomatás sötét éjjele reáborult, midőn engem a sors, ázsiai letartóztatásomból a szabad Albion partjaira, majd onnan a szabad Amerikába juttatott s e két év daczára, a rokonszenv és részvét még mindig oly eleven volt, hogy tüntetésekben nyilatkozék, minőket a világ még nem látott.

Mondhatom, szabad mondanom, mert én csak alkalmam és nem tárgya voltam e tüntetéseknek, e rokonszenveknek; szabad mondanom, hogy az eltiport magyar nemzet egy triumphális menetet tartott két világrészben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett még fel a történelem.

Én e rokonszenves érdeklődést készen találva, feladatomnak tekintettem azt a magyar ügy jogi oldalának, igazságának és hazánk határain messze túlterjedő fontosságának megismertetésével állandóvá tenni.

És én azt hiszem, állandóvá lett. A változott viszonyok hamut hinthetnek a rokonszenves érdeklődés paraszára a magyar név iránt, - mely a szabadság egy istenét imádó népek házi tűzhelyénél - a világ minden részén otthonossá lőn. - Meglehet, hintettek is. A mai magyarban, ki az osztráknak nevezett hatalom politikájának örvényében kering, bajos arra a magyarra reá ismerni, a ki harmincz év előtt elidegeníthetlen ősi jogát ugyanazon hatalomtól, fegyverrel kezében; számon kérte volt. De ha úgy találja megírva lenni ama könyvben, melyet a vallás a gondviselés könyvének nevez, hogy az események kerekének forgása a multat a jövőben újra jelenné teszi: a hamvaiból feltámadott magyar Phönix meg fogná látni, hogy a világ rokonszenvének behamuzott parazsa újra lánggra lobban, és a magyarnak nem lenne oka magát elhagyatottnak érezni.

A mi tevékenységem második irányát, az európai viszonyok ismeretéből merítettet illeti:

A 49-iki forrongásra Európaszerte az a bizonyos állapot következett, melyet az ember a harctéren lát csata után. Az a bizonyos rémületes csend, mely borzalmat okoz. A halottak ott fekszenek elterülve. A sebesültek nyöszörögnek és nyöszörgésük oly irtózatossá! Különben csend van. Csak a dögmadarak sivítnak a megfertőztetett levegőben; csak a halottfosztogatók sűrögnek és segítik halottá tenni azt, a ki még él.

Ilyen volt az állapot Európában 49 végével, és 49 után, A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztottak; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínlődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családjá megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment; megrótták a népet terhes adóval „*de plenitudine potestatis*”, hát arcának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sírtak - titokban; a polgárok átkozódtak - titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól elzárt ajtók és ablakok mögött - különben csend volt mint a sírban van. - És a hatalmasok ezt a „rend és nyugalom” állapotának nevezték. Nekik saját szótáruk van. „*Europa ordini et tranquillitati asserta*” 49-ben mint „*libertati asserta*” 15-ben.

Pedig a 49-ik reakció sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számíthatna. Sehol az egész kontinensen. Kiütni a kardot a kézből nem annyit teszen, mint a szíveket megnyugtatni. - Az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg. Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alant. - Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai kaszárnýába. - Mikor pedig Marseilleig érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marseillaise viharos akkordjaiban. - Még a levegő is tele volt konspirációval. Minden ember konspirált jobbra vagy balra, - még azok is konspiráltak, akik azt gondolták, hogy nem konspirálnak. Még olyan emberek is konspiráltak, a kik ma már irtózatossá csodálkoznak maguk felett, hogy ők valaha konspirátorok is lehettek.

Mi, magyar emigránsok nem konspiráltunk. Nem volt reá szükségünk. A száműzöttek nemzete bizonyos tekintetben szabad nemzet. Szomorú szabadság, de még is az. A politikai száműzöttek homlokára van írva, hogy minő táborba tartozik. Hite és vallása jelvényét nem kell töltés-táskájába rejtenie. Ha akarná sem rejtheti el. - Csak ne sértse az ország törvényét, mely árva fejének menhelyet adott, - szabadon áldozhatik politikai reliigiójának oltárán.

Hanem ha nem konspiráltunk is, nekem most a meghiusult remények sivatagában is úgy látszik, hogy nekem, mint a magyar 49-ki zászló egyik őrének, külföldön az akkori viszonyok között hazafiui kötelességem volt az európai vulkán forrongásának fázisait szemmel tartani, nehogy kitörése megleljen; s a meglepetés folytán elveszsen a nélkül, hogy az lenne, a mi talán lehetne: *alkalom* szerencsétlen hazám számára.

Az innen eredt viszonyok emigrácziós életem történetébe bele tartoznak. Nem mondhatom, hogy e viszonyoknak hazám javára gyakorlati hasznát vehettem. A világesemények más fordulatot vettek. Az a vulkán, mely egy világraható nagy kitörés előjeleit viselte magán, egy helyütt megkérdőjelezett, más helyütt szellentyűre talált; harmadik helyütt parciális kitörésben csillapult le; negyedik helyütt (épen ott, hol érdekeink leginkább találkoznak) a nemzeti aspirációkkal magát bölcsen azonosító hatalom által, a vulkán tűzanyaga rendezett hatalmi csatornába tereltetett.

Van azonban ez eszmekörbe tartozó tapasztalataim sorában egy vonás, mely sem nem magánjellegű, sem a magyar emigráció házi életére nem szorítkozik, hanem a magyar nemzet történelméhez tartozik.

A mint Bostonban huszonhét évvel ezelőtt a nagyszerű lépcsőzetre lépnék, mely a Kapitolium büszke épületéhez fölvezet, melynek nyílt oszlopcsarnokában Massachusetts állam szenátusa és képviselőháza, elnökeikkel s az államkormányzóval élükön, fedetlen fővel állottak, hogy a népjog megsértésének súlya alatt elbukott magyar nemzetnek megadják - személyemben - a tisztelet és testvéries rokonszenv adóját: szemembe ötlött a homlokzat előtt emelt diadalmi ív: rajta Massachusetts állam czimere e körirattal: „*ense petit placidam sub libertate quietem*”³⁵ és alatta egyik beszédemnek im e szavai: „*There is a community in the destinies of humanity.*”

Az emberiség rendeltetésében közösség (szolidaritás) van.

És ama szabad, művelt, boldog mintaállamnak (melyben sem írástudatlan ember, sem koldus, sem rozszant ház nincs) kormányzója engem kézen fogott és ama szavakra mutatva, isten szabad egének láttára felhívott, mondjam meg nemzetemnek: „bizzék ama szent igazságban és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült-Államok hatalmas köztársasága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni”.

És e biztosítást a népnek összesereglett százezrei ekeket rázó kiáltásban hangoztatták vissza.

Nekem - a hontalan vándornak - jól esett a népek közötti szolidaritásnak ez ünnepélyes elismerése egy oly állam részéről, melynek törvényhozásában, a magyar ügynek tüzetes megvizsgálása után ki lett mondva: hogy szabadságharcunk jogos és igazságos volt, hogy az orosz intervenció a nemzetközi jognak vastag megsértése volt, mit az alkotmányos szabadság fentartásánál érdekelt nemzeteknek komoly megfontolás alá kellett volna venniök - s hogy minden alkotmányosan kormányzott nemzetnek kötelessége is, érdekében is van a legbensőbb viszonyba lépni egymással a végett, hogy a kényuralom támadásainak visszaverésére erejüket minél sikeresebben egyesíthessék.

Az oceánon túl ily ünnepélyességgel hirdetett szolidaritásnak érzetét természetesen feltaláltam Európában mindazon nemzeteknél, melyeknek 1849-ki viszontagságai a „száműzöttek családjának” sorait szaporították. De a mi a magyar nemzet független létének európai súlyát igen jelzetesen illusztrálja, az a kiváló fontosság, melyet a szolidaritásnak ismert európai szabadság érdekeinél nemzetünknek mindannyian tulajdonítottak, még azok is, kik földleirati

³⁵ Egy kardot markoló kéz van a címerben s köriratul az idézett jelszó, *Algernon Sidney* jelszava. Egészen így szól: „*Manus haec inimica tyrannis, ense petit placidam sub libertate quietem.*”

helyzetüknél fogva a magyarországi esélyek közvetlen befolyásának körén kívül állanak. - Mindannyian át voltak hatva annak érzetétől, hogy a magyar szabadságharc az első perctől, de különösen az orosz intervenció közbelépése óta, hazánk határain messze túl kiható, európai érdekű volt, - hogy a mi harcunkban - miként én magam is mondtam Szegeden - Európa szabadságának harca vívatott. - Ez - és azon körülmény, hogy az osztrák császár külsegítséghez volt kénytelen ellenünk folyamodni, - hogy két nagyhatalomnak nem csak összes haderejére, de még a lelkek talaját sötétben aláturkáló vakondok-mesterségre is szüksége volt, miszerint az igazság fegyvere kezeinkből kiessék; - és a dicsfény, mely a „Honvéd” nevet körülvette, és végre az, hogy midőn Európaszerte már minden más nép elbukott, mi még állani tudtunk; - s a hős, de elhagyatottságában nyomatéktalan Velenczével utolsónak tartottunk ki a szabadság harctérén; - oly fontosságot adtak a magyar nemzetnek, hogy - mondhatom - egy idősb testvér tekintélyével lett felruházva, a szolidáris európai szabadság családjának táborában, kire mindenki bizalommal, reménnyel tekintett.

Egy megtakarított fillérje ez a multaknak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a jövőben még értékre juthat.

Az európai viszonyok ismeretéből merített tevékenységi iránynak egy másik lapjára azon összeköttetések tartoznak, melyekbe a krimeai háború alatt a hadviselő hatalmakkal jutni megkísérlettük, az 1859-ki és 1866-ki háborúknál pedig a magyar emigráció valósággal el is jutott.

A legutóbbi orosz-török háború kimenetele - mely irtózatosan bele fog nyulni Európa jövődjébe - kézzelfoghatólag bebizonyította, mennyire igazam volt, midőn a krimeai háború alkalmával érvényt iparkodtam szerezni azon politikai axiómának, hogy a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet azon - fájdalom elkövetkezett - katasztrófától megóvni, hogy az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjesztésére ne vezessen. A török porta ezt belátta; és semmit sem óhajtott inkább, mint azt, hogy ez észszerű politikai kombináció érvényre jusson. - De nyugati szövetségesei - Ausztria iránti tekintetből - megfogták kezét. - Hazámnak a gondviselészerű alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

Az 59-iki olaszországi háború szövetséges viszonyba hozta a magyar emigrációt a francziák - akkor hatalmas - császárával, mulékonyan; - az olasz királyi kormányval tartósabban egész 1867-ig, - az 1866-ki háború a poroszsal is.

Úgy látszott mindkét alkalommal, mintha az isten könyörületének angyala a szabadulás örömpoharát nyujtaná a sokat szenvedett magyar nemzet felé; - a megghiúsult remény ürömpohara lett belőle. - Első alkalommal - a véres, nem könnyű, de gyors győzelem az osztrák felett, vette el ajkainktól az örömpoharat, és a győztes imperátor félelme attól az összeütközéstől, mely tizenkét évvel később elkövetkezett s melynek 59-ben elejét vehette volna. - A 66-ki háborúnál pedig elütötte ajkainktól a poroszok könnyű s gyors győzelme, és még inkább - - - a nemzet maga - - - akkor már az osztrák-magyar dualizmus párája telítgette a levegőt.

De a magyar emigráció testületi életének e két mozzanata nem érdektelen, nem is fontosság nélküli lap a magyar történelemben; s a világtörténelemmel is kapcsolatos.

Deák Ferenczhez 1867-ben intézett nyílt levelemben ezeket irtam: „A magyar nemzet életrealóságának óriási revelációja 1848-49-ben - melynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott - annyit mindenestre eredményezett, hogy *úgy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, nemzetünk még bukásában is azon öncélú, életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem fejleményeinél számolni lehet, számolni kell.*”

Ez így volt, a mig magyar kérdés volt. Hogy így volt, annak nem érdektelen illusztrációját fogja a történetírás a magyar emigráció életének e mozzanataiban feltalálni.

Nekem s kik igyekeztem társai voltak, a meghiusult remények éjjelére csak azon egy emlékezet vet egy kicsi halaványa sugárt, hogy nemzetünket önczélnak óvtuk meg a hatalmak kecségetetési közben is, s hő vágyaink türelmetlenségét is meg birtuk annyira fékezni, hogy a magyar nemzetet idegen czélok pusztá eszközévé felhasználni meg ne engedjük.

Jelzettem ezekkel az első két irányban kötelességemnek tartott tevékenység természetét; a harmadik irányról, mely a hazávali összeköttetésünkre vonatkozik, csak keveset kell, s e keveset elég lesz említenem.

Mibennünk, menekültekben, önálló súly nem volt, súlyt csak az által nyerhetünk, ha a nemzeti aspirációk képviselői vagyunk s képviselőinek ismertetünk. - Nekünk tehát, nemzetünk érdekében kötelességünk volt a szolidaritást nemzetünkkel fentartani, de azon is lenni, hogy a nemzet is fentartsa velünk a szolidaritást. E kölcsönhatási gondolat képezi a vezérfonalat, mely összeköttetéseinken a hazával végigvonul. Mihez még csak annyit kell hozzáadnom, miként azt igen is mindig tanácsoltam, lelkükre kötöttem politikai hitvallásom osztályosainak a hazában, hogy intézkedjenek, miszerint az alkalom - ha előadja magát - a hazát ébren találja, s készületlenül ne találja; de arra mindig óva figyelmeztettem, hogy Magyarország függetlenségének ügye nem olyan ügy, melyet utczai torlaszok emelésével kivívni lehetne. - Ez, ha fegyverrel kellend érte harcolni, háborút feltételez, mely nem is csak belforradalom, hanem egy nagy külföldi arányaival bír; „emeute-ök”-höz folyamodni tehát sem nem tanácsos, sem nem szabad, mert becses a magyar hazafi vér; bűn volna haszontalanul kockáztatni. - A magyar függetlenségi ügynek e sajátságát soha sem tévesztettem szemem elől sem otthoni, sem külföldi összeköttetéseim változatos viszontagságai között.

Ez adta meg a magyar emigrációnak azt a kiváló jelleget, mely még III. Napoleon császárt is arra indította, hogy midőn az 59-ki háború után a német sajtó azt veté szemére: hogy forradalmi elemekkel szövetkezett; a *Granier de Cassagnac* (nem „Paul” hanem *Granier*) által kezeltetett közlönyében azt adatta válaszul, hogy „*a magyarok nem forradalmárok, hanem hazafiak*”³⁶

*

Ilyen volt a magyar emigráció hazafiúi törekvéseinek kerete.

Ma már ez mind csak mult.

A nemzet másként határozott.

Összetörte annak a zászlónak rúdját, melyet mi a hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk.

Azt irtam *Deák Ferencznek*: hogy a magyar kérdés számbavételi ereje egy „*nagy vívmány volt, melyet feladni bűn*”.

Feladatott.

Magyar kérdés lehet, hiszem van, a szivek rejtekében, de a világ előtt nincs.

Magyar emigráció sincs.

Fiaimmal s pár elvrokon hú barátal egyedül állunk - elhagyatott, magános vándorok a sivatagon.

³⁶ „Ces messieurs ne sont pas des révolutionnaires, ce sont des patriotes illustres” - így szól a válasz.

Nekem, a sir szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövője nincs s kinek múltjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, úgy most saját nemzetemmel szemben is, én nekem van igazam!

A „világ bírása” itélni fog.

Hanem mindaz, a minek keretét e lapokon körvonaloztam, már csak a multnak történelmére tartozik.

S mert oda tartozik, szerződést kötöttem az *Athenaeum* könyvkiadó-társulattal „*Irataimnak az emigrációból*” kiadása végett; mihez e lapok szolgálnak előbeszédül.

Nem nyujtok tökéletes gyűjteményt, részben a diskréczió kötelessége miatt is, de főképp azért, mert hibáimhoz tartozik, hogy a mit tettem, annak írásban megőrzésére alig gondoltam valaha. - A másokét csak megőriztettem számkivetésemben, - miként az olvasó majd látni fogja - de a magamét csak nagyon hézagosan.

De azt gondolom, emigráczióális irataim még így is nem jelentéktelen anyag lesznek korunk történelmének számára.

Mennyit fogok abból magam elkészíthetni? mennyi marad a munkából fiaimra? - az isten tudja.

Óhajtottam volna az egészet fiaimra hagyni, - miként az, a mi több-kevesebb indiskrézió nélkül nyilvánosságra most még nem volna hozható, mindenestre reájok is marad. Óhajtottam volna, több más oknál fogva azért is, mivel, ha már lelkemtől a haza állapotán megnyughatás megtagadtatott, napom végalkonyán életfáradt agyamnak legalább anyagi nyugalomra volna már szüksége; - ez „Iratok” sajtó alá bocsátása pedig, ha én magam eszközölöm azt, terhes munkával jár, mert (a mint majd látni fogja az olvasó) nem szorítokozom hányt-vetett irataimnak tárgy szerinti összeállítására, hanem az események történelmét, melyekkel ez iratok összekötetésben állanak, hiteles adatok alapján világosságba is iparkodom helyezni; s itt-ott a bő anyagot viszontagságos életem alkalmi reminiscenciáival is kísérem.

Nem is tartózkodom bevallani, hogy csak azért nem hagytam irataim nyilvánosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorúsága kényszerített, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyeremet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiúi kötelességgel összekötni. Így akarom kenyeremet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. „*Mint munkás állok előttetek*” - mondtam az angoloknak, midőn kereseti felolvasásaimat megkezdtem. - Főlemelt fővel, nyílt homlokkal mutatom be magamat *mint ilyet* a magyar közönségnek is. - Ott és akkor e vallomás nem hogy leszállított volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt főlemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni vagy sülyeszteni fog-e? azt a közönség ítéletére bízom; s ítéletében, ha nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben érdeklődéssel találkozhatnék, egészen haszontalan még sem lesz, mert korunk hazai történelmének majdani megírásához némi adatokat fog szolgáltatni.

Meg kell még említenem, hogy az irataim sajtó alá rendezését, s a különféle kéziratok irányi szabatoságának gondozását és a korrektségre felügyelést *Helpy Igáncz* orsz. képviselő úr volt szives elvállalni.

Fogadja e szivességéért köszönetemet. Szintúgy tartozásomnak ismerem nyilvánosan köszönetet mondani a kiadó cégnek az előzékenységért, melylyel ajánlkozásomat fogadta; megbizottjainak pedig azon lekötelező szivességért, melyet a köztünk létrejött üzletviszony részleteinek elintézésénél irántam tanusítottak.

És ezzel útnak eresztem „Irataim”-at - - - sinc me - liber - ibit in urbem.

Collegno (al Baraccone), Olaszország. 1879. november 5.

Kossuth Lajos.

II. Napóleon császárral való második találkozásom.

A császár főhadiszállására tett utamig történeteikről hazánkfiaink június 22-én írott levelünk által tudósítottak s a császárral Parisban május elején történt első értekezésemről a honban különös küldött által még bővebb értesítés is ment.

Azoknak, a miket most írunk, megértése végett szükség lesz megemlékezni arra, miként társaim megegyezésével is Magyarországnak a háboruban részeltetésére nézve alapfeltételül kötöttük ki azt, hogy a császár Magyarországra sereget küldjön s ezzel mind nekünk nemzeti erőnk kifejtésére és szervezésére módot nyújtson, mind pedig a francia zászló becsületének magyar földön mérlegbe vetése által minket biztosítson, hogy a mi feláldozásunkkal s hazánk függetlenségének helyreállítása nélkül béke nem köttetik. Emlékezetben kell azt is tartani, hogy ezen seregküldés főakadályát Napoleon császár Anglia politikájában vélte találni, mert attól tartott, hogy ha ő maga saját felhívásával kezdeményezné a magyar forradalmat, Anglia hajlandó volna a német birodalmat tettelegesen támogatni az osztrákoknak adandó segítségben. Miután Turinban Cavour gróffal s Pármában Napoleon herczeggel értekeztem volt, július 3-án a főhadiszállásra, Valleggióba megérkeztem, Pietri francia szenátor társaságában, kinek a császár távirat útján eleve tudtára adta, hogy szívesen lát. És valóban, oly szívesen is fogadott, hogy Pietri szenátor úr, ki értekezésünk alatt jelen volt, nem tartóztathatta magát azon megjegyzéstől, hogy „il vous a reçu avec des égards partuculiers et vous a traité avec une considération affectueuse”.

Elmondottam Angliában működésem sikerét s bizonyítványokkal győztem meg a császárt, hogy ha sereget küld is Magyarországra s nemzetünket függetlenségi harcra hívja fel, Angolország kormányának semlegességére számíthat, míg Anglia népének rokonszenvét ép ez által biztosítandja. Kérem tehát, hogy miután az általa kijelölt főakadály ekként el van hárítva, teljesíteni fogja-e azt, a mire kilátást nyújtott s el van-e készülve Magyarországra sereget küldeni?

A császár azt felelé, hogy még van egy akadály: Poroszország, mely fenyegető állást von s a német szövetség minden erejét okvetlen magával vonja.

Én azon véleményt nyilatkoztattam ki, hogy félek: a nehézség nem annyira Poroszországban, mint az orosz kormány politikájának változásában keresendő; mert nem gondolhatom, hogy a porosz Anglia támogatására semmi esetben sem számíthatván, fenyegetni merhetné Franciaországot, ha biztos nem volna, hogy az oroszoktól nincs mit tartania. A császár kért, mondanám el okaimat, melyek gyaníttatják velem, hogy az orosz politika változást szenvedett, s én több összevágó tény közt legtöbb súlyt helyeztem azon körülményre, hogy míg a császár első találkozásunkkor határozottan biztosított, hogy az orosz hazánk függetlenné tételét nem ellenzi s az osztrákokat semmi kigondolható esetben nem fogná ellenünk segíteni, azóta Gorcsakoff herceg ismeretes körlevelében az orosz kormányt is a háboru lokalizációja s az úgynevezett európai egyensúly fentartása mellé láttam nyilatkozni; tudom pedig, hogy ez utóbbi egy erős Ausztriának fentartását jelenti, míg az első a háborunak oly alapon, mint én feltételül szabni *hazám* iránti köteletségemnek tartottam, Magyarországra kiterjesztését lehetetleníti. Én pedig, bármi nyugtalanul várjam is a percet, melyben a szabadság harcát újra felvehetjük, mégis szorult kebellemmel arra kérem a császárt, mondjon le inkább Magyarországnak a harcban keverése gondolatáról, mintsem hogy orosz intervencziót vonjanak nyakunkra ellenünk, mert ily két ellenkező befolyás alatt hazám népeinek egységére nem mernék számítani, sőt

megszakadástól tartanék s inkább számkivetésben halok meg, mint kezet nyujtsak arra, hogy testvérgyilkos belharcz által hazámnak egysége s vele jövője kompromittáltassék.

A császár határozott szavakban megnyugtató, hogy az orosz kormány részéről semmi sem jött közbe, minélfogva attól kellene tartania, hogy az orosz akár Magyarország függetlensége, akár Franciaország iránt ellenséges irányt vehet. Csak annyit ismert el, hogy a nemzetiségi harcot nem épen szereti Oroszország, mert attól tart, hogy ha Olaszthonban kezdve, e zászló Magyarországon keresztülvitetik, a lengyel nemzetiségre is ingerlőleg hatand. „*J'accepte le fait, mais je n'aime pas le mot*” voltak, úgymond a császár szavai; de ellenséges politikájától nem tart, azonban figyelmeztetésem folytán, magának e részben még újabb megnyugtatót szerezni ígéretet tőn.

E szerint a még fenforgó akadály a német szövetségre lévén szorítva, kértem a császárt, hajlandó-e oly békét kötni, mely az olasz kérdést megoldatlanul hagyja s Európa előtt lekötött szavát, hogy Olaszországnak az Alpeseektől Adriáig az osztráktól függetlenné kell lennie, be nem váltja?

A császár azt felelte, hogy ha csak meg nem veretik, ily békét el nem fogad.

E nyilatkozat folytán kértem a császárt, fontolja meg, hogy az osztrák házban fatális szivósság van, a mint ezt a Napoleonok háza a múltban igen is keservesen tapasztalhatta. Nem egyszer volt földhöz sujtva a nagy császár által, de mert e hűtlen fajt jótéteményekkel lekötni nem lehetett, hatalma pedig meghagyatott, minden porbasujtás után felemelkedett, veszélyesebb, mint azelőtt. Végigmentem Lombardián, s megvizsgáltam a magentai és szolferinói csatateréket, és mély meggyőződéssel mondom a császárnak, hogy a ki ily országot s ily csatákat vesztett, az soha meg nem bocsát. Nincs pedig veszélyesebb hiba politikában, mint valakit halálosan sérteni s hatalmat hagyni kezében a boszura. Ha mondám, most, midőn felséged az osztrák házat markában tartja, annak hatalmát Magyarország függetlenítésével semmivé nem teszi, nemcsak hiában folyandott annyi hős vitézeinek vére, nemcsak az olasz harcot rövid idő múlva, de kevésbbé kedvező feltételek alatt újra kellend kezdeni, de bizonyossá merem tenni arról is, hogy az osztrák ház nem fog nyugodni, míg egy európai koalíciót nem vezet fegyverben a Bonaparte dinasztia ellen.

A császár illetődött e szavakra fakadt: „Igaz, igaz, minden szó igaz, mélyen meg vagyok róla győződve.”

Én folytatám: Ha meg van erről felséged győződve, miért féljen a porostól most, midőn Anglia semlegessége biztosítva van, az oroszoknak pedig barátságos neutralitásában bizik felséged? Én így vélekedem: a lokalizáció elvéről sok beszéd volt mindekkorig, de én ezt eszményileg a történelemben hallatlan képtelenségnek, gyakorlatban pedig teljességgel kivihetetlennek ítélem, ha csak felséged egy második campoformiói békére nem hajlandó.

„Arra ugyan nem,” vágott közbe a császár.

Tegyük fel, hogy felséged vitéz seregei kivetik az osztrákot Veronából; ha neki csak a Tagliamenton kellend visszavonulnia, s ott biztosan megállhatand s azt mondhatandja: „nem mer felséged követni, mert a német szövetség földjén vagyok”, - úgy én nem értem, miért visel felséged háborút, sem vége, sem eredménye soha nem lehet. Nincs nagyobb képtelenség, mint háborus félnek saját földjén semlegességi szabadalmakat biztosítani.

„C'est vrai, c'est parfaitement absurde, - mondá a császár - aussi je ne n'y soumettrai pas.”

Ha így, - folytatám, - felségednek csak kettő közt lehet választása: vagy német szövetségi földre követni a megvert osztrák sereget, vagy Magyarország felől s Magyarország által vetni véget a háborúnak, - első esetben a porosz, ha csakugyan avatkozni szándékozik, okvetlenül provokálva lesz. A második esetben is avatkozhatik ugyan, de avatkozása nem bizonyos, mert Magyarország nem német föld s én valóban azt gondolom, kétszer is meg fogja a porosz gondolni, ha egyrésről a malakoffi herczeg 160.000 francziával a Rhénusnál, másrésről pedig Magyarország felől egy francia hadsereg s 200.000-re bizton számítható magyar harczos közt látja magát.

Erre a császár így nyilatkozott: Ön észrevételei alaposak, érdekeink közösségéről meg vagyok győződve s azért szavamat adom önnek, hogy akarom Magyarhon függetlenségét s erősen el vagyok határozva e háboru folytán segédkezet nyújtani a magyar nemzetnek függetlensége kivívására. Ez tény, azért ne szóljunk erről többet, hanem szóljunk a módról, időről s eszközökről. Még mindig azon meggyőződésben van-e ön, hogy francia seregnek oda-szállítása nélkül a magyar nemzet fel ne keljen?

Én felelém: E meggyőződésem erősebb, mint valaha volt, s ha megengedi felséged, okát adom. Két dolog közül egy történnék: vagy olyan volna felkelésünk, hogy mielőtt organizáció által erőre kapna, az osztrák által elnyomatnék, s ekkor bizonyos vagyok, hogy ha a háboru folytán felséged csakugyan szükségét látná sereget küldeni Magyarhonba, a hasztalan harczkísérletben vére vesztett magyar nehezen hallgatna felséged szavára; vagy pedig olyan volna a felkelés, hogy kezdetben mindjárt az osztrákot komolyan megfélemlítené. Ezt ugyan nehezen hiszem, mert az erő az organizációban fekszik s ezt annál kevésbbé volna időnk végrehajtani, mert a magyar nyílt jellemű, nem tud konspirálni. De ha mégis megtörténnék, semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy az osztrák idehagyná Olaszországot, minden áron békét ajánlana felségednek, egész erejét mi reánk vetné; s ha kellene, a porosz is segítségére sietne. Miért ne tenné? hisz akkor csak velünk lenne dolga, nem felségeddel is. És bocsássa meg felséged az ügy nagysága miatt őszinteségemet, ekkor felséged nem lévén még Magyarországon engajérozva, mindaz pedig, a mit Olaszországra nézve kívánt, megajáltatván, felséged a békét okvetlenül elfogadná, és szegény nemzetem volna az áldozat.

Erre a császár kinyilatkoztatá, hogy őszinteségemet őszinteséggel kívánván viszonzni kijelenti, hogy igenis ez esetben a békét elfogadná. Ön is azt tenné, ugy mondá, az én helyzetemben, - mire megjegyzém, hogy éppen mert ezt természetesnek találom, hazámat az olaszországi béke könnyítése végett áldozatul ejteni nem akarhatom.

A császár ezen észrevételeket méltányolva biztosított, hogy elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, feltéve, hogy míg ezen szándokát végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, időközben egy európai fegyveres mediáció békére nem kényszeríti; mire én viszont megjegyzem, hogy a fegyveres mediáció a feltételek el nem fogadása esetére hadizenet kénytelenségét vonván maga után, ezen akadálytól sem Anglia, sem Oroszország részéről nincs mit tartani.

Ezen biztosítások folytán szabadságot vettem magamnak az idő iránt kérdést tenni, midőn ezen expedícióra a nemzetet előkészítenünk kellend. A császár válasza részint rhénusi seregének teljes organizált állapotba helyezésére, részint a véres csaták által meggritkított olasz hadsereg kiegészítésére vonatkozott; mire azon megjegyzést tevém, hogy 30 - 40.000 embernek Magyarországra vetése, erőnyerés tekintetéből is a legjobb spekuláció, mert két hónap alatt 150-200.000-nyi lelkesült magyar szövetséges sereget biztosítand; másrészt azonban a császár válasza egy bizonyos hadmunkálat előbocsátása körül forgott, melyet nem lehet megnevez-

nem.³⁷ Elég legyen annyit mondanom, hogy oly kikötő forgott kérdésben, mely a Magyarországra szánt hadseregnek hajókra szállítását könnyűvé teendi.

Ezek után a császár figyelmeztetett, hogy érdekünkben van a kijelölt időre minél nagyobb erélylyel itt a foglyokból s átjövőkől magyar sereget alkotni s felszólított, hogy ennek szervezésében minél nagyobb erélyt fejtünk ki, miszerint mihamarabb egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve s magyar zászló alatt seregéhez küldhessünk, megkísértendők, minő befolyást gyakoroland a magyar zászló megjelenése az osztrák hadseregre. Mire én előterjesztvén az akadályokat, mik eddig organizációnknak gyors kifejlődését hátráltatták, a császár meghagyá Pietri szenátornak, hogy engem Turinba kísérjen, s adja ott a kormánynak tudtára, miként a császár kívánságainkat mindenben teljesíttetni óhajtja s ajánlja, hogy eljárásunk mindenben könnyíttessék, miszerint seregünk tökéletesen magyar alapon s a piemonti király irányábani eskü nélkül mielőbb szerveztessék.

Ezeknek folytán elérkezettnek véltem az időt, hogy az osztrák hadseregben szolgáló magyarokhoz proklamációt intézzünk, a mi, mig dolgaink ily alapra fektetve nem voltak, sem a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében, sem különösen az én hozzájárulásommal nem történt. Felolvastam tehát a császárnak proklamáczióink tervét, mely oda volt irányozva, hogy a császárt ügyünkkel minél inkább identifikálja. A császár tett némely észrevételeket, de meg egyezését adta ahhoz, hogy a háborúnak Magyarországra ki kell terjednie, mert Olaszország függetlensége Magyarhonnak függetlensége nélkül nem biztosítható, hogy magyar zászlónk olasz földön a szövetséges hatalmak pártfogása alatt lobog, hogy itteni seregünk nemzeti erőnknek otthon kifejtésére magkövül szolgáland, ha majd zászlónk a győzelmes francia sas mellett fog lobogni s hogy nemsokára reméljük felhívhatni bajtársainkat, kövessenek minket haza a szövetséges hatalmak segítségével hazánk függetlenségét és szabadságát kivívni.

Ilyen volt értekezésünk; s midőn búcsút vevék, szerencsét kívánva a császár fegyvereinek, ezek voltak végszavaim: Nehogy félreértés legyen közöttünk, engedje meg felséged ismételnem, miként én azon meggyőződésben távozom, hogy ha csak időközben felséged békére nem kényszeríttetik, N. N. helynek bevétele után, felséged sereget küldend Magyarországba, nemzetünket fegyverfogásra szólítandja fel s függetlenségünk kivívásában a francia zászlót engageirozandja, s hogy e nélkül a magyar nemzetet felkelésre birni nem akarandja. Mely nyilatkozatomat, szíves kézszorítás között, a császár tisztán megerősítette.

A császári főhadiszállásról Turinba mentem, s Cavour miniszterelnöknek nemcsak Klapka és Teleki társaim, hanem Pietri szenátor ur jelenlétében is a császárrali értekezésemet elbeszéltem s felszólítám a szenátor urat, hogy, mert az értekezésen jelen volt, mondja meg, jól fogtam-e fel annak tartalmát. Mít ő tartózkodás nélkül igenelt, sőt hozzá adá, hogy inkább kevesebbet, mint többet mondék annál, a mi történt.

³⁷ Velence bevétele, minthogy e nélkül (az ádriai tengerpartokon nem lévén kikötő a császár rendelkezésére) Genuában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajóra szállítani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna.

Utójegyzék, 1859. szept.

A jelentés Cavour miniszter urra szembetűnő hatással volt; nemcsak a magyar sereg gyors és magyar rendszerű szervezése iránt előadott kívánságainkat pontról pontra elfogadta, hanem még, úgymond, a diplomatát egy perczre kivetkőzi s mint hazafi azt mondja: Önök garanciát keresnek, hogy nemzetök idegen czélokra nem fog felhasználtatni és a garanciát a francia és piemonti zászlónak (mit ekkor hallottunk először ily czélból említetteti) magyar földön lobogtatásában keresik: és önöknek igazságuk van. - Mondá még azt is, hogy ő tart az európai diplomáciának Olaszország ügyébe avatkozásától, s azért is kívánja a magyar sereg organizációját mindenképen előmozdítani, mert ez őket az európai diplomácia előtt kompromittálandja, és ő kompromittáltatni óhajt.

Kelt Genuában, 1859 július 8-án.

Kossuth Lajos,
a Magyar Nemzeti Igazgatóság elnöke.

III. Az október 20-ki diploma.

I. *Akkor és most.*

„Quisquis patriam carosque penates
„quaerit: ense petat.”

Lucanus.

Mialatt mi nemzetünk számára itt künn a segélyt, a támaszt, az eszközöket elkészítők, miszerint siker kilátásával foghasson fegyvert hazájáért: otthon Ferencz József császár „a *pragmatica sanctio* alapján s teljhatalma erejével” kiadta az október 20-ikai diplomát s azt *Benedek* tábornagy ország-parancsnok azon kijelentéssel tette közhirrre, hogy „az ország óhajtsai teljesedve vannak, az ország törvényes, alkotmányos szerkezeteinek visszaállítása meg van parancsolva”.

Egy országban sok mindenféle ember akad. Lehetek, voltak, kik azt a császári teljhatalommal octroyált chartát is készen voltak elfogadni, bár távolról sem oly sokan, mint azok, kik most semmit sem mernek ellenezni, ha még úgy rosszalják is, a mit a „legmagasabb” helyen akarnak, - még a bosnyák foglalást sem! - és semminek sem mernek „insistálni, ha még úgy esküdtek is, hogy tőle el nem állnak, a mi „legmagasabb” helyen elleneztetik, - még csak a magyar nemzeti banknak sem! - Ez abban leli magyarázatát, hogy a mostani úgynevezett alkotmányos életnek Magyarországon nincs intézvényes biztosítéka: egyedüli garantiája az a személyes akarat, mely a polgári kötelekekből teljesen kiszakított, „közös”-nek nevezett, de bizony még csak nem is „közös”, hanem tisztán *császári* hadsereggel (*meine Armee!*) kényekedve szerint határtalan hatalommal rendelkezik. A kinek markában ily erő van, melynek feltétlen engedelmességét szerkezete biztosítja, az korlátlan ura a helyzetnek. Hanem az alkotmányos alakiságnak sokakra nézve megvan a maga „kényelme”; ezek rémülnek a gondolatától, hogy ez a kényelem megzavartathatnék, ha - tetszik, nem tetszik odafenn - a népakaratnak döntő súlyt követelnének: hát engednek. Ugy vannak vele, mint a mesebeli szegény állat, melyet a vágóhida vittek. „Az okosabb enged”, mondá magának vigasztalásul. Az ily biztosítatlan alkotmányos állapot a legkényelmesebb absolutismus miként ezt a szellemdús *Cormenin* már rég nagyon mulatságosan megírta XVIII. Lajos francia király nevében a spanyol királyhoz költött levelében. A „*meine Armee*” számára megkívánt pénzt és katonát nem merik megtagadni. Hogy is mernék? Mikor az „állam biztonságának” hatalmas érvét dörgik füleikbe! Ez a hatalomnak elég, mert ezzel a „cabinet-politika” uralma minden magasabb állami functiók körében biztosítva van; az apró-cseprő házi dolgok közül aztán hagyják őket úgynevezett autonómiájukban gyönyörködni. Miért is ne hagynák? *Praetor minima non curat*. Csak valósítva legyen az, a mit „a birodalmi egység mindent háttérbe szorító kíváncsának” tartanak! és valósítva legyen az, a mit az október 20-ikai diploma ekként fejezett ki: „az állami hatalomeszközöknek az európai szárazföld minden országaiban” (azaz: Orosz-, Francia- és Poroszországban, de nem ám az alkotmányos Angliában) „helyfoglaló *összpontosítása* folytán a *legmagasabb államföladatok összefoglalt kezelése birodalmunkban is* szükségessé (??) fejlődött!” - No, ez az *összpontosítása* a hatalom eszközeinek, ez az *összefoglalt kezelése* a magasabb államfunctióknak „Magyarország büntetéséül, másoknak

pedig rettentő példájára” az 1867-iki nem kialakulás, hanem Magyarország függetlenségét agyonalkuvás által ugyancsak valósítva lett. A különbség e közt s az októberi diploma között csak az, hogy a „frakk” hajtókája és farka kissé más szabást kapott, de a „frakk” ugyanaz.

És annak az apró-cseprő házi dolgokban gyönyörködhetésnek hatása olyan a közszellemre, mint a mákonyé az emberre: altat. 1860-ban nem így volt. Akkor „törhetünk, de nem hajlunk” volt az éber nemzet jelszava; most „hajlunk parancsra” az altatottaké. És ők sokan vannak és hajlongva rakják a magyart máglyává, melyen az első villanyos égháború az osztrák sást el fogja égetni.

Mária Terézia simogatásai többet ártottak a magyar nemzetiségnek, mint II. József erőszaka. Így van a magyar az alkotmányossággal is. Az 1849-1860-iki erőszak ébresztette, - az 1867-iki alkotmányosság elaltatta. Ha felébred-e még?

Innen van, hogy azoknak száma, kik az októberi diplomát hajlandók voltak elfogadni, igen csekély volt, annyira csekély, hogy Deák Ferencznek, ki, midőn a következő márciusban követte választatott, határozottan kijelentette, hogy „*az ország függetlenségét semmi árért sem szabad feláldozni, mert ez nemzeti öngyilkosság volna*” s örök emlékezetre méltó május 13-ikai indítványában azon megczáfолhatlan igazságot véve fel kiindulási pontul, hogy „*az országnak törvényes önállása és függetlensége a nemzeti létnek alapfeltétele*”, az októberi diplomát ezen önállás és függetlenség megtámadásának nyilatkoztatta és a *nemzet középületének* ez arany szavakban adott kifejezést: „szükségesnek látjuk ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi (a magyar nemzet képviselői) az országnak állami alapszerződés által, törvények által, királyi hitlevelek, koronázási eskük által biztosított *alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ahhoz, mint nemzeti létünk alapfeltételéhez, ragaszkodunk*”: mondom, annak a Deák Ferencznek még 1865-ben is csak egy rögtönzött beszédébe került, hogy az október 20-ikai diplomával kaczerkodó ó-conservativnak nevezett osztrák-magyar pártocskát a szó szoros értelmében pozdorjává törje.

Ki hitte volna, hogy az októberi diploma egy oly tojás „portentum”-nak fog bebizonyulni, melyből (tudva van, minő kotlós szárnyak által melengetve) a kitartást mállasztó időnek nyolcz éves incubatiója az Ur 1867-ik esztendejének csirkéjét költi ki!

Kiköltötte. Dualismusként hívják. De még csak neve is merő fictio.

II.

Az októberi engedmények célja.

Hanem az októberi diploma keletkezésének indoka egészen más eszmerendbe tartozik.

Az osztrák császár október 20-án kiadta a diplomát s 21-én Varsóba utazott, a forradalmi szellem elfojtására az osztrák-orosz-porosz „szent szövetség” fölélesztését megkísérteni.

Az októberi diploma a varsói úttal causalitási kapcsolatban állott.

Háborút jelentett a forradalomnak, háborút első sorban az újjászülető Olaszországnak.

A diploma lépvezzőnek volt szánva a forrongó Magyarországnak, hogy vesztég maradjon s ne fogjon kezét az olaszszal, ha azt az osztrák megtámadja; a varsói találkozás meg interventiora volt számítva azon esetre, ha a magyar még sem ragadna meg a lépvezzőn. Az orosz majd letartja a magyart, a porosz Csehországot, a hármasszent szövetség parancsainak engedelmes bajor Dél-Tirolt, s az osztrák minden erejével rávetheti magát a vajúdó Itáliára, melynek akkor még Nápoly nem erő, hanem gyöngeség forrása volt. Igaz, hogy a nápolyi király Gaeta

erődeibe volt beszorítva, de ott még erőben állt; Gaetát bevenni s a nápolyi királyt capitulációra kényszeríteni sem könnyű feladat volt, annál inkább, mert Napoleon császár, míg fennen hirdette, hogy nem enged külinterventiót Olaszországban, maga „egy kissé” mégis interveniált, hajóhadat küldött a gaetai vizekbe s annak parancsnoka: Tinan altengernagy, hivatalosan tudtára adta Persano piemonti tengernagynak, hogy Gaetát a tenger felől is ostrom alá venni Franciaország egyenesen megtiltja Piemontnak. Ám döngessék falait a szárazföld felől, de a tenger felől nem szabad bántani. Ezzel egy ostromzár eszméje, a mi várak bevételénél lényeges dolog, ki volt zárva. Napoleon császár e politikája szeszélyesnek látszik; olyformán hangzik, mintha úgy szólott volna Victor Emánuelhez a nápolyi királyról, mint ama bizonyos magyar-görög ismeretes mondata: „*üsd ágyun, de ne nágyun*”. A szeszély kulcsa az volt, hogy Napoleon, ki nem kedvelte az olasz egység eszméjét, azt remélte, hogy ha Gaeta ostroma soká húzódik s a nápolyi király nem lesz egyhamar „emigránssá”, talán mégis össze lehet majd gyurni valami európai congressus-félét, a mely egységes Olaszország helyett három vagy négy felé szakított Olaszországot csinál. Az eszme Anglia szirtjén szenvedett hajótörést.

Cavour, ki tavasszal kétszázötvenezeri sereggel remélt rendelkezhetni, most még mindig kész haderejét csak 100.000-120.000 emberre számíthatta, s ebből Nápoly ötvenezret vett igénybe.

Be kell vallani, hogy ilyen lévén a helyzet, Cavournak volt oka aggodalommal nézni a fenyegető osztrák támadás elibe, ha az octroyált engedmények a magyart meg találnák szédíteni.

Pedig nem lehet tagadni, hogy ez engedményeknek voltak részletei, melyek olyforma változást idéztek elő a magyar nemzet életében, mint mikor a fogoly oroszán előtt megnyílik vas-ketreczének ajtaja, - igaz, hogy nem a szabadba, hanem csak egy derültebb, tágabb kert-ketreczbe nyílik, melyet a szabadság nyílt terétől magas kőfalak választanak el. De hát nem lehet csodálni, hogy a külföldön kétség támadott, vajjon a szegény megkínzott magyar oroszán nem lesz-e hajlandó e tágabb, derültebb börtönt, melyben szabadabban mozoghat, a szűk vas-ketrecz poklához képest paradicsomnak üdvözleni?

Tizenegy hosszú éven át külföldről nyakára zúdított idegen poroszlók vagy ezeknél is rosszabb belföldi renegátok németül paczkáltak a magyaron; ha panasza volt, németül határoztak fölötte; ha pere akadt, németül szórták nyakába a német törvényt, Magyarország németül igazgatott, kormányzott, zaklatott, sanyargatott osztrák tartomány volt: most az októberi rendelvények a magyar nyelvet minden közigazgatási hatóságoknál és törvényszékeknél természetes jogaiba visszahelyezték.

Tizenegy hosszú keserves éven át Magyarországon nem volt semmi közélet. A magyarnál oly eleven nemzeti érzelm csak a szemek haragos villámaiban vagy az elrekesztett kamarák rejtekében váltott boszus suttogásban nyilatkozhatott. Az ország egy nagy temető volt, élő-halottak temetője, melynek síri csöndjében csak a conspiratorok mozogtak; a ki nem conspirált, az némán, fogcsikorgatva leste a feltámadás hajnalát. - Most az októberi rendelvények az ország alkotmányos intézvényeit újra életbe léptették; megnyíltak a nemzeti élet palladiumának, a megyei intézvénynek termei; újra felhangzott a szabad szó a magyar szabadság ősi várdáiban, a hazafiság és polgári erény ápoldáiban; a magyar akként kezdte magát érezni, mint a ki egy szénsavgőzzel telített pinczéből a szabad levegőre kerül: fellélekzett s tágult tüdővel, feszített mellel nagyokat lélekzett.

Aztán országgyűlést is ígértek neki; királyi hitlevelet, koronázást helyeztek közel kilátásba és Benedek uram országparancsnoki székéről annak proclamálásával vett búcsút „szeretett hazájától”, hogy a „magyar alkotmány vissza lett állítva, a nemzet ohajtásai teljesedésbe mentek”.

Igaz, ez ámtítás volt; az az alkotmány nem a magyar alkotmány volt; ennek alapkövére az van bevésvé, hogy Magyarországnak szabad és független államnak kell lenni, mely egész kormányzati rendszerére nézve, a had- és pénzügyet is beleértve, az osztrák birodalomtól tökéletesen elkülönített, semmi más nemzet vagy ország avatkozásának alá nem rendelt, saját önálló consistentiával bir, - az az alkotmány pedig, melyet az októberi diploma octroyált, Magyarországot az egységes osztrák birodalom lánczába füzte; önkormányzatot engedett Magyarországnak, de csak a tartományi ügyek körében s azt is csak azon kikötés alatt, hogy minden állami ügyekre nézve, elkezdve az adómegszavazástól, újonczállítástól, a katonai kötelezettség módjának, rendjének, mivoltának megállapításától, le egészen a postáig, távírdáig, vasutig, Magyarország magát az osztrák birodalom tartományává degradálja, s a birodalmi tanácstól s osztrák császári miniszteriumtól függőnek ismerje el. Szóval: az októberi diploma nem közelítés a történelmi jog felé, hanem attól eltávozás; nem concessio, hanem gyilok, legszelidebben szólva: egy tál lencse volt, melyet a birodalom-egység átkozott hóhortja azon számításal nyujtott a magyar nemzet felé, hogy az, megtörve a tizenegy évi rémuralom zaklatásai által, elég pulya lesz azt a tál lencsét ősi jogának szent örökségeért cserébe elfogadni.

Hanem a magyar államjogban járatlan idegenek, ha még oly éleslátásúak voltak is különben, az előtér csillámainak kápráztató csillogása miatt nem láttak bele a háttér pokoli sötétségébe, tehát lehetőnek vélték, hogy a magyar nemzet elhatározásának mérlegében a megkapottak súlya a meg nem kapottak vagy éppen elrablottak tálcáját fel fogja billenteni.

Az ekként támadt kétség folytán *Pulszky* október 25-én jelentést tett, hogy a magyar concessiók Turinban nagy benyomást tettek a kormánynál. Megijedtek. S a rossz benyomás annyira ment, hogy midőn *Pulszky* a magyar pénzjegy-készítés költségeinek rendbehozását sürgeté, az megígértetett ugyan, de *Cavour* megbizottja (*Benzi*) az ígétet e megjegyzéssel kísérté: „alighanem hiába fáradunk, mert a magyarok ki lesznek elégítve”.

A kétség az íránt, vajjon biztosan számíthatnak-e még a „megconcessionált” Magyarországra, - nem csekély aggodalmat okozott Turinban; mert nem ringatták magukat saját erejüket túlbecsülő ábrándokban. Midőn *Pulszky* (október 22-ikei levele szerint) a legio ügyének s egyéb előkészületeink kiegészítésének sürgetését indokolandó, figyelmeztette *Cavour* grófot, miként a magyarországi concessiók mindenesetre azt jelentik, hogy Ausztria meg akarja támadni Olaszországot, és figyelmeztette, hogy magyar segítségre mennyire szükségük van, miután a nélkül nehéz lesz az osztrák támadásnak ellentállaniok: *Cavour* ezt határozottan elismerte.

Hogy az osztrák támadást forral Olaszország ellen, arról *Cavour* gróf tökéletesen meg volt győződve. Nézete az volt, hogy a magyarországi concessiók egy ügyesen számított előkészület azon támadási szándok valóstására, mely a varsói találkozás javaslatba hozatalára indokul szolgált. De voltak más jelek is, melyek e szándokra mutattak. Ilyen volt az, hogy mialatt a varsói összejövetel alkudozásban volt, a magyar és osztrák lapok szeptember végével oly újonczozás közalgését híresztelték, a minő kiterjedésű még soha sem volt: öt korosztály hívatnék be, s a hivatalos „*Wiener Zeitung*” októberben csakugyan rendeletet is tett közzé, melyben a hatóságoknak megparancsoltatott: tegyék meg az előkészületeket, miszerint az 1861-iki seregiegészítés még 1860-ban eszközöltethessék. Ilyen jel volt az, hogy a császári seregek a velencei tartományban tetemesen megsaporítottak. Ez a seregösszpontosítás diplomatiái jegyzékváltásra is adott alkalmat. Ausztria természetesen tagadta, s a mennyiben nem tagadhatta, azzal mentegetőzött, hogy ő csak védelmi gondoskodásra szorítkozik; a mi természetesen mese volt, mert igen jól tudta, hogy ha ő nem támad, *Viktor Emánuel* ugyan, Nápolylyal levén elfoglalva, 1860-ban nem fog támadni. Különben az osztrák sereg-szaporításról Velenczében nem hagytak kétkedni a velencei forradalmi bizottság jelentései.

Cavour ugyan panaszkodott Pulszkynak, hogy nem tud megbízható tudósításhoz jutni az osztrák haderő valódi száma felől Velenczében, mert a velenceiek mindig több osztrákot látnak, mint a mennyi valósággal van. Lehet, hogy úgy láttak. Ez a csapatok mozgása és áthelyezései folytán könnyen megtörténhetett; de az kétségtelen volt, hogy folyvást új meg új seregek vonattak a már is sűrűn megrakott Velenczébe. Mikor aztán e jelenségekhez még az is hozzájárult, hogy Benedek tábornok, ki *akkor még* a legtehetségesebb osztrák hadvezérnek tekintetett, október 20-án, tehát a magyarországi concessiók keltének napján, „*a lombard(!)-velencei királyság*”³⁸ mint szinte Karinthia, Krajna, *Tirol* és a partvidék hadseregi és országos főparancsnokává” lett kinevezve: e terjedelmes parancsnokságnak Olaszország tőszomszédságában egy hadvezér, még pedig éppen Benedek kezében felhalmozását, kapcsolatban annak a magyarországi concessiókkal, ezeknek viszont a varsói találkozóval összeesésével, Cavour annak a cseppnek nézte, mely a tölt poharat megcsordítja. Az osztrák támadást immár nemcsak bizonyosnak, hanem annyira imminensnek is tekintette, miszerint a később oly szerencsétlen sorsú Persano tengernagynak, ki akkor a nápolyi vizekben parancsnokolt, október 22-én a következő sürgönyt küldé:

„Tartsa készen a hajóhadat az Adriai-tengerre menni. Hajtson végre erőszakos tengerész-újonczozást (leva forzata) az ottani kikötőkben. Ha a nápolyi törvénykönyv nem bünteti halállal a szökést háború idején, hirdessen ki rendeletet ily értelemben s ha szökevény akad, lövesse agyon. A nagy rendszabályok ideje elérkezett. Mondja meg *Garibaldinak*, hogy ha megtámadtatunk, felhivom őt Olaszország nevében, szálljon hajóra két hadosztállyal s jöjjön küzdeni a Mincióhoz; *Türrt* pedig mindenestre küldje hozzám befolyásolni a magyarokat (per influiré sugli Ungheresi).”

Cavour a királynak is írt, tanácsolva: hagyja el rögtön déli tartományokat és jöjjön fel, hogy a sereg élére álljon.

Még ugyanaz nap (október 22-én) Napoleon herceghez is levelet intézett, melyben előrebocsátva, miként *Benedek* tábornoknak az olaszországi osztrák hadsereg parancsnokává kinevezése bizonyossá teszi az osztrák támadást, kijelenti, hogy készen vannak a lövésnek erőlyesen ellenállani, csupán a felett aggódnak, hogy nem tudják, melyik oldalról fognak megtámadtatni. Ha a hercegségek felől támadtatnának meg, ez nekik előnyükre válnék. Épp ezért felkérte Napoleon herceget, vesse magát közbe a császárnál, hogy értesse meg Ausztriával, miként ha támadásra határozta el magát Piemont ellen, Lombardiát mindenestre érintetlenül kell hagynia.

Ez a feszült helyzet, melyben az osztrák betörés perczről perczre váratott, csak néhány napig tartott.

Francia sugalmazott lapok ténynek hirdették, hogy a bécsi cabinet ultimátumszerű megbizatással küldötte Hübner bárót Metternich herceghez Párisba, melylyel a herceg utasított Napoleon császárnak tudtára adni, miként Ausztria elhatározta Viktor Emánuel király egységesítési előmenetelét támadó fellépéssel kettévágni, s Metternich hercegnek kötelességévé tétetett, bizonyosságot szerezni: vajjon Napoleon császárnak szándoka van-e ez esetben újra segítségére menni Piemontnak, s ha igen, mit kellene tenni Ausztriának, miszerint Napoleon a tetteges segítségadás szándokától elálljon.

³⁸ Ez a cím az angol kormány figyelmét is már előbb magára vonta; meghagyta bécsi követjének, kérdezze meg gróf Rechberget, hogy mi ennek a címnek az értelme? minthogy az ellenkezik (is inconsistent with) a zürichi alkukötéssel (lord John Russell, lord Loftusnak 1860. július 4-ikén). *Rechberg* azt felelte, hogy Zürichben a cím iránt semmi sem lett határozva; aztán Mantua, Peschiera s a Po déli oldalán fekvő kis terület, melyek Ausztria birtokában hagytak, Lombardiához tartoztak. A cím tehát helyes. (Loftus Russelnek, július 12-én.)

Hogy e fölfedezéseknek volt alapjuk, annak bizonyosságát birjuk Cavour grófnak *La Marmora* tábornokhoz október 20-án írott (azóta Bianchi által nyilvánosságra hozott) egyik levelében, melyben ezeket olvasom:

„Párisból azt a tudósítást veszem, - írja Cavour - hogy a császár ma fogja fogadni Metternich herceget, ki az osztrák ultimatumot benyújtandja. Ha így van: a háború bizonyos, mert nekem lehetetlennek látszik, hogy Franciaország az osztrák fenyegetéseknek engedjen. Minden-esetre ez az értekezés fogja eldönteni, ha békében hagynak-e vagy háború lesz.”

Azonban a párisi sugalmazott lapok ama fölfedezéseiben az is benn volt, hogy Ausztria az elhatározott támadás végrehajtásával várni fog, míg a császár s a porosz kormányzó herceg Varsóban az olasz félsziget ügyei felől nyilatkoznak.

Hogy a szándokolt, sőt elhatározott támadásnak a varsói találkozás kimeneteléig függőben kellett tartatni, az természetes, minthogy Ferencz József császár egyenesen a végett ment Varsóba, hogy magának a *forradalom ellen* egy újabb „szent szövetség”-et biztosítson.

De ezt a tervet, melyre Bécsben oly biztosan számítottak, Napoleon komor tekintete és Anglia hatalmas szava tönkre tették. A varsói találka, miként már fentebb megírák, nemcsak Ausztria sovágásának valóítását nem, de sőt azt az ítést eredményezte a minden oroszok czárjától, hogy Ausztria jól fogja tenni, ha békén marad.

Másrészt meg Cavour, ki csak azt kívánta, hogy a francziák császára Lombardiának érintetlen hagyását biztosítsa, Napóleon herceghez e célból intézett levelére azt kapta válaszul, hogy a császár sokkal többet tett: „Ausztria kötelezte magát (s'est engagé), hogy nem fogja Piemontot megtámadni.” (Cavour levele La Marmorához október 30. 1860.) Ez a fergeteg tehát elvonult. Cavour már november első napjaiban biztosnak érezte hazáját, hogy tavaszig nem fog megtámadtatni. Addig beveszik Gaetát; a nápolyi király földönfutóvá lesz s ezzel Nápoly egyesítése Felső- és Közép-Olaszországgal oly ténynyé válik, melynek bevezetése lesepri a kérdést a diplomácia akadékoskodásának asztaláról; az ügyek rendezése folytán Nápoly, mely most még erőt vont el, erőforrássá alakíttatik. Cavour (La Marmorához írott egyik levele szerint) arra számított, hogy Olaszország rendes haderejét tavaszig 60 ezer emberrel szaporíthatja a Velence felszabadítása végett kezdendő háborúra, már akár ő dobja a keztyűt Ausztria arcába, akár (mint Pulszky, november 8-iki levelében jelentette) „akként viszi a dolgot boszantásokkal, hogy az osztrák kezdje a háborút”.

Párisi képviselőnk: (Nemeskéri) Kiss Miklós egyik levelében (november 4.) ezeket találom:

„Igen nagy szolgálat tétetett nekünk az által, hogy Ausztria le van kötve, tavaszig nem támadni. Ő csak gyengülhet; zavart financiai seregének hadi lábon tartásával még nagyobb zavarba jönnek; seregében, mely utolsó garasát is felemészti, a demoralisatio terjedni fog: az olasz ellenben, mint egy ifjú erős ember, naponta izmosodik s tavaszig mi is készen leszünk. Itt (Parisban) el is vannak reá készülve, hogy a jövő tavasszal az egyesült olasz és magyar erő szét fogja zúzni Ausztriát.”

Est caeca futuri mens hominum fati. Sok boru torlódott egünkre, a miről nem is álmodánk, addig a tavaszig, mely reményeinknek csillaga volt. De nem lehet mondani, hogy november elején Kiss Miklós ezredes felfogása nem volt indokolt.

IV. Befejezés.

(Az „Irataim” III. kötetéből.)

A magyar emigráció testületies összetartásának felbomlásáig jutottam - s miért ne vallanám be? megfáradtan jutottam - „Irataimmal”.

E felbomlásnál kétségtelenül nem csekély szerepet játszott a régi magyar nyavalya: az együtt meg nem férés s kivált egyes emberek áskálódó természete, kik egész szenvedélylyel üzték a konkolyhintés mesterségét s a legislegnagyobb részben alaptalanokká bizonyult feladásaikkal, vádaskodásaikkal oly czivakodást, annyi botrányos zajt idéztek elő, hogy a pártos visszavonás burjánját az elkerülhetlenné vált becsület bíróságok, fegyelmi bizottságok, rágalom-megtorló perek sem voltak képesek kiirtani.

Azonban az Olaszországban szerves testületté tömörített emigráció testületi szellemének felbomlása végelemzésben mégis csak a politikai viszonyoknak megváltozására vezethető vissza.

A kialakulási áramlat, mely otthon a hazában mutatkozott, idekűnn a magyar menekvő nép politikai momentumát a feltétlen becs fokáról a hypotheticus érték fokára szállította le. Olaszország belviszonyai pedig az olasz kérdés logikai fejleményét megakasztották, ne mondjam: hátralökték. A mint a kora háború kilátásai tünedeztek: szervezkedéseink fejlesztése, melyet az alkalmazást nem nyerhetett feles számú tiszték oly békétlenül vártak, függőben tartott; készülleteink megakadtak; az Igazgatóság által sürgetett intézkedések nem foganatosítottak; az ígérek be nem váltattak; a segélyezési források kiapadtak. A mindezek folytán támadt aggodalmak és a nélkülözések miatti elégedetlenség csökkentették a bizalmat az Igazgatóság befolyásába, s a mint ez csökkent, meglazult a kötelék, mely az emigrációt az Igazgatóság köré tömörítette.

Egy oly testületnél pedig, melynél az egységet nem hatalmi tekintély, hanem csak erkölcsi rugók tarthatják fenn, a bomlás, ha egyszer megindul, „*crescit eundo*”, maga magát növeli, mint a hógörgeteg.

Azt hiszem még is, az ide-oda huzás, a cotteriákra szakadozás nem vehetett volna oly arányokat, mint a minőt von, ha nem adatik alkalom azt gyanítani, hogy magában az Igazgatóságban is meghasonlás van. De Teleki László balesete akként hatott reánk, mint mikor egy háromszemű lánczból a középső szem kitörik. A fenmaradt két szem nem össze-, hanem szertehúzott.

Mig engem társadalmi visszavonultságra kárhoztattak a reám nehezült családi szerencsétlenségek, melyek oly letörölhetlen nyomot hagytak hátra egész valómon, hogy engem azóta vidornak ember nem látott soha, addig Klapka tábornokot társadalmias hajlamai oly társas viszonyokba vitték, melyeknek lehetetlen volt azon belmagyarázatra nem adni alkalmat, hogy köztünk nemcsak egységes egyetértés nincs, de sőt ellentét van.

Ama viszonyok közül, melyek az Igazgatóságnak úgy egységét, mint az emigráció összetartására akkorig gyakorolt forrasztó befolyását compromittálták, kettőt kell azért megemlítenem, mert különösen azok adtak oly balmagyarázatokra alkalmat, melyek a Magyar Nemzeti Igazgatóság felosztatására vezettek.

Az egyik ama szoros baráti társas viszony volt, melybe Klapka tábornok Pulszky Ferencz úrral ép akkor lépett (mert előbb épen nem voltak nagyon barátok), midőn ez utóbbi s az Igazgatóság közt (melynek Klapka ép úgy tagja volt, mint én) a fentebb (a hatodik fejezetben) előadott szakadás állott be s mely szoros baráti viszonyt, daczára a kimaradhatlan balkövetkezésekre tett figyelmeztetésnek, Klapka tábornok még azután is, sőt jellettebb bensőséggel folytatott, midőn Pulszky úr a maga politikai programját e szavakba összesítve: „Vagy Deák vagy Garibaldi” a köztünk fenforgó ellentétet magyar és német lapokba írott leveleivel még határozottabban marquirozta. E viszony természetesen arra magyaráztatott, hogy, mert Klapka Pulszkyval oly nagyon jól van, tehát velem nincs és nem lehet jól.

S e balmagyarázat annyira tért nyert, hogy midőn Benzi, ki Pulszky elfogadott lemondása után érdekeinket a turini kormánynál ideiglenesen közvetítette, Nizzába consullá neveztetvén ki, Irányit, mint a M. N. Igazgatóság képviselőjét, a Rattazzi-cabinet külügyminiszterének, Durando tábornoknak bemutatta, ez, félig kérdőleg, félig kétkedőleg, Irányit e szavakkal fogadta: „Hogyan? Hiszen Magyar Nemzeti Igazgatóság nem is létezik; minthogy Klapka tábornok nem egyez Kossuthtal, hanem Pulszkyval tart, a ki pedig tudvalevőleg Deákhhoz csatlakozott.”

Ha ez abnormis viszony magára az olasz kormányra is ily hatással volt, el lehet képzelni, minő hatást gyakorolt az emigrációban keletkezett cotteriákra. A tisztitelepnél ép azon időben oly féktelenség harapódzott el, mely szigorú eljárást, vagy 50 refractarius tisztnek a telepből, többeknek még az országból is eltávolítását tette szükségessé. Ez eljárást az Igazgatóság nevében Klapka tábornok vezette s hajtotta végre; de az ármánykodás a kettőnk közt fenforogni vélt egység hiányra speculálva, Klapka tábornok személyét annak igazgatói állásától megkülönböztette s ez annyira ment, hogy még az ellen is, mit Klapka mint igazgatósági tag büntetőleg, sujtólag tett, Klapka tábornok neve üttetett fel pártoskodási zászlóul s az Igazgatóság el nem ismerése Klapka tábornok dictaturára-hivatottságával köttetett össze.

A másik, ha lehetne az emigráció összetartására még kártékonyabb hatású körülmény, az a viszony volt, melybe Klapka tábornok az öreg Crouy-Chanel Ágost herczeggel lépett. Elhunyt emberek magán viszonyai, kivált midőn azok a birói hatalom közbelépésével kellemetlenül végződnek: kiméletet is kívánnak, nem is tartoznak munkám keretébe. Azért, nem ereszkedve bővebb részletekbe, csak annyit említek, hogy Crouy herczeg, hű harsonájának, Sarrut Germain úrnak egy könyvét bocsátván előre fullajtárul, melynek czélja volt, az öreg herczeget, mint fiágon egyenes Árpád-ivadékot mutatni be, mint ilyen, czimerpaizsán a „*Sanguis Regum Hungariae*” jelszóval jelent meg a magyar emigráció körében Olaszországban. Irányi Dániel barátom fáradságot vett magának Sarrut leszármaztatási fáját bonczolás alá venni s az Árpád-ivadékoságot megczáfolni. Én a dolog ezen oldalával nem igen bibelődtem, hanem az világosan állott előttem, hogy ha mi egy ily apparentiákkal fellépett úri emberrel együttműködési viszonyba lépünk, nagyon sajnós balmagyarázatokra adunk alkalmat, a barátságos hatalmaknak hazánk ügye iránti jóakarátát compromittáljuk s Magyarország függetlenségi zászlaját, melynek, távoltartván azt minden kalandorsági szinezettől, rokonszenvet s tiszteletet sikerült biztosítanunk, azon veszélynek tesszük ki, hogy nevetségessé legyen az egész világ előtt; s azért én a viszonyba lépést Crouy herczeggel, egész illedelemmel, de a leghatározottabban visszautasítottam.

Klapka tábornok másként gondolkozott. Kijelentette ugyan neki, hogy közreműködését nem úgy fogadja el, mintha őt trónkövetelőnek vagy jelöltnek elismerné - mert a koronáról rendelkezni csak a nemzetnek van joga -; hanem közreműködését mégis elfogadta s vele ép úgy, mint Pulszkyval, mindannak daczára is a legbarátságosabb viszonyt tartotta fenn, hogy Napoleon herczeg által figyelmeztetve lettünk: *vigyázzunk, nehogy ügyünket nevetségessé tegyük; mert semmi sem öl oly bizonyosan, mint a nevetségesség.*

Klapka tábornok e viszonya megkönnyítette Crouy hercegnek azon törekvését, hogy bőkezűsége segítségével maga körül az emigrációból úgyszólván egy kis „udvart”, a „Sanguis Regum Hungariae” jelszó köré pártocskát gyűjtsön, és alkalmat adott neki Sarrut által a lapokban közhirre tenni, hogy Crouy herceget a magyar emigráció minden főnökei *elismerték*, csak épen én nem, mert én köztársaságot akarok! Tudván, hogy mily alapon jöttünk viszonyba mind Napoleon császárral, mind Viktor Emánuel királylyal, ez egyenesen rosszakaratú insinuatio volt.

Én először április 19-ikei levelem által figyelmeztettem Klapka tábornokot, hogy minő balmagyarázatokra ad alkalmat s minő politikai ármánykodásokra zsákmányoltatik ki azon viszony, melyben ő Crouy és Pulszky urakkal áll; kijelentettem, hogy míg egy program alapján állunk, még pedig hivatalos solidaritásban állunk: én szabálynak ismerem senkivel sem lépni barátságos viszonyba, a ki ő neki politikai ellenese; s felszólítottam, nem gondolja-e, hogy jó lenne e szabályt kölcsönössé tenni?

Erre Klapka tábornok április 24-ikei levelében azt felelte, hogy a mint a politikai téren minden „járom”-nak örömet aláveti magát, ép úgy a magán viszonyokban (Verkehr) egyéni szabadságához és önállásához rendületlenül ragaszkodik.

E nyilatkozatra, május 15-én adott válaszában előrebocsátva, hogy a politikai cél-, elv- és irány-egység logikai következményeit az én szótáramban nem járomnak, hanem elvhűségnek és politikai következetességnek hívják, - a dolog genesisének és a felforgó tényeknek alapján figyelmeztettem Klapka barátomat, hogy vannak helyzetek, midőn a társadalmias és a politikai viszonyok között nem lehet elhatároló vonalat húzni s midőn hiába kecsegtetjük magunkat azzal, hogy társadalmi viszonyaink a politikára nincsenek befolyással. Az Igazgatóság eszméje nem tőlem eredt; nehezen s csakis a kormányok kívánságára fogadtam el; de miután elfogadtam és szerződéses alapjához mindig hűségesen ragaszkodva, az három éven túl fennállott, meg vagyok győződve, hogy annak megszokott fennállásához mind künn, mind a hazában, megmérhetlen fontosságú érdekek kötvék s felbomlása kiszámíthatlan veszéllyel járna. De azt is érzem, hogy oly kétértelmű helyzet, mint a minőbe jutottunk, hosszú időre tarthatatlan. Valaminek történnie kell: vagy az equivocnak kell egy határozott nyilatkozat által megszüntettetni; vagy az Igazgatóságnak megszűnni. Ismerve hazafias jellemét, nem kételkedhetem, hogy megfontolva a másodiknak roppant következményeit, az elsővel fogja a hazát újabb hálára kötelezni.

Klapka tábornok a másodikat választotta. Tette azt azon tény befolyása alatt, hogy az enyémmel jóformán egyidejűleg Crouy hercegtől (május 12-ről) levelet kapott, melylyel ő (Crouy) „több száműzött magyarnak” azon nyilatkozatát közlé Klapkával, hogy „vegye át a magyar emigráció ügyeinek kizárólagos igazgatását”.

Volt „módszer az örültségben”, mint Polonius Hamletről mondá. Mert én és politikai barátaim a Crouy-féle kalandorságnak bizony nagyon útjában álltunk. Hanem hogy Crouy akadt emberekre az emigrációban, kik a viszálynak ily jelét adják s épen Crouy útján adják, ez az abnormis társasviszonyok kimaradhatlan következményeire tett figyelmeztetéseimet nagyon is igazolta.

Klapka tábornok, Crouy hercegnek május 30-án adott válaszában oda nyilatkozott, hogy „megilletődéssel fogadja a bizalom ez új bizonyítványát száműzetése társainak részéről, de másrészt mélyen fájjalja (profondement affligé) szerencsétlenségünk s megpróbáltatásaink közepette oly „hazafiakat” (sic!) látni, kik viszályt és meghasonlást provocálva közöttünk, valódi érdekeinket compromittálják”; kijelenti, hogy a neki tett ajánlatot nemcsak el nem fogadja, de azt még csak tárgyalás alá sem veheti. Hanem válaszul átküldi a hercegnek azon lemondó levele másolatát, melyet ugyanaz napon hozzám intézett. Egyszersmind érkezettnek

látta az időt, emlékezetébe hozni a herczegnek azon ígétét, hogy vissza fog vonulni, ha jelenléte köztünk hivatásunk betöltésében nehézségeket idézne elő.

Ezen emlékeztetés kétségtelenül igen helyes volt, csak hogy későn történt.

Hozzám intézett hivatalos levelében egyszerűen oda nyilatkozott, hogy mert „egészségének hanyatlása és személyes ügyeivel elfoglaltsága miatt politikai érdekeinknek magát ezentúl csak igen tökéletlenül szentelhetné, tehát kényszerítve van magát a M. N. Igazgatóságából egészen visszavonni s a magánéletbe vonulni, kijelentvén, hogy a magyar emigráció ügyeinek további vezetésébe magának semmi befolyást nem tart fenn s újabb politikai tevékenységre csak akkor leend ismét kész, midőn arra hazánkból jövend a felszólítás”.

Hanem június 6-ról kelt magánlevelében, melylyel hivatalos lemondását nekem átküldé, odanyilatkozott, miként (az említett magántermészetű okokon kívül) „lemondását azon szükség parancsolta, hogy minden áskálódóktól és cselszövőktől (Wühlern und Intriganten) egyszer-mindenkorra elvételessék az alkalom (Anlass), az ő nevével az Isten tudja minő czélok végett visszaélni”.

Hát ezen kapocs is széttörött.

Az Igazgatóság feloszlásával az emigráció politikai testületiessége is felbomlott. A légiót (s egy kis ideig még a bizony-bizony nem nagy becsületünkre vált tiszti-telepet) kivéve, ezentúl már csak emigránsok voltak; emigráció, mint szerves testület, nem létezett. Nekem pedig sokkal inkább számban maradt annak ize, hogy minő falat az, a mit emigrációnális ügykezelésnek hívnak, mintsem hogy annak, a ki nekem emigráció-szervezésről kezdett beszélni, mást válaszolhattam volna, mint azt, hogy „nem instálok belőle”. Különben is, ha a haza érdekében alkalom nyílandott a cselekvésre, a tisztességes, hasznos, hazafias elemek (voltak számosan!) mindig könnyen összegyűjtethettek; a szemét (fájdalom, ez is volt bővében!) jobb ha elszórva marad, mert így kevesebbet árthatott.

A főérdek a légió fentartása volt. A világ minden népei között egyedül a magyarnak jutott azon szerencse, hogy száműzött fiai idegen földön, egy barátságos hatalom pártfogása alatt, nyíltan felüthették s fennem lobogtathatták hazájuk függetlenségének zászlaját egy fegyveres sereg élén, mely nem zsoldos csapat volt, hanem az olasz és magyar nemzet közti szövetségnek nemzeti jelleggel felruházott képviselője, jelképe gyanánt állott a világ előtt. Ennek fennállása tartotta fenn otthon a hazafiakban a hitet, hogy hazájuk függetlenségének kivívásánál Olaszország segítségére számíthatnak; az tartotta fenn a világ közvéleményében a magyar kérdést az actualitás európai súlyú kérdései közt, mert a míg a magyar zászló olasz földön ekként lobogott, mindenki meg volt győződve, hogy az olasz kérdés végmegoldása a magyar kérdés megoldásával kapcsolatos.

Fájdalom, azon okok, melyek oly bomlasztó hatással voltak az emigrációra általában, a légiót sem hagyták érintetlenül. S annak soraiban a bujtogatások annál termékenyebb talajra találtak, minthogy a mint bizonytalanokká kezdettek válni azon eldöntő harcz kilátásai, melynek reménye a vitézlő népet a légió zászlaja alá sorakoztatá, a remény megfogyatkozása a türelmet is megfogyatkozatatá. Hozzájárult ehhez, hogy bár a király nápolyi útjában a légió vitézsége felől nyíltan a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott (s ezt a légió meg is érdemlette, mert a harcz mezején akként viselte magát, hogy csak egyetlenegy - a montemiletoi - csata alkalmából tizenhét érdemkeresztet s vitézségi érmet vívtak ki maguknak magyarjaink) s bár a nápolyi hatóságok, városok, községek hála és bizalom nyilatkozataival halmozták el a légiót: az mégis, anyagi tekintetben, a kormány részéről elhanyagoltatás felől panaszkodhatott. A tisztikarban egy egész éven át egyetlenegy előléptetést sem eszközölhettek; a királytól és minisztereitől kieszközölt ígéreteknek teljesítése a végrehajtó-közegek szövényes hálóiban fenakadt. S hogy e bomlasztó okokból semmi sem hiányozzék: némely tiszteteknek alárendeltjeik irányában

gyakorolt önkénye reakciót keltett a legénységben s oly fegyelmetlenség fejlődött ki, hogy a légio valósággal a felbomlás szélére jutott. Többen mint négyszázan jelentkeztek, hogy tovább szolgálni nem akarnak. Ily körülmények közt jött közbe Klapka tábornok lemondásával a M. N. Igazgatóság feloszlása. Ez kimondhatlanul leverőleg hatott a légióban még a legjobbakra is. Általánossá lett a meggyőződés, hogy ez által a légio elvesztvén hivatalos közvetítőit az olasz kormány irányában, - a szerződéses alapot is elvesztette, melyre mint az eventualis magyar szabadságharcz előharczosának s a magyar seregalakítás magkövének szervezete az Igazgatóság által fektetve volt, úgy, hogy a légio egyszerűen zsoldos csapattá válik, ez pedig oly szerep, melyet sem a tisztikar, sem a legénység el nem fogad.

Ezen bajon azonban segítve lett az által, hogy Ratazzi miniszterelnök engem forma szerint felhatalmazott, a légio irányában saját személyemben mindazon feladatot, kötelességet és hatóságot egyénileg gyakorolni, melyet előbb az 1860. szeptemberi megállapodás alapján az elnökletem alatt constituált M. N. Igazgatóság gyakorolt.

Ezt Svájczból (hol akkor tartózkodtam) 1862. augusztus 8-án azon biztosítással adtam a légiónak tudtára, hogy a magyar segédseregnek sem rendeltetésében, sem politikai viszonyai-ban semmi változás nem történt. Ez megnyugtatólag hatott a vitézlő nép szellemére.

A szolgálatot felmondott négyszáz ember közül százharmincz visszatért a zászló alá, a többiek (többnyire nem igen megbízható, új, jövevény elem) időközben már szétszóródott; de Türr tábornoknak, kit a szükséges intézkedésekre úgy az olasz kormány, mint én is, hivatalos megbízással láttunk el, szokott erélyével és tapintatával sikerült a légiót reconstituálni és fenmaradását biztosítani. Ihász ezredes, egészségi tekintetéből, beadván lemondását, a légio parancsnoksága Telkessy ezredesre ruháztatott. Őt a következő decemberben Földváry Károly ezredes váltotta fel s tisztében a légiónak az 1866-iki háború berekesztése után lett végleges feloszlatásáig folyvást megmaradt.

Az annyi bajt okozott tiszti-telep Szodtfriedt ezredes parancsnoksága alatt ugyancsak 1862. decemberben tisztiszázaddá alakult és sok botránnyal vegyes viszontagságok között még tengett egyideig Cuneoban, nem mint katonai, hanem mint polgári testület, a belügyminiszter fenhatósága alatt. Azonban ott a kezelés körül rendetlenségek, ne mondjam: visszaélések fordulván elő, melyek a kormányt a büntető igazságszolgáltatásnak igénybevitelére indították: Peruzzi belügyminiszter a különben is merőben haszontalannak bizonyult tiszti-századi intézvényt 1863. októberben megszüntette és azontúl a volt tiszti-század bármi más nemzetbeli menekültekkel egy categoriába helyezett tagjainak szabadság adatott az olasz kormány liberalitása által a menekülteknek engedélyezett másfél franc-nyi napi segélypénzt igénybe-venni.

A légio ellenben, mint az olasz és magyar ügy közötti érdekközösség jelvénye, minden miniszterválságokon keresztül megtartotta az olasz kormány appreciációjában a maga eredeti fontosságát; meg még akkor is, midőn 1864. szeptemberben Lamarmora tábornok állítatott az olasz kormány élére, ki minden más tekintetben valóságos iszonynyal volt eltelve a forradalmi elemek iránt.

Hogy minden bomlási processusok, minden politikai viszontagságok daczára mennyi becset helyezett az olasz kormány a magyar légio fentartására, annak tanuságául megemlítem, hogy 1863-ban a légio szolgálati ideje lejárván, Della Rovere olasz hadügyminiszter engem felszólított, hatnék közre, hogy a légio legénysége a szolgálatra ujabban vállalkozzék. Én ezt megígértem, hanem egyszersmind kijelentettem, hogy közbenjárásom sikerét hathatósan előmozdítaná, ha a kormány nekem módot szolgáltatna, a légióban mindazokat, kik az 1848-49-iki magyar honvédseregnek tagjai voltak, ezüst emlékéremmel feldíszíteni, mely nekik tanuságul szolgáljon, hogy nemzetünk akkori szabadságharczában részt vettek. Az olasz

kormány teljes készséggel eleget tett óhajításomnak. Magára vállalta az érembélyeg-vésés s a légiónál és tiszti-századnál levő honvédek számának megfelelő ezüstérem verése költségeit (a bélyegvésés ezer frankba került) s rendeletet adott a turini pénzverdének, hogy annak első vésnöke, aztán a pénzverde is, megrendelésemnek eleget tegyenek. Az érem fiaim rajza szerint művészi tökélyvel van kiállítva. A hátlapon Magyarország czimere s alatta e szavak: „*Függetlenségi harcz MDCCCXLVIII-IX.*” koszorúval kerítve; az előlapon szintúgy koszorúban e felírás: „*Hű honvédjeinek a magyar nemzet.*” Alatta hadijelvények.

Talán nem fog a nemzet neheztelni, hogy a nemzet adományakép osztattam ki, a mit nem a nemzet adott.

Az érembélyeg birtokomban van. Örömömre válnék, ha az tőlem bekívátnának, miszerint a kegyeletes elismerés e csekély jelével maga a „magyar nemzet” derítsen a nemzeti ígéretek be nem váltásáért egy kis vigasz-sugárt „hű honvédjeink” romjaira.

Azon szent ügy érdekében, melyért egykoron „hű honvédjei” annyi önfeláldozással s dicsőséggel küzdöttek, a magyar nemzet nem akarta hasznát venni az érdekközösségnek, melynek jelvénye gyanánt állott az olaszországi légión a nemzet s világ előtt.

A mint az olasz megkapta Velenczét, a magyar légión létoka megszűnt.

Nekem jutott a szomorú feladat azt feloszlatni! Feloszlásával reményeimnek napja leszállt. És nekem még azt is meg kellett érnem, a mi azután bekövetkezett! Sőt még azt is meg kellett érnem, hogy még magyarnak sem szabad magamat neveznem, hacsak lelkem szent meggyőződését meg nem tagadom.

Nem tagadom meg.

S a mint én, idegen, idegenek közt rideg magányomban, elmémnel hosszú keserves életem örömtelen küzdelmeim végigfutok: nem tudom elfojtani azt a fájdalmas sóhajást, hogy azok közé tartozom, kiknek az élet nagyon szomorú adomány volt.

*

A Magyar Igazgatóság feloszlására következő években, egészen addig, míg a nemzet (a hamisan úgynevezett „dualizmus” alapján) ki nem egyezett, reánk nézve még csak két oly nevezetes mozzanat adta magát elő, mely történelmi érdekekkel bír. Az egyik az 1863-iki lengyel forradalom. Annak alkalmából viszonyom a lengyel forradalmi kormányval, s értekezéseim az olasz királyval és miniszteriummal, mik azon esetre, ha a lengyel forradalom consistentiát nyer, az európai hatalmi körökben megállapított tervekre is világot vetnek, melyeknek a körülményektől feltételezett alternatívái között egy olasz háború s a magyar szabadságharcz újból felvétele is kiegészítő részét képezték. A másik az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háború, a mennyiben annál a magyar ügy is „szerepeltetett”. Érdekes, de bizony inkább szomorú mint épületes történelmi adalék azon themához, hogy miként lehet egy szent közügy nyomatékát önző célokra felhasználni.

A mint szemeimnek a lámpavilágnál megerőltetését egy kissé kipihentem, időmet (ha még van e földön számomra idő fentartva) azon irataim összeállítására fogom fordítani, melyek e nagyérdékű két történelmi eseményre vonatkoznak; miszerint azok, kik utánam következnek a közzétételre, rendben találják az adatokat. Időközben annyit jegyzek meg hogy a magyar szereplésre nézve az 1866-iki háborúnál (mely Európa újabb történelmében egy korszakias mozzanat súlyával bír) nemeskéri Kiss Miklós, Simonyi Ernő és Irányi Dániel sok igen érdekes felvilágosításokkal szolgálhatnak a magyar közönségnek s hogy miként „kezelődtek” ez alkalommal a haza érdekei, arról (ha nem csal emlékezetem) tudomásra méltó adatok

bocsáttattak közre az 1867-ben kiadott „1849.” című folyóirat 3-ik számában ily cím alatt: „Egy fejezet a múlt háború történelméhez.”

Az Igazgatóság feloszlásának időtájára esik az a bizonyos *dunai confoederatio-terv* is, melynek kellő kifejtés nélkül tévedésből történt nyilvánossá tétele akkoron annyi zajt ütött az országban. Szándokom volt e tárggyal tüzetesen foglalatoskodni e kötetben, de szem előtt tartva az actualitási körülményeket, talán jobb, hogy beható érdemleges tárgyalás helyett e berekesztő fejezet technicája inkább csak a dolog történetének előadását engedi meg.

Durando olasz külügyminiszter, azon alkalommal, midőn Irányi barátom, mint a M. N. Igazgatóság képviselője, neki bemutatott (ápril 1862), azon nézetét fejezte ki, hogy „Szerbiával confoederatio alapján kellene egyetértésre jutnunk”. - Emlékeztetek: azon időben reánk nézve a situatio kulcsa Napoleon császár által Belgrádba lett áthelyezve. Az olasz kormány tehát a Szerbiával való egyetértésre igen nagy súlyt helyezett, elannyira, hogy a rendes hivatalos úton kívül még az „officiosus” működést is szükségesnek tartá. Klapka tábornok (akkor még igazgató-társam) adta tudtomra, ápril 24-én, hogy Canini úr (előbb a „Tribuno” szerkesztője) a keletre küldetik a kormány által a végett, hogy az egyetértésre jutás érdekében működjék a fejedelemségekben és Szerbiában s hogy elutazása előtt be fogja magát nálam mutatni. Én májusban leányom sírjától jöve, útban Svájc felé, hol beteg nőmmel az anyai szív fájdalmára enyhülést mentem keresni, - Turinban néhány napra megállapodtam s a nálam jelentkező Caninit (minthogy akként volt bemutatva, a mint említtem) még ily állapotban sem vonakodtam elfogadni. Értekeztünk. Nekem régi-régi meggyőződése, hogy Magyarországnak a keleti szomszéd népek szabadságában s nemzeti individualitásuk szabad fejlődésének biztosításában kell az orosz hatalmi terjeszkedés, nevezetesen a panslavismus ellen biztosítékot keresni s csakis abban lehet feltalálni. (Utalok Irataim I. kötetének azon fejezetére, melyben értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel van előadva.) Amott keleti szomszédunkban a Dunán alul szláv népek vannak, tehát azon oldalról (mint nem épen szabatosan mondani szokás) szláv gyűrűvel vagyunk körítve. Tetszik, nem tetszik: a geographiát nem lehet megváltoztatni. De ezen szláv gyűrű reánk csak azon esetre lehet veszélyes, ha azt az orosz forgathatja mutatoujja körül; ha pánszláv gyűrű s nem szerb, bolgár, bosnyák, herczegovcz, montenegrin gyűrű. Ezek a népek nekünk sem külön-külön, sem együttvéve nem lehetnek veszélyesek, *ha szabadok*; erre döntő érvet nyújt a népességi statisztika. A ki szabad lehet, az jószántából nem lesz orosz szolga. Hogy mindazon apróbb népek külön-külön vagy kisebb-nagyobb csoportulásban akarták-e *nemzeti egyéniségük szabadságát* élvezni? - azt én reánk nézve közömbös dolognak ítélttem. Én teljességgel nem fáztam azon gondolattól, hogy az 1 millió s 6-7 százezer főnyi Szerbia (ha ugyan szomszéd-jainak úgy tetszenék) dél felé óhajt terjeszkedni; mert hiszen ha egész Bosznia, Herczegovina, még akár ha Montenegró is egyesüle vele, mindössze is 3 millió s pár százezer lélekre menne. No, ez, mint *független állam*, maga erejéből csakugyan nem oly rémületes aggressiv hatalom, hogy egy *független Magyarországot* veszélylyel fenyegethetne; sőt a józan politikai arithmetica alapján a *független* Magyarországnak (*mindig ilyenről beszélek*) inkább érdekében volt volna, hogy Szerbia 1,600.000-nyi népességből három millióra emelkedve, oly nemzetté legyen, mely a független nemzeti individualításra a kellő elemmel bír; mert ha ilyennel bírva, a független Magyarországra, mint kultámadás ellen szövetségesére támaszkodhatik, nem bolond, hogy magát orosz horogra akasztja. Független szerb akarand lenni s nem pánszláv, azaz orosz szolga. Nekem tehát az volt kiindulási pontom, hogy a franczia hatalom örökösége mellett a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés kerüljön megoldásra a török hatalom s annak keresztény népei között, a nélkül, hogy ezek orosz avatkozás folytán orosz horogra kerüljenek (a mint, fájdalom, Ausztria „böcs” politikája folytán odakerültek), s ha a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés, ama népek felszabadulásával találna megoldatni, én nemcsak a legnagyobb örömmel kész valék közreműködésemet arra felajánlani, hogy a felszabadulandó szomszéd

Magyarország s a felszabadulandó szomszéd oláh és szláv népek között minden küllellenség elleni kölcsönös védelem végett szövetség jöjjön létre, de sőt e szövetséget mind a mi függetlenségünk, mind az ő függetlenségük biztosítékának tekintetem s az egyedüli gyakorlatias módnak arra, hogy ama szláv gyűrű pánszláv gyűrűvé ne változzék.

Ily szempontból váltottam eszme-cserét Caninival a confoederatio felett. Kérdezett, nem akarnám-e gondolataimat discret használatul írásba tenni. Ezt azon kijelentéssel tagadtam meg, hogy a családi szerencsétlenség miatt, mely reám nehezedett, erre nem ajánlkozhatom; tehát azzal ment el, hogy ő fogja megkísérteni papirosra tenni a beszélgetésünkben előfordult eszméket, tájékozásul magának a kormány által reá bizott eljárásban. Másnap csakugyan el is hozott egy fogalmazást, mely nagyjában véve a mult napi megbeszélésnek hű resuméja volt; kért, írjam alá, mert az nagyban elő fogná mozdítani eljárása sikerét, ha megmutathatná, hogy én hajlandó vagyok az ott foglalt eszméket további értekezés alapjának tekinteni. Mire azt jegyeztem meg, hogy az bajos dolog, minthogy egyik-másik vázlatos eszme bővebb kifejtés nélkül fonák magyarázatra szolgáltathat alkalmat s egyik-másik eszmét én magam is csak azon esetben fogadhatnám el, ha a részletes kifejtés hazám jogos érdekeivel megegyeznék s méltó igényeinek megfelelne. Hanem Canini becsületszavát adta, hogy ő azt kezéből ki nem adja, sem közzé nem teszi, sem mását venni nem engedi, hanem a legdiscretébb modorban csak annak jeléül használná, hogy én a confoederatio eszméjének alapján kész vagyok értekezésbe bocsátkozni. Ekként biztosítva minden visszaélés ellen s a discret használat feltételei alatt aláírtam, a mint hogy Klapka tábornokot 1862. május 15-én írott levelemben (a szavakat nyomaték jeléül aláhúзва) értesítettem is, hogy ez iratot csak *discret magán-használatra* írtam alá.

Nem is mondhatom, hogy Canini adott szavát megszegte volna. Hanem történt, hogy az iratnak egy másolatát nálam hagyván, én azt Helfy barátomnak adtam vagy küldöttem át oly czélból, hogy abból a confoederatio eszméjével megismerkedve, arra lapjában (az „Alleanza”-ban) a közvéleményt előkészítse. Alkalmassint nem eléggé szabatosan fejeztem ki magamat, a minek az lett a következménye, hogy Helfy - tévedésből - magát a csak magán discret használatul, tehát teljességgel nem kellőleg kifejtett iratot tette közzé, a mi nekem meglehetősen sok kellemetlenséget okozott. Kénytelen voltam magyarázatokba bocsátkozni; de megelégedésemre szolgált, hogy miután e magyarázataim az „Alleanza” 1862. 16-dik számában megjelentek, számos tanuságát vettem annak mind hazulról, mind az emigrációból, hogy a confoederatio eszméjét, miként azt kifejtettem, még olyanok is örömmel helyeselték, kik a nem eléggé szabatos elővázlatnak némely pontjain fenakadtak volt.

A dunai confoederatio csak független Magyarországgal volt volna lehetséges. Magyarország függetlensége feladatott s ezzel az a confoederatio eszméje is, mint igen igen sok egyéb, a „pium desiderium”-ok közé került. Pedig a részletek vitatás tárgyát képezhetik, de az eszme maga annyira a helyzet logicájában fekszik, annyira parancsoló követelménye Magyarország biztonságának s a keleti népek nemzeti szabadságának, hogy ha engem a magyar nemzet a haza függetlenségére intézett törekvéseimben el nem hagy: az eszme magát okvetlenül kivívta volna s a magyar haza irtóztatós megpróbáltatásoktól, Európa jövője catastrophalis rázkódtatásoktól lett volna megkímélve.

Meg akarom még jegyezni, hogy azon irat, melyet Canini hozzám hozott s én aláírtam, Pulszky Ferencz úr saját kézírása volt. Ő fogalmazta, a mit neki Canini értekezésünkről elmondott.

*

Mielőtt tollamat letenném, egy nyilatkozatot kívánok tenni minden fejtegetés nélkül, szárazan, egyszerűen s ez az: hogy ama bizonyos fegyverszállítási mozgalom 1864-ben, mely a fegyverek lefoglalásával s néhány elfogatással végződött az országban, kezdettől végig,

tudtom, hírem nélkül, a szó szoros értelmében hátam mögött történt. Sem a tervbe nem voltam beavatva, sem a kiviteli kísérletben részem nem vala. Teszem e nyilatkozatot azért, mert tudtomra esett, hogy vannak az országban, kik ama mozgalomban azon hiszemben vettek részt, hogy az tudtommal s jóváhagyásommal történik, s minthogy részvétük folytán kárt szenvedtek, ezért nevemre némi erkölcsi felelősséget hárítanak. - E balvélemény ellen a leghatározottabban tiltakozom.

*

És most leteszem tollamat.

Ha van valami tanulság Irataim három kötetében elszórva, a nemzet - ha úgy akarja - hasznát veheti; ha van nyom, melyre az események fordulatai még talán reá fognak egykor mutatni, a nemzet feltalálhatja.

Azonban nekem azt írta egy jó barátom Irataim két első kötete felől, hogy a mai Magyarország nem ért meg engemet.

És igaza lehet. Hiszen én sem értem a mai Magyarországot.

De a sors kereke forgandó. Még jöhet idő, a mikor megért. S ha jó, lesznek fiai, kik a most megtagadott irányhoz visszatérve, oly önzetlen hűséggel, de nagyobb tehetséggel és több szerencsével szolgálndják a magyar hazát, mint én igyekeztem szolgálni.

Hanem mint író, én nagyon éreztem e kötet megírásánál, mennyire igaz az, hogy

- - tarda senectus
debilitat vires animi, mutatque vigorem.

Legyen az olvasó elnézéssel irántam - a nyolczvan éves öreg ember iránt - írói gyarlóságomért.

V. A dualizmus értéke.

(Az Iratok V. kötetéből.)

Még számot kell adnom magamnak a *dualizmus* értéke felől is, minthogy a magyar nemzet megnyugtatóására, e szónak azt kellene jelentenie, hogy a birodalom-egységesítés *életcélül kitűzött eszméje*, melytől a magyar nemzet irtózott, a bécsi udvar által feladatott.

Tetszelgő szó az a „*dualizmus*”; hanem Magyarországnak két betegsége van: az egyik az, hogy a mit a „legmagasztosabb államfeladatok kezelésének neveznek” (én dynastiális hatalmi váagnak nevezném), abban a körben a dualizmus *nem igaz*; a többire nézve pedig nincs következetesen keresztül vive.

Irataim I-ső kötete francia fordításához előszót fogalmazva, azt írtam volt, hogy „*l’Autriche dualiste n’est que l’Autriche unitaire déguisée*” (a dualisztikus Ausztria nem egyéb, mint álcázott, egységes Ausztria). A párisi szedő „*unitaire*” helyett „*militaire*”-i szedett, s a javító úgy hagyta, úgy is maradt. Nagyön találólag lett e nyomtatási hiba által mondatom igazsága illusztrálva, mert a németül vezényelt sárga-fekete zászlós császári királyi „*Autriche militaire*” valósággal megtestesítése az *Autriche unitaire*-nek.

Itt hát dualizmus nincs, a borzalomig nincs.

Hanem van közös osztrák-magyar miniszterium; dualizmus ez?

Vannak közös követek, diplomatikai képviselők, még közös consulok is, dualizmus ez?

Van osztrák és magyar delegáció, a mely egységesebb testület, mint a magyar országgyűlés két háza, mert ez nem szavaz együtt, az osztrák és magyar delegációk igen; dualizmus ez?

Ki állapítja meg, úgy a magyar, mint az ausztriai törvényhozó testület felülvizsgálatától függetlenül, a közterhek legsúlyosabb rovatát, a hadi költségvetést? A két delegáció *együtt!* Dualizmus ez?

S ha ennek a két teremben tanácskozó, de együtt szavazó, tehát egységes testületnek együttes szavazatából többség nem kerülne ki, talán nem egységes magyar és osztrák országgyűlések nyilatkozhatnak a vitás kérdés felől? Vagy választhatnak s legalább ez esetben utasíthatnak új delegátusokat, hogy a képviselőházakban nyilatkozó nemzeti akarat szerint határozzanak a kérdésben? Nem, hanem az egységes Österreich-Ungarn egységes uralkodója dönt, a nemzetek megkérdezése, beleszólása nélkül, abszolút hatalommal; dualizmus ez?

Hol van hát az *állami* kormányzat, az *állami* ügyvitel keretében az a híresztelt dualizmus? Ott nincs, hanem megvan (mondják) a belügyi önkormányzatban. Államtani bölcsélet kérdéseivel s nem személyek gyarlóságaival foglalatoskodván, nem feszegetem, hogy a gyakorlati téren mennyire önálló ez az alaki önkormányzat, ámbár meg vagyok győződve, hogy az a kérlelhetlen támadás, mely a rend s *jogállam!* eszme hamis czége alatt, a miniszteri mindenhatóságra törekvés által, Magyarország megbecsülhetetlen önkormányzati intézményei ellen folytattatik, végelemzésben az 1867-ben megvalósított „*életcél*” logikájára vezethető vissza, mert minél szabadabb kéz adatik *lefelé* a magyar miniszteriumnak, melynek 1848-ki minőségéből 1867-ben a függetlenségnek még a czime is kitöröltetett, annál szabadabban *függhet* a birodalom egységesítésének „minden háttérbe szorító tekintetétől” *felfelé*. Ezt mellőzve, elégnek tartom annyit említeni, hogy valamint a községi, megyei stb. önkormányzatok tökéletesen megférnek

az ország egységével, úgy a provinciálisnak nevezhető körre szorított *országos* beligazgatás autonómiája is megfér az osztrák-magyar monarchiának *állami* egységével. Hiszen nem is szólva az 1861-ki október 20-ikai diplomáról, a mely képviselőket akart küldetni a magyar országgyűlés által az *egységes* birodalmi Reichsrathba, de e mellett a magyar közigazgatási és igazságszolgáltatási önkormányzat helyreállításával kérkedett, még a Magyarországot az államok sorából rideg brutalitással kitörlő birodalom-egységesítési első kísérlet, az 1849. márczius 4-én octroyirozott birodalmi alkotmány is engedélyezett Magyarországnak, szabott határok közt, nemcsak tartományi önkormányzatot, hanem még tartományi országgyűlést (Landtag-ot) is. A hatáskör mennyisége nem változtat a minőségen.

De még ha a beligazgatási önkormányzat állami dualizmus jelének vétethetnék is, a mit én az előadott tényállásnál fogva kereken tagadni vagyok kénytelen, még akkor is megvolna azon gyöngye oldala, hogy nincs következetesen keresztülvive. Elég e részben utalnom a Magyarország iparának s vele anyagi jólétének akadálytalan fejlődését lehetetlenítő vámközösség rendszerére, melyről hiába tettetik, hogy azért fogadták el, mert jónak tartják, mert lehet valaki őszintén a szabad kereskedés, lehet a védrendszer barátja, de hogy a világkereskedelem történelmében hallatlan egy oly rendszert tarthasson jónak, a mely sem az egyik, sem a másik, hanem az *osztrák* birodalmi iparnak ad minden ármérséklő külföldi verseny ellen, magas véd-, sőt részben prohibitív vámokkal fedezett monopoliumot a *magyar piacon*, hogy valaki ily közgazdászati abszurdumot őszintén jónak tarthasson, az teljes lehetetlenség.

Nem közgazdászati tévelygés anyától született az osztrák-magyar vámközösség, megvan annak eredete hitelesen írva gróf *Beust* Erinnerung-jai 2-ik kötetének 83-ik lapján. 1866. november 17-kén a császár elnöklete alatt minisztertanács tartatott Bécsben azon kérdésben, hogy mit lehet concedálni Magyarországnak s mit kell feltartani a birodalmi egység számára, s fentartandóknak ezek határozottak: „Einheit der Armee und der auswertigen Fragen, *Gemeinsamkeit des Zollwesens*, und der Behandlung des Staatskredits”.

Az osztrák császári és magyar királyi minőségnek egy személybe csoportosítása szülte a birodalom egységesítést s a birodalom egységesítése szülte a vámközösséget; ez annak eredete s nem közgazdászati elméletek.

Elég továbbá annak bizonyosságául, hogy a dualizmus még a szorosán belügyi téren sincs következetesen keresztülvive, utalnom az iparral kapcsolatos közvetett adók rendszerére, mely az idegen avatkozást még az önkormányzat leglényegesebb ágából, a nép megadóztatásából sem zárja ki; elég a bankközösségre utalnom, mely a kisipar és kis mezőgazdaság hitelszükségleteinek szövetkezetek útján kellő mértékben elláthatását lehetetlenné teszi; minthogy az ily szövetkezetek áldásteljes hatása egy nagy pénzügyi támaszkodhatást feltételez; - és más sok egyebek mellőzésével elég a biztos alapra fektetett papírpénz-kibocsátás jogáról lemondásra utalnom, a minek rendkívüli körülmények előfordulásának esetén, az országra nézve kiszámíthatlanul szomorú következése lehetne.

Nem került el figyelmemet, hogy a vámrendszerre, bankra stb.-re nézve Magyarország önrendelkezési joga papiroson fentartatott; ez a fentartás azonban a múlt idők nagy ábrándjának, az *írott malasztoknak* rovatába tartozik, melyeket az élet kinevet.

Ilyennek látom én azt a hirhedt dualizmust, s minthogy részint nem igaz, részint pedig nincs keresztülvive, én azon kérdésre, hogy hol vette hát magát az a nem igaz szó? más feleletet nem tudok, mint azt, hogy miután 1849-től 1867-ig minden szépítgetés nélkül többször brutális nyíltsággal megkísérlett birodalmi egységesítésnél tapasztaltatott, hogy az ellen a magyar nemzet legyőzhetlen undorral viseltetik, hát miként a gyógyszerész ostyába takarja, vagy izelítővel hinti be az „assa foetida” labdacst, hogy bevételétől a beteg ne undorodjék, minthogy a szadovai mindenható összereccsenés után, azt a bizonyos „cadavert” csak a

magyar nemzettel kiegyezés által lehetett életre galvanizálni, hát 1867-ben a birodalmi egységesítés „assa foetida” labdacsát a dualizmus ostyájába takarták, vagy czukrával hintették be, miszerint azok a jó magyarok lenyeljék azon hiedelemben, hogy a birodalmi egységesítésnek életcélul kitűzött eszméje feladatott. - És azok a jó magyarok le is nyelték. Hanem a legmagasabb állami feladatoknak az egész monarchiára nézve egybefoglalt kezelése meg lett valósítva. Magyarország államközösségbe lépett Ausztriával, s minthogy abba lépett, megszűnt önálló, megszűnt állam lenni.

Ez tagadhatatlan, kétségbevonhatlan, elleplezhetlen tény.

*

Nem szükség újból bizonyítgatnom, hogy ez a tény a legkiáltóbb ellentétben áll Magyarország közjogi önállóságával, melynek kiterjedését az 1790: X-ik alaptörvény szabatosan definiálja s melyről maga a mostani uralkodó még az 1867: XII-ik törvényben idézett felszólításában is elismerte, hogy az a *pragmatica sanctio* által is biztosított; önként következik tehát, hogy annak, a mit az idézett állambölcshökületlen uniónak nevez, az osztrák-magyar monarchiában alkalmazásba vett pseudo-dualisztikus formája teljességgel nem tekinthető kivételnek azon kárhóztató ítélet alul, hogy az ily viszony „*perniciosus*”, mert sérti a nemzetek jogait és szabadságukkal ellenkezik.

Hát feltehető-e, hogy e *perniciosus* formával a negyedfél század óta vitatott nagy történelmi probléma meg lett oldva?

Hosszú életem tapasztalatai s tanulmányai otthonossá tettek a történelem logikájának törvényeiben, melyekben, mint az anyagi természet örök törvényeiben, az istenség uja nyilatkozik; és én ismerem a magyar nemzetet, mint jobban senki, megfigyeltem szívének dobbanásait a vész és vihar napjaiban, midőn gondjaimra bízta a magyar haza megtámadott szabadsága megoltalmazásáról gondoskodást, mert tudta, hogy azok közé tartozom, a kik szabadnak akarják megtartani a szabad nép számára a magyar hazát s annak szabadságát sem el nem alkuszszák, sem fel nem adják; és ismerem azt is, a mi jó s balszerencsében e nemzet állandó jellemvonásának bizonyult Árpád korától a 48-49-ki korszakig; s mert mindezt tudom és ismerem, én, ki már mindkét lábammal a sírban állva, lesem a billentést, mely belefektet, hiú ábrándnak nyilatkoztatom azt a feltevést, hogy a magyar nemzet negyedfél százados probléma megoldásának tekinti, vagy fogja valaha tekinteni azt a derékbeadást, mely az Árpád által szerzett, Szent István által a keresztény Európa államrendszerébe független államul beigtatott magyar hazából „*Österreich-Ungarn*”-t csinált. Tűrheti s mert az intézkedések visszahatnak az erkölcsökre, talán engedékenyebben tűri mint kellene, „várva a jó szerencsét”, de hogy abba mint megoldásba valaha belenyugodhassék, az lehetetlen, mert annak ellene mond a nemzeti jogérzet, ellene mond az ezeréves történelem; ellene mond a nemzeti önérzet, mely még csak azon nem oly rég mult időben is, melynek emlékeit ünnepi kegyelet veszi körül, erejének s életrevalóságának dicsőséges revelációjával kivívta magának a világ rokonszenvét és tiszteletét; ellene mond a megtörhetlen szívósság, melylyel annyi ellenséggel szemben helyét az európai nemzetek kerek asztalánál egy ezredéven át fentartotta, ellene mond a szent pietás, melylyel az ősök hagyományai iránt viseltetik és ellene mondanak a nemzetek szívvérével összeforrt aspirációk, melyek kiirthatatlanok.

Mit hoz a jövőendő? nem tudom: de hozzon jót, hozzon gonoszt, kettőt tudok, az egyik az: hogy a magyar nemzet soha sem fogja az 1867-ki „praktikát” megoldásnak tekinteni. Soha! A másik az: hogy soha sem fog hazája függetlenségének aspirációjáról lemondani. Soha!

De hát nincs-e mód az osztrák császári és magyar királyi minőség egybecsoportosításához kötött érdekellentétek kiegyeztetését akként megkísérteni, hogy abban mind a dynastia, mind a magyar nemzet megnyugodhassanak?

Jó lélekkel mondhatom, hogy politikai barátaim által támogatva, 1848-ban minden gondolat nélkül tiszta, őszinte loyaltással megtettem e kiegészítésre a kísérletet.

Azon nézetből indultam ki, hogyha oly intézvénys biztosítékokról gondoskodunk, melyek Magyarország törvényes önállóságát a birodalmi egységre törekvésnek nemzedékről-nemzedékre folyton megújuló támadásai ellen mentté teszik, a magyar nemzetnek soha sem jutand eszébe szakítani akarni a *pragmatica sanctio*val, mert meg lesz valósítva annak azon alapfeltétele, hogy Magyarország egész kormányzati rendszerében független és saját önállással bíró oly szabad ország, a mely semmi más országnak vagy népnek nincs lekötve; más részről pedig arra számítottam, hogy az uralkodó hatalom saját érdekében meg fogja tudni becsülni azon semmi mással nem pótolható biztonságot, melyet trónjának a jogai felől megnyugtató magyar nemzet loyaltása nyújt, és én ezen egymást kölcsönösen kiegészítő biztonságtól nemcsak a negyedfél századon át folyvást megújuló küzdelem megszűnését, hanem azt is reméltem, hogy ezen az alapon Magyarország és az osztrák birodalom népei közt a kölcsönös függetlenség tiszteletben tartása mellett oly forma szövetség fog kifejlődhetni, mint a minő Svédország és Norvégia közt fenforog.

Reméltem ezt, mert ugyanazon egy uralkodóval bíró nemzetek közt *államközösségi* alapon (*Bundes-Staat*) szövetségről beszélni, bizonyosan képtelenség, mert hiszen ha államközösség van, ipso facto nincs szövetség; de *államkülönségi* alapon egy meghatározott célra (mondjuk kultámadás elleni védelemre) a szövetkezés (*Staaten-Bund*) nem lehetetlen.

Figyelmet kérek olvasóimtól e két szó: *szövetséges állam* (*Bundes-Staat*) és államok szövetsége (*Staaten-Bund*) közti különbségre. Az első több államokból egyet csinál, tehát az alkatrészeket államiságukból kivetkőzteti, a másik meghagyja a szövetkezők államiságát, önállóságát, de erejüket egy közös érdek biztosítására szövetkezteti.

Az 1867-ki jogelalkuvás Ausztriából és Magyarországból egy államot (*Bundes-Staat*-ot) csinált, tehát megsértette mind a kettőnek államiságát; az 1848-ki törvények intézvénys biztosítékokkal vévén körül Magyarország állami önállóságát, s az idegen avatkozás kizárásának elvét felállítva, szabad kezet hagyván Ausztriának is a maga államiságát tetszése szerint biztosítani, lehetőségessé tette volna, hogy Magyarország és az ausztriai birodalom közt egy meghatározott célra államok szövetsége (*Staaten-Bund*) jöjjön létre, a mi nemcsak nem sértette, de sőt kölcsönösen biztosította volna államiságukat.

Az 1867-ki *dualizmus* hazugság, mert álcázott államegység, az 1848-ki alapon valóság lehetett volna s csakis olyan alapon lehet valósággá.

Felemelt fővel mondhatom, hogy e nézetek tiszta, őszinte loyaltással számba vették azon helyzetet, melyet őseink a Habsburg-háznak a magyar királyi székbe ültetésével s a *pragmatica sanctio*val örökségül reánk hagytak; rosszul tették, hogy hagyták, de hagyták; az 1848-ki törvények egy becsületes, loyális kísérlet voltak az osztrák császári és magyar királyi hatalom cumulatiójával járó ellentétek kiegyeztetésére.

Keservesen csalódtam számításomban. S miért csalódtam? Azért, mert a bécsi udvar (hogy I. Napoleon szavával éljek) „*infidèle à ses traités*” nem akart a *Bundes-Staat* eszméjéről, Magyarországnak az osztrák birodalommal egy állammá összefforrasztásáról lemondani, s mert ennek az 1848-ki törvények útját állták, hát - - no nem akarom feltépni a fájdalmas sebeket, nem bocsátkozom annak elszámolásába, hogy mit mindent elkövetett, csak az emlékezetre hivatkozom és annyit mondok, hogy bizony nem én rajtam s nem is a nemzeten mult, hogy az érdekek kiegyeztetésére tett becsületes, loyális igyekezetünk meghiusult. Én, a ki megírtam a függetlenségi nyilatkozatban foglalt rettenetes, de rettenetesen igaz bűnlajstomot; én, a ki nem tudom magamnak megparancsolni, hogy felejtsek; én, a ki, ha ma helyreállítatnék is törvény által Magyarország függetlensége, azt nem hihetném biztosnak, a míg oly hatalom uralkodik

felette, a melynek a nemzet ellenőrzésén kívül fekvő idegen erőforrásainál fogva módjában van a törvény fölibe emelkedni, ha kedve tartja; én, a ki egy halandó embernek, a ki minél hatalmasabbnak érzi vagy véli magát, annál inkább alá van vetve az indulatok hullámlásának, személyiségét, még ha merő angyal volna is, biztosítéknak a nemzeti jogokra nézve már csak azért sem tekinthetem, mert az angyalra ördög következhetik; hanem abban keresem a biztosítékot, hogy ne legyen hatalmában, idegen erőforrásaiban elbizakodva, a jog és törvény fölibe emelkedni; én saját személyemre nézve levontam az 1848-ki loyális igyekezet meggyűlöletéből a tanulságot: az összeférhetlenséget; állok is mellette meghajthatlanul mind halálomig.

De én tehetek vallomást Isten és világ előtt, politikai religióm e hitágazata felől és bizhatok annak jövőjében, ha nincs is többé tehetségemben annak az életbe átvitelét megkísérteni. Meghalok hontalanul; nem akarom e mondattal magamat a martyromság szerepére játszani, de meghalok hontalanul s fűtyöljenek vagy tapsoljanak életem tragédiájára, ezzel a függöny legördül örökre.

Hanem a nemzet más helyzetben van. Nála, osztoznék bár politikai religióban (a mint egykoron osztozott is) az incompatibilitás zászlajának kitűzése cselekvést jelentene, a melynek neve: *forradalom*. Ez pedig a népek *ultima ratioja*, melytől, bárminők legyenek is a viszonyok, nem lehet visszariadni, ha mint egyedül lehetséges oltalom az életre-halálra megtámadott nemzetre reákvényszerítették; alkalmazásához folyamodni, a vele összekötött áldozatok és szenvedések miatt csak akkor szabad, csak akkor kell (de akkor kell), ha a jog védelmére, a történelemben gyökerező kiirthatlan nemzeti aspirációk megvalósítására a békés eszköz kimerítése sikertelennek bizonyult.

Magyarországon - miután Ferencz József fejedelemnek magyar királylyá megkoronázásával a nemzet a Habsburg-házzal a kiengesztelődés útjára tért - ez az eset még nem forog fenn; az ellentétes érdekek kiegyeztetésére 1848-ban megkísérlett mód sikerülhetése felől az utolsó szó még nincs kimondva, minthogy az akkor hozott törvények erőszakos hatalommal megtámadtatván, hatályosságukat ki nem fejtették.

Az én általam összeférhetlennek tartott osztrák császári és magyar királyi cumulatio ellentéteinek az 1848-ki alapon a nemzet meglegedésére kiegyeztethetése, vagy ki nem egyeztethetése olyan kérdés, a mely még gyakorlatilag nincsen eldöntve.

A logika mellettem szól, de a nemzetek élete bonyodalmas tünemény, nem mindig a logika útján jár, mégis megtörténik, hogy célhoz ér. Hát én, „ki törhetek, de nem hajlok meg”, önzetlenül számot vetve a magyar nemzet helyzetével s természetével, *Deák Ferencz*-hez írott ismeretes nyílt levelemben, még a koronázás előtt oda nyilatkoztam, hogyha a 48-ki alap helyreállítatik, a nemzetnek lesz oka nagy szenvedések árán többet nem merényleni.

Váczi választóimhoz intézett válaszütemben pedig (magam mondván ki magamra, felhívásom meghallgatása esetére az örökös számkivetést) egyenesen felhívtam, *saját érdekében hívtam fel* a bécsi udvart, czáfolja meg álláspontomat azáltal, hogy visszaállítja a 48-ki törvényeket csonkítatlanul és megtarthatja hűségesen; és hozzáadtam, hogyha ezt megteszi, akárminő legyen is az én személyes meggyőződése, a nemzet meg lesz elégedve.

Álláspontomnál fogva nem ismerem hivatásomnak aggódni a felett, hogy mi jövőre várhat a habsburg-lotharingiai házra, ha kezet nem nyújt a loyális hajlamú magyar nemzetnek, hogy az osztrák császári és magyar királyi érdekellentétek kiegyeztetésének ezen még ki nem próbált módja gyakorlatilag alkalmazásba vétessék; hanem azt tudom, hogy igazat mondtam, midőn idézett válaszütemben oda nyilatkoztam, hogyha felhívásomnak enged, szerencsésebben fog gondoskodni házának jövőjéről, mint minden által, a mit birodalom-egységesítési rögeszméjének hízog tanácsosai javasolhatnak. A természet örök törvényeit nem lehet bün-

tetlen megsérteni. Az a törvény pedig, mely a teremtet világ rendjét fentartja, nem az egység, nem az összehasonlíthatlanságok együvé forrasztása, hanem a harmónia a különféleségekben.

Igazán meglephet minden részrehajlatlan szemlélőt, hogy a bécsi udvar mennyire nem tud, vagy nem akar okulni saját történelmében. Nagyon sajátságos történelem az. Én tanulmányoztam s azt találtam, hogy jóformán minden veszteség, mely az ausztriai házat érte (pedig bizony sok érte) a birodalom-egységesítési irány felülkerekedésével esik össze és találtam azt, hogy az egységes Ausztria megtestesítését, az egységes császári hadsereget (*Meine Armee*) jóformán mindig megverték, ha csak vagy aránytalanul gyöngébb ellenséggel, vagy pedig oly hadvezérrel nem volt dolga, a ki (mint *Lamarmora* Custozánál) oly bámulatosan feltalálta a mesterséget: úgy vezérelni egy derék, vitéz hadsereget, s oktan rendelkezéseivel (helyesebben szólva rendetlenkedéseivel) akként paralizálni seregének számelőnyét s erejét, hogy igazán Isten csodája volt volna, ha meg nem veretik.

No, már, ha egy történelmi tény különböző időkben, különböző körülmények közt, különböző emberek mellett mindig állandóan akként ismétlődik, mint a miként azok az egymást követő veszteségek s katonai kudarcok a bécsi udvar történelmében ismétlődtek, az nem lehet véletlen, nem lehet balsors, fatalitás, annak okának kell lenni, van is; az ok az, hogy a bécsi udvar nem akarta számba venni a nemzeteknek, különösen a magyar nemzetnek szerződésileg kikötött jogát s egy ezredév történelme által szívvérével összeforrasztott kiirthatlan aspirációját, hanem nagyhatalmi állásának biztosítékát egy vagy más alakban mindig a hatalmi eszközöknek az egész monarchiára nézve együvé foglalásában, az egységesítésben kereste. Már pedig oly uralkodó háznál, melynek két oly különféleséggel van dolga, mint az osztrák császárság és a magyar királyság, a nagyhatalmi állás biztosítékát az államegység elvének akár leplezetlen, akár álcázott formájában keresni a mellett, hogy Magyarországra nézve kebel-lázító erkölcstelenség, minthogy ellenkezik az eskü szentségével megtartani fogadott szerződéssel, melyre a magyar királyi szék birtoklása alapítva lett, még épen az uralkodó hatalom érdekének szempontjából igen kockázatos merénylet is, mert akár sikerül, akár nem sikerül az egységesítés végrehajtása, lélektani okoknál fogva végeredményben okvetlenül dissolutio veszélyével jár, azonkívül még igen rossz számítás is, mert az erő leghatalmasabb tényezőjét, az erkölcsi rugókat megernyesztve, erő helyett gyengeség forrásává lesz.

Csakugyan hová is jutott a hatalmi eszközök egybefoglalt kezelésének oktan hóbortjával az a nagyhatalmi állás, melynek eredetét bizony nem valami világot reszkettető „virtusság”, hanem amaz ismeretes mondat jelzi: „*tu felix Austria nube*” (te szerencsés Ausztria házasodj), hová jutott az a nagyhatalmaskodás? Eljutott oda, hogy csak a mostani uralkodás alatt már háromszor megtörtént, hogy az a nagyhatalmi állás nem birt a maga lábán megállani, hanem mindig más valaki mentette meg. A történelem logikája végre megunja ezt a misericordianus baráti szerepet.

Ha már az ősök történelmét nem érnek rá a Burgban tanulmányozni, jól tennék, ha nem restellenék, egy kissé legalább a maguk saját történelme felett elmélkedni. Alig hiszem, hogy legyen ember a most élők között, a kinek nagyobb módja volna a *saját kárán* tanulni, mint a bécsi Burg jelenlegi „nagyhatalmának” van.

Hanem én reám e fejtegetéseknél csak két kérdés tartozik; az egyik az, hogy vajjon Magyarországnak 1861-ben határozottan visszautasított, de 1867-ben elfogadott szorosabb kapcsolata az osztrák birodalommal a „tökéletlen szövetkezeti uniónak” oly formája-e, a mely kivételnek tekinthető azon kárhoztató ítélet alul, hogy az ily állapot perniciosus.

A helyzetet minden oldalról megvizsgálva, azon következtetésre jutottam, hogy nem tekinthető kivételnek, mert Magyarországot államközösségbe juttatta Ausztriával, tehát eltörölte Magyarország államiságát, semmi más népnek le nem kötött saját consistentiáját, annál fogva

nem egyéb, mint a birodalmi egységesítésnek egy megaranyfüstözött újabb kiadása. Ha ez „megoldás”, hát bizony olyanforma megoldás, mint a melyet *Bismarck* egyik politikai levelében akként jelez, hogy egy orvos azzal oldotta meg patiensének megszabadítását csúzos karjának fájdalmaitól, hogy a karját levágta. Nem gondolom, hogy a magyar nemzet az ily megoldásba belenyugodhassék. Nem fogja tenni; ha még oly megsokszorozottan hangoztatja is vissza a tihanyi sziklák echoja a csuszó-mászó hyperloyalitásnak minden irányból feléje hangzó zenéjét.

A második kérdés az: hogy van-e hát az osztrák császári és magyar királyi minőség összeegyeztetésének más oly módja, mely (engem ugyan nem, de) a magyar nemzetet kielégítené, tehát a kárhoztató ítélet alól kivételnek tekinthetvén, a történelemben megoldás gyanánt szerepelhetne?

Nem igen sűrűn fordulnak elő a „tu felix Austria nube” történelmében a nagyoknak nevezhető személyiségek, *József* császár e tekintetben „ritka raritás”, mint Virgil Eneisének pompás magyar paródiájában Didó ritkaságai közt az a könyecsepp volt, melyet egy bizonyos király népének siralmai felett ejtett, „nagyon ritka raritás”. József császár önfejlő, akaratosan ambiciózus ember volt; de ambíciója nem olynemű családi hatalomvágy volt, melyet a francziák „*mesquin*” szóval jeleznek, ambíciójának fenekén ott volt az, a mit Bars megye egykori híres felirata: „*praeceps boni publici fervor*”-nak nevez; nem akarta, hogy népei meztláb járjanak, de azt akarta, hogy apraja, nagyja mind olyan mértékű, szabású, nagyságú csizmát viseljen, mint a minőnek egyetlen kaptafáját ő látta jónak kiczirkalmazni. Szóval a birodalmi egység elvét vette alkalmazásba, s ezzel anynyira meggyengítette birodalma erejét, hogy egyik oldalon még a hanyatlott török által is megveretett, másik oldalon családja egy gazdag tartományból kilöketett, Magyarországot pedig birodalom-egységesítési hóbortjával oda vitte, hogy daczára késő megtérésének, halála után az „*interruptum est filum successionis*” hangzott végig az országon. Mivel kérlelte meg utódja a nemzet haragját? Azzal, hogy az 1790/91-ki X-ik törvénybe iktatta annak a dynastia részéről ünnepélyes elismerését, hogy noha a trónöröklés ugyanaz Magyarországon mint Ausztriában, de azért Magyarország szabad és egész kormányzati rendszerében független ország, mely semmi más országnak vagy népnek lekötve nincs, hanem saját consistentiával és alkotmányával bir.

És az „*interruptum est filum successionis*” nem volt többé hallható. A nemzet megelégedett.

No már mi 1848-ban egy hajszálnyit sem nyirtunk le azon jogokból és szabadalmakból, melyekkel a magyar nemzet felruházta királyait, hanem csak intézvényes biztosítékokról gondoskodtunk, hogy azon szabadság, függetlenség, önálló consistentia és alkotmány, melyet az 1790/91-iki törvényben a dynastia nemzetünk jogának elismert, az életben is valóság legyen.

E két tényből én azon hitre jutottam, hogyha a magyar nemzet 1790/91-ben jogai elismerésének törvénybe iktatásával megelégedett, azon elismerésnek az 1848-ki törvények helyreállítása és becsületes megtartása által megvalósításával még inkább megelégednék.

Nem gondolom, hogy e nézetben csalatkozhatnám; hát nekem úgy látszik, hogy a bécsi udvar saját érdekében nagyon okosan cselekednék, ha nem késnék a magyar nemzet e megelégedési készségének a 48-ki alaphoz visszatéréssel hasznát venni, mert Európa helyzete példátlanul anomális; hogy mit fog magával hozni a közel jövő, azt senki sem mondhatja meg, de azt mindenki érzi, látja, tudja, hogy a császárok, királyok csillagának fénye az emberiség fejlődésének egészen nagyon meghalványult. A keresztény időszámítás XX-ik századához jutott nemzetek, öntudatával birva a teremtetőtől nekik jutott magasabb rendeltetésnek, magukat tekintik célznak, nem a dynastiákat, ezeknek kell a népek jogos aspirációihoz alkalmazkodniuk, ha létük felől nem akarnak kétséget támasztani, nem pedig azt követelniük,

hogy a nemzetek alkalmazkodjanak az ő hatalmi vágyaikhoz. A magyar nemzet állam akar lenni, önálló, független, saját consistentiával bíró állam, a minővé hazáját a honszerző ősök megalkoták. Voltak, vannak s meglehet még lesznek is gyöngé perczei, midőn a körülmények nyomása alatt megfogyatkozván lelkében az önbizalom, a leélt szenvedések emlékezete befátyolozza agyában egykori (akkor még meg nem hajlott) vezérének azon bölcs intését, hogy az elkövetkehetőnek vélt nehéz időket nem szabad a megszegett polgári kötelesség árán megváltani, - ilyenkor aztán úgy látszik, hogy beadja derekát, pedig nem adja be, csak meghajlik; az emberi dolgok változatos szelének egy fuvalata lefújja emlékezetéről azt a fátyolt, megdobban szívében az ősök szent hagyománya iránti pietásnak, az utódok iránti szent kötelességnek ütere, a meghajlott derék felegyenesedik és ő ismét azzá a nemzetté lesz, melyet egy ezredév viszontagságai sem törhettek meg; birodalmak törtek körülte, hatalmak keltek, hatalmak tűntek, a magyar nemzet megállta helyét. Soha sem fog az arról lemondani, hogy Árpád honának egy gyöngé perczben feladott függetlenségét visszaszerezze, soha! soha! és vissza is fogja szerezni a Habsburgokkal, ha lehet, nélkülök, ha kell; meg van benne a hajlam e kiirthatlan aspirációt a Habsburg-ház iránti hűséggel összekapcsolni, de a kinek családi érdekében áll, hogy e hajlamon az eshetőségek semmi fordulata ne változtathasson, annak meg kell őt a felől nyugtatnia, hogy a magyar haza állami önállósága és saját consistentiája a magyar királyi minőségnek és az osztrák császári minőségnek egybecsoportosítása miatt csorbát nem szenved. Ezt a megnyugtató Magyarországnak az osztrák birodalommal 1867-ben kieszt államközösségbe hozása nemcsak nem adhatja meg, de sőt egyenesen kizárja, ellenben a nemzetet a fent előadott okoknál fogva arra látom disponálva, hogy a 48-ki alap helyreállítását és hűséges megtartását megnyugtatósnak venné.

Ebből arra nézve, hogy mit javasol a bécsi udvarnak saját házias érdeke, a következtetést levonni nem az én hivatásom; hát én, ki már rég leszámoltam az étellel, mely nekem egy sírgödrön kívül semmit sem adhat, azzal végezem e nagyon komoly tárgyú, lehet, hogy az olvasóra nézve unalmas, de azt hiszem, nem éppen haszontalan államtanbölcséleti fejtegetéseket, hogyha a bécsi udvar nem késik megnyugtató az engesztelékeny magyar nemzetet a felől, hogy hazája az osztrák császári és magyar királyi minőség cumulatioja mellett is idegen érdekeknek alá nem rendelt öncélú, önálló állam lehet, úgy az én álláspontom el lesz azon sírba temetve, mely visszaadja az örök természetnek azon atomokat, a melyeket bennem az életnek nevezett ismeretlen erő gondolkozó lénynek csoportosított; de ha azon megnyugtató a magyar nemzetnek meg nem adatik, az én álláspontom, mint egy ezredév történetének szent hagyatéka, oly aspirációként fog lüktetni a magyar nemzet szívében, melynek megvalósulása csak alkalomra vár. És kinek adatott számba venni az alkalmak esélyeit? halandó embernek nem, még ha Felségnek címézik is.

Az én hangom, a kitagadott szegény hontalan hangja elhangzik, mint a pusztában kiáltónak szava. Tudom. De az igazság szava nem hangzik el, még ha én tolmácsolom is. Pedig úgy legyen velem közel halálom órájáig az irgalom istenének kegyelme, a mint igaz, hogy igazat mondtam.

*

Mondják, hogy én a multnak vagyok embere. Hát igaz, hogy a jelennek nem vagyok embere; az oltár, melynél ez imádkozik (rosszul beszélek, nem imádkozik, hanem számolgat), nem az én oltárom. A jelen az idealizmus rovatára írja az én aspirációm; én az isten ujjának a történelem logikájában nyilatkozó törvénykönyvéből olvasom ezt; s azt az istent, mely e logika törvénykönyvét egy ezredév történelmében megírta, a magyarok istenének hívja a magyar nép szelleme, nem osztrák-magyar istennek, a ki azon bálványok sorába tartozik, a melyekről meg vagyok írva a parancsolat, hogy ne legyenek te néked idegen isteneid én előttem. - Igen, én a multnak vagyok embere; de az a mult, a melynek embere vagyok, olyan mult, a melynek

jövendőnek kell lenni, ha a magyar nemzetnek még van jövője. S én számot vetve azon életerővel, mely a magyar nemzetet annyi balszerencse közt, annyi vizsály után egy ezredéven át fentartotta, hiszem, hogy még lehet jövője, hiszem, hogy van, s hát azon multnak is van, a melynek én embere vagyok.

Mondják, hogy az a kegyelet, mely nevem említésénél a magyar nép szívében fel-fellobban, nem fér meg azzal, a mit loyaltásnak neveznek. Loyaltás! mi annak értelme? hűség. Minek tartozik a nép hűséggel mindennek felett? hazájának. Adassék meg mindenkinek a tisztelet, a ragaszkodás, mely a haza iránti hűséggel összefér, de a hűséget a haza iránt más hűségnek alárendelni annyi, mint hűtlenné lenni a haza iránt. „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar.” - Ez az a mult, melynek embere én vagyok; ez az a mult, a melynek emlékét feleleveníti a magyar népnél az én nevem; kegyeletem nem nekem, a szerény munkásnak a haza iránti hűség multjának mezején, kegyeletem a kiirthatlan nemzeti vágyak, kegyeletem az elveknek szól. Az óramutató nem szabályozza az idő folyását, de jelzi; az én nevem óramutató; jelzi az időt, melynek jönni kell, ha a magyar nemzet számára még tartottak fel jövőt a végzetek, és annak a jövőnek neve: szabad haza Magyarország szabad polgárainak, annak a jövőnek neve: állami függetlenség.

*

Még egy szót az eszmetársulás befejezéséül.

Engem sokan a Habsburg-ház ellenségének mondanak; pedig én, a ki törhetek (már meg is tört saját nemzetem), de nem „hajlok”, én nyíltan kijelentettem, hogyha Magyarország mostani uralkodója az én életemben megszűnnék, vagy megszüntetnék osztrák császár lenni s csak magyar király maradna, azt ugyan nem ígérhetném, hogy felejteni akár tudom, akár akarom a felejtethlent, de ha nem zárnák el az ajtót előttem, „haza” mennék s elvállalnám és minden „reservata” nélkül teljesíteném a kötelességeket, melyekkel egy becsületes polgár hazája uralkodójának tartozik; most már, - igaz - ha a mondott esetet megérném is, nem foganatosíthatnám e nyilatkozatomat, mert polgári kötelességeket csak polgár teljesíthet; engem pedig a magyar nemzet kilökött polgárai sorából, s én nem azon emberek közé tartozom, a kik bekopogtatnak egy oly ház ajtaján, a melyből őket kilökték; de ama kijelentésemmel annyit mindenesetre bebizonyítottam, hogy nem a Habsburg-háznak, hanem az osztrák császári és magyar királyi méltóság egy személybe cumulációjának vagyok ellensége; ennek igenis, bár tehetetlen, de megtörhetlen, de hajthatatlan ellensége vagyok és maradok mind halálomig.

VI. Levél Kis-Kun-Félegyházának.

Tisztelt városi tanács és képviselőtestület!

Pontosan kezemhez lett juttatva a díszesen kiállított oklevél, mely által engem derék magyar városuk polgárjogával megajándékozni méltóztatott.

Akadályozva voltam hamarabb teljesíteni hálás köszönetem kijelentésének kedves kötelességét. Elnézésükért esedezem.

Ha engem, a nemzet által törvényhozásilag megtagadott multnak 38 év óta hontalan roncsát, hazámfiat ott a távol hazában, idők és viszonyok minden változata daczára, kegyeletes megemlékezésükre méltatnak s jóakaratauk tanusításával fel-felderengetik életem szomorú végalkonyát: ez reám nézve nem csupán megtiszteltetés, hanem erkölcsi jótétemény becsével bír.

Érthetővé teszi ezt az én helyzetem sajátlagossága és az ellentét, mely hazánk mostanlagos állapota és az én viszontagságos életem célja és iránya közt fenforog.

Messze túlhaladtam az emberélet rendes határát, annyira messze, hogy szinte nevetséges. Több mint 84 év terhe nyomja roskatag vállaimat. Oly teher ez, melynek súlya alatt a test elzsibbad, a lélek eltompul, az élet sivár tengerré válik, az ember porladozó romnak érzi magát, mely az élők világába nem illik bele: az ily késő aggkor alig egyéb, mint hosszúra nyúló haldoklás, a mi kétszeresen szomorú, mert nem öntudatlan, s az öntudat, mely mellette viraszt, folyton belesugdos gondolataiba, a karthauziak melankholikus köszöntésével; jövője más nincs, mint a sír, melynek szélén magának örömtelenül, másoknak jóra tehetetlenül ténfereg, röppenő jelene pedig olyan, mintha az ürben vonszolná magával az enyészeti angyala, mint Madách remek költeményének egyik remek illusztrációján Ádámot vonszolja a tagadásnak szelleme. Ez ürnek - a tehetetlenség ürjének - komor homályán csak egy halvány csillám rezeg keresztül, a neve: emlékezet! mely végig álmodtatja az öreg emberrel a dolgok álmát, melyek voltak, csakis voltak! Az utolsó fillér ez, melyet a lerótt élet szakmánybéréül a végzet az aggkornak lefizet, nehogy egészen üres kézzel térjen a fáradt munkás pihenni. Kétes értékű bér, mert az emlékezettel nem parancsolhat az akarat; sokat nem birunk felejtetni, a mire emlékeznünk fáj, és sokat felejtünk, a mire szeretnénk emlékezni.

Minő álmokat álmodtat az oly öregekkel az emlékezet, a kiknek több virágot, mint tövist szórt a sors életutjukba? Nem tudhatom, mert nekem sokkal több tövis, mint virág jutott; s a tövisek közt mint embernek igen fájdalmasan szűrők is jutottak, mint polgárnak pedig, ki hazáját hön és hűn szereti, kijutott a legkínosabb tövis is: a hazátlanság tövise. Minők lehetnek azon öregek emlékezetének álmai, a kiknek életczéljuk csak az volt, a mit személyes boldogulásnak szokás nevezni? Azt sem tudhatom, mert az én életczéлом nem ez vala...

Ha szerény nevem emléke túl találná élni halálomat, habár csak úgy is, a mint a virágot túléli illatja, midőn szirmai földre hullanak, azt az egy elismerést - úgy hiszem - nem fogná emlékemtől megtagadhatni még ellenségem sem, hogy nem magamnak éltem, hanem hazámat igyekeztem legjobb belátásom és tehetségem szerint szolgálni, becsületes szándokkal, önzetlenül.

Az előttem fekvő díszpolgári oklevél szövege is, bár túlzó beszámítással, mert érdemmé minősíti, a mi csak kötelesség volt, arra látszik mutatni, hogy a szíves jóindulatú megemlékezést is, a melylyel önök engem megtisztelnek, életem ez igyekezetének köszönhetem.

Ámde az ember fiának igyekezete csak amolyan váltólevél, mely értékképviselővé csak akkor válik, ha azt mint elfogadó a siker írja alá.

Az én becsületes igyekezetem váltólevelétől a sors ezt az értékesítő aláírást megtagadta; hát bizony nekem az életcélvesztés érzetének keserősége jutott ki, egy hosszú élet küzdelmeinek azon bérében, melyet a végzet az aggkornak fentartott s a melynek neve: emlékezet.

Ne gondolják önök, tisztelt uraim, hogy midőn életcélvesztést mondok, egyedül azon álláspont meghíúsulása lebeg szemem előtt, melynek az ármány és erőszak által reánk kényszerített honvédelmi harcz folytában elfoglalása azon iszonyatosságoknak volt logikai következménye, melyeket, bármennyi fátyol boríttassék is reájuk, lehetetlen felejtani.

Igy, hogy engem azon állásponthoz, melynek isten és nemzetem színe előtt hűséget esküdtem, nemcsak hazánk államiságának s önczéiasságának szempontjából, hanem, tekintve különösen a magyar nemzet jövőjére nézve mérhetetlen horderejű keleti kérdés mikor, akkor kikerülhetlen *végleges* megoldásának hazánk érdekeivel megegyező kellékeit s biztosításának feltételeit, még nemzetközi s általános európai szempontból is oly erős meggyőződés köt: hogyha hazánk önállásának s egész kormányzati rendszerében minden idegen avatkozástól ment függetlenségének feladása helyett oly alku kötöttet volna is, mely megfelelné azon államjogi feltételnek, a melyet őseink a magyar királyi szék öröklésies birtoklásához szerződésileg hozzákötöttek, az uralkodóház elfogadott s megtartására az utódokat is kötelező királyi eskük szentségével kötelezettséget vállalt: én ugyan elismertem volna, (a mint Deák Ferenczhez intézett nyílt levelemben el is ismertem) hogy békés úton ennyit elérve, volna oka nemzetünknek többet, nagy szenvedések árán nem merényleni. De azért az én állásponthoz még ily alkuval mellőzése is reám nézve ostracismus lett volna, mely engem arra kárhoztat, hogy hontalanságban kínlódjam le életem hátralevő napjait s még csontjaim is idegen földben porladjanak el.

Igen, de ez esetben a hontalanság nem háritotta volna reám a teljes életcélvesztés érzetének kifejezhetlen keserűségét, hazátlanságomtól nem lett volna megtagadva az a vigasztaló öntudat, hogyha mindent nem érhettem is el, vagy nem érhettem is meg, életem még sem volt egészen haszontalan.

Mert hiszen (s úgy gondolom, ennek köszönhetem a jóindulatot is, melyet önök irántam tanúsítottak) sok más jobbak között nekem is volt részem (s fenhéjazás nélkül mondhatom, nem hatálytalan részem volt) a 48-iki törvényeknek minden utógondolat nélkül, becsületes, őszinte loyaltassal megalkotásában is, mely alkotást nemzetünk az újjászületés egy oly kiindulási pontja gyanánt üdvözölte a magyar haza történelmi fejlődésében, a mely korszakalkotó kezdetnek igyekezett egy biztos, jobb jövő felé, sokat hányatott életében.

És minden pusztító merényletek daczára, a nyomorgatókra érzékenyül visszapattant nyomorgatásokon keresztül gázolva, annak is bizonyult volna, a minek ígérkezett, ha fel nem adatik s feladásával nemzetünk a történelem logikájának önálló tényezői közül ki nem töröltetik.

Ha ez meg nem történik, lettem legyen bár örök hontalanságra kárhoztatva, feccsent volna bár ostracismusom csordultig telített poharából az a maró csepp a szemembe, melyet az 1879: L. törvényczikk csakugyan szemembe fecscsentett, én vigaszt kereshettem volna a gondolatban, hogy ama korszakalkotó kiindulási pont megalapításában nekem is részem volt.

De hát a feladás, a kitörlés megtörtént; s minthogy ez is megtörtént, hát én ezen szomorú helyzetben találok magamat, tisztelt uraim! hogy a mint egybevetem az 1848-iki törvényhozás vezérelvét, célját, irány ádazon álláspont vezérelvével, a mely 67-ben elfogadtatott, a mint meggondolom, hogy az államjogi önállás feladásának fatális logikája menynyire érezteti az idegen érdekek nyomását, még az országos háztartás berendezésének közgazdászati terén is, s

a nemzet minő szenvedőleges beletörődéssel engedi magát az önállásból kivetköztetés lejtőjén lejjebb és lejjebb sodortatni, hát oly rikító színben tűnik fel szemeim előtt a merev ellentét 1848 és 1867 közt, s az ellentétet oly vastagon akcentuálják ez utóbbinak 20 év ótai termékei, hogy a mint felvetem magamnak a kérdést, hogy mi maradt fel vagy kitörületlenül vagy megnyirbálatlanul, meghamisítatlanul abból a 48-ból, melyet hazánk a nemzeti újjászületés korszakalkotó kiinduló pontja gyanánt üdvözölt: a mérlegezés értékmaradványát egy nagy semmiben, egy irtózatosszerűségben vágja szemem közé a tagadás szelleme.

Mondhatnák önök, tisztelt uraim, hogy azon vívmányok közül, melyeknek keresztülvitelében egykoron nekem is részem vala, ha más nem is, de a jobbágyság felszabadítása, a polgári szabadságnak a népre osztálykülönbség nélkül kiterjesztése s ezzel kapcsolatban a rendi alkotmánynak népképviselői rendszerré fejlesztése a 48-iki alkotások hajótöréséből megmenekültek s hogy ezek a multaknak oly hagyatékaik, a melyekért élni, küzdeni mégis csak méltó vala.

Igaz, hogy ezek a hajótörésből névleg megmenekültek, de értékükből annyira kivetköztetve menekültek meg, hogy a teljes életcélvesztés érzetének keserűségét, mely lelkemet eltölti, nem enyhíthetik.

A jobbágyság felszabadítása nem; mert a közterhek óriási növekedése, a birodalmi egység mindent háttérbe szorító tekintetének az államháztartásra s az ország közigazgatási viszonyaira gyakorolt nyomása s ezzel kapcsolatban a keresethiány a jobbágyság felszabadításának kihatását a nép gyarapodására keservesen megfogyasztották, sőt az ország némely részeiben teljesen elenyésztették, elannyira, hogy egyenesen azon néposztály soraiban, a mely már több mint egy emberöltő óta tulajdonál birja a földet, melyet előbb csak jobbágyságul művelt, ezerekre megyen azoknak a száma, a kik indítatva találják magukat az inség ellen, melylyel a hazában küzdeniük kell, Amerikába kivándorlásban keresni, ki állandó menekülést, ki segítséget.

Hogy oly gyér népességű országban, mint a minő hazánk, a tömeges kivándorlás oly mérveket ölthetett, a minőket különösen az utóbbi években öltött, az mindenesetre megdöbbentő esemény, mely az ország közigazgatási helyzetére nagyon jellemző világot vet s a haza érdekeit pártérdeknek alá nem rendelő hazafiak komoly figyelmét a legnagyobb mértékben megérdemli. De én csupán helyzetem konstatálásával foglalatoskodván, a kivándorlási ügy tüzetes taglalásába s a tekintélyes helyről hangoztatott szépítgetések, elsimítgatások megrostálásába e helyütt nem bocsátkozhatom, s csak annyit akarok említeni, a mennyi érthetővé teendi, hogy nem tudhatok az életcélvesztés keserűségére a jobbágyság felszabadításból enyhítést méríteni.

Ilyen tény az, hogy ama megyék, melyekben az Amerikába kivándorlás a legnagyobb hullámokat verte fel, a belügyminiszterium által formulázott kérdésekre adott hivatalos feleleteikben világosan és határozottan akként jelezték a tényállást, hogy: „a kivándoroltak legnagyobb kontingensét első sorban az úrbéri telkes osztálynak eladósodott része szolgáltatta” és ismét, hogy: „a kivándorlottak zömét elszegényedett, eladósodott fél- és negyedtelkes gazdák képezik”. Ez hivatalosan konstatált tény, és méltóztassanak figyelembe venni, hogy itt nem néhány léha, könnyelmű emberről van szó, hanem munkaszerető, takarékos ezrekről, a kik egyetlenegy évben egymillió forintnál többet küldtek haza Amerikából családjaiknak, keserves munkájuk megtakarított keresményéből.

No már a mikor ezeknek itthon még robotot, hosszú fuvart kellett szolgálniuk, füstpénzt fizetniük, egész „brutto” termésük kilenczedét földesuraiknak átadniok, a mi „netto” számmal nem kilenczed volt, hanem a tiszta haszon harmadát, felét, sokszor egészét is elvette tőlük: azok a telkesgazdák, a kik most ezereként vándorolnak ki, a szó szoros értelmében az

voltak, a mint őket a törvény nevezte (nyomorult adózó nép = misera plebs contribuens), de azért mégis megélhettek a hazában, hát nem költöztek el, nem vándoroltak ki; pedig törvényes akadály ép úgy nem állott útjukban, mint most nem áll, mert nemcsak a szabad költözködés jogával, hanem azon joggal is fel voltak törvény által ruházva, hogy a telkeikbe fektetett beruházásaikat, a jobbágyi állomány haszonvételeivel együtt, szabadon eladhassák. De azért kivándorlásnak, tömeges elköltözéseknek híre sem volt. S im most, midőn a terhes jobbágyi szolgálatok, adózások, kötelezettségek alól már több mint egy emberöltő óta felszabadítvák, most, midőn szabad tulajdonul birják telkeiket, s minden idejüket, minden munkájukat saját gyarapodásukra fordíthatják, ezer meg ezer számra vándorolnak ki Amerikába, mert nem képesek a hazában, maguk és családjaik számára, a megélhetést biztosítani.

Hogy ilyen a valódi tényállás, hogy a túlnépes országok társadalmi betegségének, a tömeges kivándorlásnak gyér népességű hazánkban ily mérvben elharapózása, mint kútforra egyenesen az inségre vezethető vissza, ez nem rémlátás, nem kósza hírekből merített feltevés, hanem hivatalosan megállapított, kétségbenvonhatlan tény, a minek bebizonyítására elég arra hivatkoznom, hogy azon 16 megye közül, melyekhez a kormány 1882-ben a kivándorlási ügy állására nézve formulázott kérdéseket intézett, nyolcz megye (közel 1,700.000 lakossal) egyenesen azt jelentette a kormánynak, hogy *„a kivándorlást főképen a nép elszegényedése, az elszegényedést pedig főképen az állami és községi közterhek s a munka- és keresethiány idézték elő”*.

Hogy hivatalosan konstatált ténynyel szemben mennyi értéke lehet annak a nagy garral hangoztatott üres frázisnak, hogy Magyarországon népszegényedésről nem lehet beszélni, azt nem szükséges fejtegetnem. A pártérdekű taktikának sokat el lehet nézni, de az országos bajok leplezgetéséből csak még sem kellene politikai tőkét csinálni.

Nem tett engem sem az aggkor annyira gyarlóvá, sem a kedélykeserűség annyira elfogulttá, miszerint ne ismerném, hogy bizonyos tekintetekben nagy haladás, nevezetes fejlődés jött közbe hazánkban, a mióta én hontalan vagyok. Nagy a haladás kulturális tekintetben, nevezetes a fejlődés különösen azon a téren, melyen a kor igényeihez, a tudomány vívmányaihoz, az emberiség haladásának folyamsodrához alkalmazkodás nélkül a mai időben nemzet már el nem lehet. Hogy ne volna fejlődés? Hiszen a korunkon uralgó eszmeáramlat világgraható befolyása elől lehetetlen elzárkózni, nincs oly otromba államszervezet, oly szolgaság, oly rossz kormányzat a világon, mely az áramlat befolyásának ne volna kénytelen kisebb-nagyobb mértékben meghódolni. Kihat az mindenhová, még azon világrészekre is bámulatos mérvben kihat, a hol pár emberöltő előtt még emberhúst ettek. Hát bizonyos, különös volt volna, ha ez áramlat befolyása elől épen a mi nemzetünk zárkózott volna el, mely saját jellegének szivós megőrzése mellett, az európai eszmeáramlatokhoz alkalmazkodásra mindig oly fogékony volt.

De a ki figyelembe veszi, hogy mivel az ország önállásának feladása folytán a kellő óvatosság és biztos alapra fektetés mellett megbecsülhetlen jótékonyosságú pénzjegy-kibocsátási jognak hasznos beruházásokra felhasználhatása is áldozatul dobott a birodalmi egység telhetetlen molochjának, a létrehozott fejlődés drága külföldi kölcsönökkel lett megvásárolva, melyeknek terhe érezhetőleg zsibbasztja s nemzedékeken át fogja zsibbasztani a közgyarapodást, a ki számba veszi a folytonos adósságcsinálással tengődő, az örökös deficit süppedékében kínlódó államháztartás siralmas állapotát, s úgy az ország, mint a magánosok eladósodásának óriási progresszióját, nem lehet az iránt kétségben, hogy megbocsáthatlan ámitást követne el, a ki azt akarná elhitetni, hogy a létrejött fejlődés közben a nemzet vagyoni ereje növekedett. Ha tárgyam kívánná s terem engedné, a számok kérlelhetlen tanubizonyosságával mutathatnám ki, hogy a nemzet vagyoni erejének mérlegében a fogyás a szaporodást, a teher a szerzést, a passzivum az aktivumot aggasztó mérvben meghaladja, de nemzetünk ez életérdekű ügyének fejtegetése más lapra tartozván, itt tárgyamra szorítkozva csak annyit jegyzek meg, hogy a

kivándorlási ügynek azon állása, melyre hivatalos adatok alapján hivatkoztam, mindenesetre igen komoly közjel, mely arra mutat, hogy (Hamlet szavaival szólva) valami rothadt van a mi Dániánkban, hogy Magyarország pénzügyi és közigazgatási állapota nem egészséges állapot, hogy a rettenetes áldozatokba került fejlődés nem áll arányban a növekedett szükségletekkel, melyek földadóban *magának az országos földadó-bizottságnak 1885-iki beismerése szerint* már magát a tőkét is megtámadják, hogy a megélhetés általában is, de különösen a földműves népnél még oly termékeny s kedvező fekvésű megyékben is, mint a minő Moson megye, a helyett, hogy megkönnyült volna, megnehezedett s hogy irtózatossá válni kell a 67-iki alapon kínlódó államháztartás abnormitásának s az ország nyomasztó közigazgatási helyzetének a földműves népre rá nehezkedni, miszerint a jobbágyfelszabadítás jótékonyasága annyira elpárologhasson, s a volt úrbéri telkesgazdák közt ezernyi-ezerek oly nyomorúságos állapotba kerülhessenek, mint azt a kivándorlási ügy megdőbbentő adatai mutatják.

Méltóztassanak ezek után megítélni, tisztelt uraim, ha nincs-e okom azt mondani, hogy a jobbágy-felszabadítás emlékében nem találom meg azt a vigasztalást, melyre életem szomorú végalkonyán oly igen nagy szükségem volna.

De a mint ebben nem, úgy a 48-iki alkotások hajótöréséből megmenekült polgári szabadságban s népképviselési rendszerben sem tudom azt megtalálni.

A kik azt gondolják, hogy a 67-iki közjogi alapon álló Magyarországon van, vagy csak lehet is, polgári szabadság a szó államtani értelmében, nem adnak maguknak számot a szó valódi értelme felől, ép úgy, mint a magát szabadelvűnek nevező párt nem ad magának számot arról, hogy mi az értelme ennek a szónak „szabadelvűség”, különben nem szavazna meg oly törvényeket, melyekben a miniszteri hatalom köre kitérítésének szabadelvűtlen fonala vonul végig.

Még csak képzelni sem lehet szabadságot a maga teljességében, ha a nép, mint egész, a haza, a nemzet, a kormány minden idegen avatkozástól teljesen nem független; autonomia nélkül, minden idegen avatkozástól ment önkormányzat nélkül nincs szabadság. Így ír Lieber tanár híres munkájában: „A polgári szabadságról és önkormányzatról.”

Ez nem vélemény, melyhez szó férhet, nem elmélet, a mit az élet gyakran kinevet, ez nyilvánvaló axioma, mely nem szorul bizonyításra, mert ki ne tudná, ki ne érezné, hogy ez a szó „szabadság” a mint egyeseknél, úgy nemzeteknél is egyenesen azt a fogalmat fejezi ki, hogy saját ügyeiket idegen avatkozástól menten intézhetik.

Már most méltóztassanak végig gondolni hazánk jelenleges közjogi, politikai, nemzetközi, kormányzati, pénzügyi, államháztartási, közigazgatási egész rendszerén. Minden lépten-nyomon idegen avatkozással találkozandnak. Tényeket konstatálok.

A legfontosabb államügyekben közös osztrák-magyar miniszterek kormányoznak. - Idegen avatkozás!

E közös minisztereket a magyar országgyűlés, mely a magyar szabadság intézményes közege volna, még csak felelősségre sem vonhatja: csakis a magyar és osztrák delegációk közös - s mert közös, tehát illuzórius ellenőrzése alatt állanak. - Idegen avatkozás!

A képviselési kormányrendszer legfontosabb attributumának - a mely egyszersmind az alkotmányos életnek semmivel sem pótolható biztosítója - a hadi költségek megszavazásának s hovaforrásuk ellenőrzésének jogát, a magyar és osztrák delegációk úgy előleges utasítás, mint utólagos megbízatás nélkül közösen gyakorolják. - Idegen avatkozás!

A hadsereg kérdését a mostani válságos körülmények miatt nem akarom ezúttal feszegetni, még csak annak jelzésére sem terjeszkedem ki, hogy mi sajnálatosan más jellegű a viszony a

katonaság és polgárság közt Magyarországon, mint az, a melynek itt Olaszországban tanúja vagyok. Csupán általánosságban azon egy megjegyzésre szorítkozom, hogy a nemzeti önállás és önkormányzat feladásának ezen egyik legfájdalmasabb ágazatában, a 67-ben még magyar hadseregnek nevezett, de 69-ben már csak magyar sorhadi csapatokká minősített, németül oktatót, sárga-fekete zászló alatt németül vezényelt s az alkotmány iránti hűségre fel nem esketett magyar haderő kérdésében, az idegen avatkozás, a magyar nemzeti (nem nemzetiségi, hanem *nemzeti*) jellegéből teljesen kivetköztetésig megyen.

Magyarország és az osztrák birodalom két egészen különböző gazdasági egész, melynek egymástól teljesen különböző érdekei különböző kereskedelmi politika szükségére utalnak. Ausztriának van fejlett műipara, Magyarországnak nincs, annyira nincs, hogy csak maga az, a mit szövő iparcikkekért évenként a külföldnek (és pedig több mint kilenczven századrészen egyenesen Ausztriának) fizet, *a magyar nemzet összes földbirtokának, a kataszteri munkálat 156 1/2 millió forintban megállapított összes tiszta jövedelmét nemcsak teljesen felemészti, hanem még 30 millió forinttal meg is haladja.* Ez hivatalos kimutatásokkal konstatált tény. Ha ez a helyzet feltartatik, lehetetlen hazánknak közigazgatásilag el nem pusztulni. És mégis az úgynevezett új „alkotmányos aera” a helyett, hogy hazánk életérdekeinek megfelelő önálló magyar kereskedelmi politikával örvendeztetné meg nemzetünket, az osztrák ipart a magyar piacon minden ármérséklő külföldi verseny ellen magas vámokkal védő közös vámterületet varrt nemzetünk nyakába, mely ezt a pusztító helyzetet megörökíti. - Vannak, a kik a védvám-rendszert tartják jónak, vannak, a kik a szabadkereskedést: ám legyen; de ha védrendszer, hát legyen védrendszer, mely a magyar iparnak *minden* idegen ipar ellenében, az osztrák ipar ellenében is, *mérsékelt* védelmet ad; ha szabad kereskedés, hát legyen szabad kereskedés, mely szabadságot nyújt a legolcsóbb piacon venni; de hogy sem az egyik, sem a másik ne legyen, hanem a magyar nemzet a maga piacán egy szomszéd nemzet iparát védje magas vámokkal minden verseny ellen, hogy a magyar nemzet a maga piacát se maga ne használhassa, sem olcsító versenynek ne nyithassa meg, hanem egy szomszéd nemzetnek monopoliumul szolgáltatassa ki, - ezt, ha minden önértet feladó politikai szervilizmus műve nem volna, oly égbekiáltó képtelenségnek kellene neveznem, melyhez hasonlót az emberi eszmeficzamolások egész történelme fel nem mutat. Rosszabb ez a gyarmat-rendszerénél, hiszen Anglia gyarmatainak joguk van a maguk műiparát még az anyaország műiparának versenye ellen is vámokkal védeni, többen teszik is. Magyarországot ennek a jognak Ausztria irányában gyakorolhatásától a közös vámterület megfosztotta, pedig bármennyire lesiklott is az 1791: X-ik alaptörvény álláspontjáról, annyira talán csak még sem jutott, hogy anyaországa Ausztria legyen. Terem nem engedi, hogy azon álokoskodások tarthatatlanságának kimutatására e helyen kiterjeszkedjem, melyekkel bizonyos körökben a nemzetet a közös vámterülettel kibékíteni s a külön vámvonal eszméjétől elriasztani törekeshetnek. Erre vonatkozó jegyzeteim, melyeket alkalmilag papírra vetettem, majd csak nyilvánosságra kerülnek; itt tárgyamnak tartozólag elégnem tartom arra hivatkozni, hogy valamint a közös miniszterek, közös delegációk, közös hadsereg és mindenféle más közösségek hosszú sora, úgy a közös vámterület is, a magyar haza állami önállása kérlelhetlen nagy ellenségének, a birodalmi egység eszméjének szülöttje, mely eszmének különösen a 67-iki dualizmus csak a szabását módosította, de a köntös kelméje a régi maradt. Közös vámterület, idegen avatkozás, a magyar nemzeti vagyontőke megtámadásának egyik elszegényítő kútfeje.

Önálló magyar nemzeti bank nélkül a földműves nép s a kisiparosok személyes hitellel még a kölcsönös jóállású szövetkezetek közvetítése mellett sem láthatók el kellő mértékben; ily ellátás pedig az egyedüli biztos mód arra, hogy a föld népe az uzsorának ne essék áldozatul. De a birodalmi egység eszméjének még a magyar nemzeti bank ellen is „*skrupulusai*” támadtak, s így nemzeti bank nincs - még csak ez sincs! - hanem van helyette nyereszkes alapra fektetett osztrák-magyar jegybank, melynek székhelye Bécs, működése a jelzálog-

üzleten kívül természetesen csak a kereskedő világ körére terjedhet ki, a magyar pénzjegy-kibocsátási jog használatának útját vágja s a pénzügy önálló szervezését meg nem engedi. Idegen avatkozás a magyar nemzet háztartásába.

Általában Magyarország még csak annyi önkormányzattal sem bír, hogy saját háztartását saját érdekeinek megfelelőleg rendezhesse be függetlenül; minden lépten-nyomon a birodalmi egység mindent háttérbe szorító tekintetével kell számolnia, még csak közvetett adórendszerét, a só- és dohányjövedéket, a pálinka-, sör- és cukoradót sincs hatalmában önállóan megállapítania, mindezek iránt Ausztriával kell egyetértésre jutnia. - Idegen avatkozás!

A közös vagy közösen intézendő ügyek lajstroma oly hosszú nyult, mint a Szent-Iván éneke: s hogy a sok mindenféle közösségből még az „absurdum” közössége se hiányozzék, hát van a magyar országgyűlésnek nem felelős osztrák-magyar közös miniszter által, nem tudni ki számára, adminisztrált osztrák-magyar közös birtoka is, neve: Bosznia. Nagyon helyesnek ismerem el azon legújabb nyilvánított politikai irányt, hogy a Balkán-félszigeten élő népek egyéniségüknek megfelelő független államokká fejlődjenek. (Tisza miniszterelnök szavai.) Ugy tudom, hogy Bosznia is a Balkán-félszigeten fekszik. Miként szándékoznak ezt a com-possessorátust abba a helyes politikai irányba beleilleszteni? Azt nem tudhatom, de a családi kabinet-politika hagyományait ismerem és nagyon tartok tőle, hogy ez a közbirtokosság előbb-utóbb igen keserves bajokat fog idegen avatkozások által annyira zaklatott hazánkra hárítani.

Az idegen avatkozások e hosszú rovata csonka volna, ha általában meg nem említeném, hogy a mi alkotmánya van 1867 óta az osztrák-magyar monarchia egyik felévé átalakított Magyarországnak, az, a mennyiben állami jellegű, nem magyar, hanem osztrák-magyar, a mennyiben pedig magyar, nem alkotmány, hanem csak amolyan tartományi jellegű statutoriális hatóság, melybe azonban, még mint ilyenbe is, az idegen avatkozás varjuja a rekedtségig belekároгат. Sokszor van szerencsétlenségem olvasgatni a lapokban, hogyha a magyar miniszterek figyelme egyre vagy másra felhívatik az országgyűlésen, a mit tenni jó volna, azt adják feleletül, hogy hiszen iparkodnak, de a dolog nemcsak tőlük függ, ahhoz az osztrák kormánynak is szólása van.

Hát biz' én, tisztelt uraim! úgy látom a dolgokat, hogy a 67-ki alapra helyezkedett magyar nemzet, elkezdve a magyar állami politikán, le egészen a találmányok szabadalmáig, az idegen érdekek nyomásának, az idegen avatkozásnak gályarabszerű vasgolyóját vonszolja lábain. Nagyon szűk tér az, melyen így szabadon lehet mozogni.

És ezt szabadságnak nevezik!

Én megmértem annak a vasgolyónak súlyát hazám ezer éves államiságának, nemzetem létérdekeinek mérlegén, én megkérdeztem ettől a 67-iki magyar népszabadságtól, mit csinált a nemzetünk által isten és világ előtt tett ama szent fogadással, melynek megszegett oklevelét, az 1861-iki felirást, a világ bírāja, a történelem magasra emeli a magyarok istenéhez, mint Murád szultán emelte Várnánál a megszegett békekötést a keresztények istenéhez; s bizony-bizony mondom, a különbség olyan a 48-iki és 67-iki szabadság közt, hogyha a 48-iki népszabadság geniusa megszólalhatna, azt mondaná ennek a 67-iki szabadságnak: „Nem ismerlek”.

Nem, uraim! én *ebből* a népszabadságból nem tudok vigaszt meríteni, s minthogy ebből nem, hát bizony abból sem, hogy ennek a szabadságnak országos közege: a népképviselési rendszer, a 48-iki alkotások hajótöréséből is megmenekült, mert csak alakja menekült meg, lényege odaveszett.

Nem az az intézmény ez, melyet 48-ban megalkottunk, midőn szemünk előtt tartva az uralkodóháznak az 1791: X. alaptörvénybe igtatott azon elismerését, hogy „noha a trónöröklési rend

ugyanaz Magyarországon, mint az (ma ausztriai birodalomnak nevezett) örökös tartományokban, Magyarország mindazáltal szabad s egész kormányzati rendszerében független ország, mely semmi más népnek vagy országnak le nem kötött, saját önállással bír. Hazánk ez ősi szent jogának intézményes biztosítása végett feltártuk az alkotmány kapuit az egész nép előtt s behoztuk a népképviselési rendszert, hogy a szabad hazának szabad népe e joghoz híven képviseltetve magát az országgyűlésben, megtegye azt, a mit a nemesség egyedül nem volt elég erős megtenni, megvédeni, megőrizni minden csonkítás ellen a haza szabadságát, függetlenségét, semmi más népnek vagy országnak le nem kötött önállását.

És a 48-iki népképviselés helyét is állott e hivatás, e kötelesség mellett vészben, viharban rendíthetetlenül, (népiesen szólva) nem adta be derekát, noha a haza szabadságának megrontására törő hatalmi diktátumok fegyverrel szórattak szeme közé.

És a 61-iki népképviselés is helyt állott s (jegyezzük meg jól, Deák Ferencz vezérlete alatt állott helyt) e szent hivatás, e kötelesség mellett, midőn, noha csak csonka volt (mert Erdély hiányzott soraiból), s noha még keservesen sajgott a sebek fájdalma, melyekkel 12 rettenetes év a nemzet testét elborította: közakarattal, egy szívvel-lélekkel kijelentette a hatalomnak, hogy a 48-iki törvényekhez *egész kiterjedésükben* ragaszkodik; azokhoz a 48-iki törvényekhez ragaszkodik egész kiterjedésükben, melyeknek közjogi alapvonása ép abban állott, hogy minden idegen avatkozásnak az ország bármely közügyeibe útját vágják.

Korunk nagyon hajlandó felejtetni. Legyen nekem, a sír szélén merengő hontalan öregnek megengedve felfrissíteni a magyar országgyűlések történelme egyik legszebb lapjának, azon nyilatkozatnak emlékeztetést, melylyel a 61-iki népképviselés pártkülönbség nélkül azon elhatározását kísérte, hogy hazánk jogaiból semmit fel nem ad. A bárcsak kötelesség-hű, de épp azért dicsőséges nyilatkozat ekképen szól:

„Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; s hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését s mi felelősek vagyunk a haza és lelkiismeretünk előtt... Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt, tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvéddhessek az ország jogait.”

Én uram! én istenem! borzongás fut végig idegeimen, a mint ezeket írva hazám jelenére gondolok! Minő változás a nemzet lelkületében! 61-ben még a haza szabadságának fényes csillaga világított érzelmeinek útjain, most két lidérczláng lebeg; a nevök: üzlet és élvezet.

Elkövetkezett a 67-iki népképviselés, és mit tett az a népképviselés? Ugyanazon vezérlet mellett, mely 61-ben tolmácsa volt a nemzet azon elhatározásának, hogyha tűrni kell, tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvéddhessek az ország jogait, de azokból semmit fel nem ad; 67-ben megtette azt, a mit az ősök soha nem tettek, a mit az aránylag erőtlenség soha semmi nyomás alatt, semmi szenvedések, kilátások miatt soha meg nem tett: feladta az ősök szent hagyatékát, az utódok elidegeníthetetlen örökségét, az ország függetlenségét!

És most a népképviselési rendszer Magyarországon ezen jogfeladó alapon áll, s e jogfeladásnak, mely az országgyűlési intézmény fenségét, hatóságát pusztán statutoriussá hatósággá szállította le, következményeit még megsúlyosítja azon körülmény, hogy az e rettenetes árért kárpótlásul elfogadott csonka alkotmányosságnak sincs semmi reális biztosítéka, minthogy az ország hadereje nem teszen esküt az alkotmányra, tudtommal még csak a honvédség sem! Az 1848: IV. tv.-czikk 6. §-a pedig eltöröltetett, mely 1848-ban az országgyűlés törvényes önállása bevehetetlen védsánczának bizonyult. E biztosítékhiány teszi érthetővé azt a megdöbbentő tüneményt, hogy 20 évi „parlamentáris(?)” működés igazolja egy párton kívüli,

tehát teljességgel nem ellenzékies színezetű fővárosi nagy napilap azon minapi mondását, hogy az országgyűlés most Magyarországon nem egyéb, mint *kényelmes* eszköz oly dolgok keresztülvitelére, a minőket abszolutisztikus eszközökkel keresztül vinni soha sem birtak. Valóban úgy van. A biztosítékhiány lidércznyomása oly súlylyal nehezedik a 67-iki alaphoz ragaszkodó országgyűlési többség mellére, hogy a döntő tekintet, mely számerejének kiméletlen kifejezésénél vezet, nem az, hogy a nép óhajai megvalósítsanak, hanem az, hogy a nemtetszés odafenn *mindenáron* kikerültesse. Miként találhatnék én ebben vigasztalást? Hisz' ez nem folytatása, hanem egyenes megtagadása a 48-iki népképviselési rendszernek.

*

Megfárasztottam türelmüket, tisztelt uraim, oly dolgok hosszas fejtegetésével, melyek önök előtt is ismeretesek; de szükségét éreztem egész nyíltsággal feltárni önök előtt helyzetemet, miszerint kitűnjék, hogy minő nagy okom van nekem hazámfiái szíves megemlékezéseit valódi jótéteménynek tekinteni.

Nagyon keserves állapot az, uraim, midőn egy öreg ember, ki sohasem kért a sorstól más kegyet, mint azt, hogy tehessen valamit, a mi hazájának maradandóan javára válik, hosszú élete végén hiába keres hazája helyzetében egy megváltó vonást, mely elűzhetné agyából azt a gyötrelmes gondolatot, hogy hiában élt.

Ez a gyötrelmes gondolat üldöz engemet, mert, kivéve talán a sajtószabadságot - s több oknál fogva ezt is csak *talán*, és semmi esetre sem úgy, hogy mindazt, a mi elpusztult, pótolhatná, - hiába keresem a hazai állapotokban azt a megváltó vonást.

Hát bizony nagy jótétemény reám nézve, ha találkozom valamivel, a mi elüzi agyamból azt a gyötrelmes gondolatot, s én hálás szívvél vallom be, hogy ilyen jótékonyág rám nézve annak tapasztalása, hogy hazámfiái az én szerény nevemet még mindig kegyeletes megemlékezésükre méltatják.

Mert ez nem szól, nem szólhat személyemnek. Eltűnőben vannak velem együtt utolsó gyér maradványai azon nemzedéknek, melylyel egykoron együtt izzadtam meg a hazafiúi kötelesség pályahomokját; helyébe új nemzedék lépett, más idők, más viszonyok növendéke, mely engem nem ismert, melyet hozzám semmi személyes viszony emléke nem csatol; és 38 éves távollét áll köztem és nemzetem közt; és köztünk áll ama körülmény, hogy valamint egykor nem hagytam magam a hatalmasok komor tekintete által visszariasztani attól, a mit hazafiúi kötelességemnek ismertem, úgy most saját nemzetem jogfeladó határozata ellen is tiltakozni merek hontalanságom által, mert azt a jogfeladást bűnnek, hazámra romlásnak, nemzetemre átoknak, s ha le nem rázza magáról ez átok lánczait, lassú, de bizonyos halálnak tudom. Mind oly körülmények, melyek mintegy kihívják hazámban nevemre a feledést.

S ha mindezek daczára a változhatlan jóindulatnak nemcsak magán természetű, de még oly ünnepélyes jellegű tanúsításaiban is szerencsém van részesülni, mint a minővel pár év előtt hazám törvényhatóságainak jelentékeny többsége megtisztelt, most pedig önök, tisztelt uraim! a magyar hazafias érzelmű Kis-Kun-Félegyháza városának érdemes előljárói s képviselői és (a mi irántoki lekötelezettségemet megsokszorozza) az önök kezdeményezése nyomán hazánk számos más városai is megtisztelnak: hát ez nem szólhat, ez nem szól jobbadán ismeretlen személyemnek, hanem szól a cél, az irány, a törekvések emlékének, melyekhez szerény nevem fűzve van; tulajdon azon kútforrásból erednek a jóindulat e tanúsításai, a melyből ered azon mind szélesebb körre terjedő, mindegyre jelentékenyebb alakot öltő kegyelet, mely a szimbolikus jelleggel felruházott márczius 15-ikét pártkülönbség nélkül nemzeti ünneppé avatta.

Ezért érzem én hazámfiái kegyeletes megemlékezéseit oly jótéteménynek, mely elűzi agyamból azt a gyötrelmes gondolatot, mely végnapjaimat megkeseríti, mert arról győznek meg, hogy ha a mult nagy idők törekvéseinek zöldelni kezdett vetését az önbizalomvesztés egy gyöngé perczének égető szele leperzselte is, de a vetés gyökerei épségben maradtak a nemzet szívében, elpusztíthatlanul, kiirthatatlanul. És ez a remény sugarával világít be a jövő homályába is. Nem hiába véste be egy ezredév Magyarország állami függetlenségét az európai államrendszer egyik lényeges alkatrészéül a történelem ércztáblájára, nagy érdekek őre volt az a multakban, nagy érdekek őréül van az hivatva a jövőben; és nekem úgy látszik, hogy van egy húr a romlatlan magyar nép szívében, melynek rezgése helyet fog még követelni annak a függetlenségnek a történelem logikájában, hűséges loyaltás alapján, ha a hatalom saját biztonsága feltételeinek helyes felfogására felemelkedik. De bizony jó volna illető helyütt megfontolni, hogy nem jó politika a magyar nemzetet - az egyedülit a monarchiában, mely kifelé nem gravitál - válút felé tuszkolni, mert Magyarország állami önállása azon kérdések közé tartozik, melyekre ráillik az, hogy „veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkülötek, ellenötek, ha kell”. - „A leányzó nem halt meg, csak alszik.”

Hálás érzettel maradok

Turinban, 1887 márczius 20.

A tisztelt városi tanács és képviselő testület
lekötelezett szolgálja és polgártársa

Kossuth Lajos.

VII.
Kossuth Lajos utolsó nyilvános beszéde
1889 június 5-én, a Turinba jött 845 magyarhoz.

Mély megilletődés veszen rajtam erőt, hölgyeim és uraim, a mint az önök sorain végig tekintek. Nyolczszáznegyvenöt magyart látok körülöttem, a kik Párisba menve, nem sajnáltak Turinba kerülni, hogy engemet üdvözöljenek; engemet, hazájuknak 40 év óta hontalan, elaggott fiát, engemet, a kit hazájuknak, hazámnak törvénye még a magyar polgári jogból is kitagadott. Mennyi sok mindent mond e három szó, - engemet Turinban üdvözöljenek! Minő irtózatot kellett Magyarország történelmi szekerének zökkenni, hogy ilyesmi megtörténhessék. Mennyi változás, mennyi szenvedésnek! mennyi honleányi, honfiúi bánat emléke, a sorsnak minő iróniája lappang e pár szóban! Egy, a tengeren elsülyedt hajónak kapitánya, kit szíve végdobbanása közben mentett meg a hullám sírjából a véletlen, beszélt nekem, hogy midőn már haldoklott, haldoklása közben, mintegy ködfátyolkép vonult el szemei előtt egész élete. Én nagyon öreg ember vagyok, és a késő öregség egy folytonos haldoklás és bennem az öregség haldoklásában az, hogy engem 845-en Turinban üdvözölnek, főleleveníti emlékezetemben életem viszontagságait; feltűnnek szemeim előtt a multak képei, s körülöttük a jövőnek szellemei lebegnek, a gondolatoknak egész áramlatát sugdozva agyamba. De tartok tőle, hogy ajkaim megtagadják a szolgálatot. Rideg magányomban nagyon elszoktam a beszédől. Terhemre van. A lassan mozgó toll még igen, de a röpke szó nem felel meg gondolataimnak. Aztán meg engedjék meg nyíltan bevallanom, hogy önökkel szemben kissé különös helyzetben találom magamat. Önök nagyon sokan vannak, annyira sokan, hogy e tisztelt gyülekezetnek mint egésznek nincs s nem is lehet prononciált politikai színezete.

Ezt már az a szándékuk, hogy a párisi kiállításra tömeges látogatást tesznek, magában is kizárja. Önöknek ez a látogatása nem politikai programot jelent, hanem jelenti a rokonszenv és tisztelet adóját a francia nemzet iránt, mely daczolvá a sors reá mért csapásaival, ily bámulatos módon revelálta eltiporhatatlan életerejét; jelenti elismerését ama ténynek, hogy a francia nemzet a társadalmi tevékenység terén kifejtett szellemi fensősége és kitartó munkássága által visszaszerezte magának már is a nemzetek kerek asztalánál azt a primátusi helyet, a melyről úgy látszott a hadi balszerencse őt egy időre leszorította, és jelent hódolatot ama eszmék iránt, melyeknek prononciálásával a mai civilizációnak, kulturának s a népek szabadságának nemzójévé lett. A francia történelem ama korszaka, melynek százados megünneplésére a francia génius oly látványt mutatott fel a világnak, mely leküzdhetlen vonzerővel vonja az egész világot Parisba.

És mindezek mellett, s a tudvány mellett, mely a haladás bölcsője s az önök tömeges megjelenése a párisi kiállításon egyszersmind a magyar becsület nevében tiltakozást jelent az ellen az inzultus ellen, melylyel egy magas állású magyar államférfiú a francia nemzetet megsértette. (Igaz! Úgy van!) Tiltakozást jelent e sértésnek feltett indoka ellen, melyet a francia nép érettsége és műveltsége, rendszeretetének oly kitűnő kitüntetésével czáfolt meg, hogy pl. pünkösöd másodnapján 400.000 ember látogatta meg a kiállítást, a nélkül, hogy a néphömpölgésben csak egyetlen egy akczió is előfordult volna, vagy a személyes és vagyoni biztosság rendőri közbelépésre szorult volna. És megczáfolták a tudománynak a világ minden részéből Párisba összeseregltő képviselői, kik a tudomány minden ágának 30 internaczióális kongresszuson való megvitatására éppen azt a Páris és ott éppen azt a kiállítási időt választották, a melyről az volt mondva Budapesten, hogy nem tanácsos a magyar iparosoknak a párisi kiállításban részt venni, mert ott személyük és vagyonuk nem lenne biztosságban. Én mint magyar ember, szégyeltem ezeket az inzultusokat, és most mint magyar

ember, a magyar becsület nevében mondok önöknek köszönetet, hogy ez ellen tömeges megjelenésükkel tiltakoznak. A fennálló szövetségek becsének érzete egy dolog, a nemzet becsülete egy másik dolog. (Élénk tetszés.) Ilyen lévén utazásuk végcéljának jellege, természetes, hogy ez magában is kizárja annak lehetőségét, hogy e megtisztelésnél, melyben engem részesítenek, önök gyülekezetének egészen véve egy határozott politikai színe lehessen. De nekem nagyon határozott politikai színezetem van ám! (Hosszantartó éljenzés.) Oly politikai színezetem van hölgyeim és uraim, mely lelkembe, testembe be van illesztve, be van kovácsolva, mint a kardvas markolatába. Önök, tudom, nem kívánnák tőlem, hogy bármily körülmények között is fátyolt borítsak erre a színezetre. (Zajos helyeslés.) Önök tudják, hogy mindig birtam és remélem, felteszik rólam, hogy a míg élek, mindig fogok birni meggyőződéseim nyílt bevallásának bátorságával.

Önök, azt hiszem, tudják, hogy ez a roskatag öreg ember, ki szóra nyitja attól rég elszokott ajkait, a végett, hogy önöknek háláját és köszönetét fejezze ki azért a megbecsülhetetlen és kimagyarázhatatlan becsű megtiszteltetésért, melyre méltattak, önök, azt hiszem, tudják, hogy e roskatag öreg ember, bármennyire megfogyott is életkorának súlya alatt lelki és testi ereje, fölemelt fővel, s duzzadt karizmokkal mondhatja: Megtörhet a sors, de meg nem hajlíthat. (Hosszantartó tetszésnyilatkozatok.)

Ez az én helyzetem. De másrésről nemcsak a hála és tisztelet, melylyel önök iránt személykülönbség nélkül tartozom is, viseltetem is, hanem az egyszerű illem is eltilt attól, hogy ez alkalommal összekocczanásba hozzam magamat azokkal a nézeteltérésekkel, melyek köztem s e gyülekezet egyik-másik tagja közt talán nemcsak a nemzet közéletének irányára s a haza nagy érdekei által parancsolt politikára nézve, hanem magának a tüntetésnek értelmezésére nézve is fenforoghatnak.

Mert hisz ez tüntetés, hölgyeim és uraim, még pedig oly tüntetés, mely a magyar közérzület revelációi közé tartozik. (Zajos helyeslés.)

Így fogván fel a helyzetet, természetesnek fogják találni, hogy ezt az alkalmat részemről valami politikai pronuncziamentóra alkalmasnak nem találom. Azért meg fogják engedni, hogy hálám és köszönetem kifejezését csak oly észrevételekkel kísérem, melyekre az épen most hallott köszöntő által felhíva magamat érzem. (Halljuk! Halljuk!)

Ha netalán ez eszmetársulás lökése ebből a kerékvágásból kitalálna zökkenteni, tessék engem rendre utasítani. (Élénk derűtség. Hosszantartó zajos éljenzés.)

Valami, nem tudom micsoda szónoki hírről hallottam beszélni. Sohase vitassuk a multakat. (Lelkesült éljenzés.) Ha volt, oly régen volt, hogy már nem is a regék, hanem a mesék körébe tartozik. (Szűnni nem akaró éljenzés.) Azért engedjék meg nekem, hogy a mit gondolataim ajkaimra hoznak, azt önöknek egyszerű társalgási modorban mondhassam el s kíméljék meg öreg csontjaimat a fáradtságtól, hogy az ékesszólás magas szekerének saraglyájába kapaszkodni iparkodtam. (Zajos éljenzés.)

Az önök szónoka, hölgyeim és uraim, a kit a mellett, hogy mint elvrokonomat jellemszilárdságáért és jeles tehetségeiért tisztetek, egyszersmind szerencsém van, mióta ismerem őt, nemcsak a szó szoros értelmében hű, hanem hűségének tettleges tanúsításában fáradhatlan barátomnak is tudni, (Éljenzés.), az önök szónoka hivatkozva ama alkotások közül, melyekben egykor munkás valék, némelyekre, melyek életem törekvéseinek hajótörését úgy a hogy túléltek, annak a nézetnek adott kifejezést, hogy én hibázom, ha magamat életcélvesztettnék tartom. (Halljuk! Halljuk!)

Nagyon örvendenék, ha nézetében osztozhatnám; de fájdalom, nem osztozhatom.

Kétségtelenül nagy alkotások azok, melyekre hivatkozott, a magyar nemzet történetében korszakot képező alkotások. Ismertem én azoknak becsét, midőn megalkotásukban munkás valék. És megvallom, éreztem ama munkának is értékét, mely azoknál osztályrészemül jutott.

E napokban írtam meg nyilvános köszönő levelemet - ma érkezett meg a hírlapokban ama 31 városnak neve, melyek engem diszpolgárukká való megválasztás által tiszteltek meg. (Zajos éljenzés.)

Írás közben homályosan emlékezetembe jött, hogy engem Nagy-Bánya már az utolsó rendi országgyűlés végnapjaiban 1848-ban hasonló kitüntetésben részesített, a mi az egyik kerületi ülésben az elnökség által lett bejelentve. Nem biztam emlékezetemben, utána néztem. Csakugyan úgy van. És utána nézés közben rábukkantam akkori köszöntő nyilatkozatomnak következő szavaira: „Az isteni gondviselés, mely a népek sorsa fölött örködik, néha csekély eszközöket használ, nagy czélok kivitelére. Ő, a ki a pásztor Dávid kezével sújtotta le az óriás Góliátot, kegyelmesen reám tekintett és megengedte, hogy csekélységem daczára eszköze lehessek Magyarország átalakításában. - És e kegyelem nekem oly örömet adott, minő csak kevés embernek jutott a történelemben.” Az öröm rövid és tűnékeny volt. De hagyjuk ma a szenvedések emlékezetét. Csak azért hivatkoztam e szavakra, nem a bizonytalan visszaemlékezések, hanem a tettek korában mondott e szavaimra, hogy bizonyosságul szolgáljanak önöknek, hogy valamint nincsen természetemben a kötelességet érdemmé felfuvó hiuság, úgy az az álszenteskedő hipokrizis sincs, mely azt tettet, hogy nem bír a maga tettei értékének tudatával. (Zajos éljenzés.)

Én tudom, hogy ama alkotások, melyekben munkás voltam, nagy alkotások voltak; én érzem, hogy azokban nagy részem volt. (Hosszantartó zajos éljenzés.)

De tegyük fel, hogy a mi azokból az alkotásokból törekvéseim hajótörését túlélte, teljes erejében s ép oly alakban, hatályosságban szállott át a jelen korra, mint a minőknek én azokat megalkotásukkor gondoltam. Tegyük fel ezt. Vajjon elegendő volna-e ez arra, hogy engem az élet-cél elvesztés keserű érzetétől megmentsem?

Nem, uraim, azt a vigasztaló érzést megadhatná nekem, hogy nem egészen hiába éltem, de azt, hogy magamat életcélvesztettnek ne tekintsem, nem tehetné meg. Miért nem? Azért, mert a jobbagyság felszabadítása, az osztályszabadalmaknak jogegyenlő népszabadsággá fejlesztése, a rendi alkotmányoknak népképviselői rendszerré való átalakítása és a felelősség nélküli kollegiális kormányzatnak felelős miniszteri kormányzattal való felcserélése, gondolom, körülbelül erre megy ki az, a mi a sajtószabadságon kívül amaz alkotásoknak hajótöréséről fenmaradt, - ezek kétségtelenül önmagukban is nagy vívmányok, olyanok, hogy oly nemzetnél, minő például a francia, melynek állami létét, önállását és függetlenségét a sors semmiféle csapásai közepette soha még csak kérdésbe sem vonta senki, méltán életcélnek tekinthetők.

De, fájdalom, Magyarország, mint most nincs, úgy 1848-ban sem volt ilyen állapotban. Magyarországon ezeknek az alkotásoknak egy összevágó orgánumul, eszközül is kellett volna s kellene szolgálni egy minden más tekintetben fölülláló czélnek, a haza szabadságának, önállásának, kormányzati függetlenségének biztosítására. Ez volt a kiindulási pont, a melyből mi 40 év előtt kiindultunk. Ez volt a vezéreszme, a mi vezetett, a mely lelkesített, ez volt a kezdet és a vég a „hinc omne principium, huc refer exitum”; ez volt a cél, mely életem minden törekvéseinek irányt adott. Ez a cél 1867-ben feladatott s e feladásra van fektetve 22 év óta Magyarország állapota. Isten őrizzen annak gondolatától, hogy e feladás által ez a cél hazámra nézve végkép elveszett. Ismerem a nemzetemet, gyakran volt alkalmam nehéz időkben megtapintani életének üterét; ismerem történelmét s tudok számlálni logikájával; tudom, hogy ha ez nem mindig egyenes vonalban halad is, hanem fel és le kanyarodva

spirálokban, mint a planéták, de ezért mindig kivívja a maga elutasíthatlan kényszerűségét. Rendíthetetlenül meg vagyok én győződve, hogy az a cél hazámra nézve még a feladás által sem veszett el (Élénk éljenzés.), de rám nézve, 87 éves öreg emberre bizony elveszett, s a cél reám nézve elveszvé, vajjon az, ha a cél eszközei közül egy és más épségben fenmaradt volna, megmenthetne-e engem az életcélvesztés keserű érzetétől?

Lehetetlen az.

Hozzájárul ehhez, hogy ezek a fenmaradó alkotások nem is olyanok, mint a minőknek mi gondoltuk. Legelől áll a jobbágyság eltörlése, a földmivelő nép felszabadítása, melyhez még a rémuralom korában sem mert hozzányúlni a hatalom.

Ennél a jobbágy-felszabadításnál, a mely - elismerem - kiválólag az én művem volt (Éljenzés.), a mi szemeink előtt az a remény lebegett, hogy az a közjólétre - nemcsak az ország egyik-másik részében, hanem az egész országban - oly hatást fog gyakorolni, hogy az erősíteni fogja a szülőföldhöz való ragaszkodást, a haza szent szeretetét, melynek a mi népünk történetében oly szívemelő példáit tudjuk még azon időkből is, midőn az a nép még szolga volt s a nemzet zászlajára a haza szabadsága igen, de a nép szabadsága a szabad hazában nem volt felírva. - Az én koromban pedig, akkor, midőn a népnek még nem is volt ideje élvezni a felszabadítás jótékonyosságát, s nekem ki kellett mondanom azt a rettenetes szót, hogy a haza veszélyben van, a magyar és a magyar érzelmű német, ruthén és tót nép szívében oly hatalmasan lobogott a hazaszeretet lángja, hogy fejet hajtva kell leborulnom emlékének oltára előtt.

És hogy állunk most, 40 évvel a jobbágyság eltörlése után, a szülőföldhöz való ragaszkodás érzetével? Állunk úgy, hogy már Magyarországra is találunk egy német költőnek emez irtózatos gúnyszavai: „Vaterland, was Vaterland? Der Topf, der Topf ist Vaterland! Das übrige sind Fraten!” - Nem tudom, tudnak-e önök mindnyájan németül (Felkiáltások: Hiszen tudnunk kell? kényszerítenek!); már bocsássanak meg, ha azt gondolom, hogy mindazon lázas buzgalom mellett is, melyet a magyar közoktatási miniszter a német nyelv érdekében kifejt, s a miben neki az a bécsi eredetű s következtéseiben vészszel, veszélylyel terhes új véderőtörvény ugyancsak káplárpálczásan kezére jár, mégis lehetnek e gyülekezetben némelyek, a kik azt mondhatják, „nix dajcs”. Elmondom tehát magyarul is: „Haza, mit haza? a fazék, a fazék a haza. A többi fintorkép!”

Micsoda tényből merítem én elszomorító állításomat, hogy ezek a szavak már Magyarországra is találunk? Merítem abból a tényből, hogy ma már nem is csak ezekben, hanem, hivatalos adatok alapján mondom, százezrekben járja Magyarország ama többnyire földmívelőkből álló lakosának száma, a kik szabad földbirtokos létükre megteszik azt, a mire a jobbágyság még csak soha nem is gondolt, megteszik azt, hogy megszöknek szülőföldjüktől, kivándorolnak Amerikába.

Van egy más szomorú kép is; úgy hallom, hogy Bukarest utczái hemzsegnek a hazájukból megszökött magyaroktól; a bérkocsisok, pinczerek, nőcselédek többnyire magyarok, s még a prostitúció tanyáin is magyar nők árulják oláh pénzért bájaikat; ezt fájós érzéssel ugyan, de a tőszomszédságnak tekintetbevételével, csak mellékesen említem; a fősúlyt az amerikai kivándorlásra fektetem. Már törvény is hozatott, hatalmi eszközök is vétettek alkalmazásba, megakadályozni, hogy Magyarország lakói megszökjenek bizony nem éppen túlnépes hazájukból, - nem használ!

Van ennek a szomorú állapotnak előidézésében része a változásnak, mely a kor irányában világszerte tapasztalható, de vannak Magyarországra nézve annak külön okai is, melyek, mint kútffőre, egyenesen hazánk önállása feladásának fatális logikájára vezethetők vissza.

A mi az elsőt illeti: nagyot fejlett is, terjedt is a civilizáció, a mióta én hontalanságban töltöm napjaimat, de az emberi dolgoknak az a végzete, hogy a fényt árnyék kíséri. A civilizáció terjedése nagyobb arányokban megszorította a köz- és magánszükségleteket, mint kielégítésük módjait, s a versenytorlódás a keresetnek minden terén úgy megnehezítette a boldogulást, ne mondjam megélhetést, hogy a természet ama törvénye, melyet Darwin küzdelemnek a létért nevez, annyira felülkerekedett az erkölcsi rugókon, melyeknek ezt az embernél mint társas lénynél mérsékelni kellene, hogy immár az önzés legridegebb formulájává válik. A fazék, a fazék uralkodik a világon.

Ha ehhez hozzávesszük a mértéktelen áldozatokat, melyeket annak a rengetek kaszárnnyának, melynek neve Európa, példátlanul abnormis állapota, s a telhetetlen molochhá fajult állameszme követelnek, és hozzávesszük a történelem nagy problémáját képező társadalmi kérdések duzzadozó dagályát, hát egészben véve oly kép áll előttünk, a mely bizony nem kedvez az eszménységek kultuszának. Abból a világon uralgó fazékból gőz jó fel, a mely elhomályosító ködöt gyűjt az eszménység csillagának fénye elé, a mely eddig bevilágítá, a mi nemes van az emberiség történetében. Míg az önző én ama nagy legyezője, melynek álneve: „Haza”, még ez is veszít varázsából. (Gyönyörű! Élénk éljenzés. Viharos taps.)

Hát ez az általános ok, a mely visszahat Magyarországra is. De ennek Magyarországra nézve külön oka is van. Hallottam állítani, hogy a szülőföldhöz való ragaszkodásnak megfogytatkozása lelkiismeretlen üzereknek a műve. Kétségtelenül ezeknek is van részük benne.

Mindig voltak emberek, a kiknek mesterségük a mások bajával nyereszkedni; de ezek csak kizsákmányolják, nem teremtik a kizsákmányolható helyzetet. Ugy van azzal a dolog, mint a szavazat vásárlásokkal a képviselő választásoknál, a mi, fájdalom, Magyarországon már megdöbbentő mérveket öltött. Kettő kell ahhoz, egy a ki veszteget, a másik, a ki magát megvesztegettetni engedi. (Úgy van!) Nagyon kevésre olvadt le már ama kerületek száma, melyekben a képviselői bokréta pénzbe nem kerül, de néhány mégis csak van, és fajunknak becsületére válik, hogy azok éppen a magyar vidéken vannak. Am próbálják meg azok a Duna-Szerdahelyi-féle népboldogítók, ott magukat pénzzel honatyákká felavattatni, nem fognak boldogulni. Próbálják meg azok az emigracionális üzerek, olyanokat csábítani Amerikába, a kik Magyarországon jól érzik magukat, - nem fognak boldogulni.

Hiába csúrik csavarják a dolgot, nagyon sújtó kritika van abban Magyarország mostani kormányzati rendszerére, mert azt bizonyítja, hogy Magyarországnak közgazdasági állapota nem egészséges, annyira nem egészséges, hogy nyomása miatt még a jobbágy-felszabadítás sem volt képes oly mérvben, oly kiterjedésben s oly hatással a közszellemre megfelelni a várakozásoknak, mint azt 1848-ban reméltük. És miért nem? Először azért, mert az országnak kevésbbé termékeny vidékein a nép nem képes oly keresetre szert tenni, hogy munkájával szükségét megszerezhetné; másodszor azért, mert a közterhek elviselhetlen mérveket öltöttek. Ezt említve, *Mészáros* Lázár egy mondása jut eszembe, a kivel Amerikában a polgáreskü letétele alkalmával egy piszkos bibliát csókolattak meg. A mint az eskü után zsebkendőjével ajkairól a piszkos-csók izét letörölgeté, azt kérdezte, van-e még valami megcsókolni való?

Önök Magyarországon régen túl vannak azon a kérdésen, hogy van-e még valami megadóztatni való. Végig csókolattott már a pénzügyminiszterség minden lehető és lehetlent; szigorú adólajstromot tart „de omni scibili et de rebus quibusdam aliis”. De nem engedem gondolataim barna verebeit e rengetek mezőre kikószálni. Csak egyet jegyzek meg azért, mert nem emlékszem, hogy a felhozandó szempontból azt említeni hallottam volna. Tudva van, hogy az a folytonos deficit, a mely ellen Magyarországnak annyit kell küzdenie, a katonai költségeknek és a biztos érczfedezetű pénzjegy kibocsátási jognak feladása folytán drága

kölcsönökkel könnyelműen túlhajtott befektetéseknek rovására szokott felmetszetni. És bizony van is ok rá, nagyon van.

De én egy más kútforrásról is tudok, még pedig olyanról, a mely a deficitok patakjának tulajdonképeni forrása.

Átvizsgáltam a költségvetéseket 1869-től 1886-ig és én egyetlen egy évet sem találtam, a hol az előirányzott deficit annyira ment volna, mint a mi az ország, az osztrák birodalom, - tehát nem magyar adósságokhoz járulékul fizetett. 1869-ben a deficit 4.327,499 forintban volt előirányozva. Az osztrák adósságokhoz járulás pedig 32.723,200 forintot tett: ha ez nincs a kiadások közt, Magyarország költségvetése nem négymillió deficizzel, hanem 27 millió fölösleggel inauguráltatott volna. Nem ilyen mértékben, de így ment az évről-évre e 18 év alatt. A preliminált deficit 285.656,047 forintra ment, az osztrák államadósságban fizetett összeg pedig 464.452,538 forintot teszen, 178 millió 796,492 forinttal többet, mint a preliminált deficit. E többlet nemcsak azt a különbséget fedezhetné, a melylyel a valóságos deficit az előirányozottat meghaladta, hanem még fölösleg is maradt volna. Ez a magyar pénzügyek deficitjének a kútfeje.

Hazánk szabadságharczának költségei kamatlan kölcsönnel, magyar pénzjegyekkel fedeztettek. Ezeknek egy része a pesti bankba letett ezüsttel volt fedezve, ezt a fedezetet az osztrák hatalom elkobozta, de a pénzjegyeket, melyeknek az elkobzott ércalap fedezetét képezé, nyíltan tett ígéretét megszegve nem váltotta be. Az összes magyar pénzjegy-kibocsátás - körülbelül 60 millió - Magyarország oly adósságát képezi, melyért a magyar nemzet becsületével kezeskedett, e kötelezettségnek a nemzet nem tett eleget; a mivel tartozik, azt nem fizette meg, de az osztrák birodalmi adósság fejében, a mivel nem tartozott, mai napig már fél milliárdnál többet fizetett. Hja! generosa gens hungara vagyunk. Ha legalább méltányolnák amott a Lajthán túl ezt a méregdrága generositást. Teszik?

A szülőföldhöz való ragaszkodás megfoghatóságának másik oka a keresethiány, a mely onnan ered, hogy Magyarországnak sem oly terjedt, sem úgy kifejlett ipara nincs, a minő a közjólét biztosítására elkerülhetetlenül szükséges. Nem hunyok én szemet a haladás előtt, mely éppen e téren is, mint némely máson is tapasztalható. Olyan dolog ez uraim, a minek útját még az önállóság feladásával sem lehetett egészen bevágni. Benne van ez a progresszió törvényében, mely azt az angyali és ördögi elemekből összegyártott problematikus lényt, melynek neve ember, - abból az állapotból, midőn körmeivel előbb, kőbaltával utóbb küzdötte ki magának a barlangi medvétől szél és eső ellen fedett fekhelyét, abba az állapotba vitte előre, hogy mesterévé lett a villanyáramlatnak s azt hangcsőül használja, melylyel a tengereken túlra átkiabál. A progresszió eme törvénye fel s le imbolyog, de megállapodást, stagnációt nem tűr.

Van Magyarországon is haladás, és én becsülöm nemzetem erőfeszítését, melylyel a fennálló mostoha viszonyok körmei közül is haladást tud kicsikarni. De erre a fényre homályt vet lelkemben az a gondolat, hogy ha az idegen érdekek uralmának gályarablánczával s vasgolyójával lábain is bír haladni, hol volna majd a haladás útján, ha szabad lábbal járhatna, és kötetlen kézzel dolgozhatnék! (Élénk éljenzés.)

Van haladás az ipar terén is Magyarországon, de végre is miként vagyunk ezzel az iparhaladással? Engedjenek egy tényre hivatkoznom, mely nagyon jelzetesen illusztrálja a helyzetet; unalmas lehet, de tanulságos.

Magyarország a nyolczvanas évek egyikében eladott Ausztriának 90,674 mm. gyapjút, kapott érte 23.348,514 forintot. Visszavásárolt gyapjúszövetek alapjában csak 70,670 mm-át, s ezért fizetett Ausztriának 55.371,544 forintot; tehát nemcsak oda fizette ezért összes gyapjúkivitelének egész árát, hanem még 32 milliót ráfizetett. Vagyis eladta gyapjúja *mázsáját* 255 forintjával,

visszavásárolta feldolgozva 788 frtjával; tehát minden mázsáért 529 frtot fizetett az idegen szorgalomnak, a mi ezen egyetlen iparcziknál egy évben 38 millióra ment. Tessék elképzelni, ha ez a 38 millió a mi népünk kezeibe jutna, évenként amott a felföldön, a hol a keresethiány még a jobbágyfelszabadítást is meddővé tette, merem állítani, hogy ez egymaga elég volna arra, hogy ne legyen Magyarországból tömeges kivándorlás. (Úgy van!)

Talán elég volt ebből ennyi annak megértésére, hogy a jobbágyfelszabadítás fenmaradása nem menthet meg engem az életcélvesztés keserű érzetétől. A másik nagy alkotás, mely a hajótörést túlélte, a népképviselési rendszer. Alig szükség mondanom, hogy én erre vigasztalódási szándékkal még csak nem is gondolhatok, hiszen épen ez cselekedte meg azt, a mi engem az erőszak száműzöttjéből hazánk száműzöttjévé tett, ez háritotta reám azt a csapást, hogy életcélvesztettnek kell magamat tartanom.

A mióta az osztrákház uralkodik Magyarországon, minden lehetőt elkövetett arra, hogy Magyarország szüntesse meg magát önálló és egész kormányzati rendszerében függetlenségre jogosított nemzetnek tekinteni; megpróbált mindent, erőszakot, rémuralmat, csábítást, az ármány minden nemeit; elnyomhatott, de feladásra nem mehetett rá. És ime, a mit sem ármány, sem erőszak nem tudott kivinni, azt a magyar népképviselési rendszer maga tette le lábaihoz. Maga mondotta ki, hogy Magyarország lemond semmi más országnak le nem kötött önállóságáról, hogy neki nem kell egész kormányzati rendszerében a függetlenség.

Az tény, hogy azok a népképviselők, a kik ezt megcselekedték, nem képviselték a nemzet akaratát, mert hiszen egytől-egyig mindannyian Deák 1861-iki programjának alapján lettek megválasztva; de ezt most nem akarom feszegetni, valamint azt sem, hogy minő eszközökkel lett e feladásnak már több képviselőválasztásokkal rekonfirmációja keresztülvive; csak annyit akarok megjegyezni, hogy az életcélvesztés fájdalmát, mely ebből reám hárult, csak növelhette annak tapasztalása, hogy azon a siklón, melyet a feladás vezére csodálatos optikai lábtónak nézett, a nemzet lépésről lépésre közelebb siklik a birodalmi egység tárt karjai felé, sőt az új véderő törvénnyel jóformán már bele is siklott. Hanem ez engem nem ingat meg hazám jövője iránt táplált reményemben, s én ezt nem is írom az intézmény rovására. Az emberi intézmények csak amolyan szobrok, mint a minőt Pigmaleon mesterkeze alkotott; gyönyörű szobor volt, annyira, hogy alkotója még bele is szeretett.

De csak szobor volt, életet bele csak isteni kegy lehelhetett. Annak az isteni kegynek, mely a magyar parlamentarizmus szobrába életet lehelhet, neve: közszellem.

Meglehet, hogy fog még születni bölcs, a ki hatályosabb módját fogja feltalálni az imperium és libertás összeegyeztetésének mint a parlamentarizmus; én gyarló eszemmel ilyet nem tudok. Magasra emelkedett az értelem Magyarországon azon kor fölé, melynek én romja vagyok; és ez jól is van így, természetes is. Minden letűnő nemzedék egy lépcsőfok, melyről az utána következő magasabbra emelkedik.

Talán mondhatnám, hogy az én koromban egy kissé általánosabb volt a jellem, s valamivel kevesebb volt a röppenő perc érdekeivel való számolgatás, de a mai korban több az értelem, a tudomány; pedig az ész: erő. Hát én szeretném felkérni a magyar értelmiséget, hogy örködjék annak a parlamentáris szobornak biztossága felett, élessze a nemzet közszellemét, hogy életet leheljen a szoborba; tartsa szem előtt, hogy kölcsönös visszahatás van az intézmények és a közszellem között. Az életet lehel az intézményekbe, ezek pedig visszahatnak az erkölcsre.

Én szeretném, hogy a magyar értelmiség szokja meg elméje gondolatait a tettek mezejére a szíven bocsátani keresztül, melyet a lelkesedés fészkeinek szoktunk tartani. Szeretném tapasztalni, hogy megfeszíti minden erejét, hatalmas lüktetésbe hozni minden magyar szívében

a magyar becsület érzetét, hogy le legyen köszörülve erről a szoborról minden folt és le legyen mosva minden piszok. (Élénk éljénzés.)

Helfy barátom még azzal is akart vigasztalni, hogy hivatkozott az erkölcsi hatásra, melyet még a megdöntött alkotások is gyakorolnak a közszellemre.

Erkölcsi hatás! Lehet, a távolság miatt nem látom, de nem látom, hanem a távolság daczára is látok helyette korrupcziót és még látok egy más dolgot is, a mely azoknak az alkotásoknak szellemével is homlokegyenest ellenkezik.

Említettem, hogy a kor szellemének irányában változás jött közbe, és pedig olyan, a mely az eszményiség kultuszának nem kedvez, és említettem e változásnak legdurvább, de mert a gyomornak szól, leghatalmasabb vonását, azt a bizonyos fazekat. Hanem van egy más vonása is, a mely nemesebb érzelmekkel, az önérzettel, a szabadság érzetével jó összekocczanásba, és ez annak, a mit államnak neveznek, onnipotenciára való törekvése.

A múlt században az a fogalom uralkodott az államtani bölcsészetben, hogy az államok egyedüli hivatása, a társadalmi rend biztosítása, a többit hagyni kell menni, a mint tud. De a társadalmi viszonyok annyira bonyolódottakká lettek, a mechanikai és természettudományok oly új meg új tényezőket vittek be az életbe, melyeknek igényei az egyéni tevékenység által ki nem elégíthetők, hogy a múlt század elve a mai viszonyoknak már nem felel meg, tehát előkerült annak érzete, hogy az államnak nemcsak a rend őrének, hanem a haladás emeltyűjének is kell lennie.

És ez igaz, hanem a baj az, hogy ez állameszme álarcul használtatik, mely mögül az ambíció és a hatalmi terjeszkedés vágya ólálkodik, és ez az állameszmét a semmit nem tevés nyugágyáról a mindenbe avatkozás, a mindent markába kerítés taposó malmába lökte és az állami attribucziók oly mértéktelen kiterjesztésére, az állameszme oly mindenhatóságra törekvésévé fajult, hogy ha ennek az iránynak az emberi önérzet még idején útját nem állja, végeredményében okvetlenül a szabadságérzet paralizisába s a népek politikai kiskorúságába fog kilyukadni.

Furcsa frázisok vannak a történelemben. Khina ezredévekkel előzte meg az európai civilizációt s azután megkövesedett s népe kiskorú gyermekké lett. Mi ennek az oka? Az, hogy társadalmi intézvényeit az állameszmének, az államfőben s annak orgánumaiban összpontosított mindenhatóságára alapította. Most a szabadság eszméjéből kifejtett európai civilizáció kezd visszahatni Khinára, ellenben Khina a maga állam-mindenhatóságával vissza kezd hatni Európára. Hasonló ok, hasonló okozat, ez a természet törvénye. Még meg fogják önök élni, hogy gyermekeik vagy unokáik lesznek valódi khinézerek.

Ennek a törekvésnek monsum szele sehol sem kavargat ármányosabban, mint épen Magyarországon, a hol - valljuk meg az igazat - az állameszmének megerősödésével való kérdés átkozottul hasonlít ahhoz, a mit az egykori magyar emigráns mondott pajtásának: Tudod mit? Csináljunk magunknak egy jó napot, nagyságoljuk egymást. Abban a Magyarországon az állami eszme, a mi ott nem egyéb, mint a kormányhatalom onnipotenciája törekvésének eszméje, a maga mindenbe avatkozásaival, mindent a maga markába kerítésével már valóságos Figaróvá lett; Figaró itt, Figaró ott, Figaró fent, Figaró lent, Figaró mindenütt, s ennek mindenüvé betolakodása már oly kábulatba ejtette a közérzületet, hogy úton-útfélen hangzik a kiabálás: Figaró jer ide, Figaró menj amoda, itt van még az önkormányzatnak egy kis serteszakállja, borotválj le. És ugyancsak rajta van, hogy leborotválja. Aggasztó változás ez a közérzületben, nagyon aggasztó, mert arra mutat, hogy megfogyatkozott nemzetünkben az önkormányzati intézmények becsének érzete, pedig azok nélkül a szabadság csak üres szóvá válik. A mely nemzet beéri azzal, hogy öt évben egyszer egy-egy szavazatjegyet vet a választási urnákba, s nem vágyik arra, hogy a szabadságot fokozatosan egymás fölébe

helyezett önkormányzati intézmények pezsgő életében megtestesítse, az maga szolgáltat ki szegénységi bizonyítványt vagy érettsége vagy erkölcsi felől. Félek, hogy Magyarországon ez utóbbi szó a találó szó. S ez engem annál inkább aggaszt, mert másutt az a Figaró legalább önczél, a mi Magyarországon ellenben oly érdekeknek szolgája, melyek nem a nemzet érdekei.

Az önkormányzati elv elpusztítására intézett törekvésnek most az úgynevezett állami adminisztráció a jelszava. Nem ereszkedhetem e kérdés tüzetes vitatásába, csak arra kívánok figyelmeztetni, hogy szükség van ugyan a közigazgatásban reformokra, hogy ne volna! de a reformokat hazai talajon kell természetni, történelmi alapról kell kiindulni, fejleszteni kell az elvet, melyen a nemzet ezeréves élete nyugszik, nem megtagadni, berendezni kell az ősi házat, hogy a haladott kor szükségéinek megfelelhessen, - nem lerontani.

A magyar nemzet ezeréves életének fundamentumát az képezi, hogy adott hatalmat, hatóságot királynak, kormánynak - ő adott, mert Magyarországon a nemzet a hatalom kútfeje; de az állami attributumok minden ágában, nemcsak a törvényhozásban, hanem mindenben a magyar nemzet, épúgy mint az angol, részt tartott fenn magának s azt saját maga által választott közegek által kezelte. Ez a magyar alkotmányosság lényege; sok csorba üttetett már ez alapelve; ne adja Isten, hogy végkép elpusztítsák, mert a magyar szabadság palládiuma lenne vele elpusztítva. Nem a kinevezés, vagy választás határoz a közigazgatóság jósága felett, választással is lehet jó közigazgatás, kinevezéssel is lehet rossz, hanem határoz a közszellem s a nemzet erkölcsi érzete; ha ez egészséges, választással is lesz jó közigazgatás, ha ez korrumpált, kinevezéssel is rossz lesz.

Vigyázzon a nemzet, hogy mit cselekszik. Ne izolálja a közigazgatás kérdését a még ennél is magasabban álló politikai tekinteteknek számba vételétől. Ne terjessze a kormányhatalmat mértéktelenül. Ne felejtse, hogy oly kormánynyal van dolga, melynek a függetlenség még cziméből is kitöröltetett, s melynek eljárására bizonyos, sem nem magyar, sem nem alkotmányos katonai körök még oly dolgokban is befolyást gyakorolnak, melyek a magyar nemzet legszentebb érdekeibe, nemzetiségébe s alkotmányosságának biztosítékaiba belevágnak. Jó lesz erről meg nem feledkezni.

Kifárasztottam az önök türelmét, pedig egyre még észrevételt kell tennem:

Helfy barátom még azt is említette, hogy én nem tekintettem magamat száműzöttnek, mert engem egy nemzet kegyelele vesz körül. Ebben talán egy kis nagyítás is van, mert bizony vannak nekem a hazában ellenségeim is, (Közbekiáltások: nincsenek!) Névvel is tudnám megnevezni. (Perczekig tartó éljenzés.) De hát én alázatos szívvel ismerem el, hogy 40 év óta nem látott hazámból a szives visszaemlékezésnek, a jóindulatnak, rokonérzetnek, sőt szabad mondanom a szeretetnek pártkülönbség nélkül igen sok tanusításával találkozom.

Hanem Magyarországnak két arcza van; az egyik az, a melyet a közélet hivatalos tükre mutogat, a másik pedig az, a mely az érzületek világának nyilatkozásaiban tűnik elő.

Mély hálával ismerem el, hogy ez a második arcz jóakarattal mosolyog ősz fejem felé, de az első oly kényszerhelyzetbe juttatott, hogy kénytelen vagyok magamat a haza száműzöttjének tekinteni.

Az a második arcz, az ő kedves mosolyával enyhíti ennek fájdalmát, az isten áldja meg érette, de azon a kényszerhelyzeten, hogy én a haza száműzöttjének vagyok kénytelen magamat tekinteni, nem változtathat. Én 22 év óta a nemzet száműzöttje vagyok.

Ezekkel elmondtam, a mivel helyzetemnek ez ünnepélyes alkalommal konstatálása végett önöknek is, magamnak is tartozni véltem.

És most engedjék meg, hogy a szív minden melegével, a melyet embernek érezni megengedett, szívem hő hálaérzetével mondjak önöknek köszönetet ezért a rendkívüli, ezért a példátlan megtiszteltetésért, a melylyel hontalan ősz fejemet viszontagságos életem örömtelen végalkonyán megörvendezni méltóztattak. Példátlant mondtam azért, mert tekintve azt, hogy ez az ősz fej, melyet önök előtt tisztelettel és hálával hajtok meg, nincs körítve a siker nymbusának fénye által, hanem csak a becsületes igyekezet halvány csillama rezeg felé, és tekintve azt, hogy ez az ősz fej, - melynek jelene nem számít, jövője pedig más nincs, mint a közel sír - 40 év óta távol szeretett hazájától hontalanságban viseli az életterhet, - én nem tudok példát a történelemben, hogy ilyen ember ily körülmények közt honfitársai részéről ily megtiszteltetésben részesült volna valaha, mint a minőre önöknek gyarlóságaimat elnéző kegyessége engem méltatott. (Hosszas éljenzés.) Kimagasló helye lesz ennek, a mig csak élek, legbecsesebb emlékeimben.

Valóságos erkölcsi jótétemény gyanánt hat az rám, melynek derűje be fog világítani hátralévő napjaim borujába.

A szeretet istene halmozza el önöket összesen s egyenként e jótéteményért, atyai kegyelmének legjobb áldásával. Fogadják érte szívem mélyéből fakadó köszönetemet. Ezen áldással és köszönettel hajtok fejet különösen a hölgyek előtt, a kik ily számos megjelenésükkel felmagasztosították ez alkalomnak megbecsülhetlen diszét és becsét. Azt mondtam, felmagasztosították, mert az önök nemének, hölgyeim, magasztos hivatása van az életben. A szeretet istene önöket rendelte alkotóivá és védangyalaivá a családi életnek, mely az emberiség erkölcsiségének bölcsője és palládiuma. Önök képezik ki az ifjú nemzedék szívét, jellemét. Azon nyom, melyet az anyai kéz a gyermek szívére és jellemére hagy, kitörülhetetlenül ott marad az egész életen át. Önök a haza oltárának papnői, kiknek hivatásuk élesíteni és fentartani rajta a hazaszeretet Vesztaüzét. Önök kezeibe adta isten a lelkesítés fátylóját, és a legnagyobb örömök kincstárát, a melyből a becsületesen teljesített férfit, családfőt és hazafit kötelességnek jutalmat osztogatnak.

Isten áldása kísérje önöket e nemes hivatások útjain, engedjék remélnem, hogy egy kis helyet feltartanak emlékezetükben e szegény öreg ember nevének számára, a kit ez ünnepélyes alkalomhoz való csatlakozásukkal boldoggá tettek.

Bevégezem beszédemet. Önök bennem, a hivatalos Magyarország száműzöttjében nem azt a jóra tehetetlenné züllött öreg embert üdvözlök, a ki hálával és tisztelettel hajt fejet önök előtt, hanem üdvözlök annak a multnak egyik munkását, a melynek emlékei, és hagyományai bele világítanak minden becsületes magyar ember szívének rejtekébe és aspirációkat hoznak dobogásba, melyek kiirthatatlanok. Pártról-pártra, sőt egyénről-egyévre is különbözhetnek a nézetek ezen aspirációk megvalósításának útja, módja, s a megvalósításukra való törekvés ideje s alkalomszerűsége felől; de én tudom, hogy nincs; tudom, hogy nem lehet oly magyar kebel, mely ezen aspirációkban nem osztoznék. (Hosszas helyeslés.)

Hát azzal az intéssel, melyet a párisi kiállítás csodás sikere hoz ajkaimra: „tu ne cede malis, sed contra audentior ito” a mindnyájukkal közös érzélem nevében hívom fel önöket hölgyeim és uraim, hogy nem a pusztá vágyódás sopánkodásával, hanem a jog magaslatára emelt akarat hazafiságával ürítsenek velem poharat a minden magyar szívében dobogó aspirációk megvalósításának reményére. Jobb jövőndőt a sokat szenvedett hazának! Éljen a magyar haza!

(Szünni nem akaró s folyton kitörő zajos éljenzés.)

.oOo.